

Till statsrådet Thomas Östros Utbildningsdepartementet

Genom beslut den 10 oktober 1999 bemyndigade regeringen statsrådet Thomas Östros att tillkalla en utredare med uppdrag att lämna förslag till åtgärder inom högskolan för att öka mångfalden med avseende på social och etnisk bakgrund bland studenter och lärare för att högskolan bättre skall kunna svara upp mot mångfalden i samhället. Direktiven finns med som Bilaga 1 till rapporten. Med stöd av bemyndigandet förordnades fr.o.m. den 21 oktober 1999 rektor Boel Flodgren till särskild utredare.

Som sekreterare förordnades fr.o.m. den 21 oktober 1999 docent Anders Persson och projektledaren Lars Eriksson som expert.

Som experter att ingå i en referensgrupp förordnades den 9 november 1999 professor Björn Fryklund, lektor Elisabeth Gerle, rektor Tom Hagman, universitetsadjunkt Mohsen Hakim, diversity manager Aleksandra Kovacevic, avdelningsdirektör Irja Persson Utterhall, kammarrättsnotarie (senare politiskt sakkunnig) Björn Andersson, rektor Marianne Persson och studerande Kristian Populin. Fr.o.m. den 20 december 1999 förordnades studerande Kathrin Österlund. Populin deltog t.o.m. den 28 mars 2000 och fr.o.m. den 29 mars 2000 förordnades studenterna Biljana Matevska och Shervin Hedayat. Matevska har även deltagit i de möten kommittén haft under våren.

I enlighet med direktiven har utredaren sammanträffat med övriga kommittéer och utredningar som är verksamma inom eller har beröring med området bl.a. Kommittén om Högskolans styrning, mångfaldsprojektet inom Näringsdepartementet och Högskoleverkets projekt om universitet och högskolors insatser för social och etnisk mångfald i högskolan.

Under arbetets gång har byrådirektör Eivor Terne varit utredningens kommittéadministratör.

En engelsk översättning av sammanfattningen har gjorts av Agneta Johansson.

Utredningen har den 21 januari 2000 lämnat en delrapport ”Den långa vägen till arbete – en översyn av kompletterande högskole-

utbildningar för invandrare med utländsk akademisk utbildning”.
Delrapporten ingår även i denna rapport som Bilaga 2.

Härmed överlämnas betänkandet *Mångfald i högskolan – reflektioner och förslag om social och etnisk mångfald i högskolan* (SOU 2000:47).

Uppdraget är därmed slutfört.

Lund i maj 2000

Boel Flodgren

*/Anders Persson
Lars Eriksson*

Innehåll

Sammanfattning	9
1 Inledning	17
1.1 Utredningens uppdrag och arbetsätt.....	20
1.1.1 Uppdrag.....	20
1.1.2 Arbetsätt	21
1.1.2.1 Analys av befintlig forskning och befintligt utrednings- material.....	21
1.1.2.2 Intervjuundersökning vid Högskolan i Halmstad	21
1.1.2.3 Intervjuundersökning vid Lunds universitet	22
1.1.2.4 Undersökning av gymnasieuppsatser.....	22
1.1.2.5 Intervjuer med nyckelpersoner, referensgrupp och studiebesök.....	23
1.1.2.6 Högskoleverkets bedömning av jämställdhet, student- inflytande samt social och etnisk mångfald	23
1.1.2.7 Mångfaldsseminarier vid universitet och högskolor	23
1.1.2.8 Övrigt.....	24
1.2 Mångfaldsprojekt och internationell utblick.....	25
1.2.1 Åtgärder under senare år för social och etnisk mångfald i högskolan.....	25
1.2.2 Internationell utblick.....	27
1.3 Perspektiv och utgångspunkter	29
1.3.1 Högskolan i samhällsförändringen.....	29
1.3.2 Omstridda begrepp	32
1.3.3 Socioekonomisk grupp och invandrargrupp	34
1.3.4 Om begreppen studieovan och utländsk bakgrund	35
1.3.5 Begrepp	37
1.4 Rapportens disposition och läsanvisning.....	38
1.4.1 Rapportens disposition.....	38
1.4.2 Läsanvisning	38
1.5 Sammanfattning.....	39
2 Mångfald i högskolan	41
2.1 Social snedrekrytering och mångfald	41

2.1.1	Social snedrekrytering.....	42
2.1.2	Mångfald	47
2.1.2.1	Samhällets identitet: det mångkulturella samhället	47
2.1.2.2	Mångfald och identitet.....	51
2.1.2.3	Mångfalden och högskolan.....	56
2.2	Lägesbeskrivning.....	57
2.2.1	Rekryteringsaspekten.....	57
2.2.2	Mångfaldsaspekten.....	61
2.2.2.1	Utanförskap och samhällsintegration	61
2.2.2.2	Mångfald bland högskolans personal.....	63
2.3	Sammanfattning.....	71
3	Mångfald i utbildning och undervisning	75
3.1	Utbildning som normalitet.....	76
3.1.1	Utbildning som normalitet och snedrekryteringen.....	79
3.2	Mångfald i utbildning och undervisning	82
3.2.1	Kulturellt överbryggande åtgärder.....	83
3.2.1.1	Språksvårigheter.....	83
3.2.1.2	Högskoleintroduktion	84
3.2.1.3	Rekryteringsåtgärder	86
3.2.2	Mångfald i undervisningen.....	87
3.3	Sammanfattning.....	90
4	Mångfald i kvalitetsarbetet.....	91
4.1	Kvalitetsarbete inom högre utbildning	91
4.1.1	Kvalitetsbegreppet: karaktär, prestation, standard.....	92
4.1.1.1	Karaktär.....	92
4.1.1.2	Prestation.....	94
4.1.1.3	Standard	96
4.1.2	Mångdimensionell utbildningskvalitet	98
4.1.3	Kvalitetsdimensioner och mångfald	101
4.2	Mångfald och kvalitet.....	103
4.2.1	Mångfaldsarbete.....	104
4.2.2	Ökad mångfald, säkrad kvalitet.....	106
4.2.2.1	Exempel på åtgärder för ökad mångfald	110
4.2.3	Ökad mångfald, höjd kvalitet.....	112
4.3	Sammanfattning.....	114
5	Överväganden och förslag.....	117
	Introduktion till högskolestudier	117
	Satsning på svenska språket.....	121
	Från urval till rekrytering	122
	Tillvaratagande av utländska akademikers kompetens	125
	Ökad etnisk mångfald bland personalen.....	126

Handlingsplaner för mångfald	126
Mångfaldsarbete som del av kvalitetsarbetet.....	127
Forskning om mångfald inom högskolan.....	128
Jämställdhetspolitiska konsekvenser	129
Kostnader och finansiering	130

BILAGOR

1. Kommittédirektiv	131
2. Den långa vägen till arbete	137
3. Smältdegel – kvartersnation	183
4. Det börjar hemma – om föräldrastöd och högre utbildning	195
5. Utbildning i broschyrspråkets värld	211
6. Tre utbildningsberättelser	231
7. Referenser.....	251
8. Summary.....	259

Sammanfattning

Sverige genomgår sedan lång tid en omvandling från ett i kulturellt avseende mer homogent samhälle till ett samhälle med mångfald, vilket givit vårt land en rikedom, som vi inte tidigare haft. Sverige är i dag en del av världen på ett helt annat sätt än tidigare. I dag har nästan 20 procent av befolkningen sitt ursprung i ett annat land och i en annan kultur. Att lyckas ta vara på denna mångfald och skapa levnadsförhållanden i Sverige, där människor med olika etnisk bakgrund lever och arbetar tillsammans på jämlika villkor och med respekt för varandras särart, är den största gemensamma uppgiften för vårt land just nu. Ett välfärdssamhälle som vårt bygger på idén om allas lika värde och allas lika rätt att ta del av samhällets välstånd. Skillnaden i levnadsvillkor mellan olika grupper är emellertid i dag stor – och växande – och det finns tecken som tyder på att ett nytt klassamhälle med etniska förtecken håller på att uppstå. På grund av skillnader i traditioner och tänkesätt i olika länder och olika kulturer – och även fördomar och sannolikt även diskriminering – har en invandrare ofta betydande barriärer att klara av innan han eller hon finner en bra bas för tillvaron i Sverige.

Sverige har emellertid goda förutsättningar att skapa tillväxt, välstånd och ett välfungerande samhälle genom att inom olika samhällsområden aktivt söka ta tillvara de möjligheter som mångfalden innebär. Men det är bråttom. Det behövs politiskt fokus på mångfaldsfrågorna. Det behövs resurser för de åtgärder vi föreslår i denna rapport, koncentrerat och uthålligt. Utan resurstillskott går frågan om mångfald i högskolan inte att lösa. Den omständigheten att samhällets intäkter ökar genom den goda konjunktur, som nu råder, ger statsmakterna ett unikt tillfälle att visa handlingskraft, inte minst på utbildningens alla nivåer som är en central fråga för att vi som land ska lyckas.

Utbildning erbjuder möjligheter att utjämna skillnader och öka förståelsen mellan individer och grupper. Utbildning ger också individen bättre förutsättningar för att delta i samhällslivet och på arbetsmarknaden. Alla bör ha samma möjligheter att ta del av den utbildning som samhället erbjuder. Skolan har i långa tider varit obligatorisk och därmed varit till för alla. Det är en allmän uppfattning att den skolplikt

som infördes i Sverige under förra århundradet och den därav följande allmänna läskunnigheten och utbildningsnivån blev avgörande för Sveriges snabba och framgångsrika omvandling till ett industri- och så småningom välfärdssamhälle. I dag ställs allt större krav på människor ifråga om kunskap och det krävs högskoleutbildning till allt fler av de arbeten som erbjuds. Högre utbildning är inte obligatorisk i betydelsen att alla måste gå igenom högskola. I praktiken är emellertid högskoleutbildning nödvändig för allt fler. Att få flera att vilja ägna sig åt högre utbildning, att göra högskoleutbildningen attraktiv för många och att alla som har förutsättningar och intresse för högskoleutbildning också får möjlighet att skaffa sig en sådan utbildning är därför samhällsintressen av högsta rang.

Sverige behöver en välutbildad befolkning och det har på senare tid satsats starkt på högskoleutbildning. En sådan satsning sker fortsatt genom att resurser för fler platser tillförs högskolan under kommande år. Målsättningen är att 50 procent av en årskull skall påbörja högskolestudier före 25 års ålder mot dagens omkring 30 procent. Antalet studenter i högskolan har ökat starkt under en tioårsperiod och är i dag långt över 300 000. Antalet fortsätter att öka. Samtidigt ökar inte efterfrågan på högskoleplatser lika mycket, särskilt inte inom de områden, som statsmakterna gärna ser att ungdomarna väljer, framförallt naturvetenskap och teknik.

Utredningens arbetsätt

Utredningen har enligt sina direktiv arbetat åtgärdsinriktat och inte gjort några större egna undersökningar, utan byggt förslagen på befintligt forsknings- och utredningsmaterial. Förutom genomgång av detta material har genomförts intervjuer, samtal, studiebesök och seminarier som givit oss en bild av högskolans sociala och etniska mångfald samt olika åtgärder som vidtagits i syfte att öka den. Befintligt material har kompletterats med tre egna undersökningar: en intervjuundersökning med studenter vid Högskolan i Halmstad, en intervjuundersökning med studenter vid Lunds universitet samt en undersökning av uppsatser som gymnasieelever skrivit om sitt framtida möte med högskolan. Resultatet av dessa undersökningar redovisas löpande i rapporten, men finns också sammanfattade i bilagor, vilka kan läsas fristående med stor behållning. En särskild undersökning av olika EU-projekt som syftar till ökad social och etnisk mångfald har gjorts. Utredningen har fortlöpande informerat sig om arbetet i andra relevanta utredningar och projekt, såsom mångfaldsprojektet inom Näringsdepartementet och Högskoleverkets bedömning av lärosätenas arbete med bl.a. social och etnisk mångfald. Det material från merparten av Sveriges universitet och högskolor som

framtagits inom ramen för bedömningsarbetet har utredningen använt som ett empiriskt material.

Viktiga utgångspunkter som påverkat utredningsarbetet är, för det första att högskolan fått en mycket central roll i den nuvarande samhällsutvecklingen och att det inte minst därför är viktigt att högskolan i en rad avseenden speglar samhällets sociala och etniska mångfald. Högskolan bör helt enkelt ta rollen som varande mitt i samhället i flera olika avseenden. För det andra diskuteras flera av de mångtydiga och i många fall omstridda begrepp som måste användas när man närmar sig frågan om social och etnisk mångfald i högskolan.

Mångfald i högskolan

Sociala snedrekrytering har diskuterats och studerats under i stort sett hela 1900-talet. En rad åtgärder har också vidtagits och resultatet sett över en längre period har blivit en viss social utjämning av rekryteringen till högre studier. Kunskapsläget nu är dels att den generella sociala utjämningspolitik som bedrevs i Sverige under i synnerhet perioden 1930–1970-tal gjort att den sociala snedrekryteringen i någon mån minskat, dels att det faktum att den sociala snedrekryteringen motstått förändring sammanhänger med att den är djupt rotad i samhällets socioekonomiska och sociokulturella struktur. I synnerhet anses hemmets utbildningsnivå och ett utbildningsmedvetet föräldrastöd ha stor inverkan på individens övergång till högskolan.

Under andra hälften av 1900-talet har Sverige utvecklats till ett mångkulturellt samhälle. Ledstjärnan för den nya kulturella integrationspolitik, som vuxit fram under 1990-talet, är bevarandet av kulturell mångfald och individens rätt att välja kulturell tillhörighet. Inom forskningen om etnisk mångfald är identitet ett centralt problem, både det svenska samhällets förändrade identitet under andra hälften av 1900-talet när det utvecklats till ett mångkulturellt samhälle och individens kulturella identitet. När vi betraktar högskolan i ljuset av samhällets etniska mångfald pekar vi på tre områden som har särskilt betydelse: mångfalden bland studenter och personal, vilken bör spegla mångfalden i samhället; den högre utbildningens betydelse i ett mångkulturellt samhälle eftersom dess reflexiva karaktär kan bidra till större kulturell förståelse; samt det förhöjda värdet av kritiskt och självständigt tänkande individer i det identitetspolitiska spänningsfält som finns mellan individ, grupp och samhälle.

Den sociala snedrekryteringen till högskolan kvarstår: sannolikheten för att en individ med högre tjänstemannabakgrund är sex till sju gånger större än att en individ med arbetarbakgrund går vidare till högskolan. Hälften av högskolans studenter är dock första generationens

akademiker, medan hälften har akademisk bakgrund. Det betyder att högskolan både är en arena för social mobilitet och akademisk självreproduktion.

När det gäller den etniska rekryteringen till högskolan är kunskapen begränsad och behovet av forskning rörande förhållandet mellan utbildning och etnicitet är stort. De få studier som i Sverige belyst förhållandet mellan etnicitet och social bakgrund i rekryteringen till högre studier betonar att den sociala bakgrunden är den faktor som inverkar starkast. Detta bekräftas också i internationella studier. Andelen studenter med utländsk bakgrund inom högskolan är ungefär som motsvarande andel i befolkningen som helhet men analyser saknas som gör det möjligt att visa hur det förhåller sig med högskolestudier i olika etniska grupper. Med tanke på den segregation och marginalisering som kännetecknar många invandrades situation i Sverige, kan den tendens till etnisk underklassbildning som finns också påverka övergången till högskolan.

Utredningen har tagit fram statistik som belyser högskolepersonalens etniska mångfald. I förhållande till hela befolkningen finns det bland högskolans personal en överrepresentation av personer som är utrikes födda. Denna kategori utgörs inte endast av personer som invandrat utan även av personer från annat land som är tillfälligt verksamma inom högskolan, t.ex. gästforskare. Denna kategori antas vara relativt stor då 10 procent av högskolepersonalen har utländskt medborgarskap, medan den i befolkningen som helhet är 5 procent. När det gäller personer med två utlandsfödda föräldrar motsvarar andelen bland högskolans personal andelen bland personer i arbetsför ålder men den är mindre än i befolkningen som helhet. Andelen personer med en utlandsfödd förälder är samma som i befolkningen och bland dem i åldern 16–64 år. Sammantaget gör detta att andelen flergenerationssvenskar bland högskolans personal är mindre än motsvarande andel i befolkningen som helhet. Jämför vi med den del av befolkningen som är i arbetsför ålder blir skillnaden något mindre. Det finns skillnader mellan universitet, dvs. lärosäten med forskarutbildning, och högskolor vad gäller personalsammansättningen. Den stora skillnaden är att andelen utrikes födda är betydligt större vid universitet än vid högskolor. Det finns en stor europeisk dominans bland de utrikesfödda, såväl i befolkningen som bland högskolans personal. Andelen födda i Asien och Afrika är mindre bland högskolepersonalen än i befolkningen som helhet.

Fördelningen av personer med utländsk bakgrund på olika tjänstekategorier inom högskolan är ojämn. Den största andelen med utländsk bakgrund finns inom forskningstjänster, medan andelen är mindre inom undervisningstjänster och minst i administrativa tjänster. Forskning är internationell, undervisning är mera "svensk" och administration är

påfallande ”svensk”, är den något svepande slutsats som dras. De största andelarna personer med utländsk bakgrund finns i olika tidsbegränsade forskartjänster. En slutsats som kan dras av detta är att det finns ett karriärproblem för personer med utländsk bakgrund inom högskolan. En stor andel personer med utländsk bakgrund finns också inom kategorin lokalvårdare och ekonomipersonal, alltså långt ned i tjänstehierarkin.

I sammanfattning kan högskolans sociala och etniska mångfald, med avseende på studenter och personal, beskrivas så här: högskolan är samhällsförankrad men i mindre grad mångsocial, internationell men i mindre grad mångkulturell. Jämför vi universitet och högskolor kan de förra sägas vara mindre mångsociala och mer internationella, medan de senare är mer mångsociala och mindre internationella.

Mångfald i utbildning och undervisning

Den kvantitativa tillväxten av utbildningssystemet i allmänhet och högskolan i synnerhet har varit betydande under senare år. Målsättningen är dessutom att högskolan ska fortsätta växa. Utbildning framställs allt oftare som en nödvändighet i det s.k. kunskapssamhället. Utbildning har kommit att bli en del av vårt samhälles normalitet. De uppsatser som gymnasieelever skrivit till utredningen visar en hög grad av upplevd utbildningsplikt: man måste utbilda sig för att bli något, skriver eleverna.

I ljuset av att utbildning blivit en del av vårt samhälles normalitet diskuteras den sociala snedrekryteringen till högre utbildning, vilken hamnar i ett helt annat ljus när utbildning framställs som så viktig som i dag. Det framstår då som allvarligare än tidigare att någon hindras från att utbilda sig, inte minst som utbildning nu i mycket högre grad än tidigare bestämmer individuell samhällstillhörighet på ett sätt som liknar lönearbetets roll tidigare. Följaktligen kommer utbildningslösheten att likna arbetslösheten med allt negativt den innebär, inte minst vad gäller samhällstillhörighet, individuell integration och identitet.

Utbildning som normalitet gör att högskolans studentgrupp i en rad olika avseenden blir betydligt mer differentierad än tidigare. Om vi antar att den tidigare sällning som gav upphov till en relativt exklusiv studentgrupp också innebar en viss likhet i motiv, begåvning etc., helt enkelt mindre mångfald, resulterar den nuvarande situationen i en betydligt större mångfald i en rad olika avseenden. Vår slutsats av detta är att högskolan måste göra en stark satsning på pedagogisk kompetenshöjning bland lärarna för att de bättre ska kunna hantera denna mångfald. Vidare måste högskolan ta ett större ansvar för att introducera studenterna i högskolemiljön.

Mångfald i kvalitetsarbetet

Det kvalitetsarbete som vuxit fram inom högskolan under det senaste decenniet kan ses som ett nödvändigt svar på tendenser till kvalitetsförsämringar. Högskolan måste i den nuvarande situationen på en och samma gång arbeta med att säkra kvaliteten i en i olika avseende mer differentierad och mångfaldig studentpopulation. Samtidigt måste högskolan också lära sig hantera mångfald på ett sådant sätt att kvaliteten höjs.

I rapporten diskuteras kvalitetsbegreppet och olika dimensioner av den högre utbildningens kvalitet påvisas. Med utgångspunkt från dessa kvalitetsdimensioner visas hur mångfald i sig kan bidra till höjd kvalitet. När det gäller den *vetenskapliga kvalitetsdimensionen* kan mångfalden utnyttjas för att göra en redan existerande vetenskaplig perspektivmångfald än mer mångfaldig. Tänkande som härrör från andra delar av världen än Europa och Nordamerika belyser därvidlag forskningen och utbildningen inom högskolan. I *lärandets kvalitetsdimension* är vetenskaplig perspektivmångfald också av stor vikt. Mångkulturell kompetens är dessutom allt viktigare på en arbetsmarknad som i högre grad präglas av en globaliserad ekonomi och här bidrar etnisk mångfald i undervisning, bland studenter och lärare direkt till höjd kvalitet. Rollförebilder i undervisningen är också av stort värde för lärandet, varför könsmässig, etnisk och social mångfald bland högskolans lärare ökar en allt mera mångfaldig studentgrupps möjlighet att finna sina egna identifikationspersoner. När det gäller den *ekonomiskt/administrativa kvalitetsdimensionen* har vi kunnat konstatera att inom kategorin administrativ personal finns den minsta andelen personer med utländsk bakgrund. Ökning av andelen administratörer inom högskolan med utländsk bakgrund kan bidra till höjd ekonomiskt/ administrativ kvalitet därför att medvetande om de speciella tillgångar och problem som kännetecknar en icke-traditionell bakgrund inom högskolan kan förbättra administrativa rutiner, vardaglig resursfördelning, språklig, fysisk och social tillgänglighet inom högskolan. I den *sociala kvalitetsdimensionen* menar vi att ökad mångfald kan bidra till höjd social kvalitet därför att social och kulturell blandning är bra. Detta gäller inte minst med tanke på studenters fortsatta liv och karriärer, i det mångkulturella samhället i allmänhet och inom yrken där man möter personer med många olika bakgrunder i synnerhet. Social och kulturell blandning i högskolan bidrar till mångkulturell och mångsocial förståelse samt minskar etniska fördomar och klassfördomar. Inom ramen för den *samhälleliga kvalitetsdimensionen* innebär ökad etnisk och social mångfald att högskolans legitimitet ökar i samhället.

Överväganden och förslag

Sverige har en viktig, outnyttjad resurs i de potentiella studenter som på grund av olika omständigheter, hänförliga till etniska och sociala faktorer, i dag inte söker till högskolan. Det är ett samhällsintresse av högsta rang att dels få högskolan att aktivt rekrytera och därefter särskilt stödja dessa individer, dels få dessa potentiella studenter att aktivt söka sig till högskolan och att – när de väl kommit in – finna sig väl tillrätta där, så att de framgångsrikt kan bedriva sina studier och erhålla arbete därefter.

Det behövs resurser för att högskolan skall kunna ta ett kraftfullt tag i frågan om mångfald. Vi föreslår därför att mångfaldsfrågan i högskolan nu prioriteras, koncentrerat och uthålligt, inledningsvis som ett femårigt projekt. Högskolan skall under denna tid bygga upp ett hållbart system för hur mångfalden – etniskt och socialt – skall öka. Olika åtgärder kan under denna tid prövas av olika universitet och högskolor. Regeringen bör avsätta betydande särskilda resurser –förslagsvis 500 miljoner kronor per år – från vilka universitet och högskolor kan erhålla stöd för sitt utvecklingsarbete och sina pilotprojekt under femårsperioden. En utvärdering av satsningen bör ske mot periodens slut.

Utredningen föreslår att följande åtgärder vidtas:

- Obligatorisk introduktionskurs för alla nya studenter. (Formerna för denna prövas i pilotprojekt vid tio lärosäten under femårsperioden.
- Collegertermin för att bredda högskolans rekryteringsbas.
- Särskilt stipendium kopplat till collegeterminen.
- Valbara kurser i svenska språket i högskoleintroduktionskursen.
- Språkverkstäder/språklaboratorier inom högskolan.
- Svenskundervisning i högskolemiljö för utländska gymnasister och akademiker.
- Flexibla urvalsregler kombinerat med aktiva rekryteringsinsatser för social och etnisk mångfald.
- Satsning på kompletteringsutbildningar för utländska akademiker.
- Mål för rekryteringen av högskolans personal skall finnas vad gäller etnisk mångfald.
- Särskilt sakkunniga skall kunna anlitas av lärarförslagsnämnder för att sökande med en del av sina akademiska meriter i annat land skall få en rättvis bedömning.
- Handlingsplaner för social och etnisk mångfald i högskolan.
- Mångfald som kvalitetskriterium.
- Resurser för pedagogiskt mångfaldsarbete.

- Underlag utarbetas för hur mångfald hanteras kvalitetsbefrämjande i undervisning, forskning och administration.
- Medel för ett mångvetenskapligt forskningsprogram om mångfald i högskolan.

Åtgärderna skall utvärderas efter fyra år och ytterligare åtgärder bör då övervägas på nytt.

1 Inledning

Sverige genomgår sedan lång tid en omvandling från ett i kulturellt avseende mer homogent samhälle till ett samhälle med mångfald, vilket givit vårt land en rikedom, som vi inte tidigare haft. Sverige är idag en del av världen på ett helt annat sätt än tidigare. Idag har nästan 20 procent av befolkningen sitt ursprung i ett annat land och i en annan kultur. Att lyckas ta vara på denna mångfald och skapa levnadsförhållanden i Sverige, där människor med olika etnisk bakgrund lever och arbetar tillsammans på jämlika villkor och med respekt för varandras särart, är den största gemensamma uppgiften för vårt land just nu. Ett välfärdssamhälle som vårt bygger på idén om allas lika värde och allas lika rätt att ta del av samhällets välstånd. Skillnaden i levnadsvillkor mellan olika grupper är emellertid idag stor – och växande – och det finns tecken som tyder på att ett nytt klassamhälle med etniska förtecken håller på att uppstå. På grund av skillnader i traditioner och tänkesätt i olika länder och olika kulturer – och även fördomar och sannolikt även diskriminering – har en invandrare ofta betydande barriärer att klara av innan han eller hon finner en bra bas för tillvaron i Sverige (SOU 1999:49 *Invandrare som företagare*: 51).

Sverige har emellertid goda förutsättningar att skapa tillväxt, välstånd och ett välfungerande samhälle genom att inom olika samhällsområden aktivt söka ta tillvara de möjligheter som mångfalden innebär. Men det är bråttom. Det behövs politiskt fokus på mångfaldsfrågorna. Det behövs resurser för de åtgärder vi föreslår i denna rapport, koncentrerat och uthålligt. Utan resurstillskott går frågan om mångfald i högskolan inte att lösa och vårt arbete blir bara ytterligare en av alla rapporter och fruktlösa försök som hittills sett dagens ljus till ingen nytta. Den omständigheten att samhällets intäkter ökar genom den goda konjunkturen, som nu råder, ger statsmakterna ett unikt tillfälle att visa handlingskraft, inte minst på utbildningens alla nivåer som är en central fråga för att vi som land ska lyckas.

Utbildning erbjuder möjligheter att utjämna skillnader och öka förståelsen mellan individer och grupper. Utbildning ger också individen bättre förutsättningar för att delta i samhällslivet och på arbetsmarknaden. Alla bör ha samma möjligheter att ta del av den

utbildning som samhället erbjuder. Skolan har i långa tider varit obligatorisk och därmed varit till för alla. Det är en allmän uppfattning att den skolplikt som infördes i Sverige under förra århundradet och den därav följande allmänna läskunnigheten och utbildningsnivån blev avgörande för Sveriges snabba och framgångsrika omvandling till ett industri- och så småningom välfärdssamhälle. Idag ställs allt större krav på människor ifråga om kunskap och det krävs högskoleutbildning till allt fler av de jobb som erbjuds. Högre utbildning är (ännu) inte obligatorisk i betydelsen att alla måste gå igenom högskola. I praktiken är emellertid högskoleutbildning nödvändig för allt fler. Att få allt fler att vilja ägna sig åt högre utbildning, att göra högskoleutbildningen attraktiv för många och att alla som har förutsättningar och intresse för högskoleutbildning också får möjlighet att skaffa sig en sådan utbildning är därför samhällsintressen av högsta rang.

Sverige behöver en välutbildad befolkning och här har på senare tid satsats starkt på högskoleutbildning. En sådan satsning sker fortsatt genom att resurser för fler platser tillförs högskolan under kommande år. Målsättningen är att 50 procent av en årskull skall påbörja högskolestudier före 25 års ålder mot dagens omkring 30 procent. Antalet studenter i högskolan har ökat starkt under en tioårsperiod och är idag långt över 300 000. Antalet fortsätter att öka. Samtidigt ökar inte efterfrågan på högskoleplatser lika mycket, särskilt inte inom de områden, som statsmakterna gärna ser att ungdomarna väljer, framförallt naturvetenskap och teknik.

Utbildning är till för alla och det är därför ett mål att de som kommer in på högskolan motsvarar sammansättningen i befolkningen i övrigt, socialt och etniskt. Så är det inte idag. Den sociala snedrekryteringen är trots stora ansträngningar fortfarande besvärande. Det är sex till sju gånger större sannolikhet att ett barn till akademiskt utbildade föräldrar kommer att skaffa sig en högre utbildning än att ett barn till lågutbildade föräldrar kommer att göra det. Endast 14 procent av barn med arbetarklassbakgrund går vidare till högskolan medan drygt 50 procent av barnen till högre tjänstemän går vidare till högre studier.

Den etniska snedrekryteringen är inte lika väl kartlagd, men det finns tecken på att den etniska mångfalden i högskolan är mindre än i befolkningen i övrigt. Det är inte bara en rättvisefråga att olika sociala och etniska grupper skall ha tillgång till högskoleutbildning utan det är också ett kvalitetsproblem för högskolan och för samhället i stort. För samhället är det ett problem att inte alla som kan utbilda sig, gör det. För individen utgör det ett problem att hon/han inte får tillfälle att utveckla sin förmåga och talang och inte heller får möjlighet att genomgå den personliga utveckling och växt som en högskoleutbildning kan medföra.

I denna utredning är uppgiften att föreslå åtgärder för att öka

mångfalden, socialt och etniskt, i högskolan. Vidare har vi som uppgift att föreslå åtgärder för att stödja nya grupper i högskolemiljön för att förbättra deras förutsättningar att hävda sig i arbetslivet. Vi skall också ge exempel på hur mångfalden kan utnyttjas som en kvalitetshöjande faktor i högskolan. En särskild uppgift är att föreslå åtgärder för att underlätta högutbildade invandrades inträde på arbetsmarknaden och då särskilt med avseende på läraryrket.

Vi har under arbetets gång blivit helt övertygade om att Sverige har en viktig, outnyttjad resurs i de potentiella studenter som på grund av olika omständigheter, hänförliga till etniska och sociala faktorer, idag inte söker till högskolan respektive lämnar högskolan med oförrättat ärende. Det är ett samhällsintresse av högsta rang att dels få högskolan att aktivt rekrytera och därefter särskilt stödja dessa individer, dels få dessa potentiella studenter att aktivt söka sig till högskolan och att – när de väl kommit in – finna sig väl tillrätta där, så att de framgångsrikt kan bedriva sina studier och erhålla jobb därefter.

Det förefaller oss, när vi går igenom vad som utretts och skrivits inom detta ämne i Sverige under de senaste decennierna, som om den officiella synen på invandrare och deras situation varit att de utgör ett problem – inte minst ekonomiskt – och att det därmed kommit att etableras ett slags klientsyn på dem, dvs. att de är människor som behöver bli hjälpta, att de är att betrakta som hjälplösa klienter. Det är helt avgörande för Sveriges framtid att invandrarna istället ses som den resurs de utgör, en resurs för arbetsmarknaden och för samhället i stort. Hjälpsatserna från samhällets sida bör bygga på grundsynen att det handlar om människor som helst av allt vill göra en insats, försörja sig själva och komma igång med ett fullödigt liv i Sverige.

Det behövs resurser för att högskolan skall kunna ta ett kraftfullt tag i frågan om mångfald. Vi föreslår därför att mångfaldsfrågan i högskolan nu prioriteras, koncentrerat och uthålligt, inledningsvis som ett femårigt projekt. Sveriges universitet och högskolor skall under denna tid bygga upp ett hållbart system för hur mångfalden – etniskt och socialt – skall öka. Olika åtgärder kan under denna tid prövas av olika högskolor. Vissa åtgärder får formen av pilotprojekt, som om de lyckas – kan överföras på andra högskolor.

Regeringen bör avsätta betydande särskilda resurser – förslagsvis 500 miljoner kronor per år – från vilka högskolorna kan erhålla stöd för sitt utvecklingsarbete och sina pilotprojekt under femårsperioden. En utvärdering av satsningen bör ske mot periodens slut.

1.1 Utredningens uppdrag och arbetssätt

1.1.1 Uppdrag

Regeringen beslutade den 21 oktober 1999 att tillkalla en särskild utredare med det övergripande uppdraget att lämna förslag till åtgärder, vilka resulterar i att högskolan bättre speglar den sociala och etniska mångfalden i samhället¹. Konkret består uppdraget av flera olika delar:

1. *Beskriva situationen* i dagens högskola med avseende på social och etnisk mångfald;
2. *Bredda rekryteringen*. Utredningen ska lämna förslag som gör att studentrekryteringen till högskolan breddas;
3. *Stödja nya grupper*. Utredningen ska också föreslå åtgärder som underlättar för nya studentgrupper i högskolemiljön;
4. *Hantera mångfald kvalitetshöjande*. Utredningen ska visa på exempel där social och etnisk mångfald utnyttjas på ett sådant sätt att utbildningens kvalitet höjs;
5. *Jämställdhet beaktas*. Utredningen skall beakta de jämställdhetspolitiska konsekvenserna av de förslag till åtgärder som lämnas;
6. *Internationella erfarenheter beaktas*. Utredningen ska beakta internationella erfarenheter, särskilt inom EU-området, av arbete med mångfald inom den högre utbildningen;
7. *Motverka svårigheter för utländska akademiker att komma in på arbetsmarknaden*. Utredningen har på denna punkt flera avgränsade uppdrag: lämna förslag till åtgärder vad gäller svårigheterna för invandrare med svensk högskoleutbildning att komma in på arbetsmarknaden samt motsvarande vad gäller utländska akademiker och därvidlag särskilt uppmärksamma lärarutbildning, den s.k. aspirantutbildningen samt regelsystem vad gäller t.ex. tillgodoräknande av utländska examina.

I direktiven anges dessutom följande restriktioner:

1. Bestämmelserna om behörighet och urval till högskoleutbildning skall även i fortsättningen vara gemensamma för hela högskolan;
2. Utredningen skall i första hand utgå från befintligt utredningsmaterial;
3. Förslag till åtgärder skall kunna genomföras inom ramen för högskolans befintliga resurser.

¹ Direktiv 1999:79 återfinns som bilaga 1 i denna rapport.

1.1.2 Arbetssätt

Utredningen har – i enlighet med direktiven – utgått från redan befintligt material men också genererat ny kunskap. I det följande redogör vi för utredningens huvudsakliga kunskapskällor.

1.1.2.1 Analys av befintlig forskning och befintligt utredningsmaterial

Utredningen har kunnat dra nytta av ett stort material från i synnerhet två forskningsfält: forskning om social rekrytering till högre utbildning samt den s.k. IMER-forskningen (internationell migration och etniska relationer). Det har inte varit möjligt att ha ambitionen att fullständigt penetrera dessa fält, utan snarare har nedslag gjorts med utgångspunkt från ett fåtal centrala svenska verk². Detta har kompletterats med internationellt material och särskild uppmärksamhet har därvidlag ägnats åt den amerikanska forskningen och debatten om mångkulturalism.

1.1.2.2 Intervjuundersökning vid Högskolan i Halmstad

I november 1999 gjordes för utredningens räkning 58 intervjuer med studenter inom tre olika utbildningsprogram vid Högskolan i Halmstad. Intervjuerna gjordes av lika många sociologistudenter som ett led i deras utbildning i vetenskaplig metod³. Huvuddelen av de intervjuade studenterna bedrev sina studier inom tre olika utbildningsprogram som leder fram till kandidatexamen: det arbetsvetenskapliga programmet, kultur- och kommunikationsprogrammet samt elektroingenjörsprogrammet. Dessa program valdes därför att på det förstnämnda finns en stor andel studenter utan akademisk studiebakgrund, kultur- och kommunikationsprogrammet är en humanistisk utbildning med en mer traditionell akademisk miljö än de övriga och slutligen finns inom elektroingenjörsprogrammet en relativt stor andel studenter med utländsk bakgrund. Intervjuerna inriktade sig på mötet mellan högskolan och studenternas bakgrundsmiljö. Materialet analyserades av fil. mag. Lars-Olof Hilding, doktorand i sociologi, i en bakgrundsrapport till

² Vi tackar professor Allan Svensson, Göteborgs universitet, för hjälp med att strukturera forskningen om social snedrekrytering i utredningsarbetets inledningsskede samt docent Svante Lundberg, Lunds universitet, för motsvarande hjälp när det gäller forskningen om etnisk mångfald.

³ Docent Per-Olof Olofsson och fil.mag. Ann-Katrin Witt organiserade intervjuundersökningen. De utarbetade också intervjuguiden i samarbete med utredningssekreteraren.

utredningen. Hilding har sedan författat en koncentrerad rapport om just mötet mellan högskolemiljön och studenternas bakgrundsmiljö⁴.

1.1.2.3 Intervjuundersökning vid Lunds universitet

Inom ramen för ett forskningsprojekt om den sociala och etniska rekryteringen till Lunds universitet har gjorts intervjuer med studenter från Lunds universitets sju fakulteter, studenter med utländsk bakgrund respektive studenter med familjebakgrund utan högskoleutbildning. Resultat från intervjuundersökningen används också i denna rapport⁵.

1.1.2.4 Undersökning av gymnasieuppsatser

I syfte att få en bild av spännvidden i den elevgrupp som inom kort kan förmodas söka sig till den högre utbildningen har vi samlat in 108 uppsatser som skrivits av gymnasieelever för utredningens räkning. Uppsatserna skrevs i januari 2000 av elever som gick andra året på det samhällsvetenskapliga programmet vid tre skolor: en akademiskt präglad gymnasieskola som med sin 150-åriga historia betonar tradition och anor; en gymnasieskola i en förort som startade 1978 och som vid mitten av 1990-talet hade stora problem med våld och skadegörelse; samt en nystartad gymnasieskola som är belägen i en mindre kommun.

I samarbete med en svensklärare vid respektive skola⁶ utformade vi nedanstående uppsatsämne:

”Min universitetsutbildning”

Resonera och reflektera kring följande:

Du går på ett studieförberedande program, vilket ger dig möjlighet att läsa vidare på högskolan. Ska du det? Varför? Varför inte? Berätta gärna om vad och vilka personer som har haft betydelse för din syn på högre utbildning. Föreställ dig också att du påbörjat en utbildning på universitet/högskola. Vilken utbildning/kurs är det? Varför just den? Var finns den? Vad förväntar du dig av utbildningen/kursen? Hur tror du att du kommer att klara utbildningen/kursen? Hur tror du att man gör när man studerar vid universitetet/högskolan?

Fundera och berätta om detta!

⁴ Den återfinns som bilaga 4 i föreliggande rapport.

⁵ Projektet leds av denna utrednings sekreterare och intervjuerna har gjorts av fil.mag Ola Holmström, som rapporterar iakttagelser med utgångspunkt från några av intervjuerna i bilaga 6.

⁶ Vi tackar rektorer, lärare och elever för deras medverkan i uppsatsprojektet.

De 108 uppsatserna har analyserats av fil. mag. Maja Ljung och resultatet har rapporterats i en bakgrundsrapport till utredningen⁷. Då materialet är stort har vi bitt henne att särskilt studera elevernas utbildningsmedvetenhet, motiv för studier och språkbehandling.

1.1.2.5 Intervjuer med nyckelpersoner, referensgrupp och studiebesök

En rad intervjuer med nyckelpersoner har genomförts. Utredningen har haft en referensgrupp knuten till sig, i vilken har ingått personer med expertkunskap från olika delar av högskolan, gymnasieskola, folkhögskola och näringsliv. Referensgruppen har haft tre sammanträden där olika teman diskuterats och utredningsarbetet löpande redovisats.

I samband med ett studiebesök vid Botvidsgymnasiet i Botkyrka drog vi också nytta av kunnandet hos rektor, lärare och elever. Ytterligare några möten och studiebesök har arrangerats⁸.

1.1.2.6 Högskoleverkets bedömning av jämställdhet, studentinflytande samt social och etnisk mångfald

Den kvalitetsbedömning som Högskoleverket gjorde 1999/2000 innebar bl.a. att rapporter avseende jämställdhet, studentinflytande och social och etnisk mångfald från samtliga universitet och högskolor samlades in. Vi har fått tillgång till detta material och utnyttjat de delar som rör social och etnisk mångfald samt Högskoleverkets bedömrapport och exempelantologi som ett empiriskt material i utredningen. Vi har fortlöpande samrått med Staffan Wahlén, Högskoleverkets projektledare för kvalitetsbedömningen, samt andra personer verksamma inom projektet.

⁷ En kort version av rapporten återfinns som bilaga 5 i föreliggande skrift.

⁸ Vi tackar alla, ingen nämnd ingen glömd, som i intervjuer, samtal och vid studiebesök bidragit till utredningsarbetet.

1.1.2.7 Mångfaldsseminarier vid universitet och högskolor

I syfte att erhålla en lokal spegling av forskning om, undervisnings- erfarenheter av och administrativa erfarenheter av social och etnisk mångfald inom högre utbildning har vi i samarbete med sex universitet och högskolor anordnat s.k. mångfaldsseminarier. Urvalet av dessa sex har styrts av en rad olika kriterier: för det första ville vi ha variation vad gäller högskolans ålder, storlek, inriktning etc., för det andra ville vi ha med de två högskolor som har ett särskilt mångfaldsuppdrag: Södertörn och Malmö; för det tredje ville vi komma åt några av de intressanta forskningsmiljöer vad gäller mångfald som finns i Sverige; för det fjärde ville vi ha med Umeå universitet som under hela sin existens arbetat med frågor som har att göra med utbildningstillgänglighet, vilka tangerar den nuvarande inriktningen mot mångfald; för det femte ville vi ha med en uttalat tvärvetenskaplig miljö. Tidsbristen i utredningsarbetet har gjort att utredningen närmast sig dessa högskolor via personer i de nätverk där utredarna ingår.

Mångfaldsseminarier har planerats vid Växjö universitet (6/12 1999), Södertörns högskola (17/1 2000), Umeå universitet (26/1 2000), Uppsala universitet (2/2 2000), Malmö högskola (3/3 2000) och Linköpings universitet (13/3 2000). På grund av flygtekniska problem ställdes seminariet i Uppsala in i sista minuten men inför detta hade en arbetsgrupp inom universitetet författat en synnerligen givande rapport som mycket väl speglar det som mångfaldsseminariet skulle belysa. De övriga fem seminarierna har genomförts som planerat⁹.

1.1.2.8 Övrigt

Jenny Hällen-Hedberg, chef för Lunds universitets internationella sekretariat, har för utredningens räkning kartlagt vad EU gör i fråga om social och etnisk mångfald inom den högre utbildningen.

Sigrid Combüchen har för utredningens räkning skrivit en skönlitterär text med utgångspunkt från egna upplevelser som invandrare i 1940- och 50-talens Sverige¹⁰.

Två studenter vid Lunds universitet, Krisztina T. Csiki och Maziar Jahanshahi, har i samtal och text givit utredningen en föreställning om sina speciella villkor som invandrarstudenter.

Utredningen har fått en rad brev, e-postbrev och telefonsamtal där personer upplyst oss om olika saker. Vi har övervägt att publicera något av de brev som illustrerar just den problematik som utredningen har

⁹ Vi tackar alla som på dessa seminarier bidragit till utredningsarbetet.

¹⁰ Se bilaga 3.

bearbetat, men vi har valt att inte publicera detta material då utbildningsberättelserna som återges i bilaga 6 fyller det syftet.

1.2 Mångfaldsprojekt och internationell utblick

1.2.1 Åtgärder under senare år för social och etnisk mångfald i högskolan

Problemet med social snedrekrytering till högskolan har varit känt under större delen av 1900-talet och åtgärder har vidtagits såväl av riksdag och regering som av universitet och högskolor. En av de viktigaste åtgärderna har varit olika studiesociala reformer varav riksdagen nyligen beslutade om en förändring som träder i kraft den 1 januari 2001. Dessa reformer har förutom att möjliggöra en god studiesocial situation haft till syfte att minska den sociala snedrekryteringen. Därutöver har förändringar av behörighets- och antagningsreglerna till högskolan skett ett flertal gånger, senast år 1997. Gymnasieskolans utformning och inriktning har stor betydelse för övergången till högskolan och den har ändrats ett flertal gånger av både statsmakterna och enskilda kommuner. Under senare år kan nämnas satsningen på ett nationellt Kunskapslyft som ytterligare ett exempel på en åtgärd för att bredda rekryteringen. Statsmakterna har sedan länge uttryckt ambitionen att bredda den sociala mångfalden bland studenterna, men specifika lagar och förordningar för universitet och högskolor har inte tillkommit för detta ändamål.

Vid universitet och högskolor har alltid skett olika typer av allmänt rekryterande och informerande åtgärder i större eller mindre omfattning. Huruvida det uttalade syftet varit att öka den sociala mångfalden är dock svårt att avgöra.

Vad gäller åtgärder för att främja den etniska mångfalden i högskolan har den frågan kommit på den högskolepolitiska agendan först de senaste åren av 1990-talet. Som tidigare nämnts har högskolans roll för att påverka förhållanden för invandrare lyfts fram under senare tid. Intresset för frågorna har också ökat i takt med att det svenska samhället blivit alltmer mångkulturellt och internationaliserat.

Det finns heller inget särskilt regelsystem för universitet och högskolor avseende etnisk mångfald utan det faller inom ramen för den allmänna lagstiftningen för myndigheter. Några universitet och högskolor har fastställt egna riktlinjer och regelverk för området. Statsmakterna har dock tagit en rad initiativ under 1999 för att öka den

etniska mångfalden inom arbetslivet och i högskolan. Initiativen har berört såväl hela statsförvaltningen som riktade insatser för högskolan.

Riksdagen har beslutat om en lag om åtgärder mot etnisk diskriminering i arbetslivet (SFS 1999:130), vilken bl.a. kräver att statliga myndigheter vidtar förebyggande åtgärder mot diskriminering. På grundval av denna lag har regeringen hösten 1999 uppdragit åt samtliga statliga myndigheter att upprätta handlingsplaner för att främja etnisk mångfald bland sina anställda. Hösten 1999 har regeringen vidare uppdragit åt samtliga statliga myndigheter att redovisa vilka åtgärder som vidtagits eller planeras för att öka den etniska mångfalden bland de anställda.

Näringsdepartementet fattade våren 1999 beslut om att inleda ett projekt för produktiv mångfald i näringslivet och på arbetsmarknaden ("Mångfaldsprojektet"). Projektet ska bland annat kartlägga och beskriva hur aspekterna kön, klass, etnisk tillhörighet, ålder, sexuell läggning och funktionshinder påverkar en individs nuvarande och framtida möjligheter i näringsliv och på arbetsmarknaden. Projektet ska resultera i ett nationellt program för produktiv mångfald i näringslivet och på arbetsmarknaden som beräknas vara färdigt vintern 2000. Här spelar den etniska mångfalden i högskolan en viktig roll.

Sekretariatet för social och etnisk mångfald vid Södertörns högskola arrangerar under 2000 ett antal nationella konferenser som berör området social och etnisk mångfald i högskolan. Arbetet sker med stöd av Utbildningsdepartementet.

Högskoleverket beslutade våren 1999 att genomföra en undersökning av universitets och högskolors arbete med jämställdhet, studentinflytande och social och etnisk mångfald. Varje universitet och högskola fick redovisa sina insatser och peka på goda exempel inom respektive område i särskilda rapporter. Högskoleverket gjorde även platsbesök vid varje lärosäte. Högskoleverket presenterade våren 2000 en slutrapport med generella slutsatser samt en antologi med goda exempel. Högskoleverket angav dessutom vardera två universitet och högskolor inom respektive område som särskilt utmärkt sig genom goda resultat.

Därutöver beslutade regeringen hösten 1999 om denna utredning, i vilken en utredare har till uppgift att undersöka den sociala och etniska mångfalden i högskolan och lämna förslag till hur den kan förbättras. Sammantaget har en rad initiativ under senare tid tagits av statsmakterna inom området och det har lett till att statliga myndigheter, däribland universitet och högskolor också vidtagit en rad åtgärder. Frågan om social och etnisk mångfald befinner sig således högt upp på den högskolepolitiska agendan idag.

1.2.2 Internationell utblick

Det finns en hel del internationella erfarenheter att dra generell lärdom av när det gäller mångfald. Samtidigt är frågorna om social och etnisk mångfald delar av varje samhälles speciella problematik, kultur och historia. Det går inte att enkelt överföra lösningar i så komplexa frågor, som det här handlar om, från ett land till ett annat.

Utredningen har låtit göra en översiktlig undersökning av vilka initiativ och åtgärder som återfinns inom ramen för EU:s verksamhet med ändamål att främja social och etnisk mångfald i högskolan. Intervjuer har genomförts med tjänstemän vid två generaldirektorat vid EU-kommissionen, Direktoratet för Sysselsättning och socialpolitik samt Utbildning och kultur.

Insatserna inom EU för social och etnisk mångfald i högskolan är begränsade. De insatser som sker riktar sig oftast till lägre utbildningsnivåer, men kan sägas ha implikationer även på högre utbildning. De flesta relevanta insatserna för området återfinns inom Comenius-programmet. Här finns finansiering för projekt inom transnationell och interkulturell utbildning. Projekten har oftast en stark prägel i integrationsverkande inriktning. Exempel på projekt som finansierats är samarbetsprojekt mellan olika länder där man sökt att påverka attityder hos elever genom att förmedla immigrantfamiljers erfarenheter av sin situation. Olika interkulturella kurser har riktats till elever i gymnasier bl.a. för att öka kvaliteten i undervisningen som riktar sig till olika minoritetsgrupper och därigenom förbättra integrationen. Ofta har multimedia och IT använts som verktyg.

Sammantaget är omfattningen av insatser direkt riktade till högskolan mycket begränsad. Inom kommissionen har man istället hänvisat till de insatser som sker på nationell nivå. Där har Storbritannien, Nederländerna, Tyskland och Sverige nämnts som föregångsländer. Det land som har längst och mest omfattande erfarenhet av åtminstone insatser för etnisk mångfald i högskolan är USA. I synnerhet är arbetet med s.k. affirmative action – som inte bara avser högskolevärlden, men som väckt särskild uppmärksamhet där – spännande att ta del av. En bok av två tidigare universitetsrektorer, ger djup och viktig kunskap om den betydelse affirmative action-program haft för särskilt den afroamerikanska gruppen vid några av USAs förnämsta universitet. Författarna drar slutsatsen att programmen varit framgångsrika och helt avgörande för framväxten av en framgångsrik svart medelklass i USA (Bowen & Bok 1998). Det har inte varit möjligt för utredningen att göra mer omfattande studier av de amerikanska erfarenheterna, utan kunskaper har inhämtats huvudsakligen genom skriftliga källor. Resultaten därifrån finns redovisade löpande i övriga kapitel i rapporten.

Utredningen har närmare studerat de insatser som görs i Storbritannien. Även där har frågan om social och etnisk mångfald i högskolan aktualiserats under de senaste åren på 1990-talet och under 1999 har regeringen och staten tagit en rad initiativ för att främja ändamålet. En central aktör inom området är *The Higher Education Funding Council for England* (HEFCE). HEFCE har till uppgift att fördela offentliga medel till högre utbildning och forskning vid universitet och högskolor i Storbritannien. HEFCE:s andel svarar för cirka hälften av finansieringen till grundutbildningen.

HEFCE har som en av sina ordinarie uppgifter att verka för breddad rekrytering till högre utbildning. Under senare år har en kraftsamling inom området skett. En av de viktigare insatserna är en förfrågan som HEFCE ställt till samtliga universitet och högskolor om förslag och program för att bredda rekryteringen till högskolan som HEFCE sedan kan finansiera. Detta resulterade i en stor mängd förslag. Hösten 1999 beslutade HEFCE att stödja 70 projekt med syfte att öka rekryteringen och förbättra möjligheterna för studenter från icke-akademiska miljöer att antas och bedriva högre utbildning under 1999–2000 med sammanlagt 9 miljoner pund (drygt 120 miljoner kronor). Projekt som finansierats är bl.a. sådana med högskolestudenter som fungerar som mentorer i grundskolan, ”praktikperioder” vid högskolor för elever, samarbete med barn på lågstadiet och deras föräldrar med information om vad högre utbildning är, bättre studievägledning såväl med hjälp av äldre studenter som av professionella studievägledare och stöd i undervisningen i engelska och matematik.

HEFCE har även satt samman en expertgrupp för att fungera som koordinator av olika insatser (*Action on Access*). Gruppen är knuten till ett enskilt lärosäte, University of Bradford, och har till uppgift att fungera som en kanal mellan HEFCE och sektorn i frågor som rör breddad rekrytering, att initiera och följa upp olika insatser inom sektorn, vara rådgivare och stödja de projekt som HEFCE finansierar och sprida information om goda erfarenheter m.m. Gruppen har fått ett treårigt förordnande och består av fem personer med anknytning till högskola och fortbildning.

Sammanfattningsvis kan utredningen konstatera att det finns stora likheter mellan Storbritannien och Sverige vad gäller insatser för social och etnisk mångfald i högskolan. Detta gäller såväl initiativ från statsmakterna som de åtgärder som vidtas vid universitet och högskolor. Erfarenheterna skiljer sig något åt bl.a. beroende på olika styr- och resurstilldelningssystem i respektive länder, men har principiellt liknande innehåll. En stor aktivitet har satts igång under de senaste åren och det är ännu för tidigt att avläsa resultaten, men utredningen bedömer att det finns starka skäl att följa utvecklingen av gjorda insatser i Storbritannien.

1.3 Perspektiv och utgångspunkter

Flera utredningar har på senare år pekat på inslag i den samhällsförändring vi nu befinner oss mitt inne i. Den invandrapolitiska kommittén visade vid mitten av 1990-talet på Sveriges snabba förvandling till ett mångkulturellt samhälle, på ett tilltagande etniskt utanförskap i vårt samhälle och på möjligheten av en ny integrationspolitik i stället för den tidigare invandrapolitiken. Kommittén Valfärdsboks slut har nyligen visat hur de sociala klyftorna ökade under första halvan av 1990-talet som en följd av djup ekonomisk kris och stor arbetslöshet samt hur invandrargruppers sociala segregation stabiliserats på hög nivå. Demokratiutredningen visade i sitt slutbetänkande att det politiska utanförskapet tilltar för i synnerhet ungdomar, arbetslösa och personer med utländsk bakgrund. Bilden av ett nytt och i många fall etniskt definierat utanförskap växer fram. Larmrapporter i media talar om ett utbildningssystem i kris där många slås ut och inte kommer vidare i sin utbildningskarriär. Andra larmrapporter talar om utbrändhet och stress i ett sjudande arbetsliv. När detta betraktas i ljuset av den s.k. nya ekonomins och det s.k. kunskapssamhällets löften blir bilden av att ett nytt samhälle håller på att växa fram mer komplett och mer komplicerad. Det är ett samhälle där arbete fortfarande är av största betydelse för fördelningen av livschanser men där också utbildning och etnicitet har fått en helt ny roll i denna fördelningsprocess. Men det är också ett samhälle där arbete, utbildning och etnicitet samverkar i konstruktionen av nya sociala klyftor.

Mycket är nu i förändring och det gäller inte minst den högre utbildningen. I en kanske överdriven känsla av att det i denna period av snabb och mångdimensionell samhällsförändring finns få konstanter, har denna utredningsrapport en reflekterande karaktär. Samtidigt måste varje intellektuell process ha eller uppfinna konstanter och i det följande presenterar och definierar vi därför några av de begrepp och företeelser som har varit viktiga i vårt utredningsarbete.

1.3.1 Högskolan i samhällsförändringen

Utbildning bidrar till individuell utveckling, ekonomisk nytta, kulturell utveckling, förvaltning och förändring av samhället. Bidraget är emellertid inte entydigt, utan kan ge upphov till både social mobilitet och social positionsbekräftelse, både integration och segregation, både förvaltning och förändring. Det finns därför ingen enighet om vad utbildningssystemet är och gör, utan det hörs en rad olika röster som betonar olika saker. Rösterna varierar dock i styrka och alltmera sällan

hörs rösten som säger att utbildningssystemet ska vara en traditionsbevarare. Oftare hörs en annan röst, som säger att det framväxande kunskapsamhället kräver att alla blir bättre utbildade och att detta är en grundläggande förutsättning för ekonomisk tillväxt. Utbildningssystemets länk till framtiden betonas allt starkare och ofta på bekostnad av länken till historien. Gemensamt för båda synsätten är dock att de framför allt ger individen en anpassningsroll i förhållande till samhället.

Vår utgångspunkt är snarare att utbildning sker i ett spänningsfyllt samspel mellan individ och samhälle. Hur väl individen än anpassar sig till prognoser om vad slags utbildning som krävs i framtiden gör såväl förutsägbara som icke avsedda konsekvenser av kända förhållanden att utfallet av individuella val inte riktigt blir det tänkta. Individers utbildning sker således inte i ett samhälleligt vakuum. Den ojämna fördelningen av ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital i vårt samhälle får exempelvis negativa konsekvenser för individers benägenhet att studera och fullfölja studier. Även den betydelse som i vårt samhälle tillskrivs kön och etnisk tillhörighet har stor betydelse. Det är alltså inte tillräckligt att individer anpassar sina utbildningsintressen efter en tänkt samhällsutveckling. Även den innebörd som omgivningen ger individens kön, etniska tillhörighet och sociala bakgrund har stor betydelse och utgör i många fall ett hinder i utbildningssystemet och på arbetsmarknaden.

Föreliggande rapport är ett resultat av en utredning som tillsatts därför att det finns brister i fråga om social och etnisk mångfald inom den högre utbildningen. Vi är medvetna om att problemet inte bara är högskolans. Någon har sagt att förändring av utbildningssystemet kan liknas vid att flytta en kyrkogård och någon annan har tillfogat att det inte ges så mycket flytthjälp inifrån. Utbildningssystemet är djupt förankrat i samhällets olika strukturer och institutioner. Det är beroende av arbetsmarknaden, samhällets klasstruktur, det politiska beslutsfattandet, globala utvecklingstendenser, av individer som agerar i förhållande till systemet och, inte minst, av andra delar av utbildningssystemet, vilket framhölls starkt av Eriksson & Jonsson i utredningen om social snedrekrytering till högre studier (SOU 1993:85). Högskolan kan självfallet bidra till att öka mångfalden – och göra mycket mer än vad som hittills gjorts – men effekten av detta bidrag blir större om åtgärder som innebär socioekonomiska och sociokulturella förändringar samtidigt sker i samhället i stort. Förutom att utbildningssystemet är djupt förankrat i samhällets socioekonomiska och sociokulturella struktur, tillhör det samhällets tröga element, vilket kan vara problematiskt under perioder när omgivningen förändras snabbt. Trögheten är emellertid stundtals också en tillgång, inte minst inom den högre utbildningen där långsiktig vetenskaplig utveckling är vital.

För att förändra högskolan krävs således också förändringar i det omgivande samhället. Detta är inte minst viktigt i ett politiskt klimat som pendlar mellan politisk panik och likgiltighet, för att uttrycka det med den tyske sociologen Beck (1992). När den politiska paniken sätter in, för det mesta orsakad av uppskruvad mediauppmärksamhet, finns en tendens att snabbt vilja göra allt för mycket samtidigt utan tanke på att alla dessa förändringar kan vara svåra att underhålla när paniken övergår i likgiltighet eller fokuseras på en annan politisk fråga.

Även om högskolan inte är samhällets främsta förändringsagent, håller den på att få en helt ny roll i samhället. Man kan säga att högskolan håller på att inta en position mitt i samhället därför att:

1. *Högskolestudier blir ett tecken på normalitet.* Under 1990-talet har högskolan haft en stark tillväxt: antalet studenter har ökat med mer än 50 procent. I jämförelse med övriga EU-länder har dock Sverige få studenter i förhållande till folkmängden och därför planeras ytterligare tillväxt och det utbildningspolitiska målet är att 50 procent av en årskull ska ha påbörjat högskolestudier före 25 års ålder inom en snar framtid. En konsekvens av detta är att högskoleutbildning inte längre är ett tecken på särart utan på normalitet. Studenten blir följaktligen en *i* mängden, snarare än en *ur* mängden.
2. *Högskolan förknippas inte längre med samhällets elitskikt.* Högskolan får en annan social rekrytering när hälften av en årskull studerar vidare och hamnar socialt också i detta avseende mitt i samhället.
3. *Högskolan ges en central roll i samhällsutvecklingen.* När högre utbildning ges den centrala roll som varit fallet under senare år, både vad gäller den högre utbildningens bidrag till den ekonomiska tillväxten och som ett slags förberedelse för ett tänkt kunskapsamhälle, hamnar högskolan mitt i samhällsutvecklingen.

När högskolan strukturellt får en central roll i samhället, är det viktigt att högskolan också vad gäller samhällelig representativitet tar rollen som varande mitt i samhället. Det långsiktiga målet måste då vara att samhällets mångfald i alla möjliga avseenden får genomslag inom högskolan: socialt, etniskt, könsmässigt, åldersmässigt, geografiskt och i flera andra relevanta avseenden. Hinder för att individer som vill och kan studera måste undanröjas och högskolans personal måste också bli mer samhälleligt representativ. Olika avstånd, inte minst kulturella, måste överbryggas. Detta bör ske med bibehållande av den högre utbildningens kulturella särart och i synnerhet då den spänningsfyllda och kreativa blandningen av bildning, kritiskt tänkande och nytta.

Det är viktigt att många får del av den *goda* resursen högre utbildning, samtidigt som det mycket starkt måste understrykas att det fria valet av utbildning är en avgörande motivationsfaktor i studierna. Det har funnits tendenser under senare år som tagit sig uttryck i att unga människor tolkar samhällsutvecklingen med orden "numera *måste* man studera inom högskolan". Något formellt tvång existerar naturligtvis inte. Det upplevda tvånget härrör dels ur bristande möjligheter på arbetsmarknaden, dels ur föreställningar om vad det framtida "kunskapssamhället" kräver. Man kan tala om en upplevd "utbildningsplikt" bland unga i Sverige idag. Denna utbildningsplikt överskrider det formellt obligatoriska skolväsendet och omfattar gymnasieskolan och delvis också den högre utbildningen och det livslånga lärandet. I ett samhällsklimat så utbildningsfixerat som vårt upprätthålls föreställningen om en utbildningsplikt av många olika aktörer och det tjänar inte mycket till att hävda att individer har fria val om de själva inte upplever att de har alternativ att välja mellan. När det gäller den högre utbildningen är det viktigt att denna tvångsupplevelse hålls utanför undervisningen, vilket kan göras på många olika sätt: genom en bättre matchning av utbud och efterfrågan på utbildningsplatser; genom urval där rätt person hamnar i rätt utbildning; genom bearbetning av upplevelser av utbildningstvång i själva undervisningen; genom ett större studentinflytande i undervisningen.

1.3.2 Omstridda begrepp

Det problem som utredningsarbetet har kretsat kring är således den sociala och etniska mångfalden i övergången till samt inom högskolan. Det är ett synnerligen sammansatt problem. För det första handlar det om den etniska mångfalden och orsaken till att det problemet formulerats just nu är det synnerligen allvarliga utanförskap som drabbat vissa invandrargrupper i Sverige under i synnerhet 1990-talet. Detta tar sig uttryck i en boendesegregation som under senare tid har kommit att beskrivas med ordet "ghettoisering", i en omfattande arbetslöshet och svårigheter att komma in på arbetsmarknaden som delvis har att göra med diskriminering samt i skolproblem för invandrabarn som inte behärskar svenska språket. Det finns alltså i dagens Sverige utvecklingstendenser som går i riktning mot en etniskt konstruerad underklass. Detta anknyter till frågan om social snedrekrytering till högre utbildning, ett problem som diskuterats, studerats och åtgärdats under hela 1900-talet, och som handlar om förhållandet mellan den högre utbildningen och samhällets sociala klassuppdelning.

Förutom att beskriva mångfalden i högskolan, där också kön ska vägas in, har utredningen uppdraget att visa hur mångfalden kan

utnyttjas kvalitetshöjande. Som kommer att framgå är redan de kategorier och begrepp som används i beskrivningen av utredningens uppdrag omstridda. Etnisk tillhörighet är inget entydigt begrepp. Det används på varierande sätt för att beteckna såväl nationalitet som etnisk grupptillhörighet och uppmärksammar därigenom skillnader och likheter i levnadssätt, språk, tradition, utseende, religion mm. Social klass, som är en av de aktiva beståndsdelarna i uttrycket social mångfald, är också ett omstritt begrepp. Klasser har definierats med hänvisning till ägande och icke-ägande av produktionsmedel samt med hänvisning till makt men också som sociala grupper med liknande ekonomiska och/eller kulturella levnadsvillkor. När det gäller kön är detta begrepp på ett rent biologiskt sätt relativt entydigt men den biologiska definitionen av kön har liten användbarhet när det gäller att förstå den sociala konstruktionen av kön, eller genus som man då brukar säga, där maktrelationer, statushierarkier, traditioner och liknande är betydligt viktigare. Såväl etnisk tillhörighet som klasstillhörighet (och i någon mån också kön) problematiseras dessutom ytterligare om ett individperspektiv anläggs. Tillhör en individ en etnisk grupp eller en social klass om han eller hon själv inte erkänner tillhörigheten? Det kan man naturligtvis säga att individen gör i något slags "objektiv" mening men detta förutsätter då att etnisk tillhörighet och klasstillhörighet också kan bestämmas på något slags "objektivt" sätt.

Även ordet mångfald är, som kommer att framgå, ett mångtydigt begrepp. Åtskillnaden mellan deskriptiv och normativ mångfald är därvidlag central: samhällen kännetecknas alltid av mångfald i något avseende men det som den nuvarande mångfalddiskursen handlar om är huruvida vi förstår mångfalden, erkänner den och utnyttjar den på rätt sätt. De båda andra begreppen i utredningsuppdraget, kvalitet och högskola, är också på olika sätt problematiska. Vissa forskare menar att kvalitetsbegreppet tillhör de "väsentligen omstridda" och det är då i sällskap med begrepp som "frihet", "demokrati" och "makt" medan andra ger kvalitet en ganska bestämd innebörd. Ordet högskola är slutligen en beteckning som beskriver de idag 39 organisatoriska enheter som bedriver högre utbildning i Sverige. Dessa är mycket olika och har säkerligen synnerligen olika förutsättningar att fungera på det ena eller andra sättet. Lunds universitet, med över 7 000 anställda och 30 000 studenter 1998, är i denna mening en högskola liksom Gammelkroppa skogsskola med omkring 15 anställda och 20 studenter.

Läsaren får alltså hålla i minnet att etnicitet, social klass, kön, kvalitet och högskola inte är entydiga begrepp och stundtals också synnerligen omstridda.

1.3.3 Socioekonomisk grupp och invandrargrupp

När man talar om behovet av breddad rekrytering till den högre utbildningen menar man: dels att individer med en bakgrund utan studietradition från universitet och högskolor i ökad grad bör vinna tillträde dit; dels att andelen individer som, oberoende av hemmets studietradition, tillhör grupper som är underrepresenterade inom högskolan bör öka.

Den första aspekten ovan handlar om vad som kallas social snedrekrytering. I en rad studier har det klarlagts att hemmets studietradition är en central faktor som starkt påverkar barnens benägenhet att studera vidare. Detta betyder att individer vars föräldrar har akademisk utbildning är överrepresenterade inom högskolan i förhållande till sin andel av befolkningen och på motsvarande sätt att individer med icke-akademisk bakgrund är underrepresenterade. Detta är en fråga som i mycket hög grad handlar om förhållandet mellan social klass och utbildning. I den officiella statistiken används en social gruppindelning som innebär att en persons yrke och utbildningsnivå avgör vilken socioekonomisk grupp han eller hon tillhör. När studenter på det sättet delas in efter föräldrarnas socioekonomiska grupp visar det sig att sannolikheten är sex till sju gånger större att personer från högre tjänstemannahem antas till högre utbildning än personer från arbetarhem.

Den andra aspekten av breddad rekrytering, alltså att individer som tillhör vissa grupper vilka oberoende av utbildningsbakgrund är underrepresenterade inom högskolan, handlar om exempelvis ålder, kön, regional anknytning och utländsk bakgrund. Vårt utredningsuppdrag fokuserar särskilt på den utländska bakgrunden. Hur den inverkar på rekryteringen till den högre utbildningen är emellertid inte lika klart som den sociala bakgrunden. Inte desto mindre finns en tendens att, som ett slags parallell till den sociala snedrekryteringen, tala om en snedrekrytering som drabbar invandrargruppen särskilt hårt.

De kategorier man utgår ifrån när man talar om social och etnisk rekrytering till högskolan är socialstatistiska kategorier. De är sammanfogningar av olika individer som företer statistiskt registrerbara likheter vad gäller vissa existensvillkor: yrke, utbildning och födelse-land (även föräldrars födelse-land). De existensvillkor som konstituerar den socioekonomiska grupp som är underrepresenterad inom högskolan respektive gruppen som kallas invandrare är emellertid olika. En påtaglig skillnad är att invandrargruppen innesluter olika sociala grupper och skikt. Det är viktigt att ta hänsyn till detta i en analys av mångfald inom högskolan. Även om den grupp som kallas invandrare delar vissa existensvillkor – t.ex. att ha migrerat och att ha utländsk bakgrund – finns så stora sociala och andra skillnader mellan olika invandrargrupper

att det finns anledning att vara mycket försiktig när de klumpas samman till en gemensam kategori. Det är t.ex. skillnad mellan arbetskraftsinvandrare som kom till Sverige före mitten av 1970-talet därför att deras arbetskraft efterfrågades och flyktinginvandrare som kom till Sverige från mitten av 1970-talet. Det är också stor skillnad mellan olika invandrargrupper beroende på vilket land de kommer ifrån. Å andra sidan antyder de svårigheter som invandrare har haft att komma in på arbetsmarknaden under 1990-talet att det i en situation av djup ekonomisk kris med hög arbetslöshet sker en fördelning av arbeten på etniska grunder, vilket alltså är ett villkor som många i den heterogena invandrargruppen har gemensamt här i Sverige. Det svenska samhällets sätt att behandla den heterogena invandrargruppen kan svetsa samman den till något som liknar en social kategori.

1.3.4 Om begreppen studieovan och utländsk bakgrund

De socialstatistiska kategorier som används för att belysa den sociala snedrekryteringen avspeglar vårt samhälles klasskiktning och sociala skiktning. Sådana kategorier är alltid problematiska då de innebär att grupper konstrueras som inte påtagligt existerar och som därför föser samman människor med lika existensvillkor i vissa men inte andra avseenden till gemensamma kategorier. När dessutom vissa aspekter av den sociala bakgrunden görs till faktorer som förklarar social snedrekrytering i utbildningssystemet, t.ex. frånvaron av föräldrastöd i utbildningen, tenderar karakteristika som äger giltighet för en majoritet av en statistiskt konstruerad grupp att också bli individuellt definierande. Personer som har en bakgrund utan studietradition kan därmed komma att förvandlas till "studieovana individer" (till och med i seriösa sammanhang har vi i dag hört ordet "personer med lägre intellektuell nivå" användas för att beskriva denna kategori). Marken är därmed förberedd för plantering av ett individuellt handikapptänkande och de "socialt studiehandikappade" individerna kan därmed komma att slås samman med individer som är studiehandikappade av andra skäl, t.ex. de som har bristande språkkunskaper. I denna utredning vill vi undvika att bidra till detta handikapptänkande. Det som är handikappande i ett avseende är inte nödvändigtvis det i ett annat och dessutom är individer ofta kapabla att hantera sina "handikapp" kompensatoriskt. Det är på det hela taget viktigt att betrakta individer som aktörer.

Under senare tid har förts en diskussion om begreppet invandrare som anknyter till ovanstående resonemang. Till bakgrunden hör att begreppet invandrare, som i slutet av 1960-talet ersatte ordet utlänning,

nu anses negativt och ett nytt begrepp, ”person med utländsk bakgrund”, börjar etableras¹¹. Intentionerna bakom dessa begreppslika förändringar har varit goda. I den arbetsgrupp inom regeringskansliet som under 1999 lämnade rapporten *Begreppet invandrare* återges motivet bakom den senaste begreppslika förändringen med hänvisning till regeringens integrationspolitiska proposition *Sverige, framtiden och mångfalden* (proposition 1997/98:16), där det heter:

Invandrarbegreppet är grovt generaliserande och underförstår en grupp med gemensamma kännetecken och en samhörighet som är skild från svenskar. Det bör därför användas på ett sådant sätt att det inte förstärker ett vi-och-dom-tänkande. I synnerhet bör det undvikas som benämning på personer som är födda i Sverige... (1997: 26)

Det är viktigt att betänka att ord är ord och att ändrade beteckningar inte själva ändrar de villkor som de avser beskriva. Ord kan emellertid öppna och sluta medvetandet och den senare tidens diskussion av begreppet invandrare förefaller just ha öppnat medvetandet, vilket inte minst blir fallet vid en jämförelse av de olika begrepp som nu används för att beteckna de individer i Sverige som har något slags utländskt ursprung. I den nämnda rapporten *Begreppet invandrare* föreslås att tre olika begrepp används i författningssammanhang: invandrare, nyanlända invandrare och personer med utländsk bakgrund. Det sistnämnda begreppet är det mest vidsträckt, medan de andra två är mer avgränsade. Vi kan alltså nu betrakta en begreppslika successionsordning under de senaste 30 åren som bl.a. får antas ha syftat till att integrera de personer som flyttat hit från ett annat land. Men om vi ställer frågan ”Hur länge kan man vara...?” till de olika begreppen som använts sedan 1960-talet blir utfallet snarare det motsatta – annorlundaskapet blir alltmera utsträckt i tid:

1. Hur länge kan man vara *utlänning*? Det centrala vad gäller detta begrepp är nationaliteten och medborgarskapet, varför det formella svaret på frågan är: så länge man saknar medborgarskap i den stat där man bor, alltså minst ett år när det gäller Sverige;
2. Hur länge kan man vara *invandrare*? Det centrala i detta begrepp var från början själva migrationen. Mot den bakgrunden kan man alltså vara invandrare hela sitt liv. När sedermera invandrarnas barn började benämnas ”andragenerationsinvandrare”, förvandlades invandrarna från personer som hade migrerat till ett slags social kategori;
3. Hur länge kan man ha *utländsk bakgrund*? Frågan är svår att

¹¹ Sigrid Combüchen har för utredningens räkning skrivit en skönlitterär text som ger perspektiv på hur bl.a. invandrarens status förändrats i Sverige sedan 1940-talet. Texten återfinns som bilaga 3 i denna rapport.

besvara men poängen är att utländsk bakgrund har betydligt längre formell varaktighet än både "utlänning" och "invandrare". I kategorin person med utländsk bakgrund ingår både utrikes födda och personer med minst en utrikes född förälder.

När vi fokuserar på tidsaspekten är det således begreppet med längst varaktighet som nu håller på att bli överordnat. Intentionen har kanske varit den motsatta. Konsekvensen av denna utveckling förefaller dessutom vara att begreppsbestämningen rör sig från annorlundaskapets yta och inåt. Det är inte det faktum att man är icke-medborgare (en status som kan ändras snabbt) eller att man flyttat från ett land till ett annat, utan snarare ursprunget som nu blivit det centrala särskiljande kriteriet. För en individ som t.ex. vill bygga sin identitet kring denna särart torde det utländska ursprunget vara oproblemiskt, för en individ som inte vill det har konsekvensen blivit att den tillskrivna särarten är svårare att undkomma. När det gäller användningen av dessa begrepp bör man fundera över skillnaden mellan vad som är forskningsmässigt respektive förvaltningsmässigt relevant.

1.3.5 Begrepp

Ovan har en rad olika begrepp diskuterats och definierats. De begrepp som vi använder i det följande ska ses mot den bakgrunden.

När det gäller den sociala bakgrunden använder vi oss av den socioekonomiska gruppindelning där yrkesposition och utbildningsnivå vägs samman. I fråga om social snedrekrytering är utbildningsaspekten av den sociala bakgrunden central och när vi i det följande talar om "högre tjänstemän", "arbetare" och liknande så är det främst den formella utbildningsnivån hos de yrkeskategorier som konstituerar dessa grupper, som intresserar oss.

När det gäller etnisk bakgrund finns det goda skäl att göra skillnad mellan invandrare (personer som själva invandrat) och personer med utländsk bakgrund. Vi är i rapporten inte helt konsekventa när det gäller användningen av dessa begrepp. I de fall det är behövt skiljer vi dock mellan invandrare och person med utländsk bakgrund.

Ordet "studieovan" försöker vi låta bli att använda för den grupp som saknar akademisk utbildningsbakgrund eftersom studievana kan uppstå i en mängd sammanhang. Vi talar i stället om en bakgrund utan akademisk utbildningstradition eller liknande.

1.4 Rapportens disposition och läsanvisning

1.4.1 Rapportens disposition

Rapporten består av fem kapitel, en sammanfattning och sju bilagor. Efter detta inledande kapitel, med utredningens uppdrag, arbetssätt och utgångspunkter, tar kapitlen 2, 3 och 4 upp olika aspekter av mångfald i högskolan på ett problematiserande och reflekterande sätt. I kapitel 2 *Mångfald i högskolan* presenteras en del av den forskning om social snedrekrytering respektive mångfald som vi funnit relevant för vårt utredningsuppdrag. I samma kapitlet görs också en lägesbeskrivning med avseende på social snedrekrytering och etnisk mångfald i högskolan. Kapitel 3 *Mångfald i utbildning och undervisning* betraktar frågan om social snedrekrytering i ljuset av den högre utbildningens kvantitativa tillväxt under senare år och pekar på behovet av en pedagogisk förändring av undervisningen i högskolan just därför att studentgruppen präglas av större mångfald i en rad olika avseenden. I kapitel 4 *Mångfald i kvalitetsarbetet* diskuteras högskolans kvalitetsarbete och visas hur mångfald i sig själv kan öka kvaliteten. I

kapitel 5 *Överväganden och förslag* samlas utredningens konkreta åtgärdsförslag upp. Rapporten sammanfattas i den *Sammanfattning* som föregår detta inledande kapitel.

Rapporten innehåller sju bilagor, varav en utgörs av utredningens direktiv, en av vår delrapport *Den långa vägen till arbete* och en är rapportens referenslista. De övriga fyra bilagorna utgörs av fristående texter som tillkommit på utredningens initiativ och som vi anser ger de problem som utredningen arbetat med en intressant belysning. De kan läsas oberoende av utredningsrapporten i övrigt och har på olika sätt påverkat utredningens arbete.

1.4.2 Läsanvisning

Vi vill rekommendera två olika läsarter. För den läsare som primärt är intresserad av våra förslag och omedelbara överväganden med anledning av dem, vill vi rekommendera kapitel 1, sammanfattningen, kapitel 5 och sammanfattningarna i slutet av respektive kapitel. Den läsare som dessutom är intresserad av våra mer problematiserande reflektioner bör också läsa kapitel 2, 3 och 4.

1.5 Sammanfattning

I detta inledande kapitel poängteras värdet av mångfald i samhället och högskolans roll i arbetet för ökad mångfald. Vidare beskrivs utredningens uppdrag och arbetssätt. Därutöver betonas att utredningen ska arbeta åtgärdsinriktat och inte göra några egna undersökningar, utan bygga sina förslag på befintligt forsknings- och utredningsmaterial. Så har också skett och befintligt material har endast kompletterats med tre egna undersökningar: en intervjuundersökning med studenter vid Högskolan i Halmstad, en intervjuundersökning med studenter vid Lunds universitet samt en undersökning av gymnasieelevers uppsatser om sitt framtida möte med högskolan. Resultatet av dessa undersökningar redovisas löpande i rapporten men finns också sammanfattade i bilagor. Utredningsarbetet i övrigt har handlat om att via forsknings- och utredningsrapporter, intervjuer, samtal, studiebesök och seminarier skapa en bild av högskolans sociala och etniska mångfald samt olika åtgärder som vidtagits i syfte att öka den. En särskild undersökning av olika EU-projekt som syftar till ökad social och etnisk mångfald har gjorts. Utredningen har också fortlöpande informerat sig om arbetet i andra relevanta utredningar och projekt, såsom mångfaldsprojektet inom Näringsdepartementet och Högskoleverkets bedömning av lärosätenas

arbete med bl.a. social och etnisk mångfald. Det material från merparten av Sveriges universitet och högskolor som framtagits inom ramen för bedömningsarbetet har utredningen använt som ett empiriskt material.

I inledningskapitlet redogörs också för senare års åtgärder för att öka högskolans sociala och etniska mångfald. Vidare görs en internationell utblick med avseende på mångfaldsprojekt inom EU-området och Storbritannien i synnerhet.

Det inledande kapitlet avslutas med en redogörelse för några av de utgångspunkter som påverkat sättet att lägga upp utredningsarbetet. För det första konstateras att högskolan fått en mycket central roll i den nuvarande samhällsutvecklingen och att det inte minst därför är viktigt att högskolan i en rad avseenden speglar samhällets sociala och etniska mångfald. Högskolan bör helt enkelt ta rollen som varande mitt i samhället i flera olika avseenden. För det andra diskuteras flera av de mångtydiga och i många fall omstridda begrepp som måste användas när man närmar sig frågan om social och etnisk mångfald i högskolan.

2 Mångfald i högskolan

I detta kapitel kommer vi först att presentera forskning om social snedrekrytering och mångfald. Därefter gör vi en lägesbeskrivning med avseende på i synnerhet den sociala och etniska mångfalden bland högskolans studenter och personal i förhållande till mångfalden i samhället.

2.1 Social snedrekrytering och mångfald

Uppmärksamheten på utbildningens sociala rekrytering går hand i hand med det högre utbildningssystemets kvantitativa tillväxt. Sedan början av 1900-talet har det förhållandet att rekryteringen till utbildningssystemet inte avspeglar samhällets sociala skiktning, resulterat i utredningar, forskningar och åtgärder. Den dominerande forskningen på detta område har genomgående haft kvantitativ karaktär. Den motsvarande forskningen om etnisk mångfald har en helt annan karaktär och domineras av undersökningar som kritiskt reflekterar över olika samhälleliga kategoriseringar och begrepp.

Forskningen om social snedrekrytering är mer modern i betydelsen att den tekniskt manipulerar stora enkätmaterial och befintlig offentlig statistik i syfte att bidra till lösningen av samhällsproblem. Den är förankrad i ett modernt samhälle där en central idé är rättvis fördelning av en rad olika resurser. Vidare är den präglad av en samhällssituation där högre utbildning var förbehållen ett fåtal samtidigt som det rådde mer eller mindre full sysselsättning på arbetsmarknaden. Det bärande temat inom forskningen om social snedrekrytering är frågan om "begåvningsreserven", alltså att studiebegåvade personer hindras att studera på grund av ekonomiska och kulturella omständigheter. Forskningen om etnisk mångfald är, å andra sidan, mer postmodern i betydelsen att dess många röster aldrig smälts samman till en samlad välfärdsstatlig attack på problemet. Den tar också färg av ett postmodernt samhälle där frågan om individens identitet har kommit att bli central. Den samhällssituation som präglar forskningen om etnisk mångfald kännetecknas dels av marginalisering, diskriminering och

arbetslöshet som stora samhällsproblem och dels av att högre utbildning håller på att bli det normala, dvs. det som de flesta gör eller förväntas göra. Ett centralt tema vad gäller forskningen om etnisk mångfald är därför "marginaliserad tillhörighet". Trots mycket stora olikheter handlar både social snedrekrytering och mångfald i högskolan om individens relation till samhället och om utbildningssystemets roll i denna spänningsfyllda relation.

2.1.1 Social snedrekrytering

Många förändringar och reformer har genom årens lopp gjorts för att utjämna den sociala fördelningen av utbildningschanser. En del har lyckats, i synnerhet om problemet betraktas i ett längre perspektiv, och resulterat i att den obligatoriska skolan förlängts, att praktiskt taget alla nu genomgår gymnasieutbildning och att allt fler studerar vid universitet och högskolor. I det alltmer omfattande utbildningssystemet finns dessutom andra former av utbildning, t.ex. vuxenutbildning och personalutbildning, som också vuxit i omfattning under senare tid.

Den högre utbildningens sociala rekrytering har förändrats starkt under det senaste seklet. I början av 1900-talet genomgick 2 procent av pojkarna och ännu färre flickor från arbetar- och jordbrukarhem universitetsutbildning. Vid samma tid fortsatte 50 procent av pojkarna och 20 procent av flickorna från högre tjänstemanna- och större företagarhus till universitetet (Eriksson & Jonsson 1993). I slutet av 1990-talet påbörjade drygt 50 procent av personer upp till 21 år med högre tjänstemannabakgrund högskolestudier, medan 14 procent av dem vars föräldrar var icke facklärd arbetare började studera på högskolan (*Årsrapport för universitet & högskolor* 1998). En viss utjämning har alltså skett och enligt Eriksson & Jonsson (1993) inträffade den huvudsakligen under perioden 1930–70. I en internationell, jämförande studie av förhållandet mellan social bakgrund och utbildning i tretton länder (både industrialiserade västländer, tidigare öststater samt Japan och Taiwan) framgår att trots att utbildningssystemet vuxit kvantitativt har ingen större social utjämning av utbildningschanser kunnat noteras i dessa länder (Shavit & Blossfeld (eds.) 1993). Dock finns två undantag, nämligen Holland och Sverige, där en viss utjämning skett. Jonsson (1993) menar att orsaken till denna utjämning i Sverige kan vara den klassmässiga utjämning som skett i det svenska samhället i stort. Eftersom orsaken antas vara densamma i fråga om Holland, dras slutsatsen att ett långsiktigt arbete för utjämning av levnadsvillkor mellan olika samhällsklasser är en väg att åstadkomma utjämning också vad gäller utbildningschanser.

Det har genom åren också vidtagits en rad direkta åtgärder för att råda bot på den sociala snedrekryteringen till högre utbildning. Eriksson & Jonsson (1993) fann att vissa av dem, såsom förändringar i antagningssystemet och regional högskoleetablering, endast har haft obetydlig effekt. Däremot finns det åtgärder som kan minska den sociala snedrekryteringen: t.ex. aktiv rekrytering av studiebegåvningar från högskolans sida, studiemedelssystemet, odifferentierad grundskola och expansion av högskoleutbildningen. När det gäller den sistnämnda åtgärden innebar expansionen på 1990-talet en viss minskning av den sociala snedrekryteringen (*Välfärd vid vägskäl* 2000). Detta förklarar dock inte det faktum att de sociala skillnaderna fortfarande är stora, vilket blir tydligt om man betraktar den relativa chansen för personer med olika bakgrund att studera vidare inom högre utbildning, vilken för ungdomar från högre tjänstemannahem är sex till sju gånger större än för ungdomar från icke facklärd arbetarhem. Den sociala snedrekryteringen är en mycket seg struktur och Jonsson konstaterar att han inte

...funnit något starkt empiriskt stöd för tanken att den sociala snedrekryteringen skulle kunna minskas på något enkelt vis genom politiska åtgärder. Varken en utbildningsexpansion eller en omorganisering av utbildningssystemet torde vara något universalmedel för ökad jämlikhet. Faktum är att vi har anledning att tro att förklaringen till den utjämning vi sett främst står att finna utanför skolan. (1992: 68)

Inte desto mindre har det gjorts en mängd åtgärder inom utbildningssystemet för att motverka den sociala snedrekryteringen och en ännu större mängd undersökningar, vilka dessutom successivt fått en allt mera teknisk karaktär. När nu frågan åter aktualiseras bör vi minnas Gessers karakteristik av klyftan mellan reformnivån och verklighetsnivån på utbildningsområdet:

...för betraktaren verkar det som om det svenska samhället sedan länge bestått av två med varandra inte självklart sammanhängande nivåer. En nivå där reformer planeras, diskuteras och genomförs och en annan nivå där, så att säga, det som sker sker. (1985:124)

Vad är det som gör att "det som sker sker" och i det här fallet tar sig uttryck i en kvardröjande social snedrekrytering till högre utbildning? Det finns självklart inget enkelt svar på den frågan, eftersom den socialt ojämna fördelningen av utbildningschanser är djupt rotad i vad som skulle kunna kallas samhällets socioekonomiska och sociokulturella struktur (kanske är just det rentav svaret). Utbildningssystemet är, i sin speciella institutionella utformning, djupt inbäddat i samhällets socioekonomiska och sociokulturella klasstruktur. Klasssamhället utgörs därvidlag av en mängd särskiljande distinktioner på alla nivåer i samhället (Bourdieu 1993) som på ett mycket grundläggande sätt

påverkar utbildningssystemet och vice versa. Detta betyder självklart inte att det saknas handlingsutrymme inom utbildningssystemet, utan snarare att det inte är en slump att det högre utbildningssystemet har t.ex. den rekrytering det har.

Eriksson & Jonsson (1993) fann att det framför allt är tre sociokulturella bakgrundsfaktorer som genererar skillnader i benägenheten att bedriva högre studier: klasstillhörighet, hemmets utbildningsnivå och familjens ekonomiska situation. Konkret tar sig dessa faktorer en mängd olika uttryck och Brint (1998: 209) skriver att barn från familjer med ett sociokulturellt försprång med större sannolikhet:

- Går i skolor som uppmuntrar framgång;
- Lever i en atmosfär där föräldrarna ger uppmuntran och aktivt stöd i skolarbetet;
- Har föräldrar med tillräckliga ekonomiska resurser för att skaffa pedagogiska hjälpmedel, t.ex. datorer;
- Uppträder som den "goda elev" som lärarna känner igen, uppskattar och belönar.

Av de olika sociokulturella bakgrundsfaktorerna är hemmets utbildningsnivå den faktor som spelar störst roll vid övergången till högskolestudier. Stöd, råd och krav från föräldrarna samt utbildningsmedvetenhet har avgörande betydelse. Det finns alltså en "hemmets läroplan" som delvis förklarar den sociala snedrekryteringen till högre studier.

Det är i sammanhanget viktigt att notera att valet av högskoleutbildning inte är koncentrerat till ett tillfälle, utan snarare är en process där det träffas formella val redan i slutet av grundskolan. Hammarström (1996) studerade 2000 studiebegåvade individers väg genom utbildningssystemet. De var födda 1967 och hade valts ut genom tre begåvningsstest där de hade högsta poäng. Vid 25 års ålder hade hälften av dem inte påbörjat högskolestudier och Hammarström försökte finna förklaringar till varför de inte studerade vidare. För det första framställer Hammarström, i Boudons (1974) efterföljd, vägen till en akademisk examen som en serie vägval där social bakgrund inverkar mycket påtagligt fast på olika sätt i den tidiga respektive senare delen av utbildningskarriären. Social bakgrund har en mycket påtaglig inverkan från allra första början genom att hemmiljön direkt påverkar individens skolprestationer. Konsekvensen av detta blir att elever från studieovana och mindre studiemedvetna miljöer sorteras och sorterar sig in på vägar som leder bort från akademiska studier. Efterhand som gruppen fortsätter uppåt i utbildningssystemet och blir alltmera homogen avtar kraften i denna s.k. primära effekt. I dess ställe inträder nu en effekt

som differentierar efter social bakgrund inom den högre utbildningen, vilket påverkar valet av specifika utbildningar.

Frånsett att föräldrarnas engagemang är avgörande, sker olika val under skolkarriären. Det första valet för Hammarströms undersökningsgrupp gällde mer eller mindre teoretiska kurser i den obligatoriska skolans sjunde årskurs och sedan

...sker en successiv reducering (avlänkning) av studiebegåvade ungdomar, från de teoretiska alternativen vid varje kritisk punkt i utbildningssystemet, genom val eller urval. (1996: 186)

Viktiga faktorer som förklarar varför studiebegåvade personer inte studerar vidare på högskolan är att de fått arbete, att ekonomin är besvärlig under studieåren och att uppmuntran från föräldrarna brister.

De två sistnämnda faktorerna kan sägas vara en synnerligen konkret illustration av betydelsen av ekonomiskt och kulturellt kapitalinnehav: möjligheten att kunna leva på studiemedel kan öka med det egna och/eller familjens ekonomiska kapitalinnehav och föräldrarnas vilja att uppmuntra vidare studier kan mycket väl ha att göra med deras utbildningsmedvetenhet och studieerfarenheter. När det gäller uppmuntran från föräldrarna visar den intervjuundersökning vi gjort med 58 studenter på Högskolan i Halmstad att detta är en avgörande faktor, åtminstone för just dessa studenter. Det visar sig att merparten av dessa studenter oberoende av social och etnisk bakgrund fått stöd och uppmuntran hemifrån men att uppmuntran ser annorlunda ut beroende på föräldrarnas utbildning. Tre typer av uppmuntran kan urskiljas: 1. riktad och utbildningsmedveten: oftast är det barn till högskoleutbildade som säger att de fått sådan uppmuntran och den innebär att högre utbildning ses som en självklarhet och kanske ett måste och föräldrarna har ibland även ingripit för att "rätta till" barnens val; 2. riktad och utbildningsomedveten: ofta är det barn till lågutbildade invandrare som får sådan uppmuntran, vilken innebär att barnen uppmuntras till framgång men utan särskild kunskap om utbildningssystemet; 3. oriktad och utbildningsomedveten: flera med lågutbildade föräldrar upplever att de fått ett slags generell uppmuntran som betonar bl.a. skötsamhet och ett bra liv men utan några särskilda förväntningar på högskoleutbildning. I intervjuundersökningen framkommer också att vissa föräldrar avråder sina barn att studera vidare, i synnerhet är det män med lågutbildade föräldrar som drabbats av detta och orsaken därtill är främst ekonomisk.¹

I ett utbildningssystem som i hög grad bygger på elevernas självselektion (Härnqvist 1982) är föräldrastöd och uppmuntran en central faktor när det gäller vidare studier. Ekonomiska faktorer och

¹ Se vidare om detta i bilaga 4.

förhållanden i samhällets struktur har som synes betydelse men under senare decennier och till följd av individuella möjligheter att välja skola, ambitionsnivå vad gäller betyg och program i gymnasiet, förefaller det oss som om elevernas självselektion blivit ännu mera uttalad. Stödet och uppmuntran från föräldrarna kan som synes variera, bl.a. med avseende på utbildningsmedvetenhet. Utbildningsmedvetenheten varierar självklart med egna erfarenheter från utbildningssystemet men också med hur informationskomplext systemet är. Dagens gymnasieskola är synnerligen komplex vad gäller behörighetsgivande kursnivåer och program. Värdet av utbildningsmedvetenhet hos föräldrarna får antas ha ökat i detta informationskomplexa system och då kan man anta att de sociala skillnaderna ökar. En annan illustration av den betydelse som stöd och uppmuntran från utbildningsmedvetna föräldrar har, framgår av de studier som visar att det är en större andel från högre socialgrupper som tar om högskoleprovet flera gånger (Gustafsson & Westerlund 1994; Gustafsson & Benjegård 1996). Eftersom resultatet förbättras med upprepade provtagning har detta betydelse för den sociala snedrekryteringen.

En annan aspekt av den sociala snedrekryteringen skulle kunna kallas snedrekryteringskonvektionsprocess. Vårt utbildningssystem är brett i basen och smalnar av mot toppen. På vägen genom utbildningssystemet gör individerna olika val som får betydelse för deras fortsatta karriär inom systemet. Rekryteringen till högskolan är på det hela taget socialt skev men den varierar dessutom mellan olika utbildningar, där gamla prestigeutbildningar som läkar- respektive juristutbildningen, nya prestigeutbildningar som civilingenjörsutbildningen samt konstnärliga utbildningar har en betydligt skevare social profil än lärarutbildning, vårdutbildning och kortare teknisk utbildning. Inom läkarutbildningen hade nästan 60 procent av studenter 1996/97 högre tjänstemannabakgrund, medan andelen med arbetarbakgrund var mindre än 10 procent. Tandhygienistutbildningen hade en helt annan social profil: 10 procent med högre tjänstemannabakgrund och nästan 40 procent med arbetarbakgrund (*Utbildningsstatistik årsbok* 1998).

Sociala bakgrundsfaktorer påverkar också hur olika individer upplever sina högskolestudier. Ur den intervjuundersökning som gjorts med studenter vid Lunds universitet² växer det fram en bild av hur studenter med arbetarbakgrund kan ge sina högskolestudier mening på flera olika sätt. De berättelser som återges i bilaga 6 visar att studenter med arbetarbakgrund kan uppleva universitetet som en miljö där några känner sig utanför medan andra känner sig hemmastadda. Känslan av hemmastaddhet och utanförskap kan tänkas variera med en rad olika

² Se vidare i bilaga 6.

förhållanden, t.ex. med när och hur beslutet om högre studier fattas: ju tidigare och ju mer självklart desto större känsla av hemmastaddhet; ju senare och ju mer av en tillfällighet desto större känsla av utanförskap.

2.1.2 Mångfald

När det i dag talas om mångfald handlar det om mångfald i samhället, vilken väsentligen beror på att det finns många olika sätt att vara människa. Variationen kan härledas ur biologiska, ekonomiska, kulturella, politiska och andra faktorer som vi väljer att fästa vikt vid när skillnader mellan människor registreras, socialt konstrueras och definieras. Forskningen och diskussionen om mångfald har i mycket hög grad handlat om identitet på olika nivåer: samhällets identitet som mångkulturellt samhälle; individens kulturella identitet; samt förhållandet mellan gruppidentitet och individ. I det följande ska vi presentera dessa olika identitetsaspekter av diskussionen om mångfald för att slutligen tillämpa dem på mångfald i högskolan.

2.1.2.1 Samhällets identitet: det mångkulturella samhället

Under 1990-talet har medvetandet ökat om att Sverige är mångkulturellt. Det är främst två parallella processer som förändrat samhället i mångkulturell riktning: de senaste 50 årens arbetskrafts- och flyktinginvandring samt globaliseringen. Detta har resulterat i att den kulturella variationsbredden blivit större:

Med ett mångkulturellt samhälle avses ett samhälle som innehåller inte bara en kultur utan flera,

skriver Roth (1996: 12) och definierar kultur, med hänvisning till Arnstberg (1993), som en uppsättning delade regler, värden och symboler. (Man bör dock notera att det påstås finnas minst etthundra olika kulturdefinitioner, varför det knappast finns någon enighet om vad slags fenomen vi talar om när vi använder ordet kultur.) Med den nämnda kulturdefinitionen finns knappast några monokulturella moderna eller sen- eller postmoderna samhällen, eftersom dessa är differentierade i en mängd olika avseenden: ekonomiskt, socialt, etniskt, generationellt, regionalt, könsmässigt, utbildningsmässigt, språkligt osv. En stor fråga rör hur vi ska förhålla oss till denna myllrande mångfald: ska vi fokusera gränser eller gråzoner; det renodlade eller blandningar? Eriksen (1999) svarar så här:

Världen består inte av avgränsade kulturer. Den består av över fem miljarder människor som i varierande grad är präglade av olika kulturella former och

traditioner som överlappar varandra och uppvisar stor individuell variation. Renhet och entydiga gränser är fantasifoster skapade av offer för alltför sträng pottråning. Världen är skitig och består av ett myller av gråzoner. (1999: 60)

Det finns olika sätt att hantera kulturell mångfald inom ett samhälle, vilka bl.a. skiljer sig åt med avseende på just betoning av gränser respektive gråzoner. Erfarenheterna från det mångkulturella amerikanska samhället är därvidlag särskilt intressanta. Där har kulturell mångfald hanterats på i princip tre olika sätt: assimilation, smältdegel och mångfald (Roth 1996). Assimilationsmodellen vilar på en kulturell norm, som upprätthålls på olika sätt. Assimilation innebär då att minoritetsgrupper anpassar sig frivilligt eller fås att anpassa sig till majoriteten eller normdominanta grupper. Assimilationen kan ta sig en rad olika konkreta uttryck: anpassning vad gäller seder och bruk; minoritetsgruppers inträde i stats- och samhällsbärande institutioner; anpassning vad gäller värderingar. Smältdegelsmodellen innebär snarare att en gemensam samhällskultur uppstår ur ett samspel mellan olika kulturer. Smältdegelsmetaforen utgår från att de olika ingående delarna i det mångfaldiga samhället skall gå i process med varandra och åstadkomma något som är annorlunda än de ingående beståndsdelarna. Delarna ska smälta samman, kanske ska helt enkelt deras särart förbrukas i processen. Föreställningen om samhället som smältdegel innebär att skillnader i någon mening ska utplånas till fromma för sammanhållningen i samhället.

I dag används helt andra metaforer för att beskriva sättet att hantera det mångkulturella samhället, varav en allt populärare är salladsskålsmetaforen. Tanken bakom den metaforen är att de i salladen ingående delarna utgör en helhet men, och det är det centrala, att delarna inte förbrukas i och med att de blandas med varandra:

De kulturella beståndsdelarna flätas samman till en organisk helhet. Mångfalden innebär att något nytt skapas som inte skulle ha uppstått om kulturerna existerat för sig själva. Samtidigt är det väsentligt att det distinkta i de enskilda kulturerna inte suddas ut. Värdet av mångfalden ligger i att de enskilda kulturerna finns kvar och att de tillsammans bidrar till en helhet. (Roth 1996: 31)

Intressant med salladsskålsmetaforen är både vad den riktar och inte riktar uppmärksamheten på. När vi föreställer oss denna salladsskål ser vi innehållet, vilket är det centrala, och det består av på en och samma gång sammanflätade men lätt urskiljbara delar. Det sammanhållande skalet, själva skålen, tas antingen för given eller träder i bakgrunden. För oss är det emellertid viktigt att framhålla att denna metafor konstitueras av tre delar: innehållet uppfattat som delar, det sammanflätade innehållet och skålen. Skålen utgör det skal som håller samman delarna och är en viktig förutsättning för att de ska kunna blandas. Salladsskålen utgör en

bra bild av hur vi i Sverige i dag vill förhålla oss till mångfald. Mångfaldsmodellen för att hantera kulturell mångfald innebär således varken att minoritetskultur ska assimileras in i majoritetskultur eller att kulturer ska smältas samman till en allmän samhällskultur, snarare ska olika kulturer kunna samexistera på lika villkor. Detta ska dock ske inom ramar som tillförsäkrar samhällets fortlevnad.

Assimilationsmodellen och smältdegelsmodellen bygger i påfallande hög grad på att samhällets intresse sätts i centrum. Kritiken av modellerna har varierat över tid men under 1980- och 90-talen har kritiken fått en starkt individualistisk prägel som går ut på att individens val av kulturell tillhörighet sätts i centrum.

I Sverige har det under 1990-talet vuxit fram ett kulturellt integrationssynsätt som vilar på att såväl mångfald som individuellt väljande av kulturell tillhörighet erkänns. I den invandrapolitiska kommitténs slutbetänkande *Sverige, framtiden och mångfalden* (SOU 1996:55) beskrivs det mångkulturella Sverige. Där sägs också att mångfalden skall bejakas och bli en naturlig del av den svenska vardagen samt att mångfald ska vara utgångspunkt för politikens utformning på alla nivåer. I regeringens proposition *Sverige, framtiden och mångfalden* (Prop. 1997/98:16) kodifieras den nya integrationspolitiken inom ramen för följande synsätt:

Staten bör inte fastställa övergripande mål för enskilda individers integration. På den individuella nivån bör integration betraktas som ett livsprojekt vars innehåll och mål endast kan bestämmas av individen själv. Däremot kan staten sätta upp mål för vad som bör uppnås inom olika samhällsområden med hjälp av arbetsmarknadspolitik, utbildningspolitik osv. och stödja den individuella integrationsprocessen genom att föra en politik som ger individen möjligheter att förverkliga sina mål i livet. (Prop. 1997/98:16: 22)

Samhällen byggs emellertid inte på individuella olikheter, utan på det som många erkänner som gemensamt. Det finns därför en inbyggd spänning i det som nu kallas mångfald, mellan den av individen valda kulturella tillhörigheten och både olika standardiserande krafter i samhället och allmängiltiga samhällsvärden som dels syftar till att tillförsäkra alla individer vissa rättigheter och dels ska hindra samhället från att brytas sönder av interna motsättningar mellan olika gruppintressen. Till nämnda standardiserande krafter hör olika, ofta globala, kommersiella krafter som skapar ett slags global och medierad kultur som tenderar att hota både specifika nationella och kulturella särarter och identiteter (se t.ex. Jacoby 1999).

Framväxten av ett kulturellt integrationssynsätt som bygger på mångfald löser alltså inte upp spänningsfältet mellan individuella val av kulturell tillhörighet och olika samhällsvärden, utan kräver snarare att förutsättningarna för sammanhållning definieras. Roth (1996) har pekat

på några sådana förutsättningar, t.ex. ett gemensamt språk och delade samhällsliga aktiviteter över kulturella gränser. Eriksen har föreslagit

...en modifierad version av lagen i Kamomilla Stad som rättesnöre: Du skall lyda lagen, och för övrigt kan du göra som du själv vill (1999: 64)

I regeringens proposition om den nya integrationspolitiken nämns också en rad sådana förutsättningar för sammanhållning: försörjning, samhällsdelaktighet, demokrati, jämställdhet, ”det svenska samhällets grundläggande värderingar”, det svenska språket som kommunikationsmedel och förbindelselänk mellan människor och vidare:

De yttersta gränserna i samhället sätts alltid av landets lagar och andra författningar, men inom ramen för dessa bör ett stort utrymme finnas för olika sätt att leva och tänka. Det är också nödvändigt med en öppen och levande debatt. För att kunna utveckla samhället tillsammans behöver en ny nationell gemenskap skapas. Ömsesidig respekt och tolerans är hörnstenar i ett sådant arbete, men också kreativitet och oräddhet och en önskan från alla att vilja och våga möta det annorlunda och det främmande. Den som har en stark egen identitet har bättre förutsättningar att klara detta. Därför är den egna identitetsutvecklingen viktig. (Prop. 1997/98:16: 24)

I den process av samhällelig identitetsförändring som Sverige nu befinner sig i, är skillnaden mellan vad som kallas deskriptiv respektive normativ mångfald (Westin m.fl. 1999) av stor betydelse. Den deskriptiva mångfalden utgörs av upptäckten och beskrivningen av olika kulturer. Den har resulterat i ett skärpt medvetande dels om kulturella skillnader och dels om dominansförhållanden mellan olika kulturer som bl.a. tar sig uttryck i marginalisering och diskriminering. Den normativa mångfalden handlar om att skapa ett samhälle som inte endast är utan också fungerar mångkulturellt, vilket innebär att mångfald bejakas, främlingsfientlighet bekämpas och ersätts av ökad kulturell förståelse.

2.1.2.2 Mångfald och identitet

Den uppmärksamhet vi väljer att ge skillnader respektive likheter mellan människor, samt vilka slags likheter och skillnader som uppmärksammas, förändras över tid och varierar med samhällssituation. Vår tillvaro är fylld av begrepp som på olika sätt fäster avseende vid skillnader mellan människor, t.ex. kast, stånd, klass, kön, ålder, ras, kulturell grupp, etnicitet, nationalitet, sexuell orientering osv. Samtidigt som sådana begrepp betonar skillnader som präglar individuella identiteter har de en tendens att svetsa samman människor på basis av vissa gemensamma egenskaper och gruppidentiteter. Dessutom finns begrepp som betonar generella likheter, t.ex. samhälle och mänskliga rättigheter. Människor är lika och olika i flera avseenden och vad som betonas har mycket att göra med intressen och styrkeförhållanden mellan olika intressegrupper. Att underordnade och diskriminerade människor organiserar sig och betonar skillnader i syfte att uppnå större likhet i levnadsvillkor är därvidlag av stor betydelse. På motsvarande sätt betonar de överordnade i samma samhälle ofta likheter i syfte att bibehålla skillnader eller åtminstone bibehålla egna levnadsvillkor.

Men skillnader och likheter mellan individer är inte i sig själv upphovet till orättvis fördelning av resurser och inflytande, utan snarare den betydelse som tillmäts dessa skillnader och likheter i samhället. Oberoende av varifrån skillnader och likheter mellan människor ytterst härrör genomgår de i många fall sociala konstruktionsprocesser, vilket t.ex. kategorin ras visar. Rasbegreppet uppstod på 1800-talet och många försök har sedan dess gjorts att definiera det biologiskt. Det finns dock inga vetenskapliga belägg för att människor i biologisk mening tillhör olika raser, däremot finns s.k. fenotypiska skillnader (t.ex. hudfärg). Under ytan är alla lika eller lika olika, vilket den stora kartläggningen av den totala mänskliga arvsmassan – det s.k. HUGO-projektet (*Human Genom Organization*) – visat. Rastänkandet har emellertid inte upphört i och med detta, vilket antyder att det är andra intressen än vetenskapliga som styr indelningen av människor i grupper. Intresset manifesterar sig bland annat i ett slags kulturellt rasbegrepp som registrerar och betonar socialt konstruerade skillnader mellan människor vad gäller t.ex. levnadssätt.

Varje kollektiv enhet består alltid av en mångfald enskilda delar och de som vi för närvarande lägger särskilt märke till har att göra med etnicitet, ett slags kollektiv identitet hos en grupp där i synnerhet sådant som religion, språk, levnadssätt, familjeorganisation och matvanor brukar framhållas som särskiljande. Det hör till en av livets intressanta gåtor hur det kan komma sig att t.ex. klasskillnader betonas mer vid en tidpunkt, genuskillnader vid en annan och kulturella skillnader vid en tredje tidpunkt. Att etniciteten kommit att uppmärksammas så starkt

under senare tid har en sammansatt bakgrund av såväl global som nationell karaktär som vi inte ska fördjupa oss i. Av stor betydelse är olika moderniserings- och standardiseringsprocesser som hotar olika särarter. Vidare har just samhällsintegrationsmodeller som tvingar individer att överge eller dölja olika aspekter av sin identitet betydelse eftersom t.ex. kulturell identitet då kan bli ett sätt att göra motstånd mot integrationstvång. Ett förhållande som ger etniciteten en osedvanlig laddning är spänningen mellan traditionella och moderna sätt att leva och tänka, vilken kan komma till mycket tydliga uttryck i spänningarna mellan olika regioner inom en nation men också mellan olika grupper i ett samhälle. Necef (1994) har pekat på just den senare dimensionen när det gäller att förstå motstånd mot integration hos vissa invandrargrupper i det danska samhället. Gerle (1999) diskuterar samma sak när det gäller vissa muslimska och kristna friskolor där fostran av barnen blir till ett bålverk mot moderniserande krafter.

Till det specifikt svenska skeende som förklarar det nuvarande intresset för etnicitet hör att ett relativt sett monokulturellt land snabbt under 1900-talets andra hälft blivit mångkulturellt. Vidare har flyktinginvandringen varit omfattande under just 1980- och 90-talen då ekonomisk kris och arbetslöshet präglade det svenska samhället och då följaktligen det åtminstone på ytan effektiva integrationsinstrumentet lönearbete endast kunnat användas i begränsad omfattning. Den situation som uppstått är att stora skillnader i arbetslöshet och därmed levnadsvillkor skapats mellan olika etniskt definierade grupper till nackdel för invandrarna. Spänningarna mellan olika grupper har också ökat och resulterat i främlingsfientlighet, vi-och-dom-föreställningar och rasism. Slutligen har många invandrare och deras barn hamnat i ett utanförskap både på arbetsmarknaden och i form av boendesegregation, vilket utgör ett hot mot sammanhållningen i samhället.

Det mångkulturella samhället ger en ny innebörd åt vad det vill säga att vara svensk. Den kulturella mångfalden har vad som kan kallas en omedelbar identitetspolitisk relevans därför att dagens svenska är födda i Sverige och i många andra länder, har föräldrar som är födda i Sverige och i många andra länder, har många olika religioner, ursprungsspråk och sedvänjor. I dagens Sverige finns alltså ett rikt identitetsmaterial som individer kan förhålla sig till när de arbetar med sina identiteter. En illustration av spännvidden i detta identitetsmaterial när det gäller högskolan finns i texten *Tre utbildningsberättelser*³, där invandrarstudenter just benämns de många sammanhangens studenter. Samtidigt pågår flera olika processer som resulterar i att befolkningen differentieras etniskt och de är både förvaltningsmässiga, statistiska,

³ Bilaga 6 i denna rapport.

vetenskapliga, har att göra med olika gruppidentiteter, med diskriminering, främlingsfientlighet och segregation. Som exempel på en sådan process kan nämnas den begreppsliga utveckling som förvandlade utlänning till invandrare och nu håller på att förvandla invandrare till person med utländsk bakgrund. På motsvarande sätt finns ibland behov av att markera särarten hos den grupp som inte invandrat till Sverige eller har utländsk bakgrund och det talas därför om etniska svenskar och flergenerationssvenskar. Vidare talas om en etnisk hierarki i Sverige i dag där etniska svenskar, nordeuropéer och nordamerikaner finns nära toppen, medan personer från västra Asien och delar av Afrika finns nära hierarkins botten.

Men individer förhåller sig inte alltid på förväntade sätt till sådana identiteter. Detta illustreras just nu av att samtidigt som ordet invandrare officiellt förklaras obrukbart för att beteckna personer födda i Sverige av utländska föräldrar, kallar sig vissa individer som är födda här just invandrare för att markera samhörighet med denna grupp. Detta visar att människor i många fall förhåller sig som aktörer till identiteter, de är inte slavar under andras konstruktioner och definitioner. Den diskriminering som drabbar många personer med utländsk bakgrund, i synnerhet på den svenska arbetsmarknaden, gör att man närmast kan tala om att det är stigmatiserande att ha åtminstone viss utländsk bakgrund i Sverige. I boken *Stigma* diskuterar Goffman gruppidentitetens problem – på ett sätt som för tankarna till den ”invandrarproblematik” som många brottas med i Sverige i dag. Han skriver:

Det speciella med den stigmatiserades situation är att samhället talar om för honom att han är medlem i en större grupp, vilket innebär att han är en normal människa, men att han också i viss mån är ’annorlunda’ och att det vore dåraktigt att förneka denna olikhet. Olikheten som sådan har förstås sin rot i samhället, för innan en viss olikhet kan få någon större betydelse, måste den få en begreppslik utformning inom samhället som helhet. (1971: 129)

Individer som t.ex. riskerar att stigmatiseras i samspelet med sin omgivning har mycket att vinna på att framställa sig som normala, men om det inte är möjligt att bli bekräftad inom ramen för vad som kan kallas ”normal normalitet” kan bekräftelse möjligen vinnas inom ramen för en ”annorlunda normalitet”. Den stigmatiserade kan då utvinna en liten fördel ur sin ofördelaktiga position genom att t.ex. aktivera sig i en förening för människor med det aktuella stigma. Litet vanvördigt framhöll Goffman att sådana personer förvandlar kryckan till en golfklubba eller snarare, om vi översätter till svenska förhållanden, en ordförandeklubba. Individen erbjuds alltså olika gruppidentiteter, eller grupper som bekräftar hans eller hennes identitet, och den ”annorlunda

normala” är mer spänningsfylld än den ”normala normala” identiteten eftersom den stigmatiserade individen:

...får ...höra att han är likadan som alla andra och att han inte är det – även om de som uttalar sig i frågan är föga eniga om i vilken mån han bör vara det ena eller det andra. ... Den stigmatiserade individen befinner sig således mitt uppe i ett kraftfält av detaljerade argument och diskussioner om hur han bör se på sig själv, det vill säga på sin egen jag-identitet. Utöver alla sina andra bekymmer får han nu obehaget att samtidigt fösas i skilda riktningar av yrkesmässiga organisationsmänniskor som talar om för honom vad han bör göra med och känna för det som han är respektive inte är, och allt detta uppges ske i hans eget intresse.(1971: 130)

Denna nu ganska ålderstigna framställning av identitetspolitiken, den förmodligen första i sitt slag under den beteckningen, känns kusligt aktuell när den tillämpas på dagens svenska invandrardiskurs: å ena sidan framställs invandrarna som innanför men å andra sidan markeras utanförskap genom själva behovet av att betona innanförskap; å ena sidan hävdas att invandrare ska likställas med svenskar, vilket å andra sidan kan uppfattas som orättvist med tanke på t.ex. många invandrades behov av särskilt stöd för att kunna integrera sig i samhället; å ena sidan skapar det på både välvilliga och mindre välvilliga grunder markerade utanförskapet en grogrund för odling av gruppidentiteter som åtminstone leder till bekräftelse av ”annorlunda normalitet”, vilket å andra sidan ytterligare kan befästa utanförskapet.

Det identitetsarbete som ständigt pågår förvandlar successivt det som anses vara normalt i ett samspel mellan individen, de andra och samhället: normalitet i dag är inte detsamma som normalitet igår. Men det förvandlar också själva identitetsbegreppet och i dag uppfattas knappast människors identiteter som fasta, konsistenta och över tid konstanta, snarare växer sig i dag föreställningen om ett slags multiidentitet allt starkare. Denna framställs ibland närmast som en överlevnadsstrategi i ett inte särskilt enhetligt och dessutom snabbt föränderligt samhälle (se t.ex. Anderson 1997) och ibland mer modest som en dubbel – personlig respektive social – identitet. I årets amerikanska folkräkning speglas utvecklingen mot en kulturell multiidentitet och spänningen mellan individuell identitet och gruppidentitet genom att personer kan definiera sig som tillhörande flera ”raser”. En anledning till detta är att tidigare folkräkningar fått kritik därför att de tvingat individer att välja *en* ”ras” (Ore 2000). Dessa kulturella multiidentiteter gör oss mer uppmärksamma på gråzoner än gränser. Nu kan amerikanerna kombinera en rad olika ursprung och därmed, menar kritiska röster inom olika minoritetsorganisationer, splittras deras lojaliteter (Schevitz 2000). Här blir det identitetspolitiska spänningsfältet mellan individen, gruppen och samhället ovanligt tydligt.

En viktig skillnad mellan olika samhällstyper är just synen på den individuella identiteten. I traditionella eller förmoderna samhällen är individuell identitet i hög grad tillskriven och den grupp individen tillhör bekräftar identiteten som just en individuell länk i t.ex. en släktkedja. I moderna samhällen är identiteten i högre grad något som förvärvas och prestationer inom arbetsliv och utbildningssystem är instrument som används för att förvärva identitet. I det sen- eller postmoderna vägskalet där vi nu befinner oss är identitet i mycket högre grad individuellt vald oberoende av prestationer, varför identiteten blir betydligt flyktigare. Grupptillhörighet kan då bli ett sätt att skapa en något mera beständig identitet.

På alla de områden där det finns skillnader mellan människor pågår ett identitetsarbete som bl.a. bygger på att individer svetsas samman genom individuellt valda gruppidentiteter. Roth har beskrivit detta arbete på följande sätt:

I dag bevitnar vi ett ökat självförtroende hos grupper som tidigare upplevt sig vara nedtystade och diskriminerade. Gruppmedlemmarna ställer krav på att få sina identiteter synliggjorda och bejakade. Målsättningen är en politik där människors särdrag respekteras och bejakas. Strategin är att motverka assimilationssträvanden där människors skillnader negligeras eller trycks ned av olika majoriteter. (1996: 12)

Den kulturella tillhörigheten har under senare år kommit att bli en synnerligen central aspekt av detta identitetsarbete. I USA är det ofta starka erfarenheter av diskriminering som leder till en förbittrad och oförsonlig kamp för utjämning mellan olika kulturer och grupper och kamp för erkännande av identiteter och sätt att leva. Glazer (1997) intar positionen att denna oförsonlighet är fullt begriplig när det gäller den afroamerikanska gruppen i USA men att det är ganska svårt att förstå multikulturalism som universalistiskt krav på erkännande från alla möjliga grupper. Glazer förstår alltså inte multikulturalism som identitetsarbete, utan som ett slags politisk kamp för att flytta fram diskriminerade grupper positioner. Denna kamp har beskrivits som en erkännandets politik av Taylor (1995) och den är på en och samma gång starkt individualiserad och inriktad på grupptillhörighet. Detta framgår för övrigt redan av Roths formulering ovan att *människors särdrag* ska respekteras samtidigt som det är *gruppmedlemmar* som ställer krav på synliggjorda identiteter. Risken finns att den kollektiva kampen för erkännande av individuell särart leder till att gruppidentiteter byggs som inte tillåter annan särart än den gruppen erkänner, vilket just Appiah betonat:

Erkännandets politik kräver att ens hudfärg, ens sexuella kropp, ska erkännas politiskt så att det blir svårt för dem som vill behandla sin hud och sin sexuella kropp som personliga dimensioner av jaget. (1995: 151)

Gruppidentiteten belyses också kritiskt av Gerle som pekar på risken för etnisk rasism där "ensidig fokusering på det annorlunda och exotiska gör det svårare att se det gemensamma" (1999: 166). Eriksen talar om samma sak i termer av "kulturterrorism" men kritiserar också tvångsmässiga integrationssträvanden av minoriteter, det får aldrig vara vi som integrerar dem, skriver han (1999: 63).

2.1.2.3 Mångfalden och högskolan

Om vi nu betraktar högskolan i ljuset av samhällets etniska mångfald är det främst tre områden som bör uppmärksammas: mångfalden bland studenter och personal; den högre utbildningens betydelse i ett mångkulturellt samhälle; samt det förhöjda värdet av kritiskt och självständigt tänkande individer.

- *Mångfald bland studenter och personal.* Det är lika viktigt socialt som etniskt att högskolan speglar samhällets mångfald. I det följande avsnittet kommer vi att beskriva högskolan i just dessa avseenden.
- *Den högre utbildningens betydelse i det mångkulturella samhället.* Den högre utbildningen har en central roll i ett samhälle som präglas av en större mångfald än tidigare. Genom god utbildning kan högskolan bidra till individers integration i samhället och därmed bidra till goda livsvillkor. Högskoleutbildningens förankring i det vetenskapliga och reflexiva tänkandet och i ett internationellt forsknings- och utbildningssamhälle är vidare ett viktigt bidrag till ökad kulturell förståelse i det svenska samhället.
- *Kritiskt och självständigt tänkande individer.* Som framgått är både individers och grupperns identitet av stor betydelse i det mångkulturella samhället och i regeringens integrationspolitiska proposition betonades likaledes värdet av en stark individuell identitet i ett mångkulturellt samhälle. Av propositionen framgick dessutom värdet av öppen och levande debatt, av tolerans samt kreativitet och oräddhet. Eftersom detta också är förutsättningar för en god vetenskaplig utveckling och högskoleutbildningen just ska främja det självständiga och kritiska tänkandet kan högskolan här ge ett speciellt bidrag till individer som lever i det identitetspolitiska spänningsfält som bildas mellan individ, grupp och samhälle, alldeles oavsett om det tar färg av etnicitet, kön, klass eller något annat.

2.2 Lägesbeskrivning

Det finns såväl en rekryteringsaspekt som en mångfaldsaspekt av frågan om social och etnisk mångfald i högskolan. Rekryteringen är högskolans länk till samhället och den påverkar direkt den sociala och etniska mångfalden inom högskolan. I mångfaldsaspekten ingår dessutom frågan hur man inom högskolan kan ta tillvara mångfalden för att höja kvaliteten i verksamheten.

2.2.1 Rekryteringsaspekten

I dagens högskola har ungefär hälften av studenterna akademisk bakgrund, medan hälften är första generationens akademiker (*Årsrapport för universitet och högskolor 1998*). Det betyder att högskolan både är en arena för akademisk självreproduktion och ett instrument för social mobilitet. Den högre utbildningen innebär således både att sociala positioner bekräftas och förändras. Detta speglas tydligt i de gymnasieuppsatser vi samlat in⁴. På den akademiskt präglade gymnasieskolan upplever sig väldigt få elever som väljande subjekt i förhållande till högskolan. För dem är fortsatta studier närmast en självklarhet och en förlängning av det tidigare livet. På gymnasieskolan med en större andel elever utan akademisk bakgrund förefaller högre utbildning vara något man erövrar och i vars förlängning ett annat liv också hägrar. Eleverna på gymnasieskolan med många elever från invandrarhem hänvisar oftare till sina föräldrar när det gäller det egna valet av utbildning. Gemensamt för eleverna på den invandrarrika respektive akademikerfattiga skolan är föreställningen om utbildning som ett sätt att förverkliga ett bättre liv.

Som redan framgått har den sociala rekryteringen till högskolan förändrats sedan början av 1900-talet. Vid den tiden var den sociala rekryteringen betydligt mera ojämn än vad den är i dag. I slutet av 1990-talet påbörjade drygt 50 procent av personer upp till 21 år med högre tjänstemannabakgrund högskolestudier, medan 14 procent av dem vars föräldrar var icke facklärd arbetare började studera i högskolan (*Årsrapport för universitet & högskolor 1998*). Som framgått är bilden av en ojämn social fördelning av högre utbildningsresurser giltig även i många andra länder. Sverige avviker dock positivt vad gäller social snedrekrytering från andra länder och enligt ledande forskare på området anses detta ha att göra med den mera generella sociala utjämningspolitik som bedrivits i Sverige. Eftersom utbildningsvalen är

⁴ Se vidare bilaga 5.

djupt rotade i hemförhållandena antas en social utjämning av hemförhållandena få en positiv inverkan på högskolans sociala rekrytering.

Den sociala snedrekryteringen är ett fenomen som är svårt att rå på, vilket inte minst illustreras av att den kvarstår trots ett antal försök att motverka den. Bland åtgärder som enligt Eriksson & Jonsson (1993) bidrar till minskad snedrekrytering kan nämnas aktiv rekrytering av studiebegåvningar från högskolans sida, studiemedelssystemet, odifferentierad grundskola och expansion av högskoleutbildningen. Som framgått har högskolans kraftiga expansion under den senaste tioårsperioden inneburit en viss minskning av snedrekryteringen men fortfarande är de sociala rekryteringsskillnaderna stora: den relativa chansen för ungdomar från högre tjänstemannahem är sex till sju gånger större än för ungdomar från icke facklärd arbetarhem. I sammanfattning kan vi beskriva högskolans sociala karaktär som i hög grad samhällsförankrad, men i mindre grad mångsocial.

Den positiva effekten av högskolans expansion på den sociala rekryteringen synes således ha uteblivit, vilket säkerligen beror på den konkurrenssituation som präglade 1990-talets högskolerekrytering. För övrigt delar vi Eriksson & Jonssons ovan nämnda uppfattningar om vilka åtgärder som kan göras för att minska den sociala snedrekryteringen. Därutöver anser vi att bättre pedagogiskt stöd åt nybörjarstudenter på sikt kan bidra till minskad social snedrekrytering.

När det gäller den etniska rekryteringen till högskolan har det betydelse att kategorin "invandrare" (eller liknande) är mycket heterogen: den innesluter individer av olika kön, med olika social bakgrund, från olika delar av världen och med olika motiv bakom invandringen till Sverige. Av den intervjuundersökning med 14 invandrarstudenter vid Lunds universitet som rapporteras i denna rapport⁵ framgår att dessa studenter är påverkade av många olika sammanhang och den slutsats som dras är följande:

Problembilden inom gruppen med studenter med annan kulturell bakgrund än svensk visade sig vara komplex, omfattande och innefattande en mängd olika sammanhang till vilka man förhåller sig väldigt olika. Därför visade det sig vara svårt att förhålla sig till dem som grupp. Snarare verkar studenter med annan kulturell bakgrund reflektera en mängd olika individer som lever inom och förhåller sig till en mängd olika sammanhang –

⁵ Se bilaga 6.

sammanhang ur vilka unika utbildningsberättelser om vägen till och upplevelsen av universitetet framträder

Beträffande den etniska rekryteringen finns inga uppgifter som tyder på att personer med utländsk bakgrund som grupp betraktad skulle missgynnas i rekryteringen till högre utbildning. En femtedel av Sveriges invånare har utländsk bakgrund och andelen studenter med utländsk bakgrund är ungefär densamma i högskolan, till och med något större (*Årsrapport för universitet och högskolor* 1998). Däremot kan finnas andra skevheter, t.ex. att olika etniska grupper inom gruppen med utländsk bakgrund är underrepresenterade. Av Högskoleverkets nämnda *Årsrapport* framgår t.ex. att andelen studenter som är födda utomlands är underrepresenterade i förhållande till denna kategori i befolkningen som helhet: 11 procent av Sveriges befolkning var 1998 född utomlands medan 8 procent av studenterna var det (underrepresentationen blir än större om man jämför med den i sammanhanget mer relevanta gruppen i åldern 16–64 år av vilken de utrikes födda utgjorde 13 procent). De statistiska uppgifterna såväl som forskningen om invandrarna i utbildningssystemet (Reuterberg 1999) är inte särskilt omfattande

Detta bekräftar möjligen Eriksson & Jonssons slutsats att invandrarbakgrund generellt sett inte förefaller inverka negativt på utbildningskarriären. Slutsatsen dras mot bakgrund av såväl svenska som internationella studier

...där man ofta visat att det bara återstår en svag negativ effekt av etnicitet på utbildning när man jämför personer med samma sociala bakgrund. (1993: 118)

Brint (1998) beskriver, med förankring främst i det amerikanska samhället, social klass som konstant differentierande och etnicitet som variabelt differentierande när det gäller val av och framgång i utbildning. Detta betyder att social bakgrund alltid inverkar men etnicitet endast ibland. Olika bakgrundsfaktorer måste med andra ord kombineras för att den speciella situation som invandrarna befinner sig i ska framträda:

Utbildningsskillnader visar sig först när etnicitet kombineras med klass-tillhörighet, när etnisk bakgrund preciseras med avseende på utvandringsområde och när individens tillgång till olika slags 'kulturellt kapital' beaktas. (Åhlund 1996: 255)

Similä har gjort en av de få studierna av rekryteringen av invandrarbarn till högre utbildning och kommer fram till ett liknande resultat:

När det gäller rekryteringen till högre utbildning föreligger inga dramatiska skillnader mellan invandrarbarn och barn med svenska föräldrar. Olika invandrarbarnskategorier skiljer sig dock åt och många invandrarbarn har en högre andel högutbildade, jämfört med svenskarna. Det förefaller klart att huvudfaktorerna kan sökas i invandrarbarnens sociala bakgrund. Den

viktigaste faktorn är föräldrarnas utbildning och hushållets socioekonomiska position, dvs. de generella mekanismer som också skapar skillnader mellan svenska barn. (Similä 1994: 259f)

Att generella socioekonomiska och sociokulturella mekanismer skapar skillnader i hög grad oberoende av etnicitet framgår av den studentenkät bland ett representativt urval av Sveriges studenter höstterminen 1996, som gjordes inom ramen för Högskoleverkets projekt *Studenterna i Sverige*. I materialet finns bl.a. annat uppgifter om studenternas och deras föräldrars födelse-land samt om föräldrarnas utbildningsnivå. Utredningen har fått tillgång till materialet och av tabellen nedan framgår utbildningsnivån hos studenter med svensk respektive utländsk bakgrund⁶.

Tabell 1: Studenter höstterminen 1996 efter föräldrars födelse-land och utbildningsnivå

Föräldrars utbildning	Båda föräldrarna födda i Sverige	En förälder född utanför Sverige	Båda föräldrarna födda utanför Sverige	Alla
Universitet, högskola	49 %	53 %	46 %	47 %

Dessa uppgifter indikerar att oberoende av etnicitet har den sociala bakgrunden en stark inverkan. Utländsk bakgrund säger således inte så mycket i sig själv och det gäller därför att kombinera den bakgrundsfaktorn med andra faktorer. Rent allmänt kan dock sägas att vad gäller skevheter i studentrekryteringen förefaller social bakgrund ha större betydelse än utländsk bakgrund. Det kan däremot finnas annat som gör att studenter med utländsk bakgrund har svårigheter att tillgodogöra sig studierna, t.ex. språksvårigheter. En analys av förhållandet mellan etnisk bakgrund och resultat på högskoleprovet visar att skillnaderna i provresultat genomgående är till de svenskföddas fördel, men skillnaderna är inte störst när det gäller de språkliga proven (Reuterberg 1999). Behovet av ytterligare forskning rörande förhållandet mellan utbildning och etnicitet är påtagligt.

⁶ Materialet har inte publicerats tidigare, varför vi tackar Lars Brandell för att han ställt det till utredningens förfogande.

2.2.2 Mångfaldsaspekten

Frågan om mångfald är som framgått ovan komplex. I Sverige är det i synnerhet invandrarnas problematiska 1990-talssituation, starkt präglad av rasism, främlingsfientlighet, diskriminering och marginalisering, som format mångfaldsfrågan. Invandrarnas utanförskap och samhällsintegration är själva ingången till frågan om mångfald och vi ska därför kort behandla den problematiken innan vi går vidare till mångfalden i högskolan.

2.2.2.1 Utanförskap och samhällsintegration

Invandrapolitiska kommittén (SOU 1996:55) visade att invandrare är hårdare drabbade av arbetslöshet än icke-invandrare. Åhlund har beskrivit denna problematik bland ungdomar så här:

Både arbetskraftsinvandrarnas och de senare anlända flyktingfamiljernas ungdomar har dock mött svårigheter på arbetsmarknaden. Men det är nog den aktuella situationen på 1990-talet, där nyanlända invandrare hamnar i ett ännu mer påtagligt utanförskap, som gör att situationen känns så allvarlig. Arbetslösheten är större bland 'invandrarungdomar' än bland 'svenska' ungdomar och den är också betydligt större bland flyktinginvandrarnas barn än bland arbetskraftsinvandrarnas. (1996: 254).

Av detta dras slutsatsen att det håller på att uppstå en etnisk arbetsdelning i Sverige. Den avspeglar den etniska hierarki som påverkar hur människor bor och arbetar i vårt samhälle. I denna hierarki intar svenskarna toppositionen och nordamerikaner och västeuropéer finns inte så långt från dem och allra längst ned finns personer som är födda i västra Asien och Afrika (Andersson 1999). Om vi föreställer oss arbetsmarknaden som ett flervåningshus, så finns det också under själva entréplanet flera hierarkiskt ordnade våningar där etnisk tillhörighet, men också kön och ålder, har stor betydelse. I undersökningar har visats att ca en femtedel upplever att de blivit diskriminerade på grund av sin utländska bakgrund när de sökt arbete (Lange 1999). Detta illustreras av att invandrade utländska akademiker har svårt att få arbete i nivå med den utbildning de har⁷. Det rapporteras också att motsvarande svårigheter finns för invandrare med svensk högskoleutbildning.

Vissa invandrargruppers tilltagande marginalisering i det svenska samhället innebär allvarliga samhällsproblem. Marginaliseringen tar sig bl.a. uttryck i etnisk boendesegregation, vilken har ökat och under

⁷ Se vidare om detta i vår första rapport *Den långa vägen till arbete*, vilken ingår som bilaga 2 i denna rapport.

senare delen av 1990-talet stabiliserats på en hög nivå (*Välfärd vid vägskil* 2000: 56f). En annan aspekt är invandrares politiska marginalisering, vilken indikeras av lågt valdeltagande och underrepresentation i det politiska livet (Bäck 1999). I Demokratiutredningens slutbetänkande (SOU 2000:1) talas om tre grupper vars utanförskap i termer av brister i delaktighet och inflytande anses särskilt problematiskt. Det är ungdomarna, de arbetslösa och personer med utländsk bakgrund. I synnerhet i fråga om unga arbetslösa med utomeuropeisk bakgrund är situationen problematisk:

Det är dessa som har drabbats hårdast av 1990-talets höga arbetslöshetsnivå. Det finns inom denna heterogena grupp etniska grupper där inte ens en fjärdedel av dem i arbetsför ålder (20–64 år) har ett arbete. Det gäller till exempel människor födda i Somalia och Irak. Denna utveckling har gett en extrem segregering, framför allt i storstäderna, där det finns stadsdelar i vilka en stor majoritet av hushållen söker socialbidrag. Den genomsnittliga disponibla inkomsten per hushåll i dessa stadsdelar är mycket lägre än i andra stadsdelar. (*En uthållig demokrati* 2000: 228)

Här ser vi tendenser till underklassbildning på etnisk grundval. Etniciteten verkar bli till ett slags ekonomisk fördelningsnyckel. Demokratiutredningen konstaterar därför att personer med utomeuropeisk bakgrund tillhör en av 1990-talets verkliga förlorargrupper i ekonomiskt och politiskt avseende. Uppsalasociologen Masoud Kamali har i detta etniskt segregerade landskap studerat invandrarungdomars attityder till det svenska samhället och visat att en del av dessa ungdomar har ett slags dubbelt främlingskap i det svenska samhället:

Många av dessa ungdomar hamnar i ett tomrum där det saknas en för dem accepterad värdegemenskap. Familjens värderingar visar sig mer och mer dysfunktionella i det svenska samhället, å ena sidan, och det svenska samhället verkar fientligt och uteslutande för dem, å den andra. Detta stöter ut invandrarungdomarna ur *två* kontrollsystem, nämligen familjens och samhällets. (1999: 39)

De integrationsproblem som det svenska samhället i dag brottas med har i hög grad att göra med de människor som förnekats samhällelig respekt genom att de mer eller mindre förklarats överflödiga – på arbetsmarknaden i synnerhet. Men människor förklaras på sätt och vis också överflödiga i utbildningssystemet. Undersökningar visar, som vi sett, att bland prestationsmässigt likvärdiga individer slår den sociala snedrekryteringen igenom. Det är orättvist och betyder också att samhället går miste om värdefulla resurser. På motsvarande sätt förhåller det sig med akademiker med utländsk bakgrund, vilka i det svenska samhället i många fall inte används som den resurs de är. Här finns alltså betydande brister i det sätt varpå det svenska samhället tar tillvara kunskap och det innebär också problem för den enskilde individen. Det är ett existentiellt problem att inte vara behövd och inte bli

likvärdigt behandlad av det samhälle man lever i. Det gäller arbetslösheten generellt men i synnerhet arbetslöshet bland ungdomar och arbetslöshet till följd av diskriminering. Det gäller också studiebegåvade individer som inte utnyttjas som resurser i samhället. Känslan av att inte vara behövd i samhället, att inte visas samhällelig respekt, sprids dessutom till de egna barnen. Hur barnen tolkar detta är inte givet: en del tar revansch genom att göra karriär, andra utvecklar en mycket negativ bild av det svenska samhället. Föreningen *Studenter med invandrarbakgrund* vid Lunds universitet har betonat detta mycket starkt i en rapport till utredningen:

Många ungdomar med utländsk bakgrund har upplevt deras föräldrars, släktingars eller bekantas problem att komma ut på arbetsmarknaden, vilket gjort att de tappat tilltron till att lyckas i samhället genom att studera. För att dessa ungdomar ska känna att de får respekt och 'bli något' anammar de mindre bra trender från andra storstadsförorter. Man känner en uppgivenhet och meningslöshet till studerandet då man vet att man inte kommer att få jobb p.g.a. sin härkomst.

I en situation av konkurrens mellan individer och grupper som förklarats överflödiga kan vi-och-dom-föreställningar växa: "vi som hade arbete men blev av med dem på grund av att dom kom hit", "vi som kom hit och förnekades arbete av dom". Det är de barn som vuxit upp i denna förbittrade vi-och-dom-värld som nu fäster hela samhällets uppmärksamhet på brister i samhällsintegrationen. En del av dem får sina identiteter bekräftade i grupper som media kallar rasistiska grupper och invandrargäng, vilka agerar utifrån en alltigenom svart och vit föreställningsvärld. De förkroppsligar och förtätar den stora problematik som handlar om att inte vara behövd av samhället.

Detta är en viktig samhällelig bakgrund till frågan om social och etnisk mångfald i högskolan.

2.2.2.2 Mångfald bland högskolans personal

Frågan om mångfald i högskolan är sammansatt och handlar både om högskolans mångfald i förhållande till samhället och om olika andra aspekter av mångfald. I det följande ska vi belysa mångfalden bland högskolans personal. Att högskolan skall avspegla samhället i stort innebär också att de anställda inom högskolan skall göra det. Detta har en särskild betydelse i lärarkåren, då kvaliteten i undervisningen bl.a. är avhängig hur väl studenterna kan "känna igen sig i" läraren. Att mångfald bland forskarna ger kvalitet i verksamheten genom att fler perspektiv och erfarenheter därmed finns representerade i högskolans forskning säger sig självt.

I slutet av 1998 var det 54 100 anställda vid Sveriges då 38 universitet och högskolor⁸. Omräknat till heltidspersoner utgjorde personalen 44 300. Vid de tolv lärosätena med forskarutbildning återfanns över 80 procent av de anställda. Vid Lunds universitet, den största enheten, fanns 13 procent av hela högskolans personal eller 7 200 anställda. Detta kan jämföras med 9 200 anställda vid samtliga högskolor utan forskarutbildning inklusive konstnärliga högskolor.

Mer än hälften av högskolans personal var 1998 yngre än 45 år. Bland forsknings- och undervisningspersonal var närmare 60 procent yngre än 45 år. Drygt hälften av personalen var män. Bland undervisnings- och forskningspersonal var drygt 60 procent män. Om vi emellertid bryter ned denna kategori i tjänstekategorier ser vi att könsfördelningen varierar med den vetenskapliga hierarkin. Andelen kvinnor för olika tjänstekategorier är följande: professorer 11 procent, forskarassistenter 37 procent, lektorer 24 procent, särskilda forsknings-tjänster 39 procent, adjunkter 50 procent, forskarutbildningstjänster 41 procent. Rent allmänt kan också sägas att inom utbildning och forskning som handlar om ting är andelen kvinnor mindre än inom utbildning och forskning som handlar om människor. Detta speglar samhällets statushierarki vad gäller olika yrken. Följaktligen är endast 5 procent av professorerna inom teknik kvinnor, medan motsvarande andel inom lärarutbildning är 36 procent.

Uppgifter om högskolepersonalens sociala föräldrabakgrund finns inte i den offentliga statistiken. Det finns heller ingen publicerad statistik vad gäller svensk/utländsk bakgrund hos högskolans personal. Statistiska centralbyrån har på vårt uppdrag tagit fram särskilda uppgifter om personalens etniska bakgrund⁹. Låt oss börja med att se på högskolepersonalens bakgrund i jämförelse med befolkningens.

⁸ Denna och de följande uppgifterna har hämtats ur Statistiska meddelanden (U 23 SM 9901).

⁹ Vi har valt det senaste året för vilket det finns uppgifter om högskolans personal, nämligen 1998, och kombinerat dessa uppgifter med uppgifter om svensk/utländsk bakgrund ur registret över totalbefolkningen (RTB) 1998. Vi tackar Ulrika Öst och Karin Arvemo-Notstrand, båda SCB, för hjälp i samband med framtagandet av dessa uppgifter.

Tabell 2. Befolkningens, de arbetsföras och högskolepersonalens bakgrund (%)

Bakgrund	Befolkningen	16-64 år	Högskolans personal	Universitet	Högskolor
Utrikes född	11	13	15	16	10
Född i Sverige, båda föräldrarna födda utomlands		2	2	2	1
Född i Sverige, en förälder född utomlands	6	6	6	6	6
Född i Sverige, båda föräldrarna födda i Sverige	80	79	72	71	76
Född i Sverige, en förälder född i Sverige, en i okänt födelseland	-	-	4	4	5
Övriga eller okänt födelseland	0	0	1	1	2
Summa	100	100	100	100	100

I förhållande till hela befolkningen finns det bland högskolans personal en överrepresentation av personer som är utrikes födda. Denna kategori utgörs inte endast av personer som invandrat. Där ingår även utlandsfödda personer med två svenskfödda föräldrar samt personer från annat land som är tillfälligt verksamma inom högskolan, t.ex. gästforskare. En indikation på den senare kategorins omfattning får vi om vi jämför andelen med utländskt medborgarskap i befolkningen (drygt 5 procent) med motsvarande kategori bland högskolans anställda (nästan 10 procent)¹⁰. När det gäller personer med två utlandsfödda föräldrar motsvarar andelen bland högskolans personal andelen bland personer i arbetsför ålder men den är mindre än i befolkningen som helhet. Andelen personer med en utlandsfödd förälder är samma som i befolkningen och bland dem i åldern 16–64 år. Inom högskolan är alltså andelen födda i Sverige med två föräldrar födda i Sverige mindre än motsvarande andel i befolkningen som helhet, vilket gäller även om vi antar att de personer som har en förälder med okänd bakgrund har två svenskfödda föräldrar. Jämför vi med den del av befolkningen som är i arbetsför ålder blir skillnaden något mindre. Av tabellen framgår också skillnaden mellan universitet, dvs. lärosäten med forskarutbildning, och högskolor. Den stora skillnaden är att andelen utrikes födda är betydligt större vid universitet än vid högskolor.

¹⁰ Notera dock att det är fullt möjligt att ha utländskt medborgarskap och vara född i Sverige.

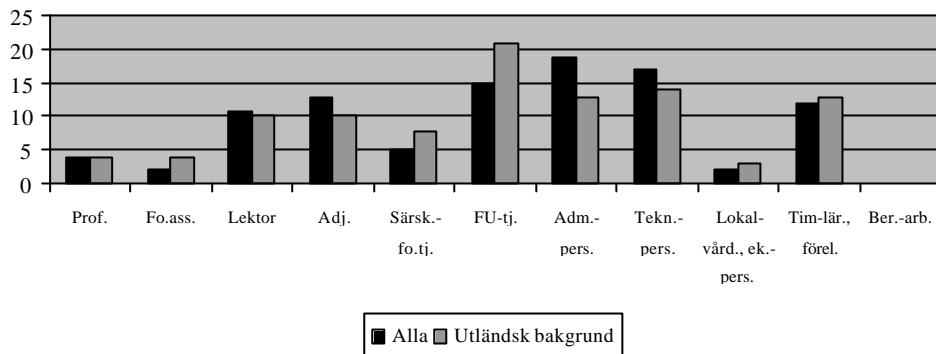
Nedan har de 970 000 utrikes födda i befolkningen och de 8000 inom högskolan fördelats efter världsdel. Vi kan här se en europeisk dominans bland de utrikesfödda, de utgör ca. 60 procent av de utrikes födda såväl i befolkningen som bland högskolans anställda. En viktig skillnad är att andelen födda i Afrika och Asien är mindre bland högskolepersonalen än i befolkningen.

Tabell 3. Utrikes födda efter världsdel (%)

Världsdel	Utrikes födda i Sverige	Utrikes födda bland högskolans personal
Norden	29	20
Europa utom Norden	34	38
Afrika	5	4
Nordamerika	2	6
Sydamerika	5	5
Asien	24	18
Oceanien	0	1
Sovjetunionen	1	2
Okänd	0	6
Summa	100	100

Hur ser det då ut om vi delar in personalen i tjänstekategorier? I diagrammet nedan har de olika tjänstekategorierna inom högskolan delats i två grupper: med svensk respektive utländsk bakgrund. Diagrammet visar hur stor andel av de anställda med svensk bakgrund som har professorstjänst, hur stor andel av de anställda med utländsk bakgrund som har sådan tjänst osv.

Diagram 1 :Tjänstekategorier (% av samtliga resp. gruppen med utl. bakgr.)

Olika mönster framträder i diagrammet. Om vi för det första betraktar fältet forskning-undervisning-administration finns den största andelen med utländsk bakgrund inom forskningstjänster, medan andelen är mindre inom undervisningstjänster och minst i administrativa tjänster¹¹. Forskning är internationell, undervisning är mera "svensk" och administration är påfallande "svensk", om den något svepande slutsatsen tillåts. För det andra kan vi tänka på tjänstekategorierna i termer av fasta och lösa. De största andelarna personer med utländsk bakgrund finns då i lösa tjänster såsom olika tidsbegränsade forskartjänster på olika nivåer. För det tredje, slutligen, finns en stor andel personer med utländsk bakgrund inom kategorin lokalvårdare och ekonomipersonal, alltså längre ned i tjänstehierarkin. I tabellen nedan redovisas samtliga tjänstekategorier uppdelade efter samtliga bakgrundsgrupper.

¹¹ I varje tjänstekategori ingår en mängd olika yrkesgrupper som finns uppräknade i Statistiska meddelanden U 23 SM 9901. Man kan lägga märke till att bland andra studievägledare ingår i adjunktskategorin. Administrativ personal innefattar ca 300 olika yrkesbeteckningar såsom olika slags chefer, tjänster med byrå-prefix, högskolerektor, jurist och sekreterare. Även kategorin teknisk personal innesluter många olika yrkesbeteckningar såsom: dataoperatör, vaktmästare, nutritionist, laboratorieassistent, webbmaster och universitetsarkivarie. I kategorin timplärare ingår förutom just sådana också t.ex. skrivningsvakt. De särskilda forskningstjänsterna består av flera yrkeskategorier, t.ex. forskningsassistent, gästforskare och projektanställd.

Tabell 4. Bakgrund i olika tjänstekategorier (%)

Tjänstekategori	Utrikes född	Född i Sv., båda föräld. födda utomlands	Född i Sv., en förälder född utomlands	Född i Sv., båda föräldrar födda i Sv.	Född i Sv., en förälder född i Sv., en i okänt land	Övriga	S:a
Professor	17	1	5	67	8	2	100
Forskarass	27	2	7	62	2	0	100
Lektor	15	1	5	72	6	1	100
Adjunkt	11	1	5	77	5	1	100
Särsk. fo.tj.	26	2	7	62	2	1	100
FU-tjänst	20	2	8	69	1	0	100
Timlärare	15	2	7	68	3	5	100
Adm. pers.	9	1	5	78	6	1	100
Tekn. pers	13	2	6	73	5	1	100
Lok.vård	30	2	3	57	7	1	100
Ber.arb	29	0	0	71	0	0	100
Alla	15	2	6	72	4	1	100

Slutligen ska vi redovisa högskolepersonalens bakgrund uppdelad på kön. Skillnaderna mellan kvinnornas andel i de olika tjänstekategorierna är inte påfallande stora när de delas upp i etniska bakgrundskategorier. I professorskategorin är det en betydligt större andel kvinnor födda utomlands som har sådan tjänst. Bland de kvinnliga lektorerna finns en något större andel med två föräldrar som är födda utomlands. Bland adjunkterna är kvinnor med två utlandsfödda föräldrar underrepresenterade. Vad gäller särskilda forskningstjänster och forskarutbildningstjänster är andelen med två utrikes födda föräldrar mindre, i synnerhet inom förstnämnda tjänstekategori. Bland timlärare är denna kategori överrepresenterad och bland administrativ personal är kvinnodominansen genomgående stor, medan kvinnor med utländsk bakgrund är mer underrepresenterad bland teknisk personal än för gruppen kvinnor som helhet. Andelen utrikes födda kvinnor är klart mindre bland lokalvårdarna än i denna tjänstekategori som helhet.

Tabell 5. Andel kvinnor i tjänstekategorier uppdelade efter bakgrund

Tjänstekategori	Utrikes född	Född i Sv., båda föräldrar födda utomlands	Född i Sv., en förälder född utomlands	Född i Sv., båda föräldrar födda i Sv.	Född i Sv., en förälder född i Sv., en i okänt land	Övriga	Andel kvinnor totalt
Professor	16 ¹²	(11) ¹³	9	10	13	9	11
Forskarass.	36	(42)	34	37	(55)	(67)	37
Lektor	27	30	23	24	24	27	24
Adjunkt	46	40	47	51	53	56	50
Särsk. fo.tj.	35	28	40	41	43	(32)	39
FU-tjänst	40	35	38	41	54	(20)	41
Timlärare	44	55	50	49	47	49	49
Adm. pers.	77	77	71	77	76	65	77
Tekn.pers.	40	36	40	45	37	42	43
Lok.vård.	82	92	95	95	91	(100)	91

På det hela taget kan vi konstatera att det finns en stor mängd personer med utländsk bakgrund i högskolan. I synnerhet tycks det vara ett framgångsrikt internationaliseringsarbete inom forskningen som möjliggör denna mångfald. Universiteten är därvidlag betydligt mer mångfaldiga miljöer än högskolorna. Det är dock personer som är utrikes födda, av vilka en relativt stor del får antas vara personer som vistas inom högskolan en begränsad tid, snarare än svenskar med utländsk bakgrund som bidrar till mångfalden. Bland de utrikes födda är den europeiska dominansen stor, medan personer från Afrika och Asien är underrepresenterade i förhållande till dessa gruppers andel av befolkningen¹⁴. Slutsatsen av detta, i avvaktan på behövliga djupare analyser, är att högskolan är mer internationell än mångkulturell.

Som framgått ovan gäller detta i synnerhet professors- och lektorstjänster. Inom dessa tjänster finns en stor andel utrikes födda och en i förhållande till befolkningen betydligt mindre andel personer med en eller två föräldrar födda utomlands. Detta tillsammans med att en stor del av personalen med utländsk bakgrund finns inom tjänster som per definition är tidsbegränsade gör att vi här anar en karriärproblematik. Den kan delvis bero på att eurocentristiska forskningsperspektiv dominerar det

¹² Siffran innebär att 16% av de utrikes födda professorerna är kvinnor.

¹³ Siffra med parentes anger att antalet individer är 20 eller färre.

¹⁴ Förhållandet synes vara detsamma när det gäller gäststuderande, vilket framgår av direktiven till *Utredningen om rekrytering av utländska studenter till Sverige* (U 1999:09) som bl.a. har uppdraget att föreslå åtgärder för en mer mångkulturell rekrytering av gäststuderande.

svenska forskarsamhället, vilket framgår av Fazlhashemis (1999) beskrivning av en del sakkunniga i tjänsteförslagsnämnder inom högskolan:

De sakkunniga består i likhet med nämndemannakåren av företrädesvis äldre och medelålders flergenerationssvenskar. Oftast har de själva forskat inom traditionellt västerländska ämnen och har svårt att bedöma sökande som har forskat inom ämnen som skiljer sig från den västerländska huvudfåran. Resultatet blir inte sällan att den sakkunnige avsäger sig möjligheten att bedöma den sökandes forskningskapacitet.¹⁵

Detta tillsammans med att publikationer på främmande språk kan vara svåra att bedöma gör att från början svenskspråkiga forskare har ett försteg framför dem som dels har svenska som andraspråk och dels har publicerat sig på sitt hemlands språk (engelska är naturligtvis ett undantag).

Den administrativa personalen rekryteras i högre grad bland personer med svensk bakgrund. Här finns ett slags administrativ marginalisering av personer med utländsk bakgrund som är en klar brist i högskolans mångfald. För att dessutom få en indikation på etnisk representation och eventuell politisk marginalisering inom högskolans interna beslutande organ har vi gjort ett stickprov i studentkårsstyrelser och fakultetsstyrelser vid Lunds universitet och Malmö högskola. Vid Lunds universitet har vi under våren 2000 undersökt 12 av totalt 15 studentkårsstyrelser samt samtliga sju fakultetsstyrelser. I åtta av de undersökta kårstyrelserna fanns inga invandrare eller personer med utländsk bakgrund, medan det i övriga fyra styrelser fanns 1–2 personer med denna bakgrund. I tre fakultetsstyrelser fanns vardera en person med utländsk bakgrund samt ingen person med utländsk bakgrund i fyra av de sju styrelserna. Vid Malmö högskola fanns ingen invandrare eller person med utländsk bakgrund i tre av fyra studerade kårstyrelser, medan det i en kårstyrelse fanns en mycket stor andel personer med denna bakgrund. I Malmö högskolas sex områdesstyrelser fanns en person med utländsk bakgrund i vardera tre av styrelserna och ingen i de övriga. Vi har i nuläget ingen anledning att tro att förhållandena skulle avvika radikalt vid andra universitet och högskolor.

¹⁵ Författaren till denna artikel, Mohammad Fazlhashemi, har understrukt detta i en föreläsning som vi avlyssnat vid Södertörns högskola och vid det seminarium som Roland Lundgren anordnade vid Umeå universitet för utredningens räkning. Han har visat direkta formuleringar i sakkunnigutlåtanden där sakkunniga underlåter att bedöma sökande med hänvisning till att de inte kan bedöma meriter. Vid det seminarium som Eva Larsson Ringqvist och Claes Elmgren anordnade för utredningens räkning vid Växjö universitet diskuterades också tjänstetillsättningar i detta perspektiv.

2.3 Sammanfattning

I kapitlets första del presenteras forskning om social snedrekrytering och om etnisk mångfald. När det gäller social snedrekrytering har fenomenet diskuterats och studerats under i stort sett hela 1900-talet. En rad åtgärder har också vidtagits och resultatet sett över en längre period har blivit en viss social utjämning av rekryteringen till högre studier. Kunskapsläget nu kan sammanfattas: 1. den generella sociala utjämningspolitik som bedrevs i Sverige under i synnerhet perioden 1930–1970-tal gjorde att den sociala snedrekryteringen i någon mån minskade; 2. det faktum att den sociala snedrekryteringen motstått förändring sammanhänger med att den är djupt rotad i samhällets socioekonomiska och sociokulturella struktur. I synnerhet anses hemmets utbildningsnivå och ett utbildningsmedvetet föräldrastöd ha stor inverkan på individens övergång till högskolan.

Inom forskningen om mångfald är identitet ett centralt problem, både det svenska samhällets förändrade identitet under andra hälften av 1900-talet när det utvecklats till ett mångkulturellt samhälle och individens kulturella identitet. Mot bakgrund av dels det mångkulturella svenska samhället och 1990-talets nya kulturella integrationspolitik, vars ledstjärna är att kulturell mångfald ska bevaras och individen ska tillförsäkras rätt att välja kulturell tillhörighet, presenteras forskning om mångfald som belyser just det spänningsfyllda samspelet mellan individ, gruppidentitet och samhälle. När vi därefter betraktar högskolan i ljuset av samhällets etniska mångfald pekar vi på tre områden som har särskilt betydelse: mångfalden bland studenter och personal, vilken bör spegla mångfalden i samhället; den högre utbildningens betydelse i ett mångkulturellt samhälle eftersom dess reflexiva karaktär kan bidra till större kulturell förståelse; samt det förhöjda värdet av kritiskt och självständigt tänkande individer i det identitetspolitiska spänningsfält som bildas mellan individ, grupp och samhälle.

Därefter görs en lägesbeskrivning med avseende på social och etnisk mångfald bland studenter och personal i högskolan. Den sociala snedrekryteringen är fortfarande stark: sannolikheten för att en individ med högre tjänstemannabakgrund är sex till sju gånger större än att en individ med arbetarbakgrund ska antas till högskolan. Hälften av högskolans studenter är dock första generationens akademiker, medan hälften har akademisk bakgrund. Det betyder att högskolan både är en arena för social mobilitet och akademisk självreproduktion.

När det gäller den etniska rekryteringen till högskolan är kunskapen begränsad och behovet av forskning rörande förhållandet mellan utbildning och etnicitet är stort. De få studier som i Sverige belyst förhållandet mellan etnicitet och social bakgrund i rekryteringen till högre

studier betonar att den sociala bakgrunden är den faktor som inverkar starkast. Detta bekräftas också i internationella studier. Andelen studenter med utländsk bakgrund inom högskolan är ungefär som motsvarande andel i befolkningen som helhet men analyser saknas som gör det möjligt att visa hur det förhåller sig med högskolestudier i olika etniska grupper. Med tanke på den segregation och marginalisering som kännetecknar många invandrades situation i Sverige, kan den tendens till etnisk underklassbildning som finns också påverka övergången till högskolan.

När det gäller högskolans personal har vi tagit fram statistik som belyser dess etniska mångfald. I förhållande till hela befolkningen finns det bland högskolans personal en överrepresentation av personer som är utrikes födda. Denna kategori utgörs inte endast av personer som invandrat. Där ingår även utlandsfödda personer med två svenskfödda föräldrar samt personer från annat land som är tillfälligt verksamma inom högskolan, t.ex. gästforskare. Den senare kategorin får antas vara relativt stor, vilket indikeras av att 10 procent av högskolepersonalen har utländskt medborgarskap. I befolkningen som helhet är andelen 5 procent. När det gäller personer med två utlandsfödda föräldrar motsvarar andelen bland högskolans personal andelen bland personer i arbetsför ålder men den är mindre än i befolkningen som helhet. Andelen personer med en utlandsfödd förälder är samma som i befolkningen och bland dem i åldern 16–64 år. Sammantaget gör detta att andelen flergenerationssvenskar bland högskolans personal är mindre än motsvarande andel i befolkningen som helhet. Jämför vi med den del av befolkningen som är i arbetsför ålder blir skillnaden något mindre. Det finns skillnader mellan universitet, dvs. lärosäten med forskarutbildning, och högskolor vad gäller personalsammansättningen. Den stora skillnaden är att andelen utrikes födda är betydligt större vid universitet än vid högskolor. Det finns en stor europeisk dominans bland de utrikesfödda, såväl i befolkningen som bland högskolans personal. Andelen födda i Asien och Afrika är mindre bland högskolepersonalen än i befolkningen som helhet.

Fördelningen av personer med utländsk bakgrund på olika tjänstekategorier inom högskolan är ojämn. Den största andelen med utländsk bakgrund finns inom forskningstjänster, medan andelen är mindre inom undervisningstjänster och minst i administrativa tjänster. Forskning är internationell, undervisning är mera ”svensk” och administration är påfallande ”svensk”, om den något svepande slutsatsen tillåts. De största andelarna personer med utländsk bakgrund finns vidare i tidsbegränsade forskartjänster på olika nivåer. En stor andel personer med utländsk bakgrund finns inom kategorin lokalvårdare och ekonomipersonal, alltså längre ned i tjänstehierarkin. En slutsats som

kan dras av detta är att det finns ett karriärproblem för personer med utländsk bakgrund inom högskolan.

I sammanfattning kan högskolans sociala och etniska mångfald beskrivas så här: högskolan är samhällsförankrad men i mindre grad mångsocial, internationell men i mindre grad mångkulturell. Universitetet kan sägas vara mindre mångsociala och mer internationella, medan högskolorna är mer mångsociala och mindre internationella.

3 Mångfald i utbildning och undervisning

Som framgått har en viss minskning av den sociala snedrekryteringen ägt rum sedan början av 1900-talet och en del forskare menar att detta är en effekt av i synnerhet ekonomiska utjämningar i samhället. Det finns fortfarande ekonomiska hinder för deltagande i utbildning men det går knappast att i dag, som för ett halvsekel sedan, hävda att det är ekonomiska hinder som primärt förklarar den sociala snedrekryteringen till högre utbildning. I dag framstår snarare de kulturella hindren för deltagande i högre utbildning som de viktigaste och språket är därvidlag en central faktor när det gäller invandrare. I vårt samhälle existerar det skillnader i tillgång på kulturellt kapital mellan olika sociala och etniska grupper i samhället samtidigt som utbildningssystemet belönar innehav av kulturellt kapital oavsett om det härrör från familjens socialisationsprocess eller från själva utbildningsprocessen. Det är en fördel att komma från en akademikerfamilj när det gäller benägenheten att gå vidare till högre utbildning. När det gäller invandrare finns här dock det kulturella hinder som bristande kunskaper i svenska språket kan innebära, alldeles oavsett kulturellt kapitalinnehav i övrigt.

De sociokulturella skillnaderna i benägenheten att fortsätta till högskolan har som framgått varit föremål för åtgärder under lång tid. Främst har det handlat om rekryteringsåtgärder. Vad vi föreslår är kulturellt överbryggande åtgärder som utjämnar kulturella skillnader mellan studenterna vid ingången till högskolestudierna. Detta betyder att högskolan ska ta ansvar för att introducera studenterna i sin studiekultur. Dessutom anser vi att högskolan i högre grad ska anpassa sina arbetsformer till studenternas förutsättningar. En större social och etnisk mångfald bland studenterna bör helt enkelt leda till en större mångfald i utbildningen och undervisningen.

3.1 Utbildning som normalitet

Utbildningssystemets tillväxt är en del av moderniseringsprocessen. Under 1900-talet skedde en betydande kvantitativ tillväxt av utbildningssystemet i hela västvärlden och vid slutet av 1990-talet gällde följande för det svenska utbildningssystemet:

Tabell 1. Utbildningssystemets omfattning i slutet av 1990-talet¹

Utbildning	Antal
Grundskolan	980 000
Särskolan	12 000
Specialskolor	1 000
Gymnasieskolan	310 000
Kommunal vuxenutbildning	320 000
Högskolan	306 000
Forskarutbildning	18 000
Summa	1 947 000

Närmare två miljoner människor var således elever och studenter i det formella utbildningssystemet 1997-98. Lägger vi därtill de anställda inom utbildningssystemet, som är drygt 160 000, kan vi konstatera att det är drygt två miljoner människor som varje dag är involverade i denna alltmera betydelsefulla sektorssektor. (Till detta kan läggas antalet kursdeltagare i kortare kommunal vuxenutbildning som årligen uppgår till 1,7 miljoner och de 1,8 miljoner personer som årligen deltar i kortare personalutbildning.) Den kvantitativa tillväxten av det formella utbildningssystemet svarar mot en trend i de västliga industriländerna där, som Husén (1980) har uttryckt det, allmän primärskola infördes fram till första världskriget och allmän sekundärskola genomfördes efter andra världskriget. Under 1990-talet har gymnasieskolan kommit att bli praktiskt taget allmän, medan högskolan ännu inte vuxit färdigt eftersom målsättningen där är att 50 procent av en årskull upp till 25 års ålder ska ha påbörjat högskoleutbildning inom en snar framtid, vilket innebär att antalet studenter inom kort kan förväntas stiga till åtminstone 400 000.

Utbildningsresurser fördelas alltså nu till hela befolkningen men i likhet med många andra samhällsresurser fördelas de ojämnt. Inte desto mindre har utbildning kommit att bli en del av vårt samhälles normalitet, med andra ord något som de flesta ägnar sig åt. Att studera i många år

¹ Uppgifterna i tabellen har hämtats från SCB, Skolverket och Högskoleverket. Siffrorna avser åren 1997 och 1998 och har avrundats uppåt till närmaste tusental.

före inträdet på arbetsmarknaden var i början av seklet mycket ovanligt och i den folkliga typifieringen av ett sådant *beteende* ingick referenser till praktisk hjälplöshet. Att ”ha många skolor”, som det hette i t.ex. utredningssekreterarens mors skånska arbetarfamilj, var ingen tillgång. Detta har ändrats radikalt. I dag framställs en 15-årig utbildning närmast som en nödvändighet. Det har att göra med att både formella kvalifikationskrav höjts och att dominerande opinionsbildare ger uttryck åt att lång utbildning, och dessutom livslång återkommande utbildning, är en förutsättning för ett bra liv i det framväxande ”kunskapssamhället”. Denna koppling har dessutom skärpts i Sverige då vägen in i ”kunskapssamhället” här gärna framställs som vägen ut ur en lång period av ekonomisk och social kris, vilket kan ha att göra med den ”svacka i utbildningssatsningarna i Sverige under 1980-talet och början av 1990-talet” (Sohlman 1996: 108) som gjorde att Sverige halkade efter övriga OECD-länders utbildningsexpansion. Krisbekämpningen kom därmed i takt med utbildningsåterhämtningen. Att utbildning kommit att bli en del av dagens svenska normalitet gör att dess värde sällan diskuteras annat än möjligen i ekonomiska termer. Det är, för att citera en rapport som nyligen lämnades till Riksdagens revisorer:

... enkelt att motivera satsningar på högre utbildning. Det finns politisk konsensus kring motiv som högre tillväxt och rättvisare fördelning. Det kan till viss del förklara varför det finns så få utvärderingar av högre utbildning och begränsad debatt om eventuella positiva eller negativa konsekvenser av utbyggnaden av högre utbildning. (Öckert & Regnér 2000: 44).

Utbildning har i någon mening kommit att bli självlegitimerande – åtminstone i ett samhällsperspektiv.

Att utbildning kommit att bli det normala illustreras väl av de gymnasieelever som skrivit uppsatser till utredningen². På den akademiskt präglade gymnasieskolan framträder stressen att hänga med och att välja rätt utbildning tydligare än lusten att lära. Att läsa vidare upplevs där som en självklarhet, men eleverna vet inte vad de vill läsa. Hälften av dessa elever ska inte läsa vidare direkt efter gymnasiet. De är skoltrötta och ska resa, hitta sig själva och komma fram till vad de sedan ska studera. På förortsgymnasieskolan med många ungdomar med utländsk bakgrund ser man mera utbildning som en chans. Bilden av vad man inte vill göra (jobba på restaurang eller tvätteria, gifta sig vid 19 års ålder) är tydlig. Eleverna på gymnasieskolan i småstaden befinner sig, vad gäller synen på utbildning, någonstans mellan eleverna på de två andra skolorna. Konturerna av vad man inte vill göra eller var man inte vill hamna är något skarpare än bland eleverna på den

² Den följande texten om gymnasieuppsatserna bygger på ett arbetsmaterial som Maja Ljung lämnat till utredningen och som här framställs i bearbetat skick. Se vidare bilaga 5.

akademiskt präglade gymnasieskolan och lusten att läsa vidare och brådskan att "bli något" är något större. Bland uppsatserna från småstadsskolan finner vi en av de mycket få lustfyllda föreställningarna om utbildning: "Jag vill ha mkt omväxling, gärna kortare kurser och gärna på lite olika håll i landet. Jag vet en del kurser som jag skulle vilja läsa som t.ex. Idé och ledarskap, retorik och konflikthantering."

På det hela taget omfattas emellertid inte utbildning med någon större entusiasm. Inställningen till utbildning är dessutom instrumentell: samtliga elever på de tre skolorna skriver att de ska läsa vidare för att få ett jobb. Den "akademiska dogm" som innebär att inhämta kunskap för kunskapens egen skull (Nisbet 1971) förefaller inte existera – åtminstone inte i elevernas skoltillvaro. Så här skriver några av dem:

Vad mina föräldrars utbildning beträffar var det helt annorlunda på deras tid. Det räckte i princip med en grundskoleutbildning för att få jobb. (elev på den akademiska gymnasieskolan)

Det är ju ett faktum idag att utan vidare utbildning så kommer man inte särskilt långt. Nu för tiden kräver de gymnasieutbildning av städerskor! (elev på den akademiska gymnasieskolan)

Jo, jag ska läsa vidare på högskolan för att säkra min framtid. Jag vill läsa vidare på högskolan för att jag vill inte vara som de flesta turkiska kvinnor som bara sitter hemma medan deras män jobbar på pizzeria 12 h per dygn. (elev på förortsskolan)

Det är viktigt med utbildning tycker jag, annars blir man arbetslös i framtiden. ... Många tvingas ju till att välja en yrkesprogram men som vill fortsätta vidare till högskolan... många är ju duktiga och skulle klara av det men får inte det. Föräldrarna anser att det är viktigare att bilda en familj och låta mannen försörja den... Mina föräldrar säger istället att jag måste studera vidare och ta hand om mig själv... Man blir nästan tvingad till att studera vidare i Sverige för att det inte finns så många jobb här. (elev på förortsskolan)

När jag hör ordet framtid, blir jag så nervös, det är som det hugger till i magen. (elev på den akademiska skolan)

Utbildning framställs således som medel i en rad olikartade individuella projekt men gemensamt är att utbildning närmast framställs som en nödvändighet i det som kallas kunskapssamhället. För dessa gymnasieelever betyder det att utbildning är nödvändig oberoende av vad man tänker sig att göra i framtiden, i det närmaste ett slags plikt. Inom denna ram uppfattas utbildning på olika sätt beroende på det egna utgångsläget: eleverna på den akademiskt präglade skolan är rädda för att misslyckas, närmare bestämt att inte kunna bekräfta föräldrarnas socio-kulturella position. Många av eleverna på förorts- respektive småstadsskolan ser utbildning som en inträdesbiljett till arbetslivet men också som en möjlighet att förändra det egna livet. Utan utbildning är man ingen, skriver de, och då riskerar man att hamna som kassörskan i småstaden eller på en restaurang i förorten.

Vi uppfattar ungdomarna på gymnasiets samhällsvetarprogram i dessa tre mycket olika gymnasieskolor i Sverige som ett slags sensorer, vilka indikerar synnerligen vardagliga och i samhället utbredda sätt att se på utbildning. I någon mening är de ekon av den utbildningsretorik som dominerar media och föräldrageneration. Helt oberoende av föräldrarnas socioekonomiska och sociokulturella position ser de utbildning som en nödvändighet. Denna nödvändighet ger de dock med mening på olika sätt beroende på bakgrund. De som inte har akademisk bakgrund (eller när det gäller flera av eleverna med invandrarbakgrund: som har akademisk bakgrund men vars föräldrar inte tillåts arbeta med det de är utbildade för) har fortfarande ett slags moderna mobilitetsmotiv för utbildning: de vill stiga socialt, komma bort från hemorten och komma ur det etniska diskrimineringsgrepp som föräldrarna sitter fast i. Eleverna med akademisk bakgrund ger i betydligt högre grad mening åt utbildningsnödvändigheten i termer av bekräftelse av en redan uppnådd position. Hos ungdomarna utan akademisk bakgrund är utbildning fortfarande ett möjlighetsfönster, medan den hos akademikerungdomarna mer framstår som en spegel.

3.1.1 Utbildning som normalitet och snedrekryteringen

Gymnasieuppsatserna ger en stark känsla av utbildning som plikt. Kanske är det förståeligt att uppleva det så som 17-åring efter tio års utbildningsplikt: ännu mer utbildning framstår då möjligen inte som frihet. Men samtidigt refererar eleverna ständigt till en oviss framtid, med uttryck som vore de hämtade ur utbildningsartiklar i media och vägledningbroschyrer, och detta förhöjer känslan av att de inte föreställer sig frågan om vidare utbildning som ett egentligt val. Mot bakgrund av det synnerligen omfattande utbildningssystem som nu existerar i Sverige sätter detta frågan om snedrekrytering till högre utbildning i ett helt annat ljus än tidigare. För det första: om utbildning upplevs som en nödvändighet och naturligtvis ännu mer om den upplevs som en plikt, framstår det som allvarligare än tidigare att någon hindras från att utbilda sig. Om den upplevelse som gymnasieeleverna förmedlar, nämligen att man inte är någonting om man inte har utbildning, är representativ, så har utbildning fått en roll som liknar lönearbetets: utbildning bestämmer då individuell samhällstillhörighet. Att i den situationen förnekas möjligheten att utbilda sig liknar då arbetslösheten med allt negativt den innebär, inte minst vad gäller samhällstillhörighet, individuell integration och identitet. För det andra kan emellertid utbildningslösheten också ges en annan mening och vi kan i dag se hur

den börjar uppträda i synnerhet inom IT-branschen: utbildningslösheten blir en del av ett self-made-man/woman-koncept där det ibland sägs att det var tack vare utbildningslösheten som den självkonstruerade personen kunde utnyttja de möjligheter som erbjöds. Detta är självklart än så länge en marginell företeelse och förblir det kanske också i framtiden. Vad vi vill understryka är att när utbildning upplevs som nödvändighet och rentav plikt sätter en helt annan dynamik sin prägel på utbildningen än när utbildning var en förmån för en relativt liten grupp i samhället.

Mot denna bakgrund är det motiverat att aktualisera Eriksson & Jonssons utredning om social snedrekrytering från 1993. För det första kan vi då reflektera över de olika sätt att argumentera mot den sociala snedrekryteringen som de diskuterade i sin rapport. Effektivitetsargumentet går ut på att samhället går miste om resurser om inte alla begåvningar tas tillvara. Rättviseargumentet sätter fingret på orättvisan i att begåvade personer hindras från att utbilda sig av ekonomiska eller andra skäl. Det sociala harmoniargumentet går ut på att utbildningssystemet kan användas för att skapa harmoni i samhället genom att underklassen utbildas och det argumentet användes främst före andra världskriget. Representativitetsargumentet, slutligen, pekar på det problematiska i att samhällets olika elitgrupper rekryteras ur likartade sociala miljöer.

Dessa argument mot snedrekrytering används fortfarande men de ges i dag en något annan innebörd. Effektivitetsargumentet fokuserar inte så starkt som på 1950-talet på den s.k. begåvningsreserven, utan i dag ses den relativt låga utbildningsnivån i Sverige som ett hinder för "kunskapssamhällets" fortsatta utveckling. Därmed har det just förvandlats till ett argument som går ut på att (högskole)utbildning symboliserar "kunskapssamhällets" normalitet. Effektivitetsargumentet går dock också att använda i diskussionen om den invandrade begåvningsreserven, nämligen när det gäller invandrade utländska akademiker vars kompetens inte utnyttjas i Sverige. Rättviseargumentet är förmodligen det som används minst i dag men det finns exempel. I Sveriges Förenade Studentkårers program om social snedrekrytering heter det exempelvis: "Ett utbildningssystem som i praktiken inte är lika tillgängligt för alla människor saknar samhällelig legitimitet." (1999:3). Rättviseargumentet borde dessutom rimligen användas mer om utbildning är så nödvändig som nu görs gällande. Stämmer detta är nämligen konsekvenserna av utbildningslöshet värre i dag än tidigare eftersom sysselsättnings- och försörjningsalternativen för utbildade är mer begränsade nu än tidigare. Det sociala harmoniargumentet används också i dag och då främst med avseende på invandrarnas relation till utbildningssystem, arbetsmarknad och samhälle. Harmoniargumentet har

emellertid förvandlats till ett integrationsargument. Det skulle emellertid också kunna användas om den nya underklassen i det framväxande "kunskapssamhället", utbildade personer som lever i ett slags traditionellt meningsuniversum där utbildning framstår som något som inte berör dem men som samtidigt har allt svårare att vinna tillträde till arbetsmarknaden p.g.a. just brister i utbildning. Representativitetsargumentet används i dag främst när det gäller utbildningssystemets roll för att skapa det kulturella avstånd som finns mellan huvudsakligen etniskt svenska myndighetspersoner och invandrare. Det skulle emellertid också kunna användas generellt om den eliternas segregation vi ser tendenser till i dagens svenska samhälle och skulle då innebära att eliterna inte är integrerade i samhället och att detta är ett problem som delvis hänger samman med rekryteringen till den högre utbildningen.

När det gäller dessa fyra argument för minskad snedrekrytering kan alltså sägas att en del av dem skärps i det framväxande "kunskapssamhälle" där utbildning blir till normalitet samt att en del av dem nu blir möjliga att tillämpa på andra grupper i samhället. Dessa nya grupper är i synnerhet invandrarna men det är också det framväxande "kunskapssamhällets" nya klasser: de alltmera från samhället segregerade elitgrupperna samt den nya underklassen av utbildade. I brist på möjlighet att ytterligare fördjupa detta vill vi här endast understryka att den tidigare diskursen om snedrekrytering självklart tog färg av industrisamhällets klassdifferenser och att därför snedrekryteringen får en annan mening i det samhälle som nu växer fram.

Eriksson & Jonsson beskrev också hur ett utbildningssystem borde vara konstruerat för att minimera den sociala snedrekryteringen. De menade då att: 1. Den obligatoriska skolgången borde vara odifferentierad; 2. Principen om likvärdiga skolor oberoende av bostadsort borde upprätthållas; 3. Skolor borde vara allsidigt socialt sammansatta; 4. Utbildningssystemet borde fungera rekryterande; 5. Att övergång till högre studier borde vara möjlig från samtliga gymnasieprogram; 6. Att möjlighet till kompletterande behörighetsgivande utbildning borde finnas även för äldre personer; 7. Att "objektiva" metoder (betyg och högskoleprov) för urval borde användas om dimensioneringen kräver det; 8. Att alla med dokumenterad studielämplighet (genom betyg och högskoleprov) borde beredas plats i högskolan; samt 9. Att studiestödet borde vara generöst.

Sammantaget ansåg man att detta skulle ge upphov till ett system som differentierar eleverna på ett sent stadium och som därför maximerar den individuella valfriheten vid övergången till högskolan. Vi har inga allvarliga invändningar mot denna beskrivning och vi tror också att ett sådant system skulle kunna minska den sociala snedrekryteringen. Det kan dock konstateras att utvecklingen på några

punkter gått i den motsatta riktningen, vilket sammanhänger med en tilltagande segregation i samhället av både etnisk och social karaktär som sätter sin prägel på utbildningssystemet redan från grundskolan. I några avseenden existerar, åtminstone formellt, det utbildningssystem som Eriksson & Jonsson föreställde sig. Formellt ger i dag alla gymnasieprogram behörighet till högskolan men då konkurrensen är stark kan inte alla behöriga beredas plats inom högskolan. Formellt säger högskolelagen att alla behöriga ska kunna beredas plats i högskoleutbildning:

Så långt det kan ske med hänsyn till kvalitetskravet i 1 kap. 4 § första stycket skall högskolorna som studenter ta emot de sökande som uppfyller behörighetskraven för studierna. (Högskolelagen 4. kap. 1 §)

Men i realiteten tycks i dag inte resurserna räcka till för att skapa den verksamhet som den 4 § i 1. kap. föreskriver:

Verksamheten skall avpassas så att en hög kvalitet nås, såväl i utbildningen som i forskningen och det konstnärliga utvecklingsarbetet. Det är en gemensam angelägenhet för högskolornas personal och studenterna vid högskolorna att de tillgängliga resurserna utnyttjas effektivt för att hålla en hög kvalitet i verksamheten.

Med tanke på den betydelse som utbildning tillmäts i dag anser vi att det är viktigt att bereda alla behöriga som vill utbilda sig tillträde till högskolan. Att så inte skett måste bero på att, som det heter, verksamheten inte i nuläget kan avpassas så att hög kvalitet uppnås. Vi antar att detta är en resursfråga och en resursfördelningsfråga och att därför ökade resurser och en kraftfull satsning på kvalitetssäkring skulle erfordras om alla behöriga skulle kunna beredas plats inom högskolan.

3.2 *Mångfald i utbildning och undervisning*

Snedrekrytering handlar självklart mest om just rekrytering. Hur studiebegåvningar med icke-akademisk bakgrund kan rekryteras, hur studiefinansieringssystem kan utformas, hur högskolan ska dimensioneras och hur behörighet och urval ska organiseras är några av de frågor som blir aktuella i ett snedrekryteringsperspektiv. Med tanke på de senaste årens kvantitativa tillväxt av den högre utbildningen och planer på fortsatt tillväxt, anser vi att förändringar av den högre utbildningens arbetsformer kan ha stor betydelse för att minska snedrekrytering. De förändringar vi förespråkar tar dels fasta på skillnader i kulturellt kapitalinnehav bland dem som söker till högskolan eller som är potentiellt sökande och dels på att människor lär på olika sätt och att högskolan därför bör spegla en större variation i sättet att undervisa när dess studentpopulation blir mindre differentierad.

3.2.1 Kulturellt överbryggande åtgärder

När vi talar om kulturellt överbryggande åtgärder menar vi åtgärder som hjälper studenter att bättre hantera den akademiska kulturen och därmed ökar den högre utbildningens tillgänglighet. För det första avser vi här åtgärder för invandrare med svårigheter att hantera svenska språket. För det andra är det åtgärder som i någon mening kompenserar för skillnader i kulturellt kapitalinnehav bland studenterna, i första hand högskoleintroduktionskurs. För det tredje är det en rad olika åtgärder som underlättar övergången från gymnasieskola till högskola.

3.2.1.1 Språksvårigheter

Ett gemensamt språk är avgörande i allt socialt samspel och kan därför vara en förutsättning för deltagande i olika gemensamma aktiviteter som är viktiga för individens integration i samhället, det kan gälla arbete, föreningsliv och utbildning. Språket är ett centralt integrationsinstrument och vi vill understryka värdet av god undervisning i svenska språket för invandrare på alla nivåer inom utbildningssystemet. Sådan undervisning bör naturligtvis börja så tidigt som möjligt och ha en hög ambitionsnivå. Samtidigt kan den etniska boendesegregationen medföra att svenskan blir ett språk som inte behövs och därför inte används i det vardagliga sociala samspel som är så viktigt för att utveckla ett verkligt funktionsdugligt språk. De uppsatser vi samlat in på en förortsskola med en majoritet elever med utländsk bakgrund visar stora brister i svenska språket hos många av eleverna. Språkets centrala betydelse framgår också av den intervjuundersökning som gjorts med studenter vid Lunds universitet. Just språket är enligt intervjupersonerna med utländsk bakgrund den viktigaste faktorn för att människor med annan kulturell bakgrund ska komma in på och studera vid universitet. Språkets betydelse sätts inte enbart i relation till studieförutsättningar utan också till den egna identiteten, bemötandet i samhället och att överhuvudtaget kunna umgås, tala och leva i ett land som man inte fullt ut, eller inte alls, känner sig som en del av. "Det svenska språket är ju den bas som allting vilar på", säger en av intervjupersonerna.

Även högskolan måste hantera språkproblem som ibland dessvärre inte uppmärksammas på allvar förrän det är dags att skriva kandidatuppsats. För närvarande är sättet att hantera sådana språkproblem godtyckliga och ofta beroende av enskilda lärares välvilja. Vi anser därför att språkproblem bör hanteras på ett mer genomtänkt sätt. Vid Södertörns högskola finns t.ex. ett slags språkverksstad som ger studenter stöd i deras skrivande. Ett sätt att hantera invandrares språksvårigheter skulle vidare kunna vara att uppfatta dem som funk-

tionshinder och utveckla ett stödsystem i likhet med det som finns för dyslektiker.

3.2.1.2 Högskoleintroduktion

Som framgått har hälften av dagens högskolestudenter akademisk bakgrund, medan hälften är första generationens akademiker. Vidare har framgått att vad som skulle kunna kallas akademisk primär-socialisation, alltså att en person redan från barndomen blir initierad i en akademisk kultur och känner stöd från föräldrarna att hantera denna kultur, är en betydelsefull faktor som påverkar både studieresultaten och benägenheten att studera vidare. I det perspektivet och mot bakgrund av målet om ökad mångfald är det viktigt att högskolan tar ansvar för studenternas introduktion i sin studiekultur. En sådan åtgärd vänder sig till personer som redan valt att studera och griper inte i första skedet in i de processer som sorterar bort potentiella studenter. På längre sikt kan dock vetskapen om att det existerar en god högskoleintroduktion få konsekvensen att studiebenägenheten ökar hos personer som av kulturella skäl känner sig förhindrade att studera vidare.

Högskoleverket har nyligen i sin granskning av arbetet med social och etnisk mångfald inom högskolan framhållit värdet av introduktion vid studiestarten, i synnerhet för studenter på fristående kurser. Utredningen om studentinflytande inom högskolan (Ds 1998:51) framhöll värdet av introduktionskurs ur ett studentinflytandeperspektiv och föreslog att det skulle inrättas en månads obligatorisk introduktionskurs som skulle förläggas till augusti månad. Även Högskoleutredningen (SOU 1992:1) föreslog introducerande inslag men inom ramen för den reguljära utbildningen samt vetenskaplig grundkurs vid större universitet och högskolor.

En högskoleintroduktionskurs förlänger studietiden och med tanke på de ekonomiska hindren för högskolestudier som fortfarande existerar i form av rädsla för belåning och osäkerhet beträffande en utbildnings framtida ekonomiska avkastning, kan en sådan förlängning vara kontraproduktiv i just ett mångfaldsperspektiv. Å andra sidan anser vi, i likhet med dem vi talat med som anordnar och genomgått redan befintliga introduktionskurser, att en sådan kurs ökar möjligheterna att tillgodogöra sig de efterföljande studierna. Realstudietiden är dessutom betydligt längre än den formella studietiden: SCB:s statistik från slutet av 1990-talet visar låg examensfrekvens för i synnerhet studenter på fristående kurser. Av högskolenybörjarna 1985/86 hade endast 60 procent examinerats elva år senare (*Utbildningsstatistisk årsbok 1998*). En högskoleintroduktionskurs förlänger den formella studietiden men inte nödvändigtvis realstudietiden.

Beroende på innehåll kan en introduktionskurs innebära dubbelläsning. Fenomenet är redan vanligt förekommande för i synnerhet studenter på fristående kurser, som t.ex. kan möta flera likvärdiga metodkurser under sin utbildning. Införandet av en högskoleintroduktionskurs kräver ett stort mått av samordning mellan olika ämnen, kurser, utbildningsprogram och institutioner för att både undvika dubbelläsning och göra introduktionskursen till en tillgång för de mer ämnesspecifika studierna. Detta anser vi emellertid inte vara ett argument mot introduktionskursen, utan snarare en utmaning för kursanordnaren.

Målsättningen för introduktionskursen bör vara att överbrygga kulturella klyftor mellan högskolans och i synnerhet gymnasieskolans studiekultur, inte genom att göra högskolestudierna mer lika gymnasieskolans utan snarare genom att inviga studenterna i den speciella studiekultur som existerar inom den högre utbildningen. Den bör också ha målet att öka förståelsen för det mångkulturella samhället. Kursen bör därför innehålla fyra delar som handlar om: högskolans studiekultur och lärande, vetenskapsteori och metoder, kommunikation och informationssökning samt kulturkompetens och interkulturell kommunikation. Studiekulturen får i hög grad sin karaktär av det vetenskapligt kritiska och reflexiva tänkandet, vilket också påverkar själva lärandet. Introduktionskursen erbjuder därmed också en möjlighet att träna framgångsrika lärstrategier och i synnerhet utveckla lärandet från yt- till djupinriktning (Marton m.fl. 1977; Marton m.fl. 1986; Bowden & Marton 1998), vilket vi ska återkomma till i det följande. Vetenskapsteori och metoder handlar om olika vetenskapliga arbetssätt som representerar olika sätt att förhålla sig kritiskt, analytiskt och reflexivt till empiri och utsagor om "verkligheten". De inslag som rör kommunikation och informationssökning bör vara färdighetstränande och bör inriktas mot skrivande, muntlig framställning, IT samt sökning av information. Kursen om kulturkompetens och interkulturell kommunikation kan ha inslag om det mångkulturella samhället och om likheter och skillnader mellan olika mänskliga kulturer.

3.2.1.3 Rekryteringsåtgärder

Som framgått påverkas valet av högre studier i hög grad av utbildningsbakgrunden. Benägenheten att studera vidare bland prestationsmässigt likvärdiga individer varierar med familjens kulturella kapital och föräldrarnas stöd. Det är därför inte tillräckligt med högskoleintroduktion för dem som redan valt högskolestudier, utan det krävs också olika åtgärder som innebär nyrekrytering till högskolan.

Rekryteringsåtgärder utvecklas främst vid högskolor och inom utbildningar där det finns rekryteringsproblem och de riktas bl.a. till grupper med icke-akademisk bakgrund som inte naturligen söker sig till högskolan. Detta bekräftar för övrigt slutsatsen i utredningen *Ursprung och utbildning* (Eriksson & Jonsson 1993) att en mer aktiv rekrytering av studiebegävningar kan påverka den sociala snedrekryteringen positivt. Allmänt kan sägas att små regionala högskolor har svårare än stora nationella universitet att rekrytera studenter, vilket betyder att små regionala högskolor har ett större intresse av rekryteringsåtgärder. På motsvarande sätt har vissa tekniska utbildningar svårt att fylla sina utbildningsplatser, varför det där också görs aktiva rekryteringsinsatser. Rekryteringsåtgärderna vänder sig ofta till gymnasieskolor där t.ex. studenter informerar om högre utbildning (s.k. studentambassadörer). Andra åtgärder är öppet hus för gymnasieelever men på det hela taget, menar den bedömargrupp inom Högskoleverket som nyligen granskat lärosätenas arbete med social och etnisk mångfald, syftar inte dessa åtgärder till att öka högskolans sociala och etniska mångfald. Det finns dock andra åtgärder som har den karaktären, t.ex. de försök att stimulera studieintresset bland barn och ungdomar i bostadsområden med sociala problem som görs av olika universitet och högskolor. Studenter ger också läxhjälp till både gymnasie- och grundskoleelever. En verksamhet som vi särskilt intresserat oss för, därför att den berör lärarutbildning, är det s.k. Näktergalsprojektet inom lärarutbildningen vid Malmö högskola. Det är ett projekt där blivande lärare är mentorer för barn vid tre olika grundskolor och det syftar till att den blivande läraren ska lära känna barnens miljö och samtidigt överbrygga klyftor mellan bakgrundsmiljö och högskolestudier.

Incitamentet för rekryteringsåtgärder är studentbrist. Under 1990-talet har det på det hela taget inte behövts aktiv rekrytering från högskolan, med de undantag som nämnts ovan. Möjligen kan detta komma att ändras om efterfrågan på arbetskraft ökar. Det arbete med studentambassadörer, studenter som engagerar sig i läxhjälp och överhuvudtaget tätare kontakter mellan högskolan och gymnasieskolan är värdefulla. Arbetet bör understödjas av högskolan och intensifieras. Samtidigt står det klart att högskolan måste ta ett fastare grepp i studentrekryteringen om den sociala och etniska mångfalden bland

studenterna ska öka. Vi anser därför för det första att det bör införas någon form av ekonomiska incitament för att öka högskolans rekryteringsinsatser. Riktigt hur sådana incitament ska vara utformade kan vi i nuläget inte säga men vi anser att ett resurstilldelningssystem som varierar med social och etnisk mångfald i en rad olika avseenden bör övervägas. För det andra anser vi att ett antagningssystem med möjligheter till en delvis lokal antagning med fördel skulle kunna kopplas till mångfaldsplaner vid de olika lärosätena.

3.2.2 Mångfald i undervisningen

Under 1900-talet har det skett en anmärkningsvärd höjning av den formella utbildningsnivån. Vi låter det emellertid vara osagt huruvida denna nivåhöjning också motsvaras av en höjd kunskapsnivå. Förmodligen går det inte att mäta eftersom kunskaper vid olika tidpunkter på en så lång tidsaxel förmodligen är omöjliga att jämföra. Det finns emellertid en del indikationer på att dagens formella utbildningssystem förser individer med otillräckliga kunskaper, t.ex. vad gäller faktisk yrkeskompetens och vad gäller förmåga att göra urval i en värld av ständigt ökande information. Den högre utbildningen har under senare år utsatts för ett starkt och mångfasetterat förändringstryck. Den formella utbildningen får allt svårare att spegla ett tilltagande informationsflöde, vilket lett till en tilltagande specialisering. Det har också inneburit att utbildningen i dag mera inriktas mot att lära studenter hur man lär och hur information söks och sorteras. Syftet är då att studenten efter utbildningen själv ska kunna göra ett kritiskt och självständigt informationsurval. Behovet av ökad kompetens har lett till en ökning av praktiska tillämpningar av teori och till en differentiering mellan teoretisk utbildning på högskolan och återkommande praktisknära utbildning förlagd till arbetslivet. Dessutom pågår ett pedagogiskt förändringsarbete och uttrycket ”studenten som medaktör i lärandet” har kommit att beteckna en central aspekt av detta arbete och i regeringens proposition om studentinflytande (1999/2000:28) heter det t.ex. att: ”Studenterna bör ses som medaktörer i skapandet av kunskap”. Behovet av pedagogisk förändring inom högskolan understryks dessutom av den allt större sociala och etniska mångfalden bland studenterna.

I en högskola som kännetecknas av större social och etnisk mångfald är studentgruppen mer differentierad i en rad olika avseenden: socialt, etniskt, kulturellt, motivationsmässigt, kunskapsmässigt, begåvningsmässigt och perspektivmässigt för att nämna några. I en sådan högskola behövs särskilda pedagogiska utvecklingsinsatser som just gör

att lärarna kan möta studenterna där studenterna faktiskt befinner sig kunskapsmässigt och på ett sätt som befrämjar deras lärande.

Inom den högre utbildningen har Marton med en rad olika medarbetare utvecklat en teori om lärande som gör gällande att det uppstår ett förståelseunderskott om vissa sätt att lära tillämpas. Detta gäller i synnerhet vad som kallas ett ytinriktat och atomistiskt lärande, vilket uppstår som en följd av att den som lär inte förstår kunskapens mening och sammanhang. Ett djupinriktat och helhetsbetonande lärande ökar därvidlag kvaliteten i lärandet:

I det ena fallet (ytinriktning/atomistisk inriktning) tycks man se inläring som ett skeende genom vilket ett antal kunskapsbitar förs över från lärobokens sidor till minnet. I det motsatta fallet (djupinriktning/holistisk inriktning) ser man sig själv som den som med bokens hjälp 'skapar kunskap', man försöker aktivt få reda på något, bättre förstå en företeelse eller en tanke. (Marton m.fl. 1977: 157)

Dessa två sätt att lära finns sida vid sida inom högskoleutbildningen och det tycks vara möjligt att klara av studierna även med det mindre framgångsrika sättet att lära.

Än viktigare i ett mångfaldsperspektiv är att människor lär på en rad fundamentalt olika sätt, ett förhållande som Harvard-professorn Gardner har poängterat mycket starkt. Gardner (1993; 1994) har utvecklat en flerintelligensteori som påvisar sju olika mänskliga intelligenser (språklig, logisk-matematisk, spatial, musikalisk, kroppslig, förståelse av andra samt självförståelse). Människor har litet av varje men skiljer sig åt i fråga om de olika intelligensernas styrka. Skolan och utbildningssystemet däremot är starkt präglad av två av intelligenserna: den språkliga respektive den logiskt-matematiska:

En konsekvens av den rådande situationen är att det nuvarande undervisningssystemet frambringar många människor som med orätt anses vara lyckade, liksom det också åstadkommer många onödiga misslyckanden. De studenter som visar det kanoniska (i vår terminologi 'akademiska') intellektet anses förstå, även om genuin förståelse i själva verket är begränsad eller obefintlig; många människor ... kan klara vissa prov men misslyckas med andra, kanske lämpligare och mer djupgående mätningar av förståelse. Och, vad som är ännu värre, många som har mycket god förståelse anses vara okunniga, helt enkelt på grund av att de inte har lätt att fungera på det sätt som är accepterat inom utbildningssektorn. Så till exempel finns det ett stort antal studerande som saknar förmåga att klara formella tentamina, men som kan visa relevant förståelse när problem uppstår i sina naturliga sammanhang. (Gardner 1992: 18f)

Vi kan inte bedöma huruvida denna teori är korrekt eller ej. Vi vill med dess hjälp endast peka på följande problematiska förhållande: om det högre utbildningssystemet har en tendens att befrämja och belöna viss intelligens och systemet samtidigt tillväxer starkt vad gäller antalet studenter, uppstår det sannolikt en spänning mellan pedagogiska arbetsmetoder som utvecklats i ett mer differentierat högre utbildningssystem

när dessa tillämpas på en allt mindre differentierad studentgrupp. Problemet är i princip välkänt och uppträder i varje studentgrupp som en variation i förkunskaper. Vi antar emellertid att variationsbredden har ökat under senare år till följd av högskolans kvantitativa tillväxt och att därför ovan nämnda spänning skärpts och att därför en pedagogisk förändring där lärandet sätts i centrum är mer befogad än någonsin. Att hantera mångfald i undervisningen innebär att hantera en variationsbredd vad gäller förkunskaper, lärande, begåvning, motivation, social och kulturell erfarenhet för att endast nämna några.

Med tanke på de kulturella klyftor som finns i vårt samhälle mellan den högre utbildningen och olika sociala och etniska grupper krävs ett medvetet pedagogiskt utvecklingsarbete för att i starkt differentierade studentgrupper åstadkomma undervisning som hjälper studenterna till en personligt meningsfull inläring. I det mångkulturella perspektivet är det viktigt att skapa förutsättningar för ett innehållsligt igenkännande i undervisningen, på ungefär samma sätt som varit målet med genusperspektivet i utbildningen. Undervisningens förankring i verkligheter där t.ex. ett teoretiskt innehåll kan tillämpas kan också vara en viktig motivationshöjande faktor. Det finns goda erfarenheter av sådan förankring i olika yrkesförberedande utbildningar. Även i utbildningar som inte är direkt yrkesförberedande kan studenternas motivation ökas genom förankring i någon form av verklighet utanför det teoretiska sammanhanget.

I detta sammanhang är det viktigt att betona att högskolestudier i många fall kan vara en direkt omvälvande kunskapsupplevelse. De intervjuer som gjorts vid Lunds universitet, varav ett urval redovisas i bilaga 6, vittnar om det. Orsakerna därtill är flera men vi vill särskilt betona att kunskapsdjupet i kombination med det personligt, och ibland rent existentiellt, meningsfulla lärandet samverkar. Studiemotivationen är också av helt central betydelse – också i ett utbildningssystem där utbildningsnödvändigheten betonas så starkt som i vårt. Den strukturella förutsättningen för studiemotivation är att studenten får tillträde till den utbildning han/hon valt i första hand. En högskola med en på många sätt, och inte minst motivationsmässigt, mer differentierad studentgrupp ställer också mycket större krav på pedagogisk kompetens hos läraren. Läraren måste därför i högre grad reflektera över hur undervisningen ska bedrivas. Han eller hon måste också kunna iscensätta en undervisning som medger många olika sätt att närma sig ämnet i en grupp där det finns många olika motiv för studier, stor variation i erfarenheter och större kulturell mångfald. Detta kräver kraftfulla satsningar på praktisk pedagogisk utbildning för högskolelärare. Dessutom behövs ett intensifierat arbete med mångfaldsarbete inom undervisningen, initierat t.ex. av Rådet för högskoleutbildning.

3.3 Sammanfattning

Utgångspunkten för detta kapitel är den stora kvantitativa tillväxten av utbildningssystemet i allmänhet och högskolan i synnerhet. Målsättningen är dessutom att högskolan ska tillväxa ytterligare så att inom kort 50 procent av en årskull innan 25 års ålder påbörjat högskolestudier. Det konstateras att utbildning – på allt högre nivå och livslångt återkommande – allt frekventare framställs som en nödvändighet i det s.k. kunskapssamhället. Utbildning har kommit att bli en del av vårt samhälles normalitet. De uppsatser som gymnasieelever skrivit till utredningen visar en stor grad av upplevd utbildningsplikt: man måste utbilda sig för att bli något, skriver eleverna.

I ljuset av att utbildning blivit en del av vårt samhälles normalitet diskuteras den sociala snedrekryteringen till högre utbildning, vilken hamnar i ett helt annat ljus när utbildning framställs som så viktig som i dag. Det framstår då som allvarligare än tidigare att någon hindras från att utbilda sig, inte minst som utbildning nu i mycket högre grad än tidigare bestämmer individuell samhällstillhörighet på ett sätt som liknar lönearbetets roll tidigare. Följaktligen kommer utbildningslösheten att likna arbetslösheten med allt negativt den innebär, inte minst vad gäller samhällstillhörighet, individuell integration och identitet.

Utbildning som normalitet gör att högskolans studentgrupp i en rad olika avseenden blir betydligt mer differentierad än tidigare. Om vi antar att den tidigare sällning som gav upphov till en relativt exklusiv studentgrupp också innebar en viss likhet i motiv, begåvning etc., helt enkelt mindre mångfald, resulterar den nuvarande situationen i en betydligt större mångfald. Dessutom ökar den sociala och etniska mångfalden bland studenterna. Vår slutsats är att högskolan måste göra en stark satsning på pedagogisk kompetenshöjning bland lärarna för att de bättre ska kunna hantera dessa olika aspekter av mångfalden. Vidare måste högskolan ta ett större ansvar för att introducera studenterna i högskolemiljön.

4 Mångfald i kvalitetsarbetet

I utredningens uppdrag ingår att ”...ge exempel på hur social och etnisk mångfald kan utnyttjas för att höja utbildningens kvalitet”¹. I detta kapitel diskuterar vi högskolans kvalitetsarbete och visar hur mångfaldsarbete kan bli en del av det. Vi visar också hur ökad mångfald direkt kan bidra till höjd kvalitet inom högskolan.

4.1 Kvalitetsarbete inom högre utbildning

Efter andra världskriget har antalet studenter inom den högre utbildningen successivt ökat men det är de snabba ökningarna under 1960-talet respektive 1990-talet som kvantitativt förvandlat den högre utbildningen från elit- till massutbildning². Resultatet av utvecklingen är att en allt större andel av befolkningen erhållit högskoleutbildning – helt i överensstämmelse med en trend i den moderniserade delen av världen (om än den åtminstone tidigare inte varit lika stark här som på många andra håll). Trow har beskrivit denna trend så här:

De förändringar som det svenska systemet just nu genomgår är knappast unika. De kan i stället uppfattas som ytterligare ett exempel på en generell utveckling, som går att återfinna i snart sagt samtliga avancerade industrisamhällen. Lite förenklat kan man säga, att det man nu genomför är det sista steget från elit- till massutbildning. Det handlar således om att skapa ett system, som ytterligare vidgar tillträdet till högre utbildning och som därmed även innebär en allt större heterogenitet både beträffande studieformer, studieinnehåll, studenternas kvalifikationer liksom även av en breddning av universitetens uppgifter och funktioner. (1994: 134)

Parallellt med förvandlingen från elit- till massutbildning har den högre utbildningens kvalitet diskuterats och diskussionen har i hög grad handlat om, för att anknyta till Trows ord ovan, *hur stor* heterogenitet som kan

¹ Se bilaga 1, direktiven, s. 1.

² Orden elit och massa använder vi här rent kvantitativt. Eftersom det var få som studerade vid universitet före 1960-talet utgör de en elit i betydelsen en utvald grupp (oberoende av orsak till att den blev utvald). Ordet massa använder vi i betydelsen en i mindre grad differentierad grupp än en elit.

förenas med i synnerhet vetenskapliga kvalitetskrav. Varningsorden om försämrad kvalitet har varit den kvantitativa tillväxtens ständiga följeslagare men starkast har de förmodligen uttalats på 1990-talet då det inte endast förts en stundtals högljudd debatt om kvalitetsförsämringar, utan då det dessutom vuxit fram ett kvalitetsarbete inom högskolan. Detta uppfattar vi å ena sidan som en indikation på att kvaliteten hotas och blir annorlunda i den högre utbildningens förvandling till ett massutbildningssystem, i synnerhet när antalet studenter ökar kraftigt och resurserna inte ökar i motsvarande grad. Å andra sidan uppfattar vi också kvalitetsarbetet som ett nödvändigt redskap för upplysning om hur kvaliteten förändras. Det kvantitativa målet för den högre utbildningens utveckling är nämligen entydigt, 50 procent av en årskull ska inom kort erhålla högskoleutbildning, medan kvalitetsmålet inte är lika lätt att kvantifiera. Detta beror på att kvalitetsbegreppet är omstritt och att den högre utbildningens kvalitet har flera dimensioner.

4.1.1 Kvalitetsbegreppet: karaktär, prestation, standard

Ordet kvalitet härrör ur ett ord med betydelsen "hurudan" och när man efterfrågar ett fenomenets kvalitet riktas således intresset mot fenomenets egenskaper. Olika definitioner av kvalitet pekar just på olika egenskaper. En egenskap som brukar framhållas när det gäller den högre utbildningens kvalitet är dess speciella karaktär. En annan egenskap har att göra med prestationer, medan en tredje innebär att egenskaper hos olika enheter jämförs varpå ett normalmått, en standard, kan fastställas.

4.1.1.1 Karaktär

Kvalitet har att göra med hur någonting är, det beskriver en karaktär. Inom högre utbildning är det vanligt att i stället för att definiera vad som menas med hög kvalitet, peka på vilka förutsättningar som ska vara uppfyllda för att den högre utbildningsinstitutionen skall kunna frambringe forskning och utbildning av hög kvalitet. Genom att vara på ett särskilt sätt anses således resultatet av högskolans verksamhet bli av en speciell kvalitet. Som exempel kan här nämnas Strömholms karaktäristik av "universitetet som kulturhård" som just är en följd av specifika drag hos universitetsinstitutionen: "...specifika inte i någon strängt exklusiv mening utan helt enkelt så beskaffade att universitet av den oenhetliga, rentav en smula osammanhängande art som vi i dag känner har särskilda förutsättningar att odla dem". (1994: 111). Ett

annat exempel finner vi hos förre universitetskanslern Hagström som för det första säger att kvalitet är ett mångtydigt begrepp som han avhåller sig från att försöka definiera och för det andra pekar på att universitet och högskolor måste ha en speciell karaktär för att det ska finnas förutsättningar att åstadkomma det som de ska åstadkomma:

För min del har det varit av avgörande betydelse att försöka definiera vad universitet och högskolor är. Min grundsyn på dem och det som är grunden för vårt kvalitetsarbete är:

att universitet och högskolor och högskolor är autonoma ...

att de är professionella organisationer ...

att de är självreglerande organisationer ...

Det är det enskilda lärosätet som har ansvar för kvaliteten i sin verksamhet och därmed också att klart och explicit ge sin definition av kvalitet. (Hagström 1997: 11)

Inte heller den synen är oomstridd och Bertil Rolf har just pekat på att den främsta skiljelinjen i fråga om den högre utbildningens kvalitet går mellan

...dem som pläderar för utbildningens interna värderingar – vetenskap, kritisk träning eller bildning – och dem som pläderar för att utbildningens kvalitet bestäms av externa värderingar, lokaliserade till det omgivande samhället. (Rolf m.fl. 1993: 176)

Om vi använder ett kvalitetsbegrepp som betonar högskolans speciella karaktär skulle vi behöva göra en historisk framställning av den högre utbildningsinstitutionens förvandlingar, av den typ som Blomqvist (1992) eller Rothblatt (1997) gjort i syfte att bl.a. fånga universitetets moderniseringsprocess. Sådana processer förvandlar, men utrotar inte helt, gamla karaktärsdrag och resultatet blir att vi på ett närmast arkeologiskt sätt kan frigöra olika "kulturskikt" som överlagrar varandra i det moderna universitetet: t.ex. klassisk bildning, kritiskt vetenskapligt tänkande samt politisk och ekonomisk nytta – vilka i den nu existerande högre utbildningsinstitutionen blandas på ett spänningsfyllt sätt. En förklaring till denna institutions beständighet över tid är antagligen dess förmåga att på en och samma gång behålla sin karaktär och successivt förändra den.

Framställningar av den just nu pågående postmoderna förvandlingen av den högre utbildningen handlar också i hög grad om en karaktär i förändring. Ritzer (1998) beskriver t.ex. framväxten av ett *McUniversity* som kännetecknas av att det är starkt influerat av konsumtionism, i betydelsen att kunskap konsumeras och verksamheten kundorienteras. Ritzer hänvisar bland annat till attitydundersökningar bland studenter vid amerikanska universitet och högskolor som visar att studenterna inte ser själva utbildningen som studentlivets centrala aspekt, att studenterna vill att universitetet ska fungera på ungefär samma sätt som banker eller snabbmatsrestauranger och att det effek-

tivt ska tillhandahålla tjänster. Studenterna närmar sig med andra ord den högre utbildningen som kunder med intresse för bra service, låga kostnader och bra utbildning. Liknande kundorientering finns bland svenska studenter, vilket bl.a. framgår av det arbete för ökat studentinflytande som präglade den senare delen av 1990-talet och där, bland annat, studenterna försökt öka sitt inflytande genom att förvandla sig till kunder (Persson 1998).

Det går inte att entydigt besvara frågan hurdan den högre utbildningens karaktär är, vilket enligt Trow har att göra med utbildningssystemets tillväxt:

I ett stort och mångfasetterat högre utbildningssystem går det inte längre att intuitivt veta hur universiteten fungerar enbart genom att samtala med vänner och genom att lita på sina egna erfarenheter. Mångfalden och skillnaderna mellan lärosätena kräver i ökande grad att man systematiskt lär sig det som man tidigare på intuitiv väg och samtalsvis kände till. Att erkänna detta blir kanske svårare i ett litet land som Sverige, där systemet är så relativt begränsat och aktörerna tillräckligt få, för att illusionen om att man 'vet vad det är som sker' skall kunna leva vidare ännu ett tag. (1994: 140)

Detta är inte platsen för en sådan undersökning, utan vi nöjer oss här med att påpeka att övergången till ett massutbildningssystem utsätter den högre utbildningens karaktär för ett förändringstryck vilket bl.a. tar sig uttryck i spänningar såväl vad gäller utbildningens innehåll som form men också vad gäller studenternas studiemotiv och lärarnas arbete. Karaktärförändringen speglas bl.a. i en diskussion där det varnas för sjunkande kvalitet.

4.1.1.2 Prestation

Kvalitet handlar om karaktär, vad högskolan är, men också om vad högskolan gör. Prestationsaspekten har satt sin prägel på 1990-talets utvärderingsverksamhet inom högskolan, även om de kvalitetsbedömningar som Högskoleverket gjorde av samtliga universitet och högskolor kring mitten av 1990-talet åtminstone till det yttre handlade om *kvalitetsarbetet* och följaktligen var inriktade på att belysa vad högskolan hade för planer för att förbättra kvaliteten, snarare än själva kvaliteten. Kvalitetsbedömningarna svarar väl mot den internationella *accountability-trend* inom vars ram det utvecklats instrument som gör organisationer som inte arbetar på marknader såväl mer genomskinliga som ansvariga för sina prestationer.

Kvalitetsbedömningar som gäller prestationer kan göras på olika sätt, centralt är dock att de görs i förhållande till något slags kriterier. Dessa kan avspegla utbildningspolitiska mål för verksamheten, vara resultat av

s.k. självvärderingar eller utgöras av mål för den förändringsriktning som t.ex. myndigheter vill att verksamheten ska ha. De kan göras i förhållande till kriterier som bestämts i termer av "bra och dåligt" av den typ som Bowden & Marton nämner när de beskriver olika områden där ett universitets kvaliteter kan bedömas: ledning; examinerade studenters anställningsbarhet; arbetsklimat; lärandets karaktär; forskningsprofil; avnämmarkontakter och andra samhällliga kriterier (1998: 214). Kriterierna avspeglar de tre stora uppgifter som universitet och högskolor har idag: forskning, utbildning och samhällsservice.

Ett prestationsinriktat sätt att uppfatta kvalitet som utvecklats inom organisationer som producerar varor och tjänster på marknader är följande: "Kvaliteten på en produkt (vara eller tjänst) är dess förmåga att tillfredsställa, eller helst överträffa, kundernas behov och förväntningar." (Bergman & Klefsjö 1995: 17). För att inte bli alltför genom subjektivt kundorienterad, kvaliteten hos en vara eller tjänst riskerar med ovanstående definition att bli beroende av kundens förtjusning, kompletteras definitionen med kvalitetsdimensioner hos varor och tjänster. Bland varornas kvalitetsdimensioner nämner Bergman & Klefsjö prestanda, felfrihet, miljövänlighet och en rad andra aspekter som antas påverka kundtillfredsställelsen. Kvalitetsdimensioner hos tjänster är t.ex. tillgänglighet, trovärdighet och kommunikationsförmåga.

Detta kund- och produktionsorienterade kvalitetstänkande har delvis satt sin prägel på kvalitetsdiskursen inom den högre utbildningen under 1990-talet och Bertil Rolf har ingående diskuterat dess tillgångar och problem (Rolf m.fl. 1993: 132 ff). Bland tillgångarna nämns att kundorienteringen kan leda till ett större studentinflytande över utbildningen och att den kan göra att uppmärksamheten riktas mot vissa aspekter av kvalitet som annars kanske inte skulle uppmärksammas. Bland problemen nämns bl.a. att det är oklart vem kunden är inom den högre utbildningen. Är det studenterna, arbetsmarknaden, samhället eller utbildningspolitikerna? Om man skulle fastna för att det är samtliga kan det vara svårt att uppfylla kundernas behov och förväntningar och hamnar förmodligen i det slags kompromissande och spänningar mellan olika intressen som redan kännetecknar dagens högre utbildning. Ett allvarigare problem är dock att vad Rolf kallar en "existentiellt orienterad utbildningssyn" sidoordnats av kundorienteringen:

Om utbildning utformas utifrån ett marknadsperspektiv når den framgång genom att ge folk vad de vill ha. ... Men utbildning kan också syfta till att förädla en människa. Dess syfte blir att höja de krav en människa ställer på sig själv och att peka ut en riktning för henne att möta de högre kraven. (Rolf m.fl. 1993: 141 f)

Inom ramen för en prestationsorienterad kvalitetssyn skulle man försöka kvantifiera dessa men kanske i synnerhet andra aspekter av utbildningen. Kända sådana kvantifieringar som ibland anses säga något om kvaliteten är examinationsfrekvens och genomströmningshastighet. De säger uppenbart något om effektiviteten och kan också säga något om kvaliteten – beroende på hur den definieras. En utbildning med låg examinationsfrekvens kan anses ha låg kvalitet men, å andra sidan, skulle den låga frekvensen också kunna bero på alltför högt ställda kvalitetskrav. Här är det viktigt att ständigt hålla skillnaden mellan produktion av ting och utbildning av människor levande. Utbildning är inte en industriell produktionsprocess:

Utbildaren arbetar med ett levande material som har förmåga att definiera sig själv, den institution där utbildningen bedrivs och de mål den syftar till. Människor är inte ett homogent material som pressas, bockas och lackeras i utbildningsprocessen. Det är inte öppet för bilplåten att bestämma om den vill bli en sportkupé eller en kombi, en Honda eller Mazda. Men självinsikt eller självbedömning är ett rimligt mål för högre utbildning. (Rolf m.fl. 1993: 135)

Det studentens medaktörskap som det talas mycket om för närvarande innebär att denna skillnad bejakas och det måste starkt understrykas att kvaliteten i utbildningen i hög grad påverkas av studentens egen motivation, vilken i sin tur kan påverkas av förekomsten av fria val och lärarens undervisning.

4.1.1.3 Standard

Den tredje innebörden av kvalitet är standard och den vilar på att prestationer kan jämföras eller göras jämförbara. Företeelser som är olika kan jämföras under förutsättning att den måttstock som används är så pass elastisk att variationer utanför på förhand uppsatta ramar vägs in. Detta är dock ett besvärligt kapitel, varför det också finns ett starkt standardiserande element i kvalitetsbedömningar som utgår från någon form av normalmått. Ett exempel under senare tid är de vårdutbildningar som blev underkända i Högskoleverkets kvalitetsbedömning. Bedömningen gjordes i någon mening i förhållande till de andra vårdutbildningarna och signalen till de underkända är naturligtvis att de ska försöka bli som de andra: en standard uppställs således och den verkar standardiserande på dem som inte uppfyller de krav som ställs.

Kvalitet som standard och som samtidig standardisering är synnerligen påtagligt inom det system för kvalitetscertifiering som kallas ISO, vilket betyder Internationella standardiseringsorganisationen – den organisation som arbetar med internationell standardisering och som givit namn åt den kvalitetsteknik som kallas ISO 9000. Det är ett system för kvalitetsstyrning som är kund- och effektivitetsorienterat. Certifieringen är starkt ritualiserad och kan i princip liknas vid högre examinationer inom universiteten. Följaktligen hängs också det påtagliga resultatet av båda ritualerna, diplommet, på det ISO-certifierade företagets respektive den nydisputerade doktors vägg. Ritualen producerar med andra ord en kvalitetsstämpel. I en kritisk granskning från insidan (*Från ISO 9000 till TQM 1995*) framhålls att 2/3 av de certifierade företagen anser sig ha fått ut vad de förväntade av ISO 9000-arbetet. Bland dem som menar att arbetet inte svarat upp mot förväntningarna menar några att arbetet haft en rad negativa konsekvenser, av vilka en del beskriver själva standardiseringens avigsidor: för lång genomloppstid, för mycket pappersarbete, liten flexibilitet, besvärligt att ändra rutiner, ingen hjälp i vardagen (det anges flera problem men just de nämnda är faktiskt sådana som ibland också nämns när det gäller en del av universitetens kvalitetscertifierade doktorer!).

Kvalitet som standard innebär att ett normalmått används som kriterium vid bedömning. I detta kan naturligtvis också ligga en stor effektivitetsvinst i själva bedömningsarbetet: att använda ett kontextoberoende instrument är arbetsbesparande. Samtidigt kan detta innebära en stor orättvisa i bedömningen, vilket kan illustreras med de outputsystem för kvalitetsbedömning som från tid till annan förs fram. Det sägs t.ex. ibland att kandidat- eller magisteruppsatser eller doktorsavhandlingar är överlägsna indikatorer på en utbildnings kvalitet. Det ligger mycket i det då dessa examensarbeten i någon mening förkroppsligar hela utbildningen. Samtidigt kan det diskuteras vad de egentligen mäter? Mäter de studenturvalet? Ett effektivt sällningssystem? Mäter de kvaliteten i den tidigare utbildningen? Kvaliteten i handledningen? Vidare är andelen som faktiskt slutför ett examensarbete, i förhållande till antalet som påbörjat arbetet, i många fall liten och det reser frågor om vad som är god kvalitet: ett litet antal prestationer med X andel topprestationer eller ett stort antal prestationer med Y andel topprestationer?

Standard förefaller vara ett inslag i allt kvalitetstänkande. I den industriella produktionens "hollfelsesstrategi" är standardisering ett centralt inslag. I kundorienterat kvalitetstänkande är det närmast marknaden som är standardisator och bestämmande för vad kunden kan förvänta sig. Men även inom den högre utbildningens professionella organisa-

tioner är standard tungt vägande. Hagström (1997) definierar just den autonoma, professionella och självreglerande organisationen med hänvisning till etableringen av ett slags standard: "De har system som ständigt ger styrsignaler om rätt färdriktning..." och Rolf har hävdad att det utmärkande för professionell autonomi just består i "...rätt, makt och möjlighet att upprätta, utveckla och bevara en kvalitetsstandard enligt vilken de egna prestationerna bedömes." (Rolf m.fl. 1993: 118 f). Autonomi, och följaktligen upprätthållandet av en standard, är nyckeln till att förstå kvalitet inom vetenskap och professioner, skriver han också.

Vi har pekat på tre olika aspekter i det kvalitetsbegrepp som tillämpas inom högskolan. Dessa aspekter är endast analytiskt åtskiljbara och i realiteten hänger de samman på olika sätt. Hur högre utbildningsinstitutioner presterar sammanhänger exempelvis med deras karaktär. De standarder för goda prestationer som utvecklas påverkas i hög grad också av institutionernas karaktär, samtidigt som standarder rimligen endast kan fastställas med hjälp av mätning av kvantifierbara prestationer.

4.1.2 Mångdimensionell utbildningskvalitet

Vad som menas med kvalitet är inte entydigt och det finns olika sätt att förhålla sig till just denna begreppsliga mångfald. Ett sätt är att som Bowden & Marton konstatera att kvalitet blivit ett modeord och en slogan som "...indikerar den politiskt korrekta ansatsen..." (1998: 213). Ett annat sätt är att likna kvalitetsbegreppet vid s.k. väsentligen omstridda begrepp som makt och demokrati, vilka ytterst definieras med hänvisning till värderingar:

Termens substantiella innehåll är så pass obestämd eller flertydig, att avgöranden om dess innebörd inte kan rättfärdigas utan att man ytterst åberopar värderingar. (Rolf m.fl. 1993: 176)

Detta ser dock inte Rolf som ett speciellt allvarligt problem då själva striden om vad som är bättre och sämre kvalitet i sig är utvecklande. Dessutom går det, menar han, att eftersträva förbättringar utan att vara enig om vad kvalitet är. I regeringens proposition om studentinflytande och kvalitetsutveckling i högskolan uttrycks på liknande sätt att kvalitet inte är ett enhetligt begrepp och att:

Olika uppfattningar om dess innebörd måste ständigt vara föremål för diskussion. Utvecklingen av verksamheten förutsätter därför inte att alla är överens, tvärtom kan denna debatt främja en framtida utveckling. (Regeringens proposition 1999/2000:28: 6)

Förutom att kvalitetsbegreppet kan förstås på olika sätt, är den högre utbildningens kvalitet mångdimensionell. Med detta menas att det är flera olika dimensioner som bidrar till kvaliteten. Med utgångspunkt från nedanstående figur ska vi i det följande beskriva dessa olika kvalitetsdimensioner.

Figur 1. Kvalitetsdimensioner som påverkar den högre utbildningens kvalitet

Figur 1 finns endast med i den tryckta upplagan.

Den högre utbildningens kvalitet kan således sägas ha vetenskapliga, lärandemässiga, ekonomiskt/administrativa, sociala och samhällsliga dimensioner. Utbildningens *vetenskapliga kvalitet* har att göra med hur väl utbildningsinnehållet svarar mot det aktuella ämnets forskningssituation, mot dess traditioner, riktningar, arbetssätt och vetenskapliga debatt. Men vetenskaplig kvalitet i utbildningen handlar också om att högskoleutbildning ska förmedla ett generellt vetenskapligt förhållningssätt, vilket kan beskrivas som självständigt och kritiskt tänkande och som högskolelagens nionde paragraf föreskriver att varje högskoleutbildning ska befrämja.

Kvalitetens *lärandedimension* handlar om vad och hur studenterna lär. Undervisning av hög kvalitet speglar ämnets vetenskapliga kvalitet och organiserar studenternas lärande i riktning mot varaktiga och helhetliga kunskaper, vilket tidigare benämnts djupinriktat och holistiskt (Marton m.fl. 1977). Det är alltså inte tillräckligt att undervisningen formellt har ett vetenskapligt innehåll (vilket oftast föreskrivs i kursplaner), utan hög lärandekvalitet innebär att studenterna faktiskt lär det vetenskapliga kursinnehållet – och att det stannar kvar i studentens medvetande under längre tid. Sådana kvalitetskrav kräver ett perspektivskifte från lärarens utläring till studentens inläring och ifrågasätter olika inslag i det gängse sättet att organisera universitetsstudier, t.ex. att studierna blir examinationsfixerade. Vidare är universitetslärares vetenskapliga kvalifikationer endast nödvändiga, men inte tillräckliga, förutsättningar för hög lärandekvalitet. Inom ramen för denna kvalitetsdimension ligger också att undervisningen organiseras så att studenterna lär sig att bli aktiva konstruktörer, snarare än passiva konsument, av kunskap. Behov av att lära hur man lär accentueras i dagens informationskomplexa samhälle och förhöjer därvidlag värdet av förmågan till kritiskt och självständigt tänkande.

En utbildnings *ekonomisk/administrativa kvalitet* har att göra med hur resurser fördelas i organiseringen av studiernas tid och rum och hur det informeras om denna organisering. En viktig och mycket grundläggande förutsättning för utbildningskvaliteten är att det finns tillräckliga ekonomiska resurser för att bedriva den undervisning som behövs. Det finns emellertid inget givet samband mellan ekonomiska resurser och utbildningskvalitet, så att den senare förbättras om de förra ökar, och tal om att resurser kan minskas med bibehållen kvalitet saknar därför generell giltighet. I båda fallen måste utfallet avgöras i kvalitetsgranskningar. En klok fördelning av ekonomiska resurser kan leda till förbättrade förutsättningar för utbildningskvalitet. Om den ekonomisk/administrativa kvaliteten är hög kan studierna bedrivas i god arbetsmiljö och onödiga väntan undvikas vad gäller t.ex. antagning och examinationsresultat. Vidare får studenterna den information som behövs för att kunna bedriva studier på ett bra sätt, t.ex. information om kurslitteratur och var, när och hur undervisning ges. En aspekt av denna kvalitetsdimension som ökar i vikt med ökande antal studenter är personalens tillgänglighet.

Utbildningens *sociala kvalitet* har att göra med vilka sociala relationer utbildningen befrämjar och organiserar. Överdriven prestationsorientering och konkurrens, kravlöshet samt auktoritära relationer mellan lärare och studenter tyder enligt vårt sätt att se på dålig social kvalitet. Studiemiljön bör snarare präglas av ett slags individualiserad trygghet, innebärande att studenten känner sig övertygad om att han/ hon får det

stöd och den undervisning som behövs för att kunna nå upp till högt ställda vetenskapliga krav. Tumregeln bör vara: har en student kommit in måste alla tillgängliga resurser satsas på att hon eller han också ska kunna ta sig ut med en god utbildning i bagaget. I ett vidare perspektiv påverkas utbildningens sociala kvalitet också av studentens hela livssituation och de aspekter därav som utbildningsanordnaren i vid mening kan påverka: studiefinansiering, boende, sociala nätverk och framtidsutsikter.

Den *samhälleliga* kvaliteten har att göra med i vilken grad och på vilket sätt den högre utbildningen är inbäddad i sitt samhälle. Högskolelagen föreskriver att universitet och högskolor skall samverka med omgivande samhälle och informera om sin verksamhet (den s.k. tredje uppgiften). Detta är en viktig del av den samhälleliga kvaliteten, vilken emellertid är mycket större än så då den både handlar om forskningens och utbildningens bidrag till individuell och samhällelig utveckling. Vid en bedömning av denna kvalitetsaspekt måste hänsyn tas till högskolans samhälleliga representativitet överhuvudtaget: både vilka studenter som rekryteras, vilka som går vidare till forskarutbildning, vilka som är anställda, vilka som anställer examinerade studenter och vilka som använder högskolans forskningsresultat. I samtliga fall kan graden av samhällelig representativitet mätas, t.ex. hur högskolans utbyte med samhället varierar med olika relevanta variabler som kön, social bakgrund, ålder, etnicitet och region, för att nämna några som är intressanta i mångfaldsperspektiv.

De olika kvalitetsdimensionerna hänger samman och kan därför både samspela och hamna i inbördes spänning. Den vetenskapliga dimensionen respektive lärandet ser vi som kärnverksamheter, båda lika viktiga i utbildningssammanhanget. Den vetenskapliga kvaliteten svarar något förenklat mot utbildningsinnehållet i förhållande till ämnets forskningstraditioner, riktningar och forskningsläge, medan detta innehåll saknar mening i utbildningssammanhanget om inte utbildningen organiseras på sådant sätt att studenterna faktiskt lär innehållet. Inom utbildning är således vetenskaplig kvalitet och lärande varandras förutsättningar. Utbildningskvaliteten kan aldrig anses vara god om inte såväl den vetenskapliga som lärandemässiga kvaliteten är god. Dessa inramas av ekonomiskt/administrativa och sociala villkor samt av relationerna till samhället.

4.1.3 Kvalitetsdimensioner och mångfald

Mot bakgrund av ovanstående kvalitetsdimensioner kan vi nu visa hur ökad mångfald i sig själv kan bidra till höjd kvalitet.

När det gäller den *vetenskapliga kvalitetsdimensionen* kan mångfalden utnyttjas för att göra en redan existerande vetenskaplig perspektivmångfald än mer mångfaldig. Tänkande från andra delar av världen än Europa och Nordamerika berikar därvidlag forskningen och utbildningen inom högskolan. Ett exempel på en studie som just visar detta är Fereshteh och Nader Ahmadi's avhandling *Iranian Islam and the Concept of the Individual* (1995). Avhandlingen fokuserar på mötet mellan kulturer och syftar till att öka förståelsen av iranska invandrades identitetskris i Sverige genom att jämföra individbegrepp i Iran respektive västerländska samhällen. Resultatet blir en illustration av skillnader mellan å ena sidan det traditionella samhällets kollektivistiska och konformistiska syn på människan och å andra sidan det moderna samhällets individualism. Beträktad som invandrarproblematik blir kulturskillnaderna mellan traditionellt och modernt omvandlade till individuella identitetsproblem och belyser djupet i den kulturella integrationsproblematiken.

I *lärandets kvalitetsdimension* är vetenskaplig perspektivmångfald också av stor vikt. Mångkulturell kompetens är dessutom allt viktigare på en arbetsmarknad som i allt högre grad präglas av en globaliserad ekonomi och här bidrar etnisk mångfald i undervisning, bland studenter och lärare direkt till höjd kvalitet. Vi vill också understryka värdet av rollförebilder i undervisningen, varför könsmässig, etnisk och social mångfald bland högskolans lärare ökar studenternas möjligheter att finna sina egna identifikationspersoner.

När det gäller den *ekonomiskt/administrativa kvalitetsdimensionen* har vi kunnat konstatera att inom kategorin administrativ personal finns den minsta andelen personer med utländsk bakgrund. Då mångfald ska bli ett prioriterat område inom högskolan anser vi att en ökning av andelen administratörer inom högskolan med utländsk bakgrund skulle kunna bidra till höjd ekonomiskt/administrativ kvalitet. Vi anser dessutom att administratörer som är medvetna om de speciella tillgångar och problem som kännetecknar en icke-traditionell bakgrund inom högskolan kan förbättra administrativa rutiner, vardaglig resursfördelning, språklig, fysisk och social tillgänglighet inom högskolan.

I den *sociala kvalitetsdimensionen* tror vi att ökad mångfald kan bidra till höjd social kvalitet därför att social och kulturell blandning är bra. Detta gäller inte minst med tanke på studenters fortsatta liv och karriärer, i det mångkulturella samhället i allmänhet och inom yrken där man möter personer med många olika bakgrunder i synnerhet. Social och kulturell blandning i högskolan bidrar till mångkulturell och mångsocial förståelse samt minskar etniska fördomar och klassfördomar.

Inom ramen för den *samhälleliga kvalitetsdimensionen* innebär ökad etnisk och social mångfald att högskolans legitimitet ökar i samhället.

4.2 Mångfald och kvalitet

Mot bakgrund av lägesbeskrivningen i kapitel 2 kan vi konstatera att högskolan brister när det gäller den samhälleliga kvalitetsdimensionen, därför att samhällets sociala och etniska mångfald inte speglas inom högskolan. Det finns dock stora sociala variationer mellan t.ex. universitet och högskolor samt mellan olika utbildningar. Universiteten rekryterar i mycket högre grad studenter med akademisk bakgrund än högskolorna: vid universiteten i Lund och Uppsala kommer drygt 35 procent av studenterna från högre tjänstemannahem, medan drygt 15 procent av studenterna kommer från arbetarhem. Ett extremfall är Handelshögskolan med 60 procent studenter från högre tjänstemannahem och 6 procent studenter från arbetarhem. Detta kan jämföras med högskolorna som i många fall har en något mer jämn social profil där omkring 25 procent av studenterna vardera har högre tjänstemanna- respektive arbetarbakgrund. Genomgående är mellangruppen, studenter från lägre tjänstemanna- och mellantjänstemannahem, lika stor vid såväl universitet som högskolor: ca 40 procent (uppgifterna avser högkolenybörjare 1996/97 och har hämtats från *Statistiska meddelanden U 20 SM 9802*). När det gäller etnisk bakgrund är statistiken knapphändig och för studenterna finns endast en uppgift om att ca 20 procent av studenterna har utländsk bakgrund. Enskilda högskolor kan ha betydligt större andel, i synnerhet de två med särskilt ”mångfaldsuppdrag”: Malmö högskola och Södertörns högskola. Som framgått har vi tagit fram data vad gäller högskolans personal som visar att en större andel än i befolkningen har utländsk bakgrund men att andelen med europeisk bakgrund dominerar. Personalens sammansättning speglar i detta avseende vad som kallas den etniska hierarkin i vårt samhälle, vilken innebär att personer från Afrika och Asien tillskrivs lägre status än personer från Nordamerika och Europa. Även i detta avseende finns skillnader mellan universitet och högskolor då de förra har en betydligt större personalandel med utländsk bakgrund än de senare. Detta förklaras väsentligen av att forskningen, och följaktligen forskningspersonalen, är betydligt mer internationell än utbildningen.

Vi har inte tillräckligt underlag för att dra slutsatser om hur klass och etnicitet påverkar högskolan, hur dessa bakgrundsvariabler förstärker varandra eller tar ut varandra eller om de var och en ska tillmätas en

egen betydelse. Vi tycker oss dock kunna skönja ett mönster inom det i realiteten högst olikartade högre utbildningssystem som vi kallar högskolan. Vi kan då säga att högskolan är mer internationell än mångkulturell och att detta i synnerhet gäller universiteten (= lärosäten med forskarutbildning). I gengäld är dock högskolorna (= lärosäten utan forskarutbildning) mer mångsociala. I detta avseende liknar den svenska högskolan det amerikanska högre utbildningssystemet där det finns mycket goda skäl att skilja mellan de välkända elituniversiteten och den stora mängden colleges. Elituniversiteten är i hög grad etniskt mångfaldiga men socioekonomiskt homogena: studenterna där är, för att citera Jacoby (1995), på en och samma gång mer etniskt olika och mer ekonomiskt lika.

4.2.1 *Mångfaldsarbete*

Med utgångspunkt från det arbete för ökad mångfald som vuxit fram i Sverige under senare år och som inte minst innefattar *lagen om åtgärder mot etnisk diskriminering i arbetslivet*, som trädde i kraft 1999, kan konstateras att mångfaldsarbete har två moment där det ena handlar om mångfald i en mer kvantitativ mening och den andra om mångfald i mer kvalitativ betydelse. I vårt uppdrag ingår såväl etnisk som social mångfald och tillämpat på högskolan kan mångfaldsarbetets två moment beskrivas så här:

1. *Högskolans samhällseliga representativitet*. Denna handlar om högskolans relation till samhällets sociala och etniska mångfald. Vi har utgått från att högskolan i någon mening ska spegla samhällets mångfald och strukturerat vår beskrivning av förhållandena därefter. Här ingår också frågan om diskriminering. Enligt *lagen om åtgärder mot etnisk diskriminering i arbetslivet* innebär etnisk diskriminering att en person missgynnas på grund av sin etniska tillhörighet (direkt diskriminering) eller att en person missgynnas till följd av t.ex. en till synes neutral bestämmelse som dock särskilt missgynnar personer med en viss etnisk tillhörighet (indirekt diskriminering). Detta betyder att ingen pga. etnisk tillhörighet ska hindras från att arbeta eller få tjänst inom högskolan. Målet för högskolan måste dessutom vara att ingen ska hindras att antas eller klara av studierna på grund av social, etnisk eller könstillhörighet om behörighetsvillkoren uppfylls.
2. *Mångfald som en resurs*. Denna fråga handlar om medvetenheten inom högskolan om mångfalden som en resurs och arbetet för att faktiskt utnyttja mångfalden på det sättet. I en skrift från Ombudsmannen mot etnisk diskriminering beskrivs detta: "Att arbeta för etnisk mångfald omfattar betydligt mer än att ha ett visst antal

anställda av olika etnisk tillhörighet. Att rekrytera människor med en etnisk tillhörighet, som inte redan finns på arbetsplatsen, kan vara första steget. Etnisk mångfald är också en fråga om kvalitet. Det innebär möjligheter till mångskiftande perspektiv och sätt att gripa sig an verksamheten”. (*Ombudsmannen mot etnisk diskriminering*, 1999: 16). Målet för högskolan är mot den bakgrunden att öka mångfalden i de fall det finns brister samt att på ett genomtänkt sätt utnyttja mångfalden för att höja kvaliteten i verksamhetens olika delar.

Då vårt uppdrag innebär att föreslå åtgärder för att öka såväl högskolans etniska som sociala mångfald och detta ska ske i en situation när högskolan är i stark kvantitativ tillväxt, föreställer vi oss förhållandet mellan mångfald och kvalitet i den nu aktuella situationen som en process som måste innehålla såväl ett kvalitetsarbete med målet att säkra kvaliteten och ett mångfaldsarbete med målet att öka kvaliteten. Om vårt uppdrag uteslutande hade varit att öka den etniska mångfalden hade det i princip varit möjligt att endast dra nytta av erfarenheter av mångfaldsarbete från annat håll och visa hur dessa kan tillämpas inom högskolan. Men i vårt uppdrag ingår också att föreslå åtgärder som innebär ökad social mångfald i högskolan, i synnerhet en breddad social rekrytering, vilket innebär att individer utan akademisk bakgrund i större utsträckning ska vinna tillträde till högskolan. Med tanke på den kvantitativa tillväxten ska detta dessutom ske i stor omfattning. Då orsakerna till att individer väljer bort högre utbildning i hög grad är sociokulturella kan vi sluta oss till att det vid övergången till högskolan är en fördel med en akademisk bakgrund. I föregående kapitel argumenterade vi därför för att högskolan måste ta ett större ansvar för introduktionen till högskolan, vilket i synnerhet skulle gynna individer som så att säga inte får sådan introduktion under sin uppväxt. Övergången till ett högre massutbildningssystem innebär dessutom att den studentgrupp som idag tas in i högskolan är kunskapsmässigt mindre differentierad än tidigare. Dessutom är den säkerligen mer differentierad vad gäller studiemotiv och kanske också vad gäller sätt att närma sig kunskap eller sätt att lära. Mot bakgrund av att högre utbildning är en mycket god resurs i en mängd olika avseenden – för samhällets utveckling, för individens utveckling, för arbetslivet – är det viktigt att upprätthålla dess kvalitet. Detta måste ske med andra metoder än de som traditionellt använts för att sortera ut vad som påstås vara en ”begåvningselit” och det är just den stora utmaning som högskolan nu står inför. Både i fråga om social och etnisk mångfald gäller att ta tillvara resurser på ett sådant sätt att kvaliteten säkras och höjs.

4.2.2 Ökad mångfald, säkrad kvalitet

Kvalitetsbegreppet är inte konstant, utan variabelt, vilket exempelvis indikeras av frågan om tillgodoräknande av examina: det som bedöms som god vetenskap i ett land bedöms inte nödvändigtvis på samma sätt i ett annat. (God kvalitet vid en svensk högskola är det ibland inte ens vid en annan här i Sverige!) Kvaliteten är också variabel över tid beroende på att olika andra omständigheter förändras. Som exempel kan här nämnas hur föreställningen om vad som är god kvalitet har ändrats med den tilltagande globaliseringen, vilken bl.a. innebär att svensk utbildning och forskning måste göras tillgänglig utanför Sverige. Graden av internationalisering har mot den bakgrunden blivit ett kvalitetskriterium, vilket just visar att ändrade omgivningsförhållanden också ändrar vad som bedöms vara god kvalitet. Ett annat förhållande som har betydelse för kvalitetsbegreppet är olika samhällsstrukturella förändringar, t.ex. att den högre utbildningen fått en annorlunda inplacering i samhället än tidigare samt att den vetenskapliga kunskapsformen blivit alltmera omstridd:

Samhällets förändringar ställer högskolan inför svåra problem. Högskolans utbildning befinner sig nu mellan mindre differentierade gymnasiekullar än tidigare samtidigt som yrkeslivet blir alltmer differentierat. Medan universiteten länge haft monopol på kvalificerat kunskapssökande och utbildning växer det fram professioner, medier, teknologier, offentliga organisationer och företag som väcker frågor om hur universiteten skall förhålla sig. (Rolf 1997: 84)

Mot den bakgrunden är det viktigt att reflektera över Bowden & Martons konstaterande att den högre utbildningen ökar i betydelse, samtidigt som tilliten till den avtar (1998:212). Den högre utbildningens kvalitet måste bedömas i detta samhälleliga sammanhang och högskolan står inför den stora utmaningen att säkra en på flera sätt ifrågasatt kvalitet.

Den förändring som på allvar satt den högre utbildningens kvalitet på agendan, är dess kvantitativa tillväxt. Det är ytterst svårt och förmodligen inte meningsfullt att jämföra kvaliteten i den högre utbildningen vid 1900-talets mitt med dagens högre utbildning där det finns mer än tio gånger så många studenter. Vi kan anta att en halv årskull inte kan få samma utbildning som en utsållad elit men det finns heller ingen anledning att per definition utgå ifrån att det är omöjligt att ge en halv årskull en god utbildning. Ytterst är detta en fråga om tilldelning och fördelning av resurser och vi vill i det sammanhanget betona den stora utmaning det innebär att till 50 procent av en årskull fördela den goda resurs som högre utbildning av god kvalitet utgör. Det är viktigt att säkra de olika kvaliteter som gör denna resurs till vad den är – en möjlighet för individer att göra sig nyttiga i samhället, att göra karriär, att växa som

människor genom den sortens kritiska reflektion som odlas inom vetenskaplig verksamhet, att bidra till samhällets kunskapsframställning, att bilda sig och att tillgodogöra sig redskap för samhälls- och annan kritik – och inte endast se den som en statistisk storhet i nationernas ekonomiska tävlan, en arbetsmarknadspolitisk åtgärd eller en samhällelig plikt. Enligt vår uppfattning har instrumentella motiv som de ovan nämnda i alltför hög grad präglat högskolans kvantitativa tillväxt, samtidigt som frågor om vad, hur och varför studenterna lär fått en underordnad roll. När högskolan tilldelas en roll mitt i samhället är det viktigt att den tar rollen genom att ge lärandet en ökad status. Det koncept som går ut på att säkra kvaliteten genom att utbildningsinnehållet har hög vetenskaplig kvalitet och att studenterna bäst de kan får mobilisera sin motivation för ämnet måste ersättas av ett koncept där högskolans lärare organiserar utbildningen på ett sådant sätt att studenterna verkligen lär. Med en breddad rekrytering ökar också bredden i förkunskaper, motivationer och sätt att lära. För att högskolans lärare ska kunna hantera denna situation krävs en pedagogisk kompetenshöjning och vi vill understryka värdet av praktisk pedagogisk utbildning av högskolans lärare.

Det kvalitetsarbete som vuxit fram inom högskolan under 1990-talet är mot denna bakgrund värdefullt för att säkra kvaliteten i lärandet. Det kommer dessutom att byggas ut ytterligare i linje med förslagen i regeringens proposition om studentinflytande och kvalitetsutveckling i högskolan (Proposition 1999/2000:28).

Det finns emellertid också en annan aspekt av förhållandet mellan mångfald och kvalitet som är viktig att understryka. Inom högre utbildning är perspektivmångfald, närmare bestämt att olika röster får komma till tals, att många perspektiv finns och kan samspela och brytas mot varandra etc. ett centralt villkor för god forskning och utbildning. Därför är det väldigt lätt att instämma i att mångfald är kvalitetshöjande, utan att kanske närmare reflektera över vad det egentligen innebär och vi vill därför understryka att den mångfald som här avses står i direkt relation till ett slags gemensamma vetenskapliga spelregler. Tidigare kallades dessa spelregler ”den vetenskapliga metoden”, men idag bör de snarare benämnas ”vetenskapliga metoder”. Det finns inte längre *ett* vetenskapligt språk eller *en* uppsättning vetenskapliga metodregler utan flera, vilka dock har det gemensamt att de reglerar hur forskning bör bedrivas och detta gör de till syvende og sist med hänvisning till inomvetenskapliga kriterier för kunskapsframställning. Utomvetenskapliga kriterier spelar självklart in eftersom forskningen utförs av människor som har många olika motiv – de vill förbättra världen, bygga imperier, öka sitt inflytande, höra till gruppen – på samma sätt som i alla verksamheter och dessutom spelar också annat in som förklarar avsteg

från de rent inomvetenskapliga kriterierna: t.ex. rutinisering och rädsla för repressalier. Inomvetenskapliga kriterier kan emellertid, till skillnad från utomvetenskapliga, stå på helt egna ben inom forskningen. Kritiskt tänkande har ett egenvärde inom forskning och ska dessutom prägla den högre utbildningen, vilket framgår av högskolelagens nionde paragraf där det bl.a. heter att studenter i högre utbildning ska ges

...förmåga till självständig och kritisk bedömning, förmåga att självständigt lösa problem samt förmåga att följa kunskapsutvecklingen...

Inomvetenskapliga kriterier för kunskapsframställning är ett mycket centralt inslag i de kvalitetskriterier som tillämpas inom den högre utbildningen, de är kärnan i det kvalitetsbegrepp som ger verksamheten dess speciella karaktär. Avsteg görs självfallet ständigt från dessa kriterier men kan då framställas som brott mot den speciella kunskapsdisciplin som dominerar. Den högre utbildningen är i likheten med all mänsklig verksamhet normativ men inom den högre utbildningen är det fullkomligt normalt att kritiskt granska normers inverkan. Detta gör att verksamheten kan komma i konflikt med olika intressen i samhället och både kan framstå som radikal, indifferent och konservativ i förhållande till olika ideologiska, politiska och moraliska övertygelser. Inom vetenskap är det förenat med risk att "låna sig" till olika intressen eller trosföreställningar, inte desto mindre sker det ständigt.

Ekonomiska intressen är den starkaste utomvetenskapliga influensen som direkt avgör vilka problem forskare arbetar med. Tidsandan, med sina olika ideologiska konjunkturen, influerar också starkt och i USA har debatten om mångkulturalism inte endast satt sin prägel på diskussionen om rekryteringen till utbildning, utan också på dess innehåll. Konsekvensen av detta har blivit att mycket som tidigare tagits för givet på ett fördomsfullt sätt, t.ex. om den vite västerländske mannens positiva roll i historien, kritiserats och en annan mer mångfacetterad bild har vuxit fram. Men det har också förekommit överdrifter där värdet av att odla gruppidentiteter snarare än vetenskapliga skäl i enstaka fall fått legitimeras förändring av utbildningsinnehåll. Denna motsägelsefullhet kan illustreras med den indelning i tre olika mångkulturalismer som den amerikanske utbildningssociologen Brint (1998) gör. Det finns för det första en moderat version av mångkulturalism, vilken i princip sammanfaller med kulturpluralism och som möjligen fångas av ordet mångfald. Den innebär ett synliggörande av det mångkulturella, av minoriteter och liknande som möjligen problematiserar föreställningar om enhetlighet och gemenskap men som inte nödvändigtvis uppfordrar till handling och förändring av dominansförhållanden. Den andra mångkulturalismen kallar Brint för kulturrelativism och den drar slutsatser beträffande handling och förändring från den kulturpluralistiska bilden av samhället, vilka går ut på att alla kulturer ska ges samma möjlighet till

uttryck etc. Den tredje mångkulturalismen försöker visa att majoritetskulturen innebär ett förtryck av minoritetskulturer samtidigt som den, enligt Brint, är etnocentrisk och därvidlag ett redskap för en grupp som vill hävda sina intressen och ofta inte alls kulturpluralistisk eller kulturrelativistisk. Att människor odlar gruppidentiteter är fullkomligt naturligt i ett socialt samspeleperspektiv men det är viktigt att vara uppmärksam på att sådan odling kan inverka negativt på den vetenskapliga kvaliteten.

Webster kritiserar olika försök att använda vetenskapen för andra än vetenskapliga syften och ställer mot dem ett lärande baserat på kritiskt tänkande. När det gäller multikulturalism menar han att studenter inte ska undervisas i "...kulturella skillnader, utan snarare hur man resonerar om kulturella skillnader och likheter" (1997: 9). Gentemot olika intressegrupper (t.ex. företag, antidrogkampanjer och grupper som verkar för högre moral) som vill kolonisera den högre utbildningen, ställer han ett program för undervisning i kritiskt tänkande (vilket på många sätt liknar Halldéns (1980) tankar om kritiskt tänkande). Programmet innehåller 16 olika punkter vilkas andemening är att undervisningen ska organiseras på ett sådant sätt att: 1. Det som tas för givet ifrågasätts och provas med hjälp av vetenskapligt resonande; 2. Studenterna lär sig en attityd till kunskap där kunskap söks och framställs för sin egen skull; 3. Studenterna hjälps att bli aktiva subjekt i kunskapssökandet; och 4. Undervisningen inte ska handla om vad man ska eller bör tänka, utan om hur man resonerar inom ramen för en vetenskaplig disciplin. Detta ser vi som en bra tillämpning av vad vi menar med vetenskaplig kvalitet i undervisningen. Inom ramen för dessa spelregler kan mångfald i vilket avseende som helst bejakas och i många fall också bidra till att öka den vetenskapliga perspektivmångfald som ska präglade den högre utbildningen.

När det gäller de innehållsliga aspekterna av högskoleutbildningen kan arbetet för att berika utbildningen med genusperspektiv ses som en förebild. Tanken har varit att utmana manliga och/eller könsblinda perspektiv inom den högre utbildningen. I vilken utsträckningen arbetet varit framgångsrikt kan vi inte bedöma men vi anser att mångkulturalism i princip skulle kunna ses som ett perspektiv inom utbildningen som problematiserar det etniskt svenska och/eller det kulturblinda perspektivet. Det är dock viktigt att vara uppmärksam på risken att konstruera en enhetlighet i t.ex. det svenska som inte existerar. Som exempel kan här nämnas reaktionen inom amerikansk högre utbildning mot eurocentrismen och viljan att i dess ställe sätta ett mer mångkulturellt perspektiv. I mångfaldsperspektiv är detta värdefullt samtidigt som det inom ramen för samma perspektiv är viktigt att definiera vad som menas med eurocentrism eftersom det finns stora

kulturella och andra olikheter också inom Europa. Man får vara försiktig så att inte en enhetlig europeisk kultur konstrueras där det framstår "...som om Adolf Hitler och Anne Frank representerar samma Europa." (Jacoby 1999: 62). Med detta sagt är det förmodligen ingen överdrift att påstå att högskolan skulle vinna i mångfald på att många olika kulturella perspektiv, både etnokulturella och sociokulturella, fick en självklar plats inom utbildningen. Här kan högskolan, med sin förankring i ett reflexivt tänkande, ge ett viktigt bidrag till ökad kulturell förståelse i ett mångkulturellt och globaliserat samhälle.

4.2.2.1 Exempel på åtgärder för ökad mångfald

I den granskning av bl.a. social och etnisk mångfald inom högskolan som Högskoleverket nyligen har rapporterat (*Lärosätenas arbete med jämställdhet, studentinflytande samt social och etnisk mångfald* 2000) redovisas olika exempel på hur universitet och högskolor har försökt och försöker öka mångfalden. Det handlar på det hela taget om olika åtgärder för att öka utbildningstillgängligheten och motverka snedrekrytering. Det finns också några exempel på mångfaldsarbete som syftar till att ta tillvara mångfalden i kvalitetshöjande syfte och dem ska vi återkomma till i nästa avsnitt.

De åtgärder som syftar till att öka utbildningstillgängligheten kan delas in i två kategorier: rekryteringsåtgärder respektive kulturellt överbryggande åtgärder. Rekryteringsåtgärderna utvecklas främst vid högskolor och inom utbildningar där det finns rekryteringsproblem och de riktas bl.a. till grupper med icke-akademisk bakgrund som inte självfallet söker sig till högskolan. I föregående kapitel nämnde vi några exempel på rekryteringsåtgärder. I sammanhanget vill vi också nämna det arbete för vidgad rekrytering som bedrivs inom Linköpings universitet och närmare bestämt Campus Norrköping. Efter att Linköpings universitetsstyrelse fattat beslut om en särskild kurs, vars syfte är att vidga rekryteringen, har en arbetsgrupp skrivit en rapport där bl.a. en rad olika vid universitetet underrepresenterade grupper identifierats³. Det handlar då om personer med viss socioekonomisk bakgrund, äldre, personer med annan än svensk etnisk bakgrund med respektive utan akademisk utbildning, personer av underrepresenterat kön, personer med goda gymnasiebetyg som inte tänkt läsa vidare, personer inom Kunskapslyftet samt vissa gymnasieskolor med låg övergång till hög-

³ Vi har fått tillfälle att diskutera rapporten vid ett seminarium vid Linköpings universitet som Inger Sandström och Åke Wastesson anordnat för utredningens räkning. Vid seminariet deltog också särskilt inbjudna forskare vid Tema etnicitet inom Linköpings universitet.

skolan. I förhållande till de underrepresenterade grupperna har utredningsgruppen föreslagit en rad olika åtgärder för vidgad rekrytering vid i första hand Campus Norrköping. Bland åtgärderna återfinns flera av de särskilda informationsverksamheter gentemot gymnasiet som nämnts ovan men också mentorsprogram för nyantagna ur ”nya grupper”. Utredningsgruppen föreslår också ett särskilt kursutbud med fristående kurser på deltid och kvällstid, i syfte att anpassa studieformerna till äldre studenter med familj. Vidare föreslås att ett antal utbildningsplatser reserveras för sökande med minoritetsspråk.

De kulturellt överbryggande åtgärderna handlar dels om att hjälpa studenter att knäcka den högre utbildningens kulturella kod och dels om att träna vissa färdigheter som är avgörande för att klara av studierna, t.ex. svenska språket för invandrare och kommunikationsfärdigheter. Höskoleverket betonar värdet av det tekniskt-naturvetenskapliga basåret som en modell för att rekrytera personer med icke-akademisk bakgrund. Inom utredningen har vi genom besök och intervjuer gjort oss en bild av tre sådana kulturellt överbryggande kurser: den s.k. collegeutbildningen i Umeå, introduktionsterminen vid Södertörns högskola samt den ettåriga *Introduktionsutbildning i svenska med engelska och samhällskunskap* vid Malmö högskola.

Collegeutbildningen ges i samarbete mellan Folkuniversitetet, Kunskapslyftet i Umeå och Umeå universitet⁴. Halva den ettåriga utbildningen, den s.k. gymnasiedelen, vänder sig till personer som saknar grundläggande behörighet för högskolestudier, medan den s.k. högskoledelen introducerar till högskolestudier. Målgruppen är personer från studieovana miljöer och personer som varit arbetslösa en längre tid. Personer över 25 år och personer med invandrarbakgrund prioriteras vid antagningen. Av den utvärdering som gjorts av utbildningen framgår att antalet sökande var flera än platsantalet, att 80 procent kommer från en miljö där eftergymnasial utbildning saknas, att studieresultaten är goda, att en stor del av eleverna fått en mer positiv syn på utbildning samt att målsättningen att hälften av de studerande ska studera vidare uppnåtts. Kursledningen tillämpar medvetet ett speciellt pedagogiskt arbetssätt som bygger både på individualisering (”att man ska mötas där man är”) och på ett samarbete som går ut på att de studerande tillsammans ska nå målet.

Innehållet i collegeutbildningens högskoledel består av kurser om skrivande, muntlig framställning, vetenskapsteori, idéhistoria, IT, naturvetenskaplig orientering och engelska. På basis av utvärderingar och det besök vi gjort är detta en mycket välfungerande kulturellt

⁴ Vi tackar Michel Wlodarczyk, rektor vid Folkuniversitetet i Umeå, med medarbetare för det besök som gav oss möjlighet att tala med Collegeutbildningens kursanordnare, lärare och elever.

överbyggande utbildning. Motsvarande introduktionstermin vid Södertörns högskola⁵ får bra betyg av olika inblandade aktörer, inte minst studenterna. Den består av fyra delkurser i muntlig framställning, skriftlig framställning, vetenskapsteori samt introduktion till universitetsstudier.

Vid Malmö högskola finns en ettårig utbildning för invandrare med utländsk gymnasieutbildning och med grundläggande kunskaper i svenska (sfi-nivå)⁶. Förutom svenska innehåller utbildningen kurser i engelska samt samhälls- och kulturkunskap. Den är anpassad till fortsatta högskolestudier och innehåller såväl skriftlig som muntlig framställning samt uttalsträning. Enligt uppgift från kursledningen klarar 95–98 procent utbildningen och merparten går vidare till högskoleutbildningar och klarar dem mycket bra. Kursledningen betonar också vikten av att utbildningen finns i högskolemiljön och att den har en hög, akademisk kravnivå.

Även andra och i mindre grad specialdesignade utbildningar kan bidra till att överbygga kulturella klyftor mellan högskolemiljön och studenternas bakgrundsmiljö. Deltidskurser är ett sådant exempel. Sådana kurser är emellertid svåra att förena med det resurstilldelningssystem som infördes 1993 och som premierar genomströmning.

4.2.3 Ökad mångfald, höjd kvalitet

När den sociala och etniska mångfalden ökar är det viktigt att vidta åtgärder för att säkra i synnerhet lärandets kvalitet inom högskolan, eftersom studenterna blir mer olika vad gäller förkunskaper, sätt att lära och studiemotivation. Detta bör göras genom att det vetenskapliga innehållet i den högre utbildningen fortlöpande kvalitetssäkras och genom att lärarnas pedagogiska kompetens höjs.

I en mångkulturell högskola kan dessutom mångfalden användas kvalitetshöjande. Det krävs kompetens för att hantera denna mångfald, både bland lärare och administratörer. När det gäller den obligatoriska skolan finns en mycket värdefull litteratur om hur lärare kan gå tillväga för att hantera mångfald inom ramen för moderna sociala spelregler (t.ex. Hultinger & Wallentin (red) 1996 och Otterbeck 2000). Vad denna litteratur lär oss är bl.a. att det inte finns några standardlösningar

⁵ Joakim Palestro och Crister Skoglund anordnade för utredningens räkning ett seminarium vid Södertörns högskola där bl.a. introduktionsterminen presenterades.

⁶ Vi tackar Björn Fryklund med medarbetare och studenter inom IMERområdet vid Malmö högskola som anordnade ett seminarium för utredningens räkning där bl.a. Lena Bruzaeus presenterade introduktionsutbildningen.

men att det finns en hel rad erfarenheter av konkret pedagogiskt mångfaldsarbete. Att hantera mångfald bör därför bli ett inslag i den pedagogiska kompetenshöjning som behövs inom högskolan. Vid Stockholms universitet finns inslag av interkulturell kommunikation i den kurs i universitetspedagogik för universitetslärare som ges varje termin och Marisol Perez motiverar detta inslag med följande ord:

Interkulturell kompetens är idag en förutsättning för att universitetslärarna ska kunna fullgöra sin pedagogiska uppgift. Studentgrupperna är mer och mer multikulturella, inte bara på grund av det ökande antalet utbytesstudenter som kommer till Sverige utan också beroende på att samhällets etniska mångfald avspeglas i undervisningslokalerna. (Perez 2000: 195)

Detta slags kompetens är en förutsättning för det pedagogiska mångfaldsarbetet inom högskolan, vilket vi emellertid inte funnit så många exempel på och som det därför finns goda skäl att intensifiera. Pedagogiskt mångfaldsarbete handlar om att ta tillvara den såväl sociala som kulturella bredd som finns i studentpopulationen. Inom vissa ämnen, i synnerhet kanske inom samhällsvetenskap och humaniora, är detta enklare då studenternas livserfarenheter på ett ganska självfallet sätt kan utnyttjas i undervisningen. Det förutsätter dock att arbetsformerna är sådana att studenterna har möjlighet att agera i undervisningen, vilket är önskvärt. Arbetssättet är dessutom i linje med den pluralism vad gäller perspektiv som är vetenskapens normala. Inom andra områden kan pedagogiskt mångfaldsarbete vara besvärligare men ett exempel på undervisning i kulturkompetens är kursen *Ingenjören i världen* som Mohsen Hakim driver vid Mälardalens högskola. Kursen är en del av ingenjörutbildningen och syftar till att förbättra studenternas kulturella kommunikationsförmåga.

Vi ser pedagogiskt mångfaldsarbete som ett sätt att utnyttja den faktiska mångfalden inom högskolan på ett kvalitetshöjande sätt. Vi föreslår därför en satsning på just sådant mångfaldsarbete och att Rådet för högskoleutbildning tillförs en särskild resurs som kan utlysas för att stimulera sådant arbete inom såväl grund- som forskarutbildning. Inom forskningen kan högskolan på motsvarande sätt dra nytta av den mångkulturella kompetens som finns inom högskolan och den ”internationalisering på hemmaplan” som Hakim har beskrivit är därvidlag av stort intresse (Hakim 1998). Detta förutsätter att man inom ledningar på alla nivåer inom högskolan är medveten om den mångkulturella resurs som finns. Ett första steg kan här vara att undersöka den egna organisationen i mångfaldsperspektiv, t.ex. efter förebild av det arbete som gjorts inom *Arbetsgruppen för social och etnisk mångfald* vid

Uppsala universitet⁷. Arbetsgruppen har med hjälp av Héctor Pérez Prieto och Sverker Lindblad, pedagogiska forskare vid Uppsala universitet, gjort en plan för en långsiktig kartläggning av social och etnisk mångfald vid Uppsala universitet där det bl.a. heter:

I ett långsiktigt arbete för att främja mångfalden är det ... nödvändigt att få detaljerade kunskaper om de specifika omständigheter som råder vid olika arbetsplatser samt att utnyttja de erfarenheter som görs på olika håll. Dessutom, pga. de informella strukturer och omedvetna värderingar som det ofta rör sig om när det gäller kulturmöten, är det också nödvändigt att universitetets personal och studenter systematiskt granskar och reflekterar över den konkreta verksamheten ur ett mångfaldsperspektiv.

Mot bl.a. den bakgrunden föreslår arbetsgruppen vid Uppsala universitet att mångfaldsarbetet permanentas och institutionaliseras.

Det är också, slutligen, mycket viktigt att högskolans mångfaldsarbete inkluderar den högre utbildningens möte med arbetsmarknaden. Högskolan bidrar och kan i mån av resurser bidra ännu mer till att utländska akademikers utbildningar görs gångbara på den svenska arbetsmarknaden och därmed bidra till mångfalden där. I vårt delrapport *Den långa vägen till arbete* (bilaga 2) har vi beskrivit olika åtgärder som vidtagits för att ta tillvara utländska akademiker på arbetsmarknaden. En del av dessa åtgärder är mycket effektiva och vi vill framhålla det arbete som görs vid universitetssjukhuset MAS i samarbete med arbetsförmedlingen i Malmö när det gäller att anpassa utländska läkares kunskaper till svenska krav och därmed bidra till att minska läkarbristen i Sverige. För närvarande finns minst 500 utländska läkare i Sverige som saknar svensk legitimation. Andra liknande projekt finns när det gäller t.ex. veterinärer vid SLU.

4.3 Sammanfattning

I detta kapitel framställs det kvalitetsarbete som vuxit fram inom högskolan under det senaste decenniet som ett nödvändigt svar på tendenser till kvalitetsförsämringar. Högskolan måste i den nuvarande situationen arbeta med att säkra kvaliteten i en i olika avseenden mer differentierad och mångfaldig studentpopulation. Samtidigt måste högskolan också lära sig hantera mångfald på ett sådant sätt att kvaliteten höjs.

I kapitlet diskuteras också kvalitetsbegreppet och olika dimensioner av den högre utbildningens kvalitet påvisas. Med utgångspunkt från dessa kvalitetsdimensioner visas också hur mångfald i sig kan bidra till

⁷ Vi tackar arbetsgruppens ordförande Dag Blanck som under utredningsarbetet hållit oss informerade om arbetsgruppens arbete.

höjd kvalitet. När det gäller den *vetenskapliga kvalitetsdimensionen* kan mångfalden utnyttjas för att göra en redan existerande vetenskaplig perspektivmångfald än mer mångfaldig. Tänkande från andra delar av världen än Europa och Nordamerika berikar därvidlag forskningen och utbildningen inom högskolan. I *lärandets kvalitetsdimension* är vetenskaplig perspektivmångfald också av stor vikt. Mångkulturell kompetens är dessutom allt viktigare på en arbetsmarknad som i allt högre grad präglas av en globaliserad ekonomi. Här bidrar etnisk mångfald i undervisning, bland studenter och lärare direkt till höjd kvalitet. Rollförebilder i undervisningen är också av stort värde för lärandet, varför könsmässig, etnisk och social mångfald bland högskolans lärare ökar en allt mera mångfaldig studentgrupps möjlighet att finna sina egna identifikationspersoner. När det gäller den *ekonomiskt/administrativa kvalitetsdimensionen* har vi kunnat konstatera att inom kategorin administrativ personal finns den minsta andelen personer med utländsk bakgrund. Ökning av andelen administratörer inom högskolan med utländsk bakgrund kan bidra till höjd ekonomiskt/administrativ kvalitet. Medvetandet om de speciella tillgångar och problem som kännetecknar en icke-traditionell bakgrund inom högskolan förbättrar administrativa rutiner, vardaglig resursfördelning, språklig, fysisk och social tillgänglighet inom högskolan. I den *sociala kvalitetsdimensionen* menar vi att ökad mångfald kan bidra till höjd social kvalitet därför att social och kulturell blandning är bra. Detta gäller inte minst med tanke på studenters fortsatta liv och karriärer, i det mångkulturella samhället i allmänhet och inom yrken där man möter personer med många olika bakgrunder i synnerhet. Social och kulturell blandning i högskolan bidrar till mångkulturell och mångsocial förståelse samt minskar etniska fördomar och klassfördomar. Inom ramen för den *samhälleliga kvalitetsdimensionen* innebär ökad etnisk och social mångfald att högskolans legitimitet ökar i samhället.

5 Överväganden och förslag

Bristen på social och etnisk mångfald i högskolan har sitt ursprung i socioekonomiska och sociokulturella förhållanden i samhället i stort. Barnens uppväxtförhållanden, föräldrarnas utbildningsbakgrund, grundskolan och gymnasieskolan är viktiga faktorer som styr ungdomars övergång till högre studier.

Förändringar av förhållanden i samhället påverkar högskolan, men förändring i högskolan kan också påverka samhället. Högskolan har en central roll i samhällsutvecklingen och har ett ansvar för att bl.a. verka för att alla som vill och kan, oavsett kön, etnicitet eller social bakgrund får del av de möjligheter som högre utbildning erbjuder. Högskolan har en helt central roll för integrationen av nya grupper i det svenska arbetslivet och samhället i stort. Att få allt fler att vilja ägna sig åt högre utbildning, att göra högskoleutbildningen attraktiv för många och att alla som har förutsättningar och intresse för högskoleutbildning också får möjlighet att skaffa sig en sådan är därför samhällsintressen av högsta rang. Åtgärder inom högskolan för att öka den sociala och etniska mångfalden bör därför under den närmaste tiden och förslagsvis fem år framåt göras till ett högt prioriterat mål.

Särskilda resurser bör därför sättas av och pilotprojekt och åtgärder vidtas på bred front omgående. Efter fyra år bör resultatet utvärderas och ytterligare åtgärder bör då övervägas på nytt. Utredningen kommer i det följande att redovisa sina överväganden och förslag med syftet att öka den sociala och etniska mångfalden i högskolan.

Introduktion till högskolestudier

- Obligatorisk introduktionskurs för alla nya studenter
- Colleegetermin för att bredda högskolans rekryteringsbas
- Särskilt stipendium kopplat till colleegeterminen

Benägenheten att studera vidare bland individer med samma intellektuella förutsättningar är olika beroende på familjens kulturella kapital, bl.a.

utbildning, språk, det stöd och de attityder som föräldrarna förmedlar. När allt fler av en årskull nu behöver rekryteras till högskolan, är det viktigt att ta på allvar det faktum att den första kontakten med högskolan kan vara avgörande för om studenten kommer att kunna acklimatisera sig och studera på ett framgångsrikt sätt. I det perspektivet och mot bakgrund av målet om ökad mångfald är det viktigt att högskolan tar ansvar för studenternas introduktion till livet på högskolan. Det är under den första tiden i högskolan som många vanor och normer grundläggs som sedan påverkar studenten under de fortsatta studierna och hans/hennes möjligheter till framgång.

Utredningen föreslår därför att regeringen låter ett tiotal universitet och högskolor anordna en obligatorisk 20-poängs högskoleintroduktionskurs ("HINTen") som pilotprojekt. Det är en alltför omfattande åtgärd att i nuläget föreslå en obligatorisk introduktionskurs över hela högskolesystemet. På sikt skall inriktningen vara att kursen blir obligatorisk för alla högskolans nybörjare.

Kursen riktar sig till högskolenybörjare som har för avsikt att avlägga examen på antingen program eller fristående kurser. Dagens studenter har mycket varierande bakgrund och beredskap när de börjar studera vid högskolan. Vi anser därför att alla nybörjarstudenter skall erbjudas kursen i början av sin utbildning. Därmed kan en ändamålsenlig grund läggas för framtida lyckade studier. Högskoleintroduktionskursen gör det även möjligt för studenter som känner sig osäkra på sin förmåga, eller som upplever den akademiska miljön som främmande att påbörja högskoleutbildning. Målsättningen för introduktionskursen bör vara att för alla nya studenter överbrygga de kulturella klyftorna mellan högskolans och i synnerhet gymnasieskolans studiekultur, inte genom att göra högskolestudierna mer lika gymnasieskolans utan snarare genom att introducera studenterna i den studiekultur som existerar inom den högre utbildningen.

En högskoleintroduktionskurs kan vid en första anblick ge intrycket att studietiden förlängs, men utredningen bedömer att här finns en stor effektiviseringspotential. En sådan kurs ökar möjligheterna att tillgodogöra sig de efterföljande studierna i högre utsträckning och den kan därmed i realiteten fungera studieförkortande. Detta gäller i synnerhet för studerande på fristående kurser.

Högskoleverket har framhållit värdet av introduktion vid studiestarten, i synnerhet för studenter på fristående kurser. Hur studenter från icke-akademiska miljöer tas emot av högskolan kan spela en avgörande roll för deras fortsatta studier, enligt verket. Utredningen om studentinflytande inom högskolan (Ds 1998:51) framhöll värdet av introduktionskurs ur ett studentinflytandeperspektiv och föreslog att det skulle inrättas en månadslång obligatorisk introduktionskurs. Även

högskoleutredningen (SOU 1992:1) föreslog introducerande inslag men inom ramen för den reguljära utbildningen samt vetenskaplig grundkurs vid större universitet och högskolor. Det har alltså på olika grunder under senare år föreslagits någon form av högskoleintroduktion och utredningen anser att argumenten är mycket goda för detta, inte minst i ett mångfaldsperspektiv. I sammanhanget kan också nämnas att det tekniska och naturvetenskapliga basåret har haft positiva effekter på rekryteringen av studenter från icke-akademiska miljöer.

Kursen bör innehålla följande delar; högskolans studiekultur och lärande, vetenskaplig grundkurs, kommunikation och informations-sökning. Studiekulturen får i hög grad sin karaktär av det vetenskapligt kritiska och reflexiva tänkandet, vilket också påverkar själva lärandet. Introduktionskursen erbjuder därmed också en möjlighet att träna framgångsrika lärstrategier och i synnerhet utveckla lärandet från yt- till djupinriktning. I den vetenskapliga grundkursen skall ingå undervisning om vetenskapsteori och om metoder som representerar olika sätt att förhålla sig kritiskt, analytiskt och reflexivt till empiri och utsagor om "verkligheten". Studenterna ska genom kursen bli väl förtrogna med bakgrunden till vårt utbildningssystem, huvuddragen i vår tankehistoria och grunderna för vetenskaplig begreppsbildning. De inslag som rör kommunikation och informationssökning bör vara färdighetstränande och bör inriktas mot skrivande, muntlig framställning, IT, sökning av information och interkulturell kommunikation.

Ett mål bör vara att studenterna exponeras för så många skilda vetenskapsområden som möjligt. Kursen ska ge studenterna grundläggande kunskaper i hur olika vetenskapliga discipliner arbetar och formulerar frågeställningar. Utbildningen bör bestå av inslag som till övervägande del är gemensamma för alla studerande och kan därmed öka studenternas mångvetenskapliga förståelse. Men introduktionskursen kan självfallet också innehålla inslag som är profilerade mot olika utbildningar. Införandet av en högskoleintroduktionskurs kräver ett stort mått av samordning mellan olika ämnen, kurser, utbildningsprogram och institutioner för att både undvika dubbelläsning och för att göra introduktionskursen till en tillgång för de mer ämnesspecifika studierna.

Kursen ska vara poänggivande och berättiga till studiestöd och inte påverka antalet studiestödsterminer. Lärosätet skall tilldelas extra resurser för detta åtagande. De riktlinjer utredningen målar upp för introduktionskursen måste givetvis utvecklas. I nuläget kan utredningen inte överblicka olika praktiska konsekvenser av förslaget, såsom frågor om antagning, behörighet, organisation och utförande. Det är av stor vikt att lokala förutsättningar sätter sin prägel på högskoleintroduktionskursen.

Eftersom utbildningen spänner över flera ämnesområden faller den inte naturligt inom något av de ersättningsbelopp som finns i resurstilldelningssystemet. Förhoppningen är att det skall finnas samordnings- och rationaliseringsvinster vid utformandet och genomförandet av denna utbildning, men den förutsätter särskilda resurser från statsmakterna åtminstone inledningsvis. Utbildningen kan bl.a. förväntas ställa höga krav på såväl lärar- som lokalresurser. Omfattningen av utbildningen är beroende av hur många och vilka lärosäten som erbjuder sig att anordna utbildningen. Varje år börjar ca 60 000 personer som inte tidigare befunnit sig i högskolan och utredningen bedömer att inledningsvis ca 15 000 av dessa skulle omfattas av den nya utbildningen. Vad detta innebär i ökade kostnader för de berörda högskolorna går inte exakt att beräkna men ett samlat belopp närmare 200 miljoner kronor per år bör avsättas för sektorn i sin helhet.

Utredningen bedömer att det dessutom finns ett behov av en högskoleförberedande utbildning, en collegetermin, som vänder sig både till personer som saknar behörighet och personer som är formellt behöriga men som i praktiken saknar de reella kunskaper som krävs för att tillfredsställande kunna följa högskoleundervisningen. Collegeterminen ges på gymnasienivå. Utbildningen bör ges i samarbete mellan högskola, gymnasium, komvux, folkhögskola och Folkuniversitetet. En förebild är den högskoleförberedande delen av den collegeutbildning som i dag ges i Umeå. Collegeterminens målgrupp skall vara personer med en bakgrund där eftergymnasial utbildning saknas och personer med utländsk bakgrund som på grund av språksvårigheter inte erhållit formell eller ”reell” högskolebehörighet från gymnasieskolan.

Utredningen föreslår att ett antal universitet och högskolor ges i uppdrag att erbjuda en collegetermin, gärna i kombination med högskoleintroduktionskursen. Collegeterminen skall vara studiestödsberättigande. För uppdraget bör särskilda resurser erhållas från statsmakterna. Omfattningen av collegeterminen är beroende av uppdraget, men borde omfatta cirka 1 000 personer per år. En ungefärlig kostnad för åtgärden är 25 miljoner kronor.

Utredningen bedömer att en kraftfull metod att rekrytera personer som ökar högskolans sociala och etniska mångfald är ett stipendium till dem som deltar i den föreslagna collegeterminen. Ett sådant stipendium skulle kunna utformas på samma sätt som det stipendium som tidigare tilldelades elever vid det s.k. NT-basåret inom komvux. Där erhöll eleverna 10 000 kronor om de fullföljde utbildningen med godkänt resultat. Utbetalning av stipendierna sköttes av Centrala studiestödsnämnden enligt förordningen om stipendium efter genomfört basår inom kommunal vuxenutbildning (SFS 1996:842). Omfattningen av stipendiet styrs naturligtvis av den omfattning som statsmakterna väljer

på collegeterminen, men det bör omfatta cirka 1 000 studenter per år vilket skulle kunna innebära en kostnad om 10 miljoner kronor.

Satsning på svenska språket

- Valbara kurser i svenska språket i högskoleintroduktionskursen
- Språkverkstäder/språklaboratorier inom högskolan
- Svenskundervisning i högskolemiljö för utländska gymnasister och akademiker

Ett gemensamt språk är avgörande i allt socialt samspel, inte minst i undervisning. Språket är ett centralt integrationsinstrument och utredningen vill understryka värdet av god undervisning i svenska språket för invandrare. Behovet av goda kunskaper i svenska är av största vikt såväl i högskolan som i arbetslivet. Detta visar tydligt de undersökningar och erfarenheter som utredningen tagit del av. Det krävs goda kunskaper för att kunna följa undervisningen och att kommunicera inom högskolan. Språkproblem gäller inte bara den som själv invandrat, utan även för personer födda i Sverige med utländsk bakgrund. Dessa elever får av språkskäl en sämre chans att påbörja akademiska studier. Undervisning i svenska bör naturligtvis börja så tidigt som möjligt och ha en hög ambitionsnivå. Skolans insatser och barnens uppväxtmiljö har en stor betydelse för deras förmåga att lära sig svenska.

Även om språket till största del måste ha inhämtats före högskolestudierna, har högskolan ett ansvar att stödja dem som har problem med svenska språket så att de bättre kan tillgodogöra sig utbildningen. Utredningen föreslår därför att det ska finnas valbara inslag av språkträning i högskoleintroduktionskursen. Omfattningen av undervisningen i svenska språket får prövas lokalt utifrån de förutsättningar som gäller. De satsningar på särskilt språkstöd s.k. språkverkstäder eller språklaboratorier som bl.a. finns vid Lärarhögskolan i Stockholm och vid Södertörns högskola har visat goda resultat och bör finnas vid fler universitet och högskolor.

Flera undersökningar och studievägledares erfarenheter har entydigt pekat på problemet med undervisningen i svenska för invandrare (sfi) för gruppen utländska akademiker. Utredningen har i delrapporten redovisat att kvalifikationsnivån ofta ligger alltför lågt i sfi-undervisningen och att detta drabbar gruppen akademiker negativt. Det skapar förseningar i processen mot arbetsmarknaden, som vidare leder till att personerna tappar tidigare kunskap och engagemang. Därför är det viktigt att invandrarakademiker snabbt kan erbjudas svenskundervisning

i högskolemiljö. Flera universitet och högskolor erbjuder utbildningar i "svenska som främmande språk" eller liknande. Dessa är oftast inriktade mot yngre gäststuderande som har fortsatta högskolestudier som mål. Innehållet och utformningen av utbildningarna har dock lika stor relevans för gruppen utländska akademiker. Ett annat bra exempel är den ettåriga utbildning som finns vid Malmö högskola för invandrare med utländsk gymnasieutbildning och med grundläggande kunskaper i svenska (sfi-nivå). Förutom svenska innehåller utbildningen kurser i engelska samt samhälls- och kulturkunskap. Kursledningen betonar också vikten av att utbildningen finns i högskolemiljön och att den har en hög, akademisk kravnivå. Utredningen föreslår att omfattningen och utbudet av denna typ av svenskundervisning i högskolemiljö bör öka.

Från urval till rekrytering

- Flexibla urvalsregler kombinerat med aktiva rekryteringsinsatser för social och etnisk mångfald

Det finns en kö av behöriga sökande till högskolan. Incitamenten för högskolan att arbeta med aktiva rekryterande insatser har hittills varit begränsade. Den sociala snedrekryteringen har inte påverkats nämnvärt under de senaste decennierna. I fråga om söktryck råder det betydande obalanser i högskolesystemet. Vissa utbildningar, t.ex. vid universiteten och vissa högstatusutbildningar, är översökta. På andra områden råder det brist på sökande, t.ex. till många tekniska och naturvetenskapliga utbildningar och lärarutbildningar. Utredningen bedömer dock att högskolesystemet befinner sig i en omvandling och att incitamenten att arbeta med rekrytering har förstärkts. På flera håll har kön till högskolan försvunnit och i stället har ett rekryteringsbehov uppstått som ett resultat av en större tillgång på utbildningsplatser, en bättre arbetsmarknad, minskade ungdomskullar och kanske ett minskat intresse för högre studier. Som visats tidigare i rapporten finns dessutom stora vinster kvalitetsmässigt med en studerandekår präglad av social och etnisk mångfald. Högskolan befinner sig således i en situation där fokus flyttas från urval till rekrytering av studenter.

Eriksson & Jonsson (SOU 1993:85) fann i sin undersökning att förändringar i antagningssystemet i stort sett inte haft någon positiv effekt alls för den sociala snedrekryteringen till högre studier. Samtidigt konstaterade de att åtgärder som skulle kunna påverka den sociala snedrekryteringen mer effektivt är en mer aktiv rekrytering från högskolornas sida av studiebegävningar. De menade att utbildningssystemet borde fungera rekryterande genom att inga onödiga hinder i

behörighetsvillkor eller studieuppläggning för utbildningsprogram och kurser skulle finnas som skulle kunna motverka en vidgad rekrytering av studerande med icke-akademisk bakgrund. Något regelsystem som framtvingar en omsortering av ungdomar från olika social bakgrund är inte lösningen, enligt utredarna, utan i stället behövs positiva åtgärder som får relativt fler studiebegåvade ungdomar från studieovana hemförhållanden att söka sig till högre utbildning och erbjudas möjligheter att antas. Därmed skulle den totala begåvningspotentialen i samhället bättre kunna tas tillvara. Aktiva rekryteringsinsatser i kombination med mindre likformiga antagningsregler där skilda meriter och erfarenheter mer flexibelt vägs samman hos de sökande bör kunna vara ett alternativ för att hitta lämpliga vägar för att förbättra den sociala rekryteringen, enligt Eriksson & Jonsson.

I en nyligen lämnad rapport till Expertgruppen för studier av offentlig ekonomi (ESO) riktas skarp kritik mot att det nuvarande antagningssystemet till högskolan inte uppnått målen vad gäller minskad social snedrekrytering. Författarna förespråkar i stället ett decentraliserat antagningssystem, fritt tillträde i största möjliga utsträckning, efterfrågestyrd dimensionering, realistiska förkunskapskrav och urval anpassat till de sökandes situation och utbildningens innehåll (Brandell & Kim 2000).

Tillträdesreglerna har länge använts som ett medel för att nå utbildningspolitiska mål, bl.a. för att bredda rekryteringen och ge nya grupper ökade möjligheter till högre utbildning. Dessa mål har endast i begränsad omfattning uppnåtts. Så länge konkurrensen till högre utbildning är hård kommer diskussionen om tillträdesreglerna att fortsätta. I en studieorganisation där tillträdet är spärrat till många utbildningar och där det finns tomma platser på andra utbildningar är det fråga om att avväga olika intressenters önskemål mot varandra. Varje förändring av tillträdesreglerna innebär att någon grupp vinner och någon annan grupp förlorar. Visionen om det enkla, överblickbara och absolut rättvisa tillträdessystemet har alltid föresvävat politiker och utredare. Något sådant system finns inte.

Det har inte varit utredningens sak att föreslå ändringar i behörighetsreglerna. Inom överskådlig tid synes det ej vara möjligt med en fri antagning till högskolan, utan där konkurrens råder om platserna kommer former för urval fortsatt att behöva tillämpas. Utifrån denna situation bör reglerna för tillträde och antagning till högre utbildning utformas med avvägning mellan de sökandes önskemål om rättvisa, samhällets krav på social och etnisk mångfald och högskolans krav på förkunskaper och studieförmåga hos de sökande.

Vi har koncentrerat oss på positiva aktiva rekryteringsåtgärder i kombination med smärre förändringar av urvalsreglerna. Det sker redan

en hel del aktiva rekryterande insatser inom högskolan, vilka har beskrivits tidigare. Ett sätt att åstadkomma aktiva rekryteringsåtgärder i ett system med färre platser än sökande kan enligt vår mening vara att ha en viss mångfald i urvalsreglerna. Alternativa metoder bör prövas för en del av antagningen. Utredningen vill i detta sammanhang lyfta fram ett förslag som hösten 1999 lämnades till regeringen av Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) och som rör utveckling och förändring av urvalsreglerna.

Enligt SUHF:s förslag vill högskolorna verka för att skapa ett system med flexiblare regler, som är bättre anpassade efter kursers och utbildningsprogramms olika innehåll och uppläggning och där studenterna mer kan prövas utifrån sina speciella studieförutsättningar. SUHF:s förslag bygger vidare på uppfattningen att antagningen till högskolan snarare bör ses som ett rekryteringssystem och att urvalsreglerna bör anpassas till undervisningsformerna, de enskilda sökandenas möjligheter att göra sig själva rättvisa, studiegruppernas önskvärda sammansättning inkluderande bl.a. mångfald och bredd.

För att öka mångfalden i högskolan bör högskolan få förtroendet att hitta lösningar på rekryteringen och utvecklingen av tillträdesreglerna. En utgångspunkt för det lokala engagemanget bör vara att anpassa reglerna efter respektive kurs eller utbildningsprogramms särart eller speciella innehåll och uppläggning och till detta koppla aktiva rekryteringsinsatser.

En urvalsmodell för utbildning som vänder sig till nybörjare i högskolan skulle således bestå av tre delar, nämligen ett betygsurval, ett provurval och ett efter respektive utbildnings särart anpassat urval. Ett steg mot ett sådant antagningsförfarande är att ändra föreskrifter om antagning, så att möjlighet ges till en mer obunden antagning upp till ca 15–30 procent av platserna på en utbildning. Denna modell bör kopplas till aktiva rekryteringsinsatser för att öka mångfalden bland studenterna, såväl socialt, etniskt som könsmässigt. Målen för dessa rekryteringsinsatser bör framgå av universitetens och högskolornas mångfaldsplaner.

Tillvaratagande av utländska akademikers kompetens

- Satsning på kompletteringsutbildningar för utländska akademiker

Utredningen har lämnat en delrapport med överväganden och förslag kring systemet med tillvaratagandet av den resurs som utländska akademiker utgör (se bilaga 2). Utredningen lämnar i delrapporten en rad olika förslag till hur deras kompetens bättre än i dag kan komma samhället tillgodo. Förslagen berör svenskundervisningen för utländska akademiker, fortsatt satsning på kompletteringsutbildningar, behovet av en tidseffektiv process, behovet av praktik i arbetslivet, ett fungerande system för värdering och tillgodoräkning av utländska högskoleutbildningar och en ordnad studiefinansiering. Det är med tillfredsställelse utredningen noterat regeringens förslag i den ekonomiska vårpropositionen år 2000 (prop. 1999/2000:100) att 100 miljoner kronor årligen under åren 2001–2003 avsätts för att öka sysselsättningen bland invandrare. Det har framkommit att utländska akademiker utgör en prioriterad grupp för denna satsning. Som framgår av delrapporten är utländska akademiker en utnyttjad resurs i det svenska arbetslivet. Ett bättre utnyttjande av deras kunskap och kompetens skulle tillgodose ett flertal behov i samhället, såväl ur mångfaldsperspektiv som ur ett ”flaskhalsperspektiv”. Vidare framgår att utbudet och omfattningen av kompletteringsutbildningar och undervisning i svenska språket i högskolemiljö inte har varit eller är i nivå med efterfrågan. Systemen för att tillgodose dessa behov finns, men behöver utökas betydligt.

Regeringens förslag att öka sysselsättningen hos utländska akademiker är bra, men skulle behöva vara mer omfattande. Sverige skulle kunna göra betydande samhällsekonomiska vinster i den högkonjunktur som för närvarande råder genom en kraftfull riktad insats till utländska akademiker med kompletteringsutbildningar kombinerat med ett tillfredsställande studiesocialt stöd. Som en förebild skulle kunna vara den tidigare utbildningspolitiska satsningen riktad till personer mellan 28–48 år som fick ett förmånligare studiestöd för utbildningar inom de tekniska och naturvetenskapliga områdena, den s.k. NT-svuxsatsningen. Den föreslagna satsningen skulle kunna rikta in sig mot yrkesområden där det råder arbetskraftsbrist och där stora behov finns av en mångkulturell sammansättning, t.ex. skolan, vården och vissa områden inom industrin. En sådan satsning skulle betyda relativt betydande kostnader kortsiktigt för staten, men ganska snart betydande vinster för såväl individen som för näringsliv och offentlig sektor.

Ökad etnisk mångfald bland personalen

- Mål för rekrytering av högskolans personal skall finnas vad gäller etnisk mångfald
- Särskilt sakkunniga skall kunna anlitas av lärarförslagsnämnder för att sökande med en del av sina akademiska meriter i annat land skall få en rättvis bedömning

Utredningen har visat att det bland högskolans forskare och lärare finns en stor mängd personer med utländsk bakgrund. I synnerhet tycks det vara ett framgångsrikt internationaliseringsarbete inom forskningen som skapat denna mångfald. Den största andelen med utländsk bakgrund finns inom forskningstjänster, medan andelen är mindre inom undervisningstjänster och minst i administrativa tjänster. De största andelarna personer med utländsk bakgrund har olika tidsbegränsade forskartjänster på olika nivåer (ofta gästforskare eller liknande). Det finns en stor andel personer med utländsk bakgrund inom kategorin lokalvårdare och ekonomipersonal, alltså längre ned i tjänstehierarkin. Bland de utrikes födda är den europeiska dominansen stor, medan personer från Afrika och Asien är underrepresenterade i förhållande till dessa gruppers andel av befolkningen. Slutsatsen av detta, i avvaktan på behövliga djupare analyser, är att högskolan är mer internationell än mångkulturell. Utredningen föreslår att det i högskolans mångfaldsplaner skall finnas mål för rekryteringen av personal vad gäller etnisk mångfald.

Som framgått tidigare förekommer det att sökande med en del av sin akademiska karriär i annat land inte blir bedömda därför att sakkunniga inte anser sig kunna bedöma sökandes meriter. I sådana fall skall lärarförslagsnämnder kunna anlita särskilda sakkunniga.

Handlingsplaner för mångfald

- Handlingsplaner för social och etnisk mångfald i högskolan

Regeringens uppdrag till samtliga myndigheter, inklusive universitet och högskolor, att upprätta handlingsplaner för etnisk mångfald samt Högskoleverkets studie av högskolans arbete med bl.a. social och etnisk mångfald har haft stor betydelse för att fästa uppmärksamhet på mångfaldsfrågan.

För att arbetet med social och etnisk mångfald skall kunna ge avsedd effekt måste verksamheten kartläggas, vilket lämpligen sker lokalt med

hjälp av redan befintligt statistik och särskilda undersökningar. En arbetsgrupp inom Uppsala universitet har utarbetat en plan för att undersöka mångfalden inom den egna verksamheten, och denna plan kan tjäna som en utgångspunkt (se *Goda exempel – hur universitet och högskolor kan arbeta med jämställdhet, studentinflytande och social och etnisk mångfald* 2000). Arbetet med mångfald kan utvecklas med jämställdhetsarbetet som förebild och på sikt bör det kunna vara möjligt att i årsredovisningar för universitet och högskolor redovisa mångfalden på i princip samma sätt som nu sker vad gäller kön. I planer och arbete för ökad mångfald är det viktigt att olika åtgärder för att öka mångfalden – könsmässig, etnisk och social – inte kommer i ett utbytesförhållande, utan snarare samordnas.

Handlingsplanerna för mångfald bör innehålla målsättningar för respektive högskolas mångfaldsarbete. I övrigt kan planerna innehålla rekryteringsmål för att öka mångfalden bland studenterna, mål för ökad mångfald bland personalen, hur studievägledningen bör utformas på central nivå och på program/institutionsnivå för att bl.a. fungera som ett stöd för studenter från icke-akademiska miljöer samt mål för det pedagogiska och administrativa mångfaldsarbetet. En inledning till detta arbete kan vara att utse mångfaldsansvariga inom organisationen.

En viktig förutsättning för framgång med arbetet är att planerna följs upp kontinuerligt och revideras. Detta arbete skall huvudsakligen ske lokalt, men även statsmakterna bör följa upp verksamheten löpande.

Mångfaldsarbete som del av kvalitetsarbetet

- Mångfald som kvalitetskriterium
- Resurser för pedagogiskt mångfaldsarbete
- Underlag utarbetas för hur mångfald hanteras kvalitetsbefrämjande i undervisning, forskning och administration

Utredningen anser att mångfald ska bli ett prioriterat område inom högskolans kvalitetsarbete under den kommande femårsperioden. Utredningen föreslår därför att social och etnisk mångfald görs till kvalitetskriterium vad gäller studentrekrytering, personalsammansättning, undervisning och examensfrekvens i Högskoleverkets framtida kvalitetsbedömningar, såväl i lärosätesbedömningar som i ämnes- och programutvärderingar. Arbetet med framtagande av kvalitetskriterier bör ske i nära samarbete med universitet och högskolor. Statsmakterna bör efter femårsperioden överväga om resurstilldelningen ska variera med graden av framgång i mångfaldsarbetet.

Att hantera mångfald handlar i hög grad om att se den som en resurs som kan användas kvalitetsbefrämjande i verksamheten. Utredningen har tidigare konstaterat att nya studentgrupper med en mer heterogen social och etnisk sammansättning än tidigare ställer krav på förändrad utbildning och undervisning samtidigt som den ger upphov till en ny resurs av breddade sociala och kulturella erfarenheter som kan utnyttjas i undervisningen. Det behövs ett pedagogiskt utvecklingsarbete bland högskolans lärare för att hantera denna situation. Utredningen föreslår därför att Rådet för högskoleutbildning ges ytterligare resurser för utlysning av projektmedel om konkret pedagogiskt mångfaldsarbete i högskolans undervisning. Kurser i praktisk pedagogik för universitetslärare bör innehålla inslag om hur mångfald hanteras.

Även i andra personalutbildningar inom universitet och högskolor, t.ex., ledarutbildningar av typ prefektkurs, utbildningar för studievägledare och administratörer behövs inslag om mångfaldens fördelar och hur den kan förvandlas till en resurs i högskolans verksamhet. Ett uppenbart exempel är att högskolans mångkulturella miljö synliggörs och utnyttjas som en resurs i internationaliseringsarbetet. Utländska lärare och forskare är med sina kulturella kunskaper och erfarenheter från andra länder en stor tillgång för högskolan som bör ses som en naturlig del i internationaliseringsarbetet på hemmaplan. Utredningen föreslår att regeringen uppdrar åt universitet och högskolor att utarbeta underlag för hur mångfald konkret kan hanteras kvalitetsbefrämjande i undervisning, forskning och administration.

Forskning om mångfald inom högskolan

- Medel för ett mångvetenskapligt forskningsprogram om mångfald i högskolan

Det har gjorts få studier av förhållandet mellan utbildning och etnisk bakgrund i Sverige. I synnerhet gäller det hur bakgrundsfaktorerna kön, etnicitet och social bakgrund sammantagna påverkar utbildning. Utredningen ser därför detta område som ett angeläget forskningsområde framöver.

Ett område som även är angeläget att ytterligare studera är utflödet från högskolan ur ett mångfaldsperspektiv, i synnerhet gäller detta hur examensfrekvensen varierar med kön, etnicitet och social bakgrund. Överhuvudtaget är den högre utbildningsdiskursen för närvarande alltför ensidigt inriktad på flödet in i högskolan. När det gäller examensfrekvensen är den mycket låg på i synnerhet fristående kurser.

Enligt statistik från SCB hade endast 60 procent av högskolenybjörjarna 1985/86 examinerats elva år senare och det finns anledning att anta att här finns könsmässiga, etniska och sociala skillnader.

Ett tredje forskningsområde som, slutligen, bör prioriteras är karriärer inom högskolan i mångfaldsperspektiv. Som nämnts är det känt hur kön inverkar, men kunskapen om hur etnisk och social bakgrund påverkar högskolekarriären är begränsad. Här kan olika frågor ställas om vilka som når toppen i karriärhierarkin och vilka som sorteras bort på vägen, men också vilka som överhuvudtaget stannar kvar inom högskolan.

Utredningen föreslår att 10 miljoner kronor avsätts för en femårsperiod för ett särskilt mångvetenskapligt forskningsprogram om mångfald i högskolan.

Jämställdhetspolitiska konsekvenser

Vi har bedömt de jämställdhetspolitiska konsekvenserna av våra konkreta åtgärdsförslag. Det kan nämligen tänkas att strävanden att öka högskolans mångfald i ett avseende kan få negativa konsekvenser i ett annat. Vi har varit uppmärksamma på detta och vår bedömning är att våra förslag inte påverkar jämställdhetsarbetet negativt. Då våra förslag syftar till att göra mångfald till ett under fem år prioriterat projekt inom högskolan och då de bygger på att lärosätet organiserar detta projekt på bästa sätt efter lokala förutsättningar, finns det dock anledning att understryka att olika åtgärder för att öka mångfalden vad gäller kön, etnicitet och social bakgrund inte får komma i ett utbytesförhållande till varandra. Lärosätet bör därför ta ett samlat grepp och fortlöpande bedöma hur åtgärderna för att öka den sociala och etniska mångfalden påverkar jämställdheten. De handlingsplaner för mångfald som vi föreslår att universitet och högskolor ska utarbeta, skall väga in såväl sociala, etniska som könsmässiga aspekter av mångfald.

Kön har vidare vägts in i de databearbetningar och analyser som gjorts i syfte att kunna visa hur olika bakgrundsvariabler påverkar. Analyserna är dock inte av sådan karaktär att det ibland invecklade sambandet mellan kön, klass och etnicitet kunnat bedömas.

Kostnader och finansiering

Utredningens uppdrag är att lämna förslag till åtgärder för att öka den sociala och etniska mångfalden i högskolan. Utredningen har ovan redovisat ett antal förslag som innebär relativt omfattande kostnader. En förutsättning för förslagen enligt utredningens direktiv är dock att de

skall kunna genomföras inom ramarna för högskolans befintliga resurser.

Utredningen har beaktat dessa förutsättningar i samband med utarbetandet av förslagen. Att åstadkomma förändringar på ett område som berör social och etnisk mångfald i högskolan ställer krav på att kraftfulla åtgärder vidtas. Frågan bottnar i socioekonomiska och kulturella förhållanden som inte enkelt kan ändras genom t.ex. ökad information eller regeländringar. Utredningen har tagit del av den ganska omfattande forskning och gjorda undersökningar av vilka effekter tidigare åtgärder har lett till för att minska den sociala snedrekryteringen till högskolan. Som framgått har aktiva rekryterande åtgärder tillsammans med studiesociala åtgärder haft störst effekt, medan informationsinsatser och regelförändringar haft obetydlig effekt. Aktiva rekryterande åtgärder och åtgärder inom det studiesociala området kostar pengar. Samhällsekonomiskt kan det dock vara en begränsad kostnad eftersom det blir ett bättre resursutnyttjande av den samlade kompetens som finns i samhället.

Det har inte varit möjligt att enskilt kostnadsberäkna varje föreslagna åtgärd eftersom en rad olika förutsättningar och omfattning av åtgärderna måste vara kända. Utredningen har därför valt att redovisa schablonmässiga beräkningar av vilka kostnader åtgärderna skulle innebära.

En viktig förutsättning för att de föreslagna åtgärderna verkligen ska kunna genomföras och få en tillfredsställande effekt är att universitet och högskolor kan avsätta särskilda resurser för ändamålet. Utredningen bedömer det som helt omöjligt att omprioritera resurser inom befintliga ramar i den omfattning som skulle krävas för att genomföra förslagen enligt utredningens riktlinjer. Det krävs att ytterligare resurser tillförs högskolan. Denna typ av avvägning är endast möjlig för statsmakterna att göra när de samlade resurserna för högskolan prövas. Flera av utredningens förslag berör även andra politikområden t.ex. arbetsmarknad, integration, socialförsäkring och det borde vara möjligt att uppnå samordningsfördelar med dessa.

Bilaga 1

Kommittédirektiv

Social och etnisk mångfald i högskolan

**Dir.
1999:79**

Beslut vid regeringssammanträde den 21 oktober 1999.

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppdrag att lämna förslag till åtgärder inom högskolan för att öka mångfalden med avseende på social och etnisk bakgrund bland studenter och lärare för att högskolan bättre skall kunna svara upp mot mångfalden i samhället. Utredaren skall ge förslag till åtgärder för att stödja nya grupper av studerande i högskolemiljön, och därigenom även förbättra deras förutsättningar att hävda sig i arbetslivet, samt ge exempel på hur mångfalden kan utnyttjas som en kvalitetshöjande faktor.

Utredaren skall också föreslå åtgärder för att högskolan i ökad utsträckning skall kunna ge kompletterande utbildning till invandrare med utländsk högskoleutbildning för att underlätta deras inträde i arbetslivet. I detta sammanhang skall särskilt lärarutbildningen uppmärksammas.

Bakgrund*Utbyggnaden av den grundläggande högskoleutbildningen*

Riksdagen har under de senaste tio åren fattat flera beslut om att bygga ut den grundläggande högskoleutbildningen. För åren 1997-2000 har utbildningen tillförts resurser för 68 000 nya permanenta platser. Riksdagen har vidare beslutat att utbyggnaden av den grundläggande högskoleutbildningen skall fortsätta. I budgetpropositionen för år 2000 har regeringen

föreslagit en utbyggnad med ca 10 550 platser för vardera år 2001 och år 2002 (prop. 1999/2000:1 Utgiftsområde 16).

Genom den stora utbyggnaden har andelen av en årskull som påbörjat högskolestudier vid 21 års ålder ökat. En dubbelt så stor andel (30 procent) av dem som var födda 1976 hade påbörjat högskoleutbildning vid 21 år jämfört med dem som är födda 1968. Bland födda 1976 varierar andelen med påbörjade högskolestudier vid 21 års ålder från 14 till 54 procent beroende på den sociala bakgrunden. Högst andel hade ungdomar från högre tjänstemannahem och lägst ungdomar från arbetarhem. Spännvidden är ännu större då ungdomarna fördelas efter hemmets utbildningsnivå. 59 procent av dem med längre eftergymnasialt utbildade föräldrar hade påbörjat högskolestudier jämfört med 15 procent bland dem med förgymnasialt utbildade föräldrar. Vid 21 års ålder hade en större andel bland kvinnorna än bland männen påbörjat högskolestudier. Andelen bland kvinnorna födda 1976 var 34 procent och bland männen 26 procent. Skillnaden i övergångsfrekvens mellan könen minskar inte heller med stigande ålder. (Ur Utbildningsstatistisk årsbok 1998.)

Även om rekryteringen fortfarande är socialt snedfördelad har utbyggnaden av den högre utbildningen bl.a. resulterat i att nya grupper av studenter finns i högskolan. Detta gäller både studerande med svensk och med utländsk bakgrund. Vid alla lärosäten finns också utländska studenter som bedriver sina studier på olika nivåer under kortare eller längre tid.

I budgetpropositionen för år 2000 anger regeringen att målet är att hälften av en årskull skall ha påbörjat högskolestudier senast vid 25 års ålder.

Åtgärder för en breddad rekrytering

Enligt regleringsbrevet för budgetåret 1999 avseende anslag till universitet och högskolor m.m. skall högskolorna uppmärksamma att studenter med utländsk bakgrund kan behöva särskilt stöd och vid behov ge detta.

För att öka möjligheterna för utländska akademiker att etablera sig på arbetsmarknaden anordnas den s.k. aspirantutbildningen. Enligt förordningen (1995:889) om en särskild teoretisk och praktisk utbildning vid universitet och högskolor, skall högskolorna vid behov erbjuda särskild teoretisk och praktisk utbildning för arbetssökande personer med utländsk högskoleutbildning som invandrat till Sverige.

Högskoleverket, som haft i uppdrag att följa upp och utvärdera aspirantutbildningen, har redovisat uppdraget i rapporterna "Särskilda utbildningssatsningar - vad blev det av dem?" (Högskoleverkets rapportserie 1998:4 R) och "Bara jag får chansen att få visa vad jag kan" (Högskoleverkets rapportserie 1998:6 R). Av rapporterna framgår bl.a. att rekryte-

ringsunderlaget tycks vara litet och att det har varit svårt och arbetskrävande att genomföra utbildningen, framför allt att ordna praktikplats. Enligt Högskoleverket har utbildningen emellertid gett många studenter stärkt självförtroende, bättre språkkunskaper och ett utökat kontaktnät, vilka är avgörande faktorer för deras möjligheter att hitta ett kvalificerat arbete.

Av årsredovisningarna för år 1998 framgår att flera högskolor fortsatt att anordna aspirantutbildning eller särskilda stödåtgärder för studenter med utländsk bakgrund. Vissa högskolor framhåller att det inte har funnits något behov av aspirantutbildning, men att de har kontakt med arbetsförmedlingen och har för avsikt att ge sådan utbildning när behov uppstår.

Arbetsmarknadsstyrelsen har inom s.k. tillvaratagandeprojekt och sitt utbildningsprogram köpt uppdragsutbildning på ett antal högskolor för att underlätta för arbetslösa personer med utländsk högskoleutbildning att bli lärare.

Värdering av utländska akademiska examina

Värdering av utländska akademiska examina infördes i början av 1980-talet som en invandrar- och arbetsmarknadspolitisk åtgärd för att ta till vara kompetensen hos dem som av olika skäl kom till Sverige med en utländsk högskoleutbildning. Högskoleverket redogör i rapporten "Värdering & erkännande av utländsk högskoleutbildning" (Högskoleverkets rapportserie 1998:15 R) för de principer som tillämpas när det gäller värdering av utländsk högskoleutbildning. I rapporten redovisas även den metod som används vid värdering av utländska examina.

Syftet med värderingen av utländska utbildningar är att stödja invandrare som kommer till Sverige med en utländsk högskoleexamen och som har svårt att komma in på den svenska arbetsmarknaden därför att arbetsgivare inte kan bedöma värdet av den utländska utbildningen. Verksamheten kan också ses som en service åt arbetsgivarna. Den kan även fungera som vägledning och som ett hjälpmedel för svenska universitet och högskolor vid beslut om tillgodoräknande av utbildning eller om antagning, s.k. akademiskt erkännande. Värderingarna avser avslutade utbildningar som leder till yrken som inte är reglerade i Sverige. Utbildning som leder till yrken som är reglerade i Sverige bedöms av respektive sektorsmyndighet.

Regeringen har i propositionen Vissa skolfrågor m.m. (prop. 1998/99:110 s. 49) bl.a. föreslagit att skollagen (1985:1100) förtydligas i fråga om behörighet för lärare med utländsk utbildning. Tidigare yrkesverksamhet som lärare skall beaktas vid prövning av behörighet som

lärare. Högskoleverket föreslås bli den myndighet i Sverige som skall utfärda behörighetsförklaring för dessa lärare.

Kompletterande högskoleutbildning

I 1999 års ekonomiska vårproposition (prop. 1998/99:100 s. 150) anmälde regeringen sin avsikt att genomföra en översyn av högskolans möjligheter att i ökad utsträckning ge kompletterande utbildning till arbetslösa med utländsk högskolekompetens. Regeringen avsåg även att öka möjligheterna till utbildning för lärarbehörighet för högskoleutbildade med utländsk bakgrund genom individuellt anpassad kompletterande högskoleutbildning.

I enlighet med en rapport från styrgruppen för läraryrkets utveckling och rekrytering avser regeringen att vidta åtgärder för att underlätta för högskoleutbildade personer med utländsk bakgrund att genomföra en lärarutbildning. Det handlar bl.a. om att ge möjlighet att förbättra kunskaperna i svenska språket samt att erbjuda pedagogisk utbildning. Regeringen avser att ge två högskolor i uppdrag att anordna sådan utbildning med var sin grupp studerande.

Behovet av en utredning

Utbildning spelar en viktig roll för att befästa demokratin och utjämna olikheter i fördelningen av välfärd, inflytande och möjligheter till delaktighet i samhällsliv och till kulturell upplevelse. Utbildning är betydelsefull för enskilda människors utvecklings- och framtidsmöjligheter. Satsningar på utbildning och forskning är viktiga för att öka den ekonomiska tillväxten och utveckla välfärden i Sverige.

Arbetsgivarna efterfrågar i allt större utsträckning personer med utbildning på högskolenivå. Det är därför viktigt att alla oavsett kön, ålder, social eller etnisk bakgrund får likvärdiga möjligheter till högskoleutbildning. Det stärker den enskildes ställning på arbetsmarknaden och bidrar till en jämnare resursfördelning i samhället.

Sverige är ett land präglad av etnisk mångfald. I början av år 1998 fanns det 816 000 personer mellan 16 och 74 år som var födda utomlands, vilket motsvarade ca 13 procent av den totala andelen 16- till 74-åringar i landet. Denna mångfald avspeglas dock i alltför liten utsträckning inom högskolan.

Invandrare som har genomgått högskoleutbildning i Sverige är oftare arbetslösa än sina svenskfödda studiekamrater. Detta gäller dock inte alla. Vissa får arbete medan andra i likartad situation möter stora svårigheter på arbetsmarknaden.

Utvecklingen går enligt regeringens bedömning alltför långsamt när det gäller att möta de utmaningar och ta till vara de möjligheter som den sociala och etniska mångfalden i samhället medför. Det är därför viktigt att överväga vilka ytterligare åtgärder som kan vidtas inom högskolan för att dels stimulera fler människor att oavsett bakgrund bedriva högskolestudier, dels underlätta för nya grupper att finna sig till rätta i högskolan, lyckas med studierna och sedan gå vidare till arbetslivet.

En bred sammansättning av studenter och lärare är positiv för såväl högskolan som samhället i övrigt. Det är också en fråga om rättvisa och lika möjligheter sett ur individens synvinkel. Studenter och lärare med utländsk bakgrund har med sina erfarenheter av och kunskaper om sina respektive ursprungsländers sociala, kulturella och politiska förhållanden mycket att tillföra såväl de övriga studenterna som lärarna vid de skilda lärosätena. En jämn fördelning av studenter med olika social och etnisk bakgrund tillför erfarenheter av värde samt ökar förståelsen för andra människor och deras levnadsvillkor. Det är regeringens övertygelse att en jämställd och jämlik högskola med social och etnisk mångfald är en förutsättning för en positiv samhällsutveckling.

Genom att bättre ta till vara samhällets mångfald i utbildningen och därmed utnyttja den samlade kompetensen på ett mer effektivt sätt stärks Sveriges långsiktiga utveckling, tillväxt och sysselsättning.

Rekryteringen till högre utbildning måste breddas och nya grupper av studerande måste intresseras för fortsatta studier för att regeringens mål beträffande ungdomskullarnas övergång till högskolan skall uppnås.

Uppdraget

En särskild utredare skall utreda den sociala och etniska mångfalden i högskolan samt lämna förslag till åtgärder inom högskolan för att bredda rekryteringen av studenter till högskolan. Utredaren skall också ge förslag till åtgärder för att stödja nya grupper av studerande i högskolemiljön.

Utredaren skall ta del av och beakta det arbete som Högskoleverket bedriver under hösten 1999 i syfte att öka mångfalden med avseende på social och etnisk bakgrund. Utredaren skall ge exempel på hur social och etnisk mångfald kan utnyttjas för att höja utbildningens kvalitet.

Utredaren skall beakta internationella erfarenheter, särskilt av arbete som pågår inom EU, i fråga om mångfald i utbildningen.

Utredaren skall vidare lägga fram förslag om vad högskolorna kan göra för att motverka svårigheter för invandrare med svensk högskoleutbildning att komma in på arbetsmarknaden. Med ökad kunskap inom området förbättras möjligheterna för högskolorna att tillgodose såväl studenternas som arbetsmarknadens behov.

Utredaren skall föreslå åtgärder för att universitet och högskolor i ökad utsträckning skall kunna ge kompletterande utbildning till invandrare med utländsk högskoleutbildning inom olika yrkesområden för att underlätta deras inträde i arbetslivet. Den kompletterande utbildningen kan avse vissa kurser inom ett program som leder till en viss yrkesexamen eller andra fristående kurser. I detta sammanhang skall särskilt lärarutbildningen uppmärksammas.

Utredaren skall om det anses nödvändigt föreslå ändringar av den s.k. aspirantutbildningen.

Utredaren skall se över det nuvarande regelsystemet för högskolan i de delar de har betydelse för den etniska mångfalden, t.ex. tillgodoräkande av meriter samt föreslå eventuella förändringar i regelsystemet.

Utredaren skall i utredningens samtliga delar beakta strävandena efter ökad jämställdhet mellan kvinnor och män. Utredarens förslag skall redovisas enligt vad som anges i 14 och 15 §§ kommittéförordningen (1998:1474), varvid särskild vikt skall läggas vid att redovisa de jämställdhetspolitiska konsekvenserna av förslagen.

Förutsättningar för uppdraget

En utgångspunkt för utredarens arbete skall vara att bestämmelserna om behörighet och urval till högskoleutbildning även i fortsättningen skall vara gemensamma för hela högskolan (prop. 1995/96:184, bet. 1995/96:UbU11, rskr.1995/96:265).

Utredaren skall senast den 17 januari 2000 redovisa sina förslag vad gäller kompletterande utbildning till invandrare med utländsk högskoleutbildning.

Utredaren skall ha slutfört sitt uppdrag senast den 15 maj 2000.

Utredaren skall i första hand utgå från det utrednings- och rapportmaterial som redan finns och bara vid särskilt behov genomföra egna undersökningar för att komplettera befintligt material.

Utredaren skall i sitt arbete samråda med berörda myndigheter, pågående utredningar samt de organisationer som har relevans för utredningsuppdraget. Vidare skall utredaren samråda med mångfaldsgruppen inom Näringsdepartementet vad gäller social och etnisk snedrekrytering till högskolan.

Förslag till åtgärder skall kostnadsberäknas och skall kunna genomföras inom ramen för befintliga resurser.

(Utbildningsdepartementet)

Bilaga 2

**Utredningen om social och etnisk
mångfald i högskolan (dir 1999:79)**

2000-01-21

Den långa vägen till arbete

**En översyn av kompletterande
högskoleutbildningar för invandrare med utländsk
akademisk utbildning.**

1 Sammanfattning

Regeringen beslutade den 21 oktober 1999 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att lämna förslag till åtgärder inom högskolan för att öka mångfalden avseende social och etnisk bakgrund bland studenter och lärare för att högskolan bättre skall kunna svara upp mot mångfalden i samhället. I en delredovisning skulle utredaren föreslå åtgärder för att högskolan i ökad utsträckning skall kunna ge kompletterande utbildning till invandrare med utländsk högskoleutbildning för att underlätta deras inträde i arbetslivet. I detta sammanhang skulle särskilt lärarutbildningen uppmärksammas. I enlighet med direktiven har utredningen i första hand utgått från det utrednings- och rapportmaterial som redan finns tillgängligt och endast i begränsad omfattning genomfört egna undersökningar för att komplettera befintligt material.

Utredningen har inom ramen för de förutsättningar som gällt för uppdraget, sett över högskolans system för tillvaratagande av utländsk kompetens. Utredningens huvudsakliga slutsatser är att det finns ett system etablerat inom högskolan för att stödja de utländska akademiernas inträde till arbetsmarknaden. Högskoleverket ansvarar för värdering av utländska högskoleutbildningar, universitet och högskolor tillgodoser utländska högskoleutbildningar, arbetsmarknadsmyndigheterna bedriver i samarbete med universitet och högskolor olika kompletteringsutbildningar för olika yrkesgrupper m.m. En övergripande slutsats är att systemet är tillräckligt utbyggt och utformat i dag. Regelverk och modeller har arbetats fram under de senaste decennierna. Fortfarande återstår metodutvecklingsarbete, t.ex. för värdering och tillgodoserande av utländska högskoleutbildningar. Ett sådant arbete pågår där Högskoleverket och universitet och högskolor deltar. Mycket information och insikter finns redan om den fråga som utredningen fått att arbeta med. Man kan fråga sig varför så lite gjorts och så lite givit effekt i form av ett bättre utnyttjande av den utländska kompetensen.

Av undersökningen har däremot framgått att inom systemet är omfattningen av utbildningar och kurser inom högskolan riktade speciellt till invandrarakademiker begränsat. Efterfrågan på sådana utbildningar är betydligt större än tillgången. Det är huvudsakligen genom beställd uppdragsutbildning av arbetsmarknadsmyndigheterna som denna typ av utbildning erbjuds inom högskolan. Inom högskolans ordinarie verksamhet bedrivs endast begränsad verksamhet, huvudsakligen olika former av svenskundervisning och i vissa undantagsfall särskilda kompletteringsutbildningar.

Utredningen bedömer att förutsättningarna för universitet och högskolor att öka omfattningen av nödvändiga kompletteringsutbildningar för utländska akademiker inom ordinarie resursramar är begränsade. Om statsmakterna önskar en ökad ambitionsnivå för att underlätta utländska akademikers inträde på arbetsmarknaden krävs särskilda resurser.

Ett aldrig så väl utbyggt system fungerar inte tillfredsställande om det i slutändan inte leder till att de utländska akademikerna faktiskt får en anställning i någorlunda samklang med sin kompetens. Det finns en stor outnyttjad resurs av utländska akademiker som antingen är arbetslösa eller har arbeten som inte motsvarar deras utbildning. En viktig länk i kedjan för att invandrarakademiker skall kunna etablera sig på den svenska arbetsmarknaden är arbetsgivarnas attityder. Det är i detta sammanhang viktigt att i större omfattning föra ut kunskap och information till arbetsgivare om de fördelar som en organisation har av mångfald, däribland etnisk mångfald.

Det finns ett antal faktorer som har betydelse för att utländska akademiker ska nå framgång i att etablera sig på arbetsmarknaden. Dessa bör ligga till grund för fortsatta satsningar inom området.

1. Svenskundervisning för utländska akademiker bör ske i högskolemiljö.
2. Fortsatt satsning behövs på kompletteringsutbildningar för utländska akademiker inom högskolan, såväl yrkesinriktade som generella utbildningar. Det är viktigt med en tidig individuell kartläggning av utbildningsbakgrund och kompetens. Därefter bör individuella handlingsplaner tas fram.
3. Tidsaspekten.
4. Praktik i arbetslivet.
5. Ett fungerande system för värdering och tillgodoräknande av utländska högskoleutbildningar.
6. En ordnad studiefinansiering.

Dessa faktorer utvecklas närmare i utredningens förslagskapitel (kap.7).

Utredningen kommer enligt sina direktiv att lämna en slutrapport i maj 2000 med förslag till hur den etniska och sociala mångfalden kan ökas i högskolan. Den kan även komma att beröra gruppen invandrarakademiker.

2 Inledning

Det svenska samhället och Sveriges befolkning har förändrats betydligt under de senare decennierna i takt med en ökad internationalisering och globalisering. Landet har berikats av personer med utländsk bakgrund. Den internationella rörligheten bland människor har ökat betydligt. Detta är särskilt tydligt bland högskoleutbildade personer. Denna utveckling kommer med största sannolikhet att fortsätta och förstärkas i framtiden.

Många av de utländska personer som kommer till Sverige för att bosätta sig har akademiska examina och kvalificerad yrkeslivserfarenhet. Detta innebär en stor resurs för det svenska samhället, såväl ur ett mångfaldsperspektiv som ett mer kortsiktigt arbetsmarknadsperspektiv. Det är viktigt att dessa personer så snabbt som möjligt kan komma in i arbetslivet. Staten och samhället har ett ansvar för att bidra med stöd och vägledning i denna process. En rad myndigheter, kommuner och andra organisationer har till uppgift att underlätta för de utländska akademikernas inträde på arbetsmarknaden och högskolan har en central roll som kunskaps- och kulturförmedlare, kontaktskapare och stödfunktion i detta sammanhang.

Högskolan har under det senaste decenniet stått i centrum för internationaliseringen och globaliseringen av samhället och ekonomin. Forskning och högre utbildning har alltid präglats av internationellt samarbete. Allt fler svenska studenter vistas i perioder utomlands och utländska studenter vistas allt oftare vid svenska högskolor. En del i högskolans internationella roll är att utveckla former för att tillvarata utländska akademikernas kompetens så att de bättre kan komma till sin rätt på arbetsmarknaden.

Att få arbete är av central betydelse för invandrares möjligheter att etablera sig i ett nytt land. Arbete ger förutom en ordnad ekonomi och självförsörjning, kontakter och förstärkt identitet, vilket i sin tur befrämjar den sociala samlevnaden. Högre utländsk akademisk utbildning förefaller emellertid inte vara någon garanti för att komma in på arbetsmarknaden. Svårigheter att få tidigare utbildning bedömd, bristande kunskaper i svenska, liten praktisk erfarenhet av att arbeta i Sverige och avsaknad av kontaktnät kan vara förklaringar till svårigheter på arbetsmarknaden och arbetslöshet bland invandrade akademiker. Det finns ett behov av att se över vad högskolan kan göra för att underlätta denna process.

Uppdraget och dess genomförande

Regeringen beslutade den 21 oktober 1999 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att lämna förslag till åtgärder inom högskolan för att öka mångfalden med avseende på social och etnisk bakgrund bland studenter och lärare för att högskolan bättre skall kunna svara upp mot mångfalden i samhället (se bilaga 1). I en delredovisning skulle utredaren föreslå åtgärder för att högskolan i ökad utsträckning skall kunna ge kompletterande utbildning till invandrare med utländsk högskoleutbildning för att underlätta deras inträde i arbetslivet. I detta sammanhang skulle särskilt lärarutbildningen uppmärksammas. Enligt direktiven skulle utredningen i första hand utgå från det utrednings- och rapportmaterial som redan finns och endast i begränsad omfattning genomföra egna undersökningar för att komplettera befintligt material. Utredaren skulle senast den 17 januari 2000 redovisa sina förslag vad gäller kompletterande utbildning till invandrare med utländsk högskoleutbildning. Utredaren skall ha slutfört sitt uppdrag senast den 15 maj 2000.

Utredningen har utgått från tidigare gjorda undersökningar inom området och relativt utförligt redovisat innehåll och slutsatser från dessa (se bilaga 2). Därutöver har underlag från olika högskolor studerats, genomgång gjorts av befintligt underlag på Internet bl.a. Högskoleverkets utbildningskatalog ASKen och universitets och högskolors hemsidor. Utredningen har tagit del av de redovisningar som universitet och högskolor har lämnat till Högskoleverket med anledning av verkets projekt att kartlägga insatser för bl.a. främjande av social och etnisk mångfald. Utredningen har genomfört intervjuer med representanter för Stockholms universitet, Göteborgs universitet och Lärarhögskolan i Stockholm och särskilt studerat de utbildningsinsatser som genomförts där för invandrarakademiker. Vidare har intervjuer genomförts med representanter för Högskoleverket, Socialstyrelsen, Länsarbetsnämnden i Stockholm och AMU i Malmö. Utredningen har även sammanträffat med studenter vid kompletteringsutbildning för utländska lärare vid Lärarhögskolan i Stockholm. Den referensgrupp som är knuten till utredningen har givits tillfälle att lämna synpunkter på ett utkast till delredovisningen. De jämställdhetspolitiska aspekterna för utländska akademikers inträde i arbetslivet har endast i begränsad utsträckning belysts. Det är en viktig fråga i sammanhanget, men utredningen har inte haft möjlighet att göra de undersökningar som skulle ha behövts, utan utgått från befintligt material. Utredningen återkommer till de jämställdhetspolitiska aspekterna kring social och etnisk mångfald i högskolan i slutrapporten.

3 Mångfald i arbetslivet

Sverige är ett land som är öppet mot omvärlden. Sverige har alltid berikats av de människor som invandrat från olika delar av världen, nu som tidigare. I dag är var femte person i landet invandrare i första eller andra generationen. De har givit ett viktigt bidrag till arbetskraften och vårt lands välstånd. Den svenska arbetsmarknaden har dock inte i tillräcklig utsträckning tillvaratagit de möjligheter som en arbetskraft av människor med olika egenskaper och bakgrund erbjuder. Många invandrare med utländsk högskoleutbildning har svårigheter att komma in i arbetslivet.

Internationella erfarenheter de senaste decennierna visar att en kompetent arbetskraft är den viktigaste motorn i ett lands ekonomiska utveckling. Exempel från enskilda företag i andra länder visar också att det är lönsamt att öka mångfalden bland personalen. Förmågan att ta tillvara människor från andra kulturer i arbetslivet är ännu inte tillräckligt utvecklad i Sverige. Organisationer där mångfald är en tillgång och inte ett problem kommer i framtiden att vara de mest framgångsrika. Ett arbetsliv präglad av mångfald och öppenhet kommer att stärka kreativiteten och utvecklingsförmågan i hela vårt samhälle.

Det finns flera demokratiska och samhällsekonomiska argument för ett arbete för mångfald i det svenska samhället. Ekonomin och arbetslivet fungerar bäst om alla får utvecklas till sin fulla potential och om alla uppgifter hanteras av de mest kompetenta människorna, oavsett vilket kön eller vilken etnisk bakgrund de har. De organisationer och företag som präglas av mångfald kan lättare anpassa produkter och tjänster till en blandad kundbas. Med en blandad kår av anställda har företaget större möjlighet att ta till sig önskemål, behov och livsstil hos potentiella kunder. Dessutom kan fler konsumenter identifiera sig med de företag som satsar på mångfald.

Människor med olika social och kulturell bakgrund tenderar att ha olika perspektiv, därför kan de berika arbetet med nya idéer och insikter. Heterogena arbetsgrupper har en rikare erfarenhetsbas. Många studier stödjer slutsatsen att en heterogen arbetsgrupp söker fler alternativ för att lösa problem och oftare ifrågasätter givna antaganden. En heterogen grupp främjar därmed kreativitet och innovation.

Människor som tillhör en majoritet med samma bakgrund och erfarenheter tenderar ibland att ta sina egna värderingar och synsätt för givna. Detta kan slå över i inskränkthet. Att möta och arbeta tillsammans med människor med annorlunda bakgrund kan ge nya perspektiv. Den som lär sig att hantera olika kulturer och samarbetar med olika typer av människor är bättre förberedd på att hantera förändringar och

nya situationer, även i sitt dagliga arbete. Detta karaktäriserar även vår allt mer föränderliga värld.

Detta är inte bara en fråga på lång sikt. Det är redan i dag på väg att uppstå brist på arbetskraft inom vissa branscher. Inom sjukvården, i tekniska yrken och i skolor och högskolor saknas personer att anställa redan nu. Om högkonjunkturen håller i sig kommer det snart att saknas framför allt utbildad arbetskraft inom ytterligare områden. Om den goda utvecklingen på arbetsmarknaden ska bestå är det viktigt att få fram kvalificerade sökande till alla yrken. Här utgör personer med utländsk högskoleutbildning fortfarande en outnyttjad resurs.

Antalet utländska personer och deras utbildningsbakgrund m.m.

Sedan mitten av 1940-talet har, enligt uppgifter från Statistiska Centralbyrån (SCB), omkring 2 miljoner personer flyttat till Sverige samtidigt som cirka 1,2 miljoner personer har utvandrat härifrån. Antalet i Sverige bosatta personer, som är födda utomlands, uppgick i slutet av 1998 till närmare en miljon. Ytterligare knappt 800 000 personer, själva födda i Sverige, har minst en förälder som är född i ett annat land. Mellan 1,7–1,8 miljoner personer har alltså helt eller delvis utländsk bakgrund. Anledningen till att personer har invandrat till Sverige varierar. Av de utrikes födda som i dag bor i landet uppskattas omkring en tredjedel ha invandrat på grund av flyktinskäl, en tredjedel av familjeskäl och i övriga fall bedöms det röra sig om arbetskraftsinvandring.

Om man studerar arbetskraften i Sverige så finner man, enligt uppgifter från Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS), att andra halvåret 1998 fanns drygt 5,2 miljoner svenska medborgare i åldern 16–64 år. Därutöver hade 367 000 personer (16–64 år) i Sverige ett utländskt medborgarskap varav 248 000 var medborgare i ett land utanför Norden. Av de svenska medborgarna hade 509 000 personer tidigare haft ett utländskt medborgarskap. Drygt hälften av dessa personer är från länder utanför Norden.

Under 1990-talet har arbetslösheten ökat markant för utomnordiska medborgare. Sedan 1997 har ökningen hejdats bl.a. tack vare Kunskapslyftet och en bättre arbetsmarknad. Under andra halvåret 1998 uppgick arbetslösheten för gruppen till 27 procent. Utomnordiska medborgares deltagande i arbetslivet uppgick 1998 till 54 procent. Motsvarande siffra för svenska medborgare var 78 procent. Endast 45 procent av de utomnordiska kvinnorna deltog i arbetslivet. Av dem som inte deltog i arbetslivet studerade 55 000, varav en stor andel läste svenska

för invandrare och kompletterande teoretisk utbildning inom Komvux och Kunskapslyftet. 15 400 utomnordiska medborgare deltog i arbetsmarknadspolitiska program varav knappt hälften i arbetsmarknadsutbildning.

De utrikes födda i Sverige är en mycket heterogen grupp när det gäller utbildningsbakgrund. Det finns stora skillnader beroende på vilket land man utvandrat ifrån och beroende på vilka skäl som ligger bakom utvandringen. Generellt sett är dock utbildningsnivån på de utrikes födda hög. Det finns inget fullständigt material som beskriver utbildningsbakgrund för dem som är födda utomlands. De mest fullständiga uppgifter om utbildningsbakgrund som finns tillgängliga samlades in av SCB i samband med folk- och bostadsräkningen år 1990. Detta medför att det i dag inte är möjligt att ge en heltäckande bild av utbildningsbakgrunden hos utländska medborgare. Däremot görs uppskattningar och bedömningar av departement och myndigheter bl.a. av AMS och av Utbildningsdepartementet.

Om man likväl jämför utbildningsnivå för den del av Sveriges befolkning, som är infödd, med den del av befolkningen som har invandrat visar jämförelsen inga större skillnader. Andelen med längre högskoleutbildningar (3 år eller längre) uppgår till ca 12 procent i båda grupperna. Siffrorna är dock inte helt jämförbara eftersom uppgifter om utbildningsbakgrund saknas för 7 procent av de utrikes födda. Skillnaderna i utbildningsbakgrund bland utomnordiska medborgare är stor. Östeuropeer har den högsta utbildningsnivån hos utomnordiska medborgare. Ser man till enskilda länder så har mer än en tredjedel av dem som är födda i Ryssland, Kina, USA och Egypten en högskoleutbildning om minst tre år.

I slutet av februari 1999 fanns i Sverige 14 500 registrerade arbetsökande utomnordiska medborgare med eftergymnasial utbildning. Många av dessa, nästan 3 000, hade en teknisk eftergymnasial utbildning. I sammanhanget bör även beaktas att ett stort antal utomnordiska medborgare med akademiska examina sannolikt har anställning, fast i yrken som inte motsvarar deras tidigare utbildningsnivå.

4 Tidigare utredningar

Det har gjorts flera utredningar som sett över systemen för tillvaragande av utländska personers kompetens. Dessa tidigare utredningar har pekat på problem i systemen och lämnat förslag till åtgärder. Utredningen har valt att redovisa ett urval av tidigare utredningar relativt utförligt eftersom de visat sig till stor del ha giltighet även i dag och betydelse för denna utrednings uppdrag.

Utländsk studerande i Sverige

I början av 1980-talet lämnade gäststuderandekommittén sitt betänkande "Utländsk studerande i Sverige" (Ds U 1981:8). Mot bakgrund av den ökande strömmen av utomnordiska gäststuderande fick kommittén i uppdrag att studera förhållanden för dessa samt lämna förslag till former för att underlätta deras akademiska studier. I sammanhanget berördes även invandrarernas möjligheter till högskolestudier. Kommittén kartlade utländska studenters studieresultat, studiesociala förhållanden, tillämpning av antagningsregler samt högskolans kostnader för studenterna. Kommitténs huvudsakliga förslag var att de dåvarande sex universiteterna skulle ge en behörighetsgivande förutbildning för utländska studerande, en preparandutbildning, framför allt i svenska språket. Utbildningen syftade till att ge icke svensktalande studenter sådana kunskaper i svenska språket att de uppfyllde behörighetsvillkoren för antagning till grundläggande högskoleutbildning. Utbildningen skulle ge sådana kunskaper i svenska att den studerande skulle kunna tillgodogöra sig högskoleundervisning. Den skulle ge den studerande en god förmåga dels att förstå svenska i tal och skrift, dels att tala och skriva svenska. De studerande skulle vidare ges en god orientering om Sverige och svenska samhällsförhållanden. Detta moment lades parallellt med och ingick som ett led i undervisningen i svenska. I utbildningen skulle också ges studievägledning/yrkesorientering.

Målgruppen för utbildningen var huvudsakligen utländska studerande som inte hade för avsikt att stanna i Sverige, men utbildningen skulle även vara öppen för invandrare som hade för avsikt att studera vid högskolan av olika skäl. Olika huvudmannaskap (bl.a. Komvux) för utbildningen diskuterades, men kommittén fann att högskolan var den lämpligaste huvudmannen eftersom kopplingen till den akademiska miljön samt efterföljande studier var viktig. Kommittén kartlade noggrant de studiesociala förhållandena och föreslog att utbildningen skulle vara studiestödsberättigad.

Under flera år hade universiteterna särskilda uppdrag att anordna preparandutbildning. Detta gällde fram till i slutet av 1990-talet då samtliga universitet och högskolor i stället gavs ett generellt uppdrag att ge särskilt stöd åt studenter med invandrarbakgrund och vid behov anordna stödundervisning i svenska.

Att värdera utländsk kompetens

Regeringen gav år 1991 Riksrevisionsverket (RRV) i uppdrag att utreda samordning av verksamheten med bedömning, värdering och prövning av utländska utbildningar, examina och yrkeskunskaper i Sverige ("Att

värdera utländsk kompetens”, F 1992:9). RRV kartlade samtliga inblandade myndigheters bedömningsverksamhet av utländska examina (bl.a. Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ), Socialstyrelsen, universitet och högskolor m.fl.). RRV:s iakttagelser var att alltför många myndigheter var inblandade i arbetet med att bedöma och pröva utländska utbildningar och yrkeserfarenheter. Ett antal problem som hängde ihop med detta förhållande var att den enskilde hade svårt att överblicka systemet, att arbetsuppgifter ”bollades” mellan myndigheter, att service på vissa håll var begränsad och att samordningen mellan myndigheterna var bristande. På flertalet myndigheter där bedömningsverksamheten rymdes inom den ordinarie verksamheten fanns resursproblem och frågan var lågt prioriterad. Dessa problem accentuerades när antalet ärenden ökade. Ett ytterligare problem var att bedömningsprinciper varierade mellan myndigheter. Detta hängde samman med skillnader i tillgång till resurser och prioritering av verksamheten.

RRV föreslog en ny organisation och ett nytt arbetssätt för värderings- och bedömningsverksamheten. En central instans för samtliga bedömningsärenden skulle inrättas. Därigenom skulle en enhetlig bedömning kunna göras, kompetens byggas upp och effektivare rutiner och arbetssätt kunna utvecklas för att ta tillvara på den utländska kompetensen.

RRV:s förslag genomfördes aldrig. UHÄ lades ned 1992, en ny högskolelag trädde i kraft 1993 och Högskoleverket inrättades 1993. De problem som RRV uppmärksammade kring själva bedömnings- och tillgodoräknandeprocessen kvarstår i viss mån fortfarande.

Utländsk kompetens – ett resurstillskott till arbetsmarknaden

I en annan utredning granskade RRV hur utländsk kompetens togs tillvara på den svenska arbetsmarknaden (”Utländsk kompetens – ett resurstillskott till arbetsmarknaden”, F 1992:11). RRV hade i tidigare granskningar av svenskundervisningens och flyktingmottagningens organisation och funktion funnit brister. Ett problem som uppmärksammades var den för många invandrade akademiker mycket långa vägen till ett kvalificerat arbete.

Granskningen gav en sammanhängande bild av de svårigheter som invandrade akademiker mötte på vägen in mot den svenska arbetsmarknaden samt vilka hinder respektive åtgärder som var utslagsgivande för möjligheterna till ett kvalificerat arbete. RRV gjorde bl.a. en undersökning och kartläggning av ett urval av 160 invandrare med

akademisk examen från att de kom till Sverige under åren 1985–86 till deras dåvarande sysselsättning år 1991. Av undersökningen framgick att endast en tiondel, undantaget läkarna, av gruppen hade fem år efter ankomsten till Sverige lyckats få ett kvalificerat arbete som någorlunda motsvarade den tidigare utländska utbildningen. Flertalet personer hade över huvud taget inte kommit så långt som till att på allvar kunna söka kvalificerat arbete, utan befann sig fortfarande i någon form av studier eller hade gått till mindre kvalificerade arbeten, ofta via en yrkesutbildning genom arbetsmarknadsmyndigheterna. Tidsaspekten är särskilt viktig, enligt RRV, eftersom det finns en uppenbar risk att tiden för att få ett kvalificerat arbete ”börjar rinna ut” efter 5–7 år i Sverige när kunskaper från utbildning och yrkeserfarenheter börjat bli inaktuella och åldersfaktorn fått ytterligare betydelse.

Många av personerna i undersökningen hade givit upp tankarna på arbete som motsvarat tidigare utbildning. Orsakerna var bl.a. en strävan efter att så snabbt som möjligt bli självförsörjande samtidigt som vägen till ett kvalificerat arbete var komplicerad, lång och osäker. Tvivel på de egna yrkeskunskapernas gångbarhet på den svenska arbetsmarknaden, omfattande kompletteringskrav för ”svensk behörighet/ kompetens”, brist på kompletteringsmöjligheter eller bristfällig dokumentation av tidigare utbildning var avgörande för vägvalet.

För de personer som höll fast vid sin ursprungliga yrkesinriktning fann RRV en rad orsaker till försening i processen. Att skaffa sig tillräckliga svensk-kunskaper och andra nödvändiga behörighetsgivande kunskaper har inte sällan tagit upp till 3 år. Svårigheterna gällde att få fullgod information och vägledning om möjliga studievägar samt varierande finansieringsmöjligheter. När nödvändiga kunskaper inhämtats var problemet avsaknaden av nätverk i arbetslivet, möjligheten ”att få in en fot” på arbetsmarknaden och möjligheter till praktik inom det egna området. Bristen på kontaktnät och kunskaper om hur man söker ett kvalificerat arbete i Sverige innebar att invandrarna blev starkt beroende av arbetsförmedlingens hjälp. Reguljära arbetsförmedlingsinsatser har dock, enligt RRV, visat sig otillräckliga. Vägen till kvalificerat arbete hade i stället, för den begränsade grupp det varit fråga om, oftast gått via praktik genom särskilda projekt eller i anslutning till kompletteringsutbildningar inom högskolan.

Utifrån sina iakttagelser presenterade RRV ett antal förslag till åtgärder för att effektivisera möjligheterna till arbete för invandrarakademiker. RRV betonade vikten av en tidig kartläggning av tidigare utbildning, anpassade former av svenskundervisning, kompletterande utbildning och yrkesvägledning. Den förberedande fasen av svenskundervisning och samhällsorientering borde genomföras på ett mer sammanhållet sätt. Ett kursutbud borde skapas vid högskolorna som

kommunerna skulle kunna upphandla som kvalificerad svenskundervisning för akademikergruppen. För dokumentlösa flyktingar skulle möjligheter till praktisk yrkesprövning införas. De goda erfarenheterna av skraddarsydda kompletteringsutbildningar vid högskolan skulle fortsätta. Dessa hade fungerat betydligt effektivare än t.ex. omskolning via AMU. De goda erfarenheterna av projektlagd vägledning, praktikant-skaftning och platsförmedling borde fortsätta. Här lyftes särskilt praktiken fram som ett framgångsrikt sätt för invandrarakademikern att komma in i arbetslivet. En förutsättning var dock att det fanns tillräcklig studiesocial finansiering. RRV ansåg att det var viktigt att överföra de system och erfarenheter som vunnits och byggts upp i de olika projekten till den ordinarie verksamheten. Projekten med kompletteringsutbildning hade ofta inneburit betydande uppbyggnadskostnader och dessa investeringar riskerade att försvinna om de inte övergick i den reguljära verksamheten.

RRV föreslog en koncentration av kompletteringsutbildningar till ett fåtal universitet och högskolor för att samla de knapphändiga befintliga resurserna för att bygga upp högkvalitativa utbildningar och stöd till invandrarakademikerna. Organisationen av en mer permanent verksamhet måste dock i sista hand avgöras av lokala förhållanden som personalresurser, kompetens och sökandesammansättning vid respektive högskola.

Utredningen kan konstatera att flertalet av de problem som RRV fann i denna granskning fortfarande existerar.

Högskoleverkets uppföljning av aspirantutbildningen

Högskoleverket fick i uppdrag av regeringen att följa upp och utvärdera den särskilda utbildningssatsningen inom högskolan som finansierades med arbetsmarknadspolitiska medel, däribland aspirantutbildningen ("Bara jag får chansen att få visa vad jag kan", 1998:6R). Av uppföljningen framgår att under läsåren 1995/96 och 1996/97 gavs det möjligheter för 2 370 arbetslösa personer med utländsk akademisk examen att gå en utbildning som omfattade 40 poäng, gavs på heltid och som varvade teori med praktik med syfte att ge en bättre utgångspunkt på arbetsmarknaden. Alla som var behöriga till högskolestudier kunde söka till utbildningen och i mån av plats antas utan att uppfylla alla kriterier (arbetslös, invandrare, tidigare akademisk utbildning). I praktiken var det mycket få utöver invandrarakademiker som sökte och antogs.

Nio lärosäten anordnade utbildningen läsåret 1995/96 och ytterligare fyra lärosäten läsåret 1996/97. Totalt under de två läsåren fanns det 740 registrerade studenter på aspirantutbildningen. Lärosätena hade som särskilda åtaganden att erbjuda aspirantutbildning och erhöll särskilda

resurser för ändamålet. Sedan budgetåret 1997 angavs i regleringsbrevet att högskolor vid behov skulle erbjuda aspirantutbildning. Bedömning av behov samt omfattning av utbildningen skulle göras av högskolan. Detta innebar att det var upp till varje högskola att själva bedöma och genomföra utbildningen inom den reguljära verksamheten. Läsåret 1997/98 genomfördes aspirantutbildningen vid fem högskolor. Hösten 1997 var ett 100-tal studenter registrerade vid fem lärosäten.

Studenternas utländska bakgrund varierade inom aspirantutbildningen och mer än 60 olika nationaliteter fanns representerade. Den vanligaste nationella bakgrunden var forna Jugoslavien, övriga östeuropeiska länder samt Iran och Irak. Genomsnittsåldern på studenterna var 39 år. I genomsnitt hade aspiranterna bott i Sverige 5,3 år innan de påbörjade aspirantutbildningen. Den vanligaste akademiska utbildnings- och yrkesbakgrunden var ämneslärare, civilingenjörer och ekonomer.

Universitet och högskolor svarade själva för utformning och innehåll i de teoretiska avsnitten. Det förekom i grova drag tre olika modeller av aspirantutbildningen.

- En sammanhållen särskild utbildning som planerats och genomförts enbart med dessa studenter som deltagare,
- utbudsorienterad utbildning där studenten efter samråd med ansvarig för aspirantutbildningen studerat på reguljära kurser som bäst kompletterat studentens bakgrund,
- blandad utbildning som förenat de ovannämnda två modellerna.

Speciella kurser i svenska och inslag av olika praktiskt orienterande övningar i svenska ingick vid samtliga lärosäten. Vid de flesta av lärosätena var kurser i svenska en väsentlig del av aspirantutbildningen. Omkring 40 procent av aspirantstudenterna läste kurser i svensk kultur/samhälle. Utbildning i datoranvändning uppgavs av närmare 50 procent av studenterna.

Praktiken i aspirantutbildningen har varierat i uppläggning och tidslängd mellan lärosätena. Vanligast var att aspirantstudenterna hade en praktik på 10 veckor. Ungefär 21 procent av aspirantstudenterna uppgav att de ej hade någon praktik. Innehållet i praktiken var huvudsakligen olika projektarbeten som resulterat i uppsatser i samarbete med ett "beställande" företag, kvalificerat arbete på en arbetsplats eller enklare arbete på en arbetsplats.

Administrationen av aspirantutbildningen skedde oftast med en projektansvarig. Utbildningen krävde mycket arbete vad gäller planering och genomförande. Flertalet av lärosätena hade förutom ren administration studievägledare och personer som arbetade med praktikanskaffning. Vissa lärosäten hade ett samarbete med länsarbets-

nämnden med bland annat praktikanskaffning, som diskussionspartner vid utformningen av utbildningen och med marknadsföring.

Lärosätena fick en garanterad ersättning per planerad helårsstudent oberoende av antalet studenter som sedan gick på utbildningen. Ersättningen för varje planerad helårsstudent utgjorde 4 500 kronor och ersättningen för en helårsprestation beräknades till 24 500 kronor.

Studiefinansieringen för studenterna på aspirantutbildningen utgick från principen om studiemedelsfinansiering. Möjligheterna till andra finansieringssätt har dock funnits. Många av studenterna erhöll s.k. utbildningsbidrag (ungefär 70 procent) från länsarbetsnämnden. Kostnaderna för utbildningsbidrag är svåra att uppskatta, men utgår man från en genomsnittlig ersättning på 65 000 kronor per individ och år blir kostnaderna ungefär 35 miljoner kronor för de båda läsåren. Utbildningskostnaderna för aspirantutbildningen de båda läsåren har uppskattats till ungefär 24 miljoner kronor.

Högskoleverket redovisar i rapporten ett antal problem och erfarenheter från aspirantutbildningen. Rekryteringen till aspirantutbildningen fick inte det resultat som man hade hoppats på vid de flesta lärosätena. Lärosätenas erfarenheter kring rekryteringen kan sammanfattas i följande punkter:

- otillräckliga förkunskaper hos studenterna (ej behöriga)
- oklar studiefinansiering för studenterna ledde till osäkerhet bland sökande
- för kort planeringstid åtminstone inför antagningen hösten 1995
- svårt att marknadsföra utbildningen och informera
- via lämpliga kanaler om utbildningen för att nå rätt målgrupper

Den generella erfarenheten av rekryteringen var att tidiga avhopp huvudsakligen berodde på studenternas ekonomiska situation. Därutöver har alla lärosäten kunnat konstatera att förkunskaperna inte har uppfyllts vad gäller kraven på svenska och engelska. För att kunna anta studenter var många lärosäten tvungna att ge dispens från kravet på genomfört rikstest i svenska och/eller kravet på gymnasiekompetens i engelska. Behörighetsreglerna och dispensererna har, menar lärosätena, inte bara påverkat rekryteringen utan även hur studenterna senare har klarat sig på utbildningen.

Praktiken har för studenterna varit en viktig orsak för att söka till aspirantutbildningen. Det är också det avsnitt på utbildningen som varit det mest arbetskrävande och problematiska. Det har vid samtliga lärosäten varit svårt och arbetskrävande att rekrytera företag och organisationer och att matcha rätt studenter till rätt företag. På en del lärosäten började rekryteringsprocessen tidigt och med särskilt anställd personal. Resultatet har då varit bättre. Detta angreppssätt var mer lyckat, men

samtidigt mycket mer resurskrävande och tidskrävande. Förväntningarna hos aspirantstudenterna var höga inför starten av utbildningen och besvikelsen var också stor bland de studenter som hade svårt att hitta en praktikplats eller praktik som kändes meningsfull. När praktikplatser inte fanns att tillgå tillkom andra lösningar. Kraven på att utbildningen skulle motsvara och ge 40 poäng under ett läsår och dessutom innehålla en praktikdel vållade bekymmer för en del av universiteten och högskolorna. En del lärosäten löste detta genom att kombinera praktiken med en uppsats vilket innebar ett sätt att lösa poängfrågan. Utbildningens innehåll och utformning har fått blandade reaktioner. Inslaget av svenska på utbildningen har generellt varit mycket uppskattat av studenterna, medan det inte alltid har upplevts som meningsfullt med de teoretiska avsnitten på utbildningen.

Enligt Höskoleverkets uppföljning har utbildningen givit en bra komplettering till tidigare utbildning och ökade kunskaper som är nödvändiga för att arbeta inom tidigare yrkesområden. Detta tycks särskilt vara fallet för pedagoger, lärare och ekonomer. Vidare var en viktig positiv del i utbildningen att lära sig mer svenska, framför allt träning i svenska fokuserad på specifika ämnesområden. Utöver svenska språket har insikter och kunskaper i svenskt samhälle upplevts som en viktig del av utbildningen. Enligt Höskoleverkets uppföljning är det träningen i svenska och kunskaperna om svenskt samhälle och kultur som ansågs vara de viktigare delarna av utbildningen och i mindre utsträckning de teoretiska ämneskunskaperna. Att få befinna sig i högskolemiljön, att få tillbaka en identitet som akademiker har givit ökat självförtroende. Identiteten som akademiker innebar ökat självförtroende att våga söka sig ut på arbetsmarknaden igen och söka de arbeten man har utbildning för.

Totalt uppgav 33 procent av aspirantstudenterna att de efter utbildningen hade ett förvärvsarbete på den reguljära arbetsmarknaden eller hade ett eget företag och arbetade som konsult/frilans. Enligt Höskoleverkets undersökning visar aspirantutbildningen generellt relativt goda resultat i jämförelse med andra arbetsmarknadsutbildningar. En tredjedel av de studenter som gick på aspirantutbildningen hade fått anställning i någon form efter utbildningen. En arbetsmarknadsåtgärd som invandrarpraktik brukar i genomsnitt leda till att 19 procent av deltagarna får arbete i någon form på den reguljära arbetsmarknaden. Samtidigt kan resultaten av utbildningen indikera ett misslyckande om man ser till de mål och syften som låg till grund för utbildningen. En stor andel av studenterna hittade inte ett kvalificerat arbete efter utbildningen och av de studenter som hittade ett arbete var det till stor del arbeten som var av tillfällig karaktär. Så många som upp

emot en tredjedel hade dock hittat någon form av arbete efter utbildningen upp till tio månader efter utbildningen.

En annan reflektion av Högskoleverket är att arbetsgivare ofta är tveksamma inför invandrarakademikerna, vilket gör att förutsättningarna på arbetsmarknaden inte enbart skapas genom utbildning. Invandrarnas tidigare erfarenheter på arbetsmarknaden, som aspirantstudenterna har redogjort för, visar tydligt att det svåraste problemet är bristen på kontakter och att arbetsgivares attityder ofta upplevs som en barriär. En annan svårighet som aspirantstudenterna upplevt på arbetsmarknaden är bristande språkkunskaper. Ett av de viktigaste motiven att söka sig till aspirantutbildningen var behovet av undervisning i svenska. Studenter på aspirantutbildningen har framfört att de ofta behöver mer kvalificerad undervisning i svenska. Denna aspekt framförs även av universiteten och högskolorna som anordnade aspirantutbildningen.

Högskoleverkets slutsats är att med alla dessa aspekter sammantagna har aspirantutbildningen lyckats i den meningen att många av studenterna har ökat sitt självförtroende och sina förutsättningar för ett bättre utgångsläge. Kunskaperna och färdigheterna i svenska har förbättrats och utvecklats och studenterna har fått tillgång till ett kvalificerat språk, något som är nödvändigt inom de områden de ämnar söka arbeten i.

I avsnittet 6.1 redovisar utredningens sina iakttagelser från studier av aspirantutbildningen vid Stockholms universitet och Göteborgs universitet.

5 Värdering och tillgodoräknande av utländska högskoleutbildningar

5.1 Högskoleverkets verksamhet med värdering av utländska högskoleutbildningar

Högskoleverket värderar utländsk högre utbildning som är slutförd med examen. Huvudsyftet med värderingsverksamheten, som nu funnits i drygt tio år, är att underlätta inträdet på den svenska arbetsmarknaden för personer med utländsk högre utbildning och att på så vis tillvarata värdefull kompetens. Verksamheten har vidare till uppgift att underlätta internationell rörlighet för studenter och akademiskt utbildade i övrigt. En värdering innebär att en utländsk högskoleutbildning jämförs med svensk högskoleutbildning. Värdering av utländsk utbildning har under åren utvecklats från ekvivalering – med krav på närapå exakt överensstämmelse mellan utbildningarna – till erkännande, (mindre skillnader i innehåll), respektive acceptans av den utländska utbildningen, (mindre skillnader i innehåll och omfattning).

Ett erkännande kan vara av olika slag. De bedömningar som görs av Högskoleverket avser huvudsakligen erkännande av utbildningar för yrkesverksamhet som inte är reglerad i Sverige, s.k. ”de facto” yrkesmässigt erkännande (t.ex. ingenjör-, ekonom-, humaniora-utbildningar). Bedömningen är avsedd dels att vara en rekommendation för den som skall fatta beslut om anställning, dels att fungera som en vägledning och ett hjälpmedel för svenska universitet och högskolor som har att fatta beslut om tillgodoräknande av utbildning eller om antagning, s.k. akademiskt erkännande. Utbildning förberedande för yrke som är reglerat i Sverige bedöms av respektive sektorsmyndighet, t.ex. Socialstyrelsen för läkare och sjuksköterskor och Jordbruksverket för veterinärer. Inom EU har generella direktiv fastställts avseende erkännande av behörighetsgivande utbildning och yrkeskompetens. I Sverige har Högskoleverket informationsansvar för dessa direktiv, medan erkännandefrågorna handläggs av ansvarig behörig myndighet.

I Högskoleverkets värderingsutlåtanden anges resultatet av en jämförelse mellan den utländska utbildningen och svensk högskoleutbildning beträffande nivå, omfattning och huvudsakligt innehåll samt, i tillämpliga fall, syfte med utbildningen, dvs. i vilken utsträckning den förbereder för forskarstudier och/eller viss yrkesverksamhet i utbildningslandet. Utlåtandet innehåller Högskoleverkets bedömning, som normalt anges i poäng på svensk högskolenivå inom ramen för relevant svenskt utbildningsprogram eller område.

Värderingen av utländska utbildningar är avgiftsfri. Handläggningstiden för ett ärende varierar, men ligger i genomsnitt på cirka fyra

månader. Sedan värderingsverksamheten inrättades har värderingar gjorts av tiotusentals ansökningar gällande utbildningar från ett hundratal länder. Uppgifter från avgjorda ärenden överförs till en intern databas. Databasen byggs successivt ut och omfattar för närvarande ca 15 000 bedömningar. Under år 1999 bedömer Högskoleverket att cirka 2500 ansökningar kommer att handläggas varav 300–400 berör examina från utländska lärare.

Högskoleverket har täta kontakter med universitet och högskolor för utbyte av information. Tillgodoräknandefrågor avgörs av lärosätena. På begäran lämnar Högskoleverket information i hithörande frågor, som kan utgöra underlag för besluten om akademiskt erkännande. Verksamheten med värdering av utländsk högskoleutbildning förutsätter en samlad kompetens och kunskap, såväl generell som specifik, täckande alla utbildningssektorer. Vidare krävs en samlad kunskaps- och erfarenhetsbank avseende dels det svenska högskolesystemet, dels de olika ländernas skol- och högskolesystem, historia, kultur m.m. Varje land har en huvudansvarig handläggare och varje ärende avgörs efter samråd med två kollegor. Egna, liksom internationella kollegors, erfarenheter av värdering av utländsk högskoleutbildning ger vid handen att det tar minst ett år innan man kan arbeta helt självständigt med mindre komplicerade utredningar rörande värdering av utbildningar från ett visst land. Man lär sig metodiken genom att – ofta under handledning av en erfaren handläggare – värdera utbildningar tillhörande ett eller ett par länders utbildningssystem. Kunskaperna från detta utredningsarbete kan sedan tillämpas vid värdering av utbildningar från andra länder.

Sammanfattningsvis kan sägas att det för verksamheten krävs inte endast generellt goda kunskaper om de utländska utbildningssystemen utan även gedigna kunskaper om såväl nuvarande som tidigare utbildningsväsende i Sverige. En samlad kompetens och kunskap, såväl generell som specifik, täckande alla utbildningssektorer förutsätts också. Vidare krävs övergripande kunskaper om den svenska arbetsmarknaden liksom erfarenhet av och intresse för internationella frågor och invandrarfrågor.

Som tidigare redovisats ovan har RRV granskat verksamheten med bedömning, värdering och prövning av utländska examina. Ett deluppdrag i granskningen bestod i att särskilt ta ställning till ekvivaleringsverksamheten vid dåvarande UHÄ. RRV:s slutsats var att verksamheten fungerade väl och skulle fortsätta. Det fanns av flera skäl ett behov av en samlad kompetens centralt kring dessa frågor. Ett problem som särskilt gäller flyktingar är att flera av dem saknar dokument vid ankomsten till Sverige och därför inte kan styrka tidigare utbildning och examina. Detta problem gäller naturligtvis i såväl Högskoleverkets värderingar som vid universitetets och högskolors tillgodoräknande. Denna

bild har bekräftats av det underlag och synpunkter som denna utredning nåtts av. Högskoleverkets verksamhet med värdering av utländska examina har ett gott renommé i landet och är ett betydelsefullt nationellt stöd för universitet och högskolor i deras arbete med tillgodoräknande av utländsk utbildning. Det är viktigt att Högskoleverket kan fortsätta att utveckla det stöd som behövs i tillgodoräknandeprocessen vid universitet och högskolor.

5.2 Tillgodoräknande av utländsk högskoleutbildning vid universitet och högskolor

I högskoleförordningen (1993:100) finns regler om tillgodoräknande av högre utbildning. Det är universitet och högskolor som fattar beslut om detta var för sig. Statsmakterna har uttalat sig om att bestämmelserna bör tillämpas generöst för att bl.a. främja rörlighet bland studenter. Som framgått av redovisningen av Högskoleverkets värderingsverksamhet är bedömning av utländsk högskoleutbildning mycket komplex och ställer höga krav på kompetens och resurser. Detta gäller givetvis i samma utsträckning för tillgodoräknande vid universitet och högskolor. Ett problem är att betyg och examina inte sällan är flera decennier gamla och baserade i helt andra utbildningssystem som inte alltid är jämförbara med dagens i Sverige. Detta gäller förvisso även äldre svenska betyg och examina.

Regeringen gav 1998 Högskoleverket i uppdrag att följa upp hur bestämmelserna om tillgodoräknande av kurser i högskoleförordningen tillämpades ("Tillgodoräknande av kurs", 1998:32 R). Utredningen visar att vid många högskolor förekommer betydande formella brister vid tillämpningen av högskoleförordningens bestämmelser om tillgodoräknande av kurs. Det finns skillnader vid bedömningen om tillgodoräknande mellan olika slag av utbildningar. Vidare fann Högskoleverket att tillämpningen av bestämmelserna om tillgodoräknande inte alltid präglas av den generositet som regering och riksdag förutsatt.

De formella bristerna kan, enligt Högskoleverket, bero på att högskolornas beslut om tillgodoräknande fattas på för låg nivå i förvaltningen där kännedom om gällande förvaltningsrättsliga regler är otillräcklig. Även skillnaderna i bedömning och bristen på generositet kan delvis bero på att besluten fattas på för låg nivå i förvaltningen. Skillnaderna i bedömningen och bristen på generositet kan dessutom hänga samman med att det inte alltid finns tillräcklig förståelse på högskolorna för den ökade variationen i utbildningen inom Sverige och en ökad internationalisering. Samtidigt finns det en viss motsättning mellan å ena sidan ökad profilering och variation i utbildningsutbudet och

internationaliseringen av utbildningen och å andra sidan generöst tillgodoräknande. Inom flera lärosäten pågår det arbete med att åtminstone till viss del överbygga denna motsättning.

Högskoleverket slutsatser var att gällande bestämmelser ger utrymme för en generös tolkning. Varken åtgärder i form av ändringar i högskoleförordningens bestämmelser om tillgodoräknande eller i form av föreskriftsrätt för Högskoleverket i frågor om tillgodoräknande är således påkallade. Sådana ändringar är enligt Högskoleverket mindre lämpliga också med hänsyn till högskolornas ansvar för kvaliteten i utbildningen och dessas frihet att organisera studier och bestämma om innehållet. I stället bör högskolornas arbete med tillgodoräknande granskas, följas upp och stödjas genom Högskoleverkets tillsyn och genom verkets uppföljning och utvärdering av kvalitetsfrågor. Inom ramen för dessa verksamheter kan verket granska hur högskolorna tillämpar bestämmelser om tillgodoräknande ur rättssäkerhetssynpunkt och följa upp om tillämpningen ger studenterna förbättrade möjligheter att röra sig över gränser och mellan högskolor inom landet. I frågor om tillgodoräknande av utländsk högre utbildning är Högskoleverket berett att medverka genom att göra NARIC-databasen sökbar på ett bättre sätt än hittills och genom att fortsätta sitt stöd genom verksamheten med värdering.

Enligt högskoleförordningen får en högskolas beslut om tillgodoräknande av kurs överklagas till Överklagandenämnden för högskolan (ÖNH). Beslut av nämnden får inte överklagas. Utifrån nämndens beslut kan en praxis växa fram kring tillgodoräknande av kurs. Av Högskoleverkets tillsynsrapport framgår att antalet ärenden om tillgodoräknande som anmälts och avgjorts av ÖNH var mycket få. Under åren 1994–1997 avgjordes mellan 15–20 ärenden varje år som rörde tillgodoräknande medan det totala antalet avgöranden uppgick till cirka 1 200 varje år.

Av Högskoleverkets tillsynsrapport framgår att det finns problem vad gäller tillgodoräknande av kurser. Detta har även framgått av de intervjuer som utredningen har genomfört. Det finns ett behov av att ytterligare belysa och kartlägga tillämpningen av regelverket för tillgodoräknande av utländsk högskoleutbildning. Det har dock inte varit möjligt att genomföra en sådan undersökning inom utredningen med de förutsättningar som givits för uppdraget.

Som ett led att stödja universitet och högskolor i arbetet med tillgodoräknande har Högskoleverket initierat ett nätverk för handläggare som arbetar med dessa frågor. Under hösten 1999 har en konferens anordnats som redovisat olika utredningar, diskuterat frågeställningar samt fungerat kontaktskapande inom området. Högskoleverket har fortsatt dessa aktiviteter under hösten och vintern 1999.

Högskoleverket konstaterade i rapporten att det inom flera lärosäten pågår ett arbete att utveckla tillämpningen av tillgodoräknande. Som ett led i det arbetet tillsatte Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) under 1998 en arbetsgrupp för att lämna förslag till generella riktlinjer för tillgodoräknande av utländsk högskoleutbildning och förslag till god sed i arbetet med erkännande/tillgodoräknande av utländsk utbildning (SUHF-rapport 1999). Rapporten remitterades till samtliga universitet och högskolor under hösten 1999. Remissopinionen var genomgående positiv och såg rapportens rekommendationer som ett gott stöd för det fortsatta arbetet med tillgodoräknande. SUHF avser att även fortsättningsvis följa utvecklingen av behovet av stöd för tillgodoräkandet.

I utredningen har framkommit att tillgodoräkandet av högre utbildning är en mycket komplicerad process. För universitet och högskolor ställer det höga krav på kompetens och resurser ute hos institutioner och hos centrala funktioner att hantera de ärenden som kommer in. Det är slutligen en enskild tjänsteman som ska göra en bedömning av den utländska utbildningen där förordningens regler, befintligt kursutbud, kunskaper och underlag om utländska utbildningar och om individen skall vägas samman. Det är inte ovanligt att samma utländska kurser kan bedömas olika vid olika lärosäten.

Ett sätt för att främja en enhetligare och effektivare bedömningsprocess är det samarbete som Högskoleverket och SUHF initierat som syftar till att sprida kunskap och erfarenheter och att skapa nätverk mellan de tjänstemän som arbetar med dessa frågor. Om fler ärenden prövas i ÖNH kan en praxis för tillgodoräknande växa fram. Utredningen har erfarit att ett mer formaliserat samarbete och kontaktnät under vintern 1999/2000 har etablerats mellan handläggare av tillgodoräknandefrågor vid universitet och högskolor och Högskoleverket enligt de ambitioner som funnits.

6 Utredningens iakttagelser

De personer med utländsk högskoleutbildning som invandrat till Sverige är väldigt olika och skälen till varför de kommit till Sverige varierar. Detta påverkar även deras förutsättningar för att komma in på arbetsmarknaden och vilket behov av kompletterande utbildning och stöd de har. Förutsättningarna för personerna att komma in på arbetsmarknaden varierar betydligt. Den grupp som kommer till Sverige som flyktingar har ofta en svårare utgångspunkt och saknar inte sällan såväl resurser som kontaktnät i Sverige. Dessutom kan de vara kluvna i sitt förhållningssätt dvs. hur mycket de vill satsa på att vara kvar i Sverige.

Detta ställer höga krav på stöd och utbildning från samhällets sida. En annan grupp består av personer som gifter sig med en svensk medborgare och därmed oftast snabbt får stöd och nätverk genom sin svenska partner. Hos denna grupp är behoven av annat slag. Ytterligare en grupp består av personer som söker sig till Sverige för att arbeta och bosätta sig här vilket också innebär särskilda behov. En fjärde grupp består av nordiska medborgare där gynnsammare förutsättningar gäller både i fråga om den kulturella gemenskapen och genom de överenskommelser som finns mellan de nordiska länderna.

Högskolan har en viktig roll att erbjuda olika former av kompletterande utbildning och undervisning i svenska för dessa grupper. Denna typ av utbildningar har funnits i högskolan sedan länge, dock i olika former och omfattning. En rad insatser har gjorts både inom högskolan och inom arbetsmarknadsverket sedan början av 1970-talet. Insatsernas inriktning har i stort sett varit likartad, undervisning i svenska, praktik, undervisning om det svenska samhället och dess kultur. Omfattningen har varierat utifrån resurser och arbetsmarknadens konjunkturer. Nedan redovisas utredningens iakttagelser kring olika insatser som gjorts inom högskolan: Aspirantutbildningen, olika projektlagda kompletteringsutbildningar/ arbetsmarknadsutbildningar, svenskundervisning och kompletteringsutbildningar till reglerade yrken.

6.1 Aspirantutbildningen

Enligt regleringsbrevet för budgetåret 1999 bör universitet och högskolor uppmärksamma att studenter med invandrarbakgrund kan behöva särskilt stöd och skall vid behov anordna stödundervisning i svenska. Vidare skall universitet och högskolor vid behov erbjuda särskild teoretisk och praktisk utbildning för arbetssökande personer med utländsk högskoleutbildning s.k. aspirantutbildning enligt förordningen (1995:889) om en särskild teoretisk och praktisk utbildning vid universitet och högskolor. Bedömning av behovet och omfattningen av stödundervisning i svenska och aspirantutbildning skall göras av högskolan. Såvitt utredningen har erfarit erbjuds aspirantutbildningen i dagsläget endast vid ett fåtal högskolor trots att behovet av utbildningen torde vara stort runt om i landet.

Utredningen har tidigare redovisat en uppföljning gjord av Högskoleverket av aspirantutbildningen (kapitel 4). Nedan görs en beskrivning av erfarenheter och iakttagelser från aspirantutbildningen vid Göteborgs universitet och Stockholms universitet.

Göteborgs universitet

Vid Göteborgs universitet planerades ursprungligen för en antagning av 600 personer till aspirantutbildningen. Närmare 1 400 personer kom att ansöka av vilka 436 antogs till aspirantutbildningen. Omfattningen var relativt stor för en utbildning som i stort sett var ny och som inte prövats tidigare. En så pass omfattande utbildning förutsätter tid och resurser för att kunna genomföras tillfredsställande, men detta fanns ej initialt under 1995. Planeringstiden var mycket kort och trots stöd av arbetsmarknadsmyndigheterna fanns inte tillräckliga resurser för att ta emot alla sökande. 272 studenter påbörjade slutligen utbildningen, av vilka de flesta hade fått dispens från behörighetsreglerna. Medelåldern bland studenterna var 40 år.

Utbildningen lades upp i fem olika inriktningar: teknik, ekonomi, miljö, lärande och vård. Inom utbildningen fanns ingen direkt svenskundervisning, utan denna integrerades i den ordinarie undervisningen. De som var i stort behov av svenskundervisning fick gå en preparandutbildning en termin före aspirantutbildningen. Stor vikt lades vid att utforma kurserna så att studenterna fick skriva mycket, använda datorer och ha heldagsstudier på plats. Detta för att träna färdigheter i svenska språket och för att utveckla en social samhörighet.

En viktig erfarenhet var behovet av att inledningsvis kartlägga/inventera kunskaper och kompetens hos de antagna och utifrån detta lägga upp individuella handlingsprogram. Detta skedde i ett projekt tillsammans med Länsarbetsnämnden i Göteborg (Lotsen-projektet). Lotsen-projektet placerade de sökande i tre olika grupper. Dessa grupper var

- direkt anställningsbara (behövde ingen ytterligare utbildning),
- kortare behov av anpassning (kandidat för aspirantutbildning) och
- behov av längre satsningar (inledningsvis inte högskolans ansvar).

I urvalet bedömdes såväl studentens kompetens och förutsättningar som prognosen på arbetsmarknaden. Det bedömdes som viktigt att inte inge falska förhoppningar för framtiden för studenterna. En sådan prövning kunde motiveras av att de studerande uppbar utbildningsbidrag som beslutas av länsarbetsnämnden och som har att beakta sådana hänsyn. Det bedömdes som viktigt därför att ingen, vare sig den studerande eller samhället, tjänar på att efter ett års studier återigen vara arbetslös.

Eftersom utbildningen var ny innebar det initiala utvecklingskostnader. Utbildningen var lärar- och personalintensiv, krävde specialisering av kurser och särskilda administrativa resurser; sammantaget betydande kostnader som inte täcktes av de resurser som ställdes till förfogande. Vid Göteborgs universitet erhöll den ansvariga institutionen

en ersättning om 22 000 kronor per student vilket inte täckte kostnaderna fullt ut. Över 60 institutioner var inblandade som utbildningsanordnare. Kurserna var skräddarsydda inom dessa institutioner. Entusiasmen att delta från andra institutioner var begränsad. För att få till stånd kurser erfordrades garanterade belopp till institutionerna oavsett de prestationer som studenterna genomförde. Detta medförde ytterligare ökning av kostnaderna för en redan ”dyr” utbildning. Den prestationsbaserade delen i ersättningen var problematisk och även missriktad för denna utbildning eftersom en av målsättningarna var att få studenterna i arbete och om de lyckades en bit in i terminen så fick institutionen inte ersättning för sina kostnader.

Det fanns ambitioner att tillämpa problembaserad pedagogik i undervisningen eftersom den innehåller en rad egenskaper som just denna målgrupp behöver. Det är samtidigt också en kostnadskrävande pedagogik och det skedde endast i begränsad omfattning.

Behovet av administrativ samordning och stöd var stort i utbildningen. Det fanns ett behov i gruppen av bl.a. språkstöd, hjälp med myndighetskontakter, yrkes- och studievägledning. Lärarna fick till stor del hantera även dessa uppgifter.

Aspirantutbildningen lades ned efter två år. En viktig orsak var att de särskilda resurserna och det särskilda åtagandet till universitetet att anordna aspirantutbildning upphörde. I stället blev aspirantutbildningen en del av universitetets ordinarie uppdrag. Incitamenten att ge aspirantutbildningen inom ordinarie uppdrag blev mycket svaga, bl.a. därför att kostnaderna inte täcktes inom ramen för resurstilldelningssystemet. För denna typ av utbildning som spänner över samtliga utbildningsområden var det en fördel med ett särskilt uppdrag, och med tillhörande resurser för att det hela skulle komma till stånd och lyckas.

Vid intervjuerna framkom att det fanns ett behov av fortsatta insatser för invandrarakademiker i regionen och att det var viktigt att aspirantutbildningen kunde fortsätta eftersom upparbetade kontakter ”klingar” av, blir gamla om de inte hålls vid liv. De system som byggts upp raderas fort om de inte underhålls och det kostar mycket att bygga upp dem på nytt. Någon ytterligare aspirantutbildning har dock inte anordnats efter dessa insatser.

Samtidigt som det fanns en rad initiala problem vid planering och genomförande av aspirantutbildningen vid Göteborgs universitet, var det övergripande intrycket och erfarenheten hos de utbildningsansvariga att modellen var bra och innehöll de moment som var nödvändiga för att öka möjligheterna för invandrarakademiker att komma ut i arbetslivet till kvalificerade yrken. Om utbildningen hade fortsatt skulle man sannolikt finna lösningar på de flesta problem som funnits. Det huvudsakliga

problemet för en fortsatt satsning hänfördes som ovan redovisats till kostnaderna för och finansieringen av utbildningen.

Vid Göteborgs universitet pågår en uppföljning över hur deltagarna i aspirantutbildningen lyckats komma ut på arbetsmarknaden och vilken roll utbildningen spelat i deras möjligheter att få ett adekvat arbete. Projektet har delredovisats under hösten 1999 och kommer att slutredovisas under våren 2000. Uppföljningen har kartlagt personer med utländsk akademisk examen i Göteborgsområdet som antingen deltagit i aspirantutbildningen, eller gått direkt till arbetsmarknaden. Tendensen har varit att deltagarna i aspirantutbildningen hade anställning eller studerade vid högskolan i större utsträckning än icke-aspiranterna. Många av dem som deltog i aspirantutbildningen vid Göteborgs universitet hade inte formell behörighet, huvudsakligen i svenska, utan gavs dispens. Hur studenterna fått tillträde till utbildningen visade sig dock inte spela någon större roll för deras arbetssituation. Praktiken har haft en stor betydelse för den fortsatta arbetssituationen. De med längre praktik har arbete i större utsträckning än övriga.

Stockholms universitet

Vid Stockholms universitet anordnades aspirantutbildning första gången hösten 1995. 550 personer ansökte av vilka 110 antogs (cirka 50 studenter hade formell behörighet, övriga gavs dispens). Även Stockholms universitet genomförde en kartläggning av samtliga 110 antagna studenter, vilket gav en bra bild över sammansättningen av gruppen, tidigare utbildning, förkunskaper och personliga bakgrundshistorier. Ytterligare en erfarenhet av kartläggningen var att studenterna upplevde att de blev professionellt bemötta på ett sätt som de inte hade tidigare erfarenheter av. De blev bemötta som akademiker och som en resurs som samhället hade behov av.

Den tidigare svenskundervisningen, sfi, uppmärksammades vid Stockholms universitet som ett problem. Undervisningen hade legat på en alldeles för låg nivå vilket inte fungerat för akademikerna. Det hade varit mer ändamålsenligt med en akademikeranpassad svenskundervisning som skulle ha givits vid högskolan.

Aspirantutbildningen gavs helt och hållet inom ramen för företags-ekonomiska institutionen, oavsett akademisk bakgrund hos studenterna. Principen var att aspirantutbildningen inte nödvändigtvis behövde vara ämnesinriktad, utan snarare skulle ha en allmän akademisk inriktning. Innehållet i utbildningen bestod av kurser om svenska förhållanden, viss ämnesfördjupning eller uppdatering, svenskundervisning och praktik. Studietakten i kursen var hög och ställde hårda krav på såväl studenter som lärare. Detta överraskade många deltagare som förväntat sig ett

annat förhållningssätt. Det bedömdes dock som viktigt att ha denna ambitiösare inriktning för att få kvalitet i utbildningen. Studenterna hade en jämförelsevis hög prestationsgrad (högre än genomsnittet vid universitetet).

Det fanns diskussioner om hur man skulle bedöma praktikdelen och i vilken utsträckning krav på akademiskt djup skulle ställas. Samtidigt bedömdes de akademiska poängen inte vara avgörande för studenterna, utan det var innehållet i praktiken och skapandet av ett nätverk som var viktigt. Stockholms universitet valde att låta aspiranterna själva söka praktikplatser och inom ramen för den författa en uppsats på C-nivå som sedan låg till grund för poänggivning. Universitetet hjälpte till med att matcha kontakter med arbetsgivare. Det bedömdes som viktigt att universitetet kontaktade arbetsgivare och erbjöd kompetens. Det fungerade som en alternativ väg till arbetsgivarna i stället för den vanliga vägen via ansökningshandlingar. Vid praktikanskaffningen samarbetade universitetet med arbetsforum inom universitetet som fungerade bra med sitt nätverk. Arbetsforum led dock av resursbrist och kunde inte utnyttjas till fullo. En intressant iakttagelse av praktiken var att arbetsgivarna inte alls hade reagerade på den utländska bakgrunden hos studenterna utan huvudsakligen fokuserat på den kompetens som de fick möjlighet att ta emot. Resultatet av praktiken varierade. Några lyckades väl och skapade goda kontakter med arbetsgivare, fick möjlighet att pröva sina yrkeskunskaper och fick fortsatta anställningar. Andra grupper hade större problem. Detta gällde särskilt grupper som vistats i Sverige en längre tid utan att ha givits möjlighet till ett kvalificerat arbete. De kan ha deltagit i olika svenskurser i sfi, Komvux och i olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder samt haft anställningar som inte motsvarat deras utbildningar. De kan också ha utbildningar som inte är gångbara på den svenska arbetsmarknaden. Detta påverkade inte sällan deras engagemang och självförtroende att någonsin få ett arbete som motsvarar den tidigare utbildningen. Denna grupp lyckades inte lika väl.

Studiefinansieringen för studenterna var mycket viktig och en betydelsefull faktor för framgång. De som hade utbildningsbidrag från länsarbetsnämnden klarade sig betydligt bättre än de som hade studiemedel från CSN. Ett problem var att studenter med likadana förutsättningar blev olika bedömda av arbetsförmedlingar och länsarbetsnämnd och därmed antingen fick ansöka om studiemedel eller erhöll utbildningsbidrag.

Aspirantutbildningen gavs i två omgångar och den första kullen lyckades bra tack vare eldsjälar och sammanhållen organisation inom universitetet. Under andra året skedde interna organisationsförändringar inom Stockholms universitet vilket ledde till ett mindre lyckat resultat.

Därefter lades aspirantutbildningen ned med hänvisning till att inga särskilda medel längre utgick från regeringen.

En erfarenhet från Stockholms universitet var vikten av en engagerad person som stod bakom satsningen och som höll ihop den. Utbildningen innebar mycket omfattande kontakter med studenterna vilket kunde vara arbetskrävande, men samtidigt mycket stimulerande. Det är svårt att via centrala regelverk skapa incitament och det nödvändiga engagemang som krävs för att lyckas med denna typ av satsning. Om statsmakterna ger ramarna genom resurser och ett flexibelt regelverk så kan högskolan själv bestämma utformning och organisation. Därmed ges bättre förutsättningar för framgång.

Även vid Stockholms universitet delar man de övergripande positiva erfarenheterna av aspirantutbildningen vad gäller utformningen av modellen. Det fanns vissa problem vid utvecklandet av utbildningen vilka dock går att hantera inom regelverket. Det huvudsakliga problemet är dock även här kostnaderna för och finansieringen av utbildningen.

Sammanfattningsvis kan utredningen konstatera att erfarenheterna generellt av aspirantutbildningen som modell för att underlätta invandrarakademikers inträde på arbetsmarknaden huvudsakligen är positiva. Kurser om svenska förhållanden, viss ämnesfördjupning eller uppdatering, svenskundervisning och framför allt praktik är viktiga led för detta syfte. En rad av de problem som universitet och högskolor erfarit går huvudsakligen att hantera inom nuvarande utformning och regelverk t.ex. behörighetsregler och praktik. Däremot har högskolorna haft problem med resurser för aspirantutbildningen. Utredningen kan konstatera att omfattningen av aspirantutbildningen för närvarande är betydligt mindre än behovet.

6.2 Arbetsmarknadsutbildningar/ Projektlagda kompletteringsutbildningar

Under hela 1990-talet har ett flertal projekt med kompletteringsutbildningar bedrivits i syfte att tillvarata utländska akademikers kompetens. De har varierat i omfattning och inriktning och huvudsakligen styrts av arbetsmarknadens behov. Projekten har huvudsakligen drivits av arbetsmarknadsmyndigheterna i samarbete med högskolor, fackliga organisationer, landsting, kommuner. Projekten har ofta varit utformade så att man inledningsvis kartlagt och nivåbedömt invandrares utbildning och yrkeskunskaper. Ofta görs även en arbetsmarknadsprognos eller en prognos av personens "anställningsbarhet". Därefter följer språkträning i svenska som ofta är anpassad till terminologin inom aktuellt yrke, s.k.

yrkessvenska. Till detta fogas kurser i arbetslivsorientering och samhällskunskap, svensk arbetslivskultur ("oskrivna lagar" på arbetsplatser osv.) och ämneskompletteringar av den utländska utbildningen för att bedriva yrket i Sverige. I de flesta fall har praktik ingått. Praktiken har syftat till att personens utländska högskole- och yrkeskompetens ska anpassas till svenska förhållanden både språkligt och i viss mån kulturmässigt samt att ett nödvändigt nätverk av kontakter inom respektive yrke skall börja byggas upp.

Exempel på tillvaratagandeprojekt som bedrivits eller bedrivs är särskilda satsningar för civilingenjörer, för personer inom hälso- och sjukvård, för lärare, socionomer, journalister, musiker m.m. En viktig förutsättning för projekten har varit finansiering från arbetsmarknadsmyndigheterna såväl studiesocialt som för utbildnings och administrationskostnader. Inom läraryrket har flera projekt bedrivits och under senare år ökat i omfattning. Nedan redovisas mer i detalj olika lärarprojekt.

Lärarprojektet

Under våren 1998 initierades ett projekt med syfte att via en utbildningssatsning motverka en ytterligare brist på behöriga lärare, det s.k. lärarprojektet. Initiativet togs av AMS i samråd med Lärarnas Riksförbund och Lärarförbundet. Bakgrunden var den redan existerande men även den förväntade stora lärarbristen i skolan. De kompletterande utbildningarna skall ge deltagarna formell lärarbehörighet till grundskola eller gymnasium. Utbildningen ger inte avkall på den formella lärarbehörigheten, utan den skall garanteras och säkerställas genom att befintligt regelverk följs och genom att utbildningen anordnas av högskolan. Utbildningarna vänder sig till arbetslösa, deltidsarbetslösa och personer som riskerar arbetslöshet ur två grupper. Dels utomnordiska sökande med utländsk lärarutbildning som skall kunna erbjudas en kompletterande utbildning för att få svensk lärarbehörighet, dels olika akademikergrupper (bl.a. ettämneslärare) som skall kunna erbjudas en praktisk-pedagogisk utbildning, eventuellt kombinerat med praktik, för att få lärarbehörighet. Kurserna bedrivs som arbetsmarknadsutbildning på högskolenivå och studenterna erhåller utbildningsbidrag under studietiden.

Utifrån en bedömning av utbud och efterfrågan samt möjlighet att erbjuda utbildningen uppskattade projektet att före år 2001 skulle 1500 personer ha påbörjat utbildningen. En projektgrupp inom AMV planerade satsningen tillsammans med berörda lärarutbildare och fackliga organisationer. Länsarbetsnämnderna skötte den lokala planeringen och upphandlade utbildning och administration vid olika högskolor. Initialt var

beskedet att projektet skulle finansieras med särskilda extramedel från statsmakterna. Något exakt belopp nämndes inte, men ett rimligt minsta belopp för uppskattad omfattning (1 500 personer) torde uppgå till cirka 200 miljoner kronor. Kostnaderna per plats i kompletteringsutbildningen varierar men uppgår till cirka 200 000 kronor per student och läsår (både studiefinansiering och utbildningskostnad). I februari 1999 meddelade dock AMS att ansvaret för finansieringen skulle skjutas till respektive länsarbetsnämnd att tas inom ramen för ordinarie medel. Därmed tvingades respektive länsarbetsnämnd att prioritera om inom sina ramar. Tack vare att planeringen av utbildningen redan var långt gången fortskred den på de flesta orter. Beslutet har dock skapat ovisshet inför finansieringen av framtida liknande projekt. Enligt budgetpropositionen för år 2000 kommer ramarna för arbetsmarknadsutbildning att stramas åt och krav ställas på betydligt hårdare prioriteringar. Sammantaget torde antalet platser inom arbetsmarknadsutbildningen komma att minska betydligt.

Av en uppföljning av AMS gjord i mars 1999 framgår att satsningen kommit olika långt i landet. På flera håll hade de ändrade finansieringsformerna lett till betydande förseningar. Många upplevde problem med rekryteringen till utbildningarna, särskilt bland utomnordiska medborgare. Intresset för utbildningarna har varit stort, men problemet med bristande svensk-kunskaper är ett hinder. Intresset för utbildningarna har varit stort bl.a. hos hemspråkslärare. Det har dock inte varit möjligt att anta de flesta sökande p.g.a. bristande ämneskunskaper och behörighet. Vid en uppföljning hösten 1999 framgick att cirka 520 personer deltagit eller deltog i utbildning.

Kompletteringsutbildningar för att erhålla lärarbehörighet (som de i lärarprojektet) har bedrivits under hela 1990-talet. För att ge en bild av resultatet hittills har utbildningssatsningarna vid Lärarhögskolan i Stockholm och Göteborgs universitet studerats närmare av utredningen. Nedan lämnas en mer detaljerad beskrivning av verksamheterna vid dessa lärosäten.

Göteborgs universitet och Lärarhögskolan i Stockholm

Vid Göteborgs universitet har en utvärdering gjorts av kompletterande utbildningssatsningar för lärare med utländska examina (Gunnel Bredänge, Göteborgs universitet, 1998). Kompletteringsutbildning för utländska lärare har funnits sedan 1993. Utbildningarna har givits som uppdragsutbildning åt länsarbetsnämnden. Kurserna har under åren haft lite olika utformning och omfattning. Utbildningen har inletts med en förberedande del där kompletteringsbehoven har kartlagts. Kartläggningen har ofta utförts externt och individuella studieplaner har tagits

fram. Därefter har svenska språket studerats med inriktning mot skolan, läroplanskunskap, författningar m.m. Den andra och tredje terminen har ägnats åt ämnesteoretisk komplettering och den fjärde terminen åt praktisk-pedagogisk komplettering, inriktad på praktik och teori i den svenska skolan.

Arbetsförmedlingen har anvisat sökande till den förberedande terminen. För dessa har universitetet värderat dokument, anordnat prov i svenska språket samt kallat till personlig intervju. För att kunna ansöka om kompletterande utbildning måste följande krav uppfyllas: Inskriften som arbetssökande vid en arbetsförmedling, utländsk lärarexamen (ämnesstudier och med relevanta praktisk-pedagogiska inslag), minst tre års erfarenhet av undervisning och goda kunskaper i svenska språket.

Efter den kompletterande utbildningen, där såväl teori som praktik betygsätts på sedvanligt sätt, bedöms lärare som godkänts att de uppfyller kraven enligt skollagen för tjänst som lärare. Omfattningen per kull har varierat, mellan 15 och 25 personer. Samtliga studerande erhåller utbildningsbidrag efter beslut från länsarbetsnämnden vilket har bedömts som en förutsättning för lyckosamma studier.

Erfarenheterna från utbildningarna är huvudsakligen positiva. Detta gäller särskilt för lärare inriktade mot undervisning i årskurserna 4–9 och gymnasiet samt i naturvetenskaplig ämnesorientering. Resultatet av utbildningen har varit särskilt positivt för de lärare som inriktat sig mot naturvetenskaplig ämnesorientering och de senare årskurserna. Där har majoriteten fått anställning i skolan. Svårare har det varit för lärare inriktade mot de lägre årskurserna och andra ämneskombinationer. En förklaring till framgången är sannolikt även den stora bristen på Ma/No-lärare, medan detta ännu inte gäller i samma utsträckning för andra lärarkategorier. För lärare i de lägre årskurserna har sannolikt språkfärdigheten i svenska haft betydelse för möjligheterna att få anställning i skolan. Lärarens sätt att använda språket har sannolikt större betydelse ju yngre eleverna är.

En majoritet av kursdeltagarna anser att utbildningen varit mycket arbetskrävande. Språkfärdigheter och svårigheter att ta upp studier efter långt uppehåll har angivits som huvudsakliga skäl. Ytterligare en erfarenhet från Göteborg är att den modell som utvecklats för kompletteringsutbildning inte kan vara konstant. För att fortsättningsvis vara framgångsrik måste den vara individuellt planerad och ständigt omprövas mot de utbildningsbehov som varje ny grupp av utländska akademiker medför. Sammanfattningsvis har utbildningen varit framgångsrik eftersom flera av studenterna i dag återfinns som lärare i skolan. De största svårigheterna har hänförs till språkfärdigheten i svenska samt mötet med den svenska skolkulturen.

I en uppföljning gjord vid Lärarhögskolan i Stockholm ("Rätt utbildning för invandrade lärare?") konstateras att de flesta utländska lärare som genomgått utbildningen återfinns som lärare i skolan. Såväl skolledare som lärare konstaterar att goda färdigheter i det svenska språket är mycket viktiga och att ingen av de utbildade lärarna bedömdes ha ett språk som är helt tillfredsställande. Det som särskilt efterfrågades i utbildningen var kunskaper om svenska förhållanden, svensk skola, sätt att undervisa, hur saker rent praktiskt går till, lärarroll, datoranvändning m.m. Det viktigaste inslaget ansåg dock de utländska lärarna var att satsa på kunskaper och färdigheter i det svenska språket och praktiktjänstgöring.

Ett problem som har uppmärksammats är situationen för utländska akademiker som inte har lärarexamina, men betydande fördjupningar inom vissa ämnen, t.ex. disputerade i naturvetenskapliga ämnen. Dessa personer kan ha goda språkfärdigheter och förutsättningar att undervisa, men saknar fördjupning i två ämnen. För att dessa personer skulle kunna bli behöriga lärare behövs utöver praktisk-pedagogisk utbildning, anpassning till svenska förhållanden kanske upp till 60 poäng i ett enskilt ämne. Sannolikheten att dessa personer ska lägga ned så mycket resurser på en komplettering är liten.

Sammanfattningsvis har utredningen funnit att såväl lärare som studenter har positiva erfarenheter av de satsningar som gjorts för kompletteringsutbildning för utländska lärare. En relativt stor andel av studenterna återfinns som lärare i skolan efter utbildningen. Särskilt viktiga inslag i utbildningen har varit kartläggning av tidigare utbildning och erfarenheter och individuella studieplaner, ämneskompletteringar, undervisning i yrkessvenska och svenska skolförhållanden samt att studenterna erhållit utbildningsbidrag under utbildningen. Kravet på fördjupning i två ämnen för lärarbehörighet innebär att vissa utländska akademiker med fördjupning inom ett ämne i praktiken utestängs från läraryrket. Denna grupp är sannolikt en outnyttjad resurs för skolan som skulle kunna användas bättre.

6.3 Kompletteringsutbildningar inom högskolans ordinarie verksamhet

Den kompletteringsutbildning riktad till utländska akademiker som bedrivits inom högskolan har huvudsakligen finansierats med medel från arbetsmarknadsmyndigheterna, såväl vad gäller utbildningskostnader som studiefinansiering. Detta gäller med undantag för den tidigare redovisade aspirantutbildningen samt undervisning i svenska som främmande språk och ett fåtal yrkesinriktade kompletteringsutbildningar (bl.a. utbildning för socialarbetare).

Som tidigare nämnts ingår som ett av högskolans ordinarie uppdrag enligt regleringsbrevet att uppmärksamma att studenter med invandrabakgrund kan behöva särskilt stöd och skall vid behov anordna stöd-undervisning i svenska. I detta uppdrag ryms bl.a. undervisning i svenska för utländska akademiker.

Bristande kunskaper i svenska är ett av de största problemen när det gäller att hitta ett arbete för arbetslösa invandrare. Svenska för invandrare (sfi) skall ge invandrarna sådana kunskaper i svenska språket, samt kunskaper om det svenska samhället och arbetslivet, att invandrarna kan påverka sin situation samt fullgöra de krav och skyldigheter som det dagliga livet bjuder på. Varje kommun är skyldig att se till att sfi erbjuder personer över 16 år om de saknar grundläggande kunskaper i det svenska språket.

Ett problem som uppmärksammats av flera såväl av RRV som av intervjupersoner i denna utredning är att sfi-undervisningen sällan är lämpad för invandrarakademiker. Grupperna är mycket heterogent sammansatta och utbildningsnivån inte sällan låg. Det har i utredningen framkommit att undervisningen ofta läggs på en alldeles för grundläggande nivå vilket kan drabba gruppen akademiker negativt. En nyligen utförd utredning (International Adult Literacy Survey, 1999) indikerar ytterligare problemet med sfi. Av den framgår att undervisningen vid sfi inte är tillfredsställande. Resultaten visar att 40 procent av sfi-deltagarna klarar normala vardagskrav utan problem, 20 procent klarar bara enkla vardagstexter och 40 procent har inte nått tillräckligt långt för att ens klara enkel vardagssvenska.

Vid några universitet och högskolor (Stockholms, Göteborgs, Uppsala, Växjö, Umeå universitet m.fl.) anordnas utbildning i svenska för studenter med utländsk utbildning. Kurserna syftar huvudsakligen till att utgöra grund för fortsatta högskolestudier. Deltagarna består av både utländska gäststuderande och första och andra generationens invandrare. Som exempel kan nämnas att vid Stockholms universitet anordnas ett antal kurser vid Institutionen för nordiska språk. Där anordnas kurser i svenska som främmande språk i tre nivåer, 20 poäng

vardera. Kurserna vänder sig till studenter med fullständig utländsk gymnasieutbildning som är bosatta i Sverige och avser att bedriva högskolestudier i Sverige. Utbildningens mål är att studenterna ska förvärva sådana kunskaper i svenska att de kan bedriva högskolestudier i Sverige. Dessutom ska studenterna förvärva kunskaper om svenska samhällsförhållanden och svensk kultur.

Kursernas huvudinnehåll är praktisk träning i muntlig och skriftlig framställning. Kurser ges både på heltid och deltid. För antagning till kurserna fordras utländsk förutbildning för högskolestudier i hemlandet och grundläggande behörighet för högskolestudier i Sverige med undantag för kravet på kunskaper i svenska och engelska. Urval till kurserna grundas på förkunskaper som testas genom ett inträdesprov. Kurserna kan inte ingå i en akademisk examen. Intresset för kurserna är stort, dubbelt så stort som universitetet har möjlighet att ta emot. Hösten 1999 fick 250–300 göra proverna och av dessa antogs cirka 100.

Vid vissa universitet och högskolor har det anordnats särskilda kompletteringsutbildningar inom högskolans ordinarie ramar, t.ex. vid Stockholms universitet. Erfarenheter från kompletteringsutbildning för socialarbetare vid Stockholms universitet som bedrivits som ett särskilt åtagande är blandade. Utbildningen har tidigare givits som uppdragsutbildning av länsarbetsnämnden och då med gott resultat. När sedan universitetet fick i uppdrag att bedriva samma utbildning inom ordinarie verksamhet var erfarenheterna mindre bra. Det var svårt att rekrytera tillräckligt många kursdeltagare utan det stöd som samarbetet med arbetsförmedlingen innebar. Det var inte möjligt att inom de befintliga ekonomiska ramarna erbjuda den kompletterande undervisning i svenska som visat sig vara nödvändig för att nå resultat. Utbildningskostnaderna översteg avsevärt den ersättning som utgick för utbildningen. Man har nu anpassat kompletteringsutbildningen och valt att endast anta ett fåtal personer (i nuläget tre studenter) som integreras i den ordinarie utbildningen.

Sammanfattningsvis konstaterar utredningen att utbudet och omfattningen av kompletteringsutbildningar riktade till utländska akademiker inom högskolans ordinarie verksamhet är begränsad. Om inte arbetsmarknadsmyndigheterna medverkar med stöd till utbildningskostnader och studiefinansiering är incitamenten svaga för att några utbildningar ska komma till stånd, trots att efterfrågan är stor på många håll. Utbudet och omfattningen av olika kurser i svenska som främmande språk för utländska personer är större än för kompletteringsutbildningar, men fortfarande för litet. Svenskurserna är huvudsakligen inriktade mot gäststuderande från utlandet, men samtidigt öppna även för

andra t.ex. invandrare med akademisk högskoleutbildning som behöver komplettera sina svenskkunskaper.

6.4 Kompletteringsutbildningar till reglerade yrken och legitimationsyrken

Utbildning förberedande för yrke som är reglerat i Sverige bedöms av respektive sektorsmyndighet. Några exempel på sådana yrken och ansvariga sektorsmyndigheter är Socialstyrelsen som bedömer slutförda utländska utbildningar inom vårdområdet för vilka finns bestämmelser om legitimation, bl.a. läkare, sjuksköterska, tandläkare, sammanlagt 20 yrkesgrupper. Luftfartsverket bedömer utländska utbildningar och yrkeskunskaper inom flygyrkena; pilot, helikoptرفörare och flygtekniker. Jordbruksverket bedömer avslutade utländska utbildningar inom lanbruk för vilka finns bestämmelser om legitimation (veterinär). Sjöfartsverket bedömer avslutade utländska sjöbefälsutbildningar. Högskoleverket bedömer utländska lärarutbildningar hos personer som kommer från länder utanför EES-området. Det har diskuterats kring läraryrket om det är ett reglerat yrke eller ej. I propositionen Vissa skolfrågor m.m. (prop. 1998/99:110) konstaterar regeringen att läraryrket anses vara ett reglerat yrke i den mening som de generella utbildningsdirektiven avser.

Bedömningsverksamheten varierar mellan de olika myndigheterna, men har ändå likheter. De tidigare redovisade exemplen på kompletteringsutbildningar (bl.a. avsnittet 6.2) hänger ibland ihop med den prövning som görs av sektormyndigheten t.ex. för utländska utbildningar inom vårdområdet för vilka finns bestämmelser om legitimation och som Socialstyrelsen bedömer. Vad gäller arbetssätt gör myndigheterna skillnad mellan bedömning och utfärdande av legitimation.

För att exemplifiera hur bedömningsprocessen går till för reglerade yrken redovisas bedömningsprocessen av utländska läkare vid Socialstyrelsen. En första prövning görs vid ansökan om den sökande tillhör någon av de berörda yrkesgrupperna. För att Socialstyrelsen ska göra en bedömning krävs att den sökande har invandrarstatus och har en avslutad utbildning inom berört yrkesområde. Om så är fallet ger Socialstyrelsen besked om nödvändiga kompletteringar, s.k. legitimationsvillkor. För att kunna bedöma den medicinska kompetensen föreskriver Socialstyrelsen att den utländske läkaren antingen genomgår ett medicinskt kunskapsprov eller provtjänstgöring. Läkare med utländsk examen får genomgå kunskapsprovet medan läkare med specialistbehörighet innefattande minst fem års yrkeserfarenhet får göra provtjänstgöring under sex månader. Socialstyrelsen uppger att under år

1999 är ca 1 600 läkare under komplettering till svensk legitimation. Cirka 150 läkare med utbildning från land utanför EU/EES erhåller varje år svensk legitimation.

Legitimation utfärdas efter att den sökande uppfyller kraven, vilket i de flesta fall inträffar flera år efter ansökningstillfället (cirka 4–5 år för en läkare). Det förekommer aldrig att svensk legitimation utfärdas av Socialstyrelsen utan att den sökande behöver komplettera.

Den första delen av kompletteringen berör språktester, bl.a. yrkesmedicinsk svenska. Grundprincipen är att studenterna får inhämta kunskaperna på egen hand, men Socialstyrelsen har en mindre resurs (motsvarande 60 platser) för preparandutbildning under 20 veckor förlagt runt om i landet och för samtliga yrkeskategorier. Denna resurs täcker långt ifrån behoven av svenskundervisning och länsarbetsnämnden har på vissa håll hjälpt till med att upphandla utbildning. Tidigare hade Socialstyrelsen särskilt avsatta medel för upphandling av denna typ av kurser, men sedan några år finansieras de inom ramen för myndighetens förvaltningsanslag, vilket medfört att behoven måste ställas mot en rad andra behov inom myndighetens ansvarsområde.

Övriga kompletteringar har varierande utformning, beroende på vilket vårdyrke det gäller. I allmänhet innefattar kompletteringen emellertid kunskapsprövning, provtjänstgöring och utbildning i hälsovårds- och sjukvårdslagstiftningen. Kunskapstestet görs i samarbete med högskolor (t.ex. Karolinska Institutet för läkare och Lunds universitet för sjuksköterskor). Socialstyrelsen hanterar alla tester och bedömningar och håller i kontakter med berörda högskolor. Kunskapsinhämtning, provtjänstgöring och studiefinansiering ansvarar den enskilde för, ibland med hjälp av arbetsmarknadsmyndigheterna eller landsting.

Erfarenheter visar att ett bra sätt för utländsk vårdpersonal att förbättra möjligheterna till svensk legitimation har varit att på egen hand askultera/praktisera inom sjukvården. Utländska läkare har fått mentorer inom läkarkåren och givits möjlighet att träna olika färdigheter, ibland parallellt med olika tester. Utländska sjuksköterskor har haft möjlighet att ta anställning som undersköterska (ej reglerat yrke) och få motsvarande praktik.

Detta bekräftas i en nyligen utkommen rapport från Sveriges läkarförbund och Svenska Läkaresällskapet som redovisar ett handlingsprogram för att i ökad utsträckning ta tillvara den resurs som invandrade läkare innebär ("Invandrade läkare – en resurs i svensk sjukvård", 1999). I rapporten har man identifierat och analyserat olika problemområden och utifrån detta föreslagit åtgärder för invandrade läkare att få svensk legitimation och att komma in och integreras i den svenska hälso- och sjukvården. Av rapporten framgår ett antal problem

med den nuvarande situationen. Långa väntetider präglar processen. Detta gäller allt från flyktmottagning, svenskundervisning, kompletteringsutbildning och praktik. Det finns exempel på läkare där det tagit upp till sju år innan de fått sin legitimation, trots att de är utbildade läkare. Rapporten konstaterar att nivån i språkundervisningen i sfi varierar väsentligt, t.ex. att analfabeter studerar tillsammans med akademiker, vilket får negativa konsekvenser för resultatet av undervisningen. Praktiken framhålls som en grundläggande förutsättning för att komma in i yrket (träning i yrkessvenska, inblick i sjukvårdsorganisationen och arbetsmarknaden, nätverksbyggande). Två särskilda kompletteringsutbildningar för läkare (Stockholm och Malmö) redovisas som lyckade exempel på modeller för att effektivt komma in på arbetsmarknaden. Dessa projekt har båda finansierats med särskilda medel (regeringen respektive länsarbetsnämnden). I rapporten redovisas ett handlingsprogram där olika förslag riktas till myndigheter, arbetsgivare och de egna organisationerna. Goda språkkunskaper, praktik och mentorskap betonas som viktiga delar för att de invandrade läkarna ska komma in i arbetslivet. Bättre samverkan behövs mellan myndigheter och kommuner som ansvarar för bemötandet av invandrarna.

Ett annat problem som har uppmärksammats för vårdsektorn är de skilda sjukvårdsorganisationerna och olika arbetssätten som finns mellan olika länder och de konsekvenser detta medför. I vissa länder är sjukvården betydligt mer hierarkiskt organiserad och förhållandet och yrkesrollen mellan läkare och sjuksköterskor en helt annan än i Sverige. För läkare med utländsk examen och med erfarenhet från andra länders, ibland betydligt mer hierarkiska sjukvårdsorganisationer kan det ta lång tid att anpassa sig till svenska förhållanden och ibland är det svårt att lyckas.

Sammanfattningsvis kan utredningen konstatera att för reglerade yrken har sedan länge funnits ett system för komplettering för personer med utländska examina. Det har utvecklats former för olika kunskapstester, provtjänstgöring och kompletteringsutbildningar. Utgångspunkten har varit de krav som gällt för behörighet eller legitimation i Sverige för det aktuella yrket. Härigenom har det kunnat sättas upp kriterier för en kunskapsnivå och därefter har personerna fått svenska legitimationer eller behörighet som kunnat användas för ett inträde på arbetsmarknaden. Även för dessa yrkeskategorier visar erfarenheterna på behovet av att tidigt kartlägga tidigare utbildning och kompetens och utifrån dessa ta fram individuella studieplaner. För dem som erhållit utbildningsbidrag och antagits

till de särskilda kompletteringsutbildningarna samt erhållit någon form av praktik, har processen varit framgångsrik.

6.5 Studiefinansiering

De huvudsakliga studiefinansieringsformerna för personer med utländska högskoleutbildningar som deltar i kompletteringsutbildningar är studiestöd respektive aktivitetsstöd/ utbildningsbidrag. Därutöver finansierar givetvis många studierna genom arbete parallellt.

För studiestöd gäller som huvudregel att en utländsk person som bott och arbetat i Sverige i minst två år har rätt till studiestöd från centrala studiestödsnämnden (CSN). Personen ska ha flyttat till Sverige av annan anledning än att skaffa sig en utbildning. Ytterligare ett villkor är att man har ett beviljat permanent uppehållstillstånd. Därefter kan CSN bevilja principiell rätt till studiestöd. Om Invandrarverket bedömt personen som flykting kan man i de flesta fall få principiellt rätt till studiestöd. Studiemedel beviljas senast det år man fyller 45 år. Om det finns särskilda skäl kan studiemedel beviljas även efter 45 års ålder. Studiemedel uppgår till maximalt drygt 7 000 kronor i månaden varav knappt 2 000 kronor utgör studiebidrag.

Som framgår ovan har i flertalet fall de studerande finansierat sina studier med stöd från arbetsmarknadsmyndigheterna, aktivitetsstöd eller s.k. utbildningsbidrag. Den som är berättigad till ersättning från arbetslöshetskassa får utbildningsbidrag motsvarande kassaersättningen, lägst 240, högst 580 kronor per dag vid heltidsutbildning. Den som inte uppfyller villkoren för ersättning från arbetslöshetskassa får utbildningsbidrag med 103 kronor per dag. Utbildningsbidraget är skattepliktigt. För den första gruppen motsvarar det mellan 5 000 – 12 500 kronor per månad och den senare gruppen cirka 2 300 kronor per månad.

I utredningens genomgång av olika kompletteringsutbildningar för personer med utländsk högskoleutbildning har så gott som samfällt betonats vikten av en god studiefinansiering för framgång i studierna. Utbildningsbidrag genom arbetsmarknadsmyndigheterna har också varit den vanligast förekommande studiefinansieringen. I aspirantutbildningen var utgångspunkten för studiefinansieringen studiemedel. Erfarenheten av detta var dock inte positiva och ledde till stor osäkerhet hos många sökande som antingen valde att inte påbörja utbildningen eller hoppade av i ett tidigt skede.

Sammanfattningsvis kan utredningen konstatera att av de utredningar och granskningar samt intervjuer som utredningen tagit del av framgår att studiefinansieringen har en stor betydelse för om

kompletteringsutbildningen ska kunna genomföras framgångsrikt. Utbildningsbidraget är oftast betydligt större än dagens studiemedel och beviljas för längre tid. Det ger en större trygghet och bättre förutsättningar för framgång. Eftersom arbetsmarknadsmyndigheterna beviljar utbildningsbidraget är de angelägna om att personen efter avslutad utbildning får en relevant anställning. Därför görs prognoser över framtida arbetsmarknad som ingår som ett viktigt underlag för beslutet.

7. Utredningens överväganden och förslag

7.1 Generella överväganden

Sverige och det svenska samhället består av människor från många olika länder och kulturer. Landet har berikats av människor som kommit till Sverige av olika skäl; för att arbeta, som flyktingar, som anhöriga m.m. Rörligheten bland befolkningar har ökat, särskilt bland högskoleutbildade. Denna utveckling har varit särskilt tydlig under de senaste decennierna. Många av de personer som bosätter sig i Sverige har tidigare högskoleutbildning och erfarenhet från kvalificerad yrkesverksamhet. Det innebär en stor resurs för Sverige vad gäller deras bidrag till att öka mångfalden i samhället och att ingå i arbetsmarknaden och den svenska ekonomin. Det grundläggande synsättet i samhället på denna grupp människor måste vara att se dem som en stor resurs och tillgång. Det rör sig om personer som har investerat i långa högskoleutbildningar och med kvalificerad yrkeserfarenhet inom områden där det råder brist på arbetskraft. Därtill kommer de fördelar som en organisation präglad av mångfald leder till. Enligt utredningen har detta synsätt ännu inte i tillräcklig utsträckning fått genomslag. Fortfarande präglas många system och organisationer snarare av ett omhändertagande perspektiv.

Det är viktigt att samhället effektivt kan erbjuda det stöd som behövs för att de ska kunna etablera sig på den svenska arbetsmarknaden. I detta arbete har myndigheter och olika organisationer en viktig roll. Högskolan har en naturlig roll som kunskaps- och kulturförmedlare, kontaktskapare och stödfunktion för dessa personer.

Det finns ett system etablerat inom högskolan för att stödja de utländska akademikernas inträde till arbetsmarknaden. Högskoleverket ansvarar för värdering av utländska högskoleutbildningar, universitet och högskolor tillgodoräknar utländska högskoleutbildningar, arbetsmarknadsmyndigheterna bedriver i samarbete med universitet och högskolor olika kompletteringsutbildningar för olika yrkesgrupper m.m.

Utredningen har inom ramen för de förutsättningar som gällt för uppdraget, sett över högskolans system för tillvaratagande av utländsk kompetens. En övergripande slutsats är att systemet är utbyggt och utformat i dag. Utredningen bedömer att de former för olika nödvändiga stöd som behövs i huvudsak är utvecklade. Fortfarande återstår dock metodutvecklingsarbete för värdering och tillgodoräknande av utländska högskoleutbildningar. Ett sådant arbete pågår där Högskoleverket och universitet och högskolor deltar.

Av undersökningen har däremot framgått att omfattningen av utbildningar och kurser inom högskolan riktade till invandrarakademiker är för begränsat. Efterfrågan på sådana utbildningar är betydligt större än tillgången. Det är huvudsakligen genom beställd uppdragsutbildning av arbetsmarknadsmyndigheterna som invandrarakademikerna erbjuds denna typ av utbildning inom högskolan. Inom högskolans ordinarie verksamhet bedrivs endast begränsad verksamhet, huvudsakligen olika former av svenskundervisning och i vissa undantagsfall särskilda kompletteringsutbildningar. Ett av skälen till den begränsade omfattningen är att det nuvarande styr- och resurstilldelningssystemet inte ger tillräckliga incitament för att erbjuda t.ex. aspirantutbildning inom ordinarie resursramar. Kompletteringsutbildningar för utländska akademiker är resurskrävande och ställer höga krav på organisationen. Av gjorda undersökningar framgår att det är mycket svårt att täcka de kostnader som uppstår. När utbildningarna har givits som uppdragsutbildningar åt arbetsmarknadsmyndigheterna har resurserna varit tillräckliga.

Utredningen bedömer att förutsättningarna för universitet och högskolor att öka omfattningen av nödvändiga kompletteringsutbildningar för utländska akademiker inom ordinarie resursramar är begränsade. Om statsmakterna önskar en ökad ambitionsnivå för att underlätta utländska akademikers inträde på arbetsmarknaden krävs särskilda resurser. I avsnitt 7.2 redovisar utredningen sina förslag för att underlätta inträdet, dock utan specifika kostnadsberäkningar. Kostnaderna för olika insatser har belysts tidigare i utredningen och hänger samman med vilken ambitionsnivå som väljs för omfattningen totalt i landet för denna grupp. Vid övervägande om finansieringen av insatserna vid en ökad ambitionsnivå bör beaktas de eventuella besparingar som kan uppstå inom andra politikområden, t.ex. det arbetsmarknadspolitiska.

Ett aldrig så väl utbyggt system att tillvarata utländsk kompetens riskerar att haverera om det i slutändan inte leder till att de utländska akademikerna faktiskt får en anställning. En viktig länk i kedjan för invandrarakademiker att etableras på den svenska arbetsmarknaden är att arbetsgivarnas attityder till utländska personer förändras. Det är i detta sammanhang viktigt att i större omfattning föra ut kunskap och

information till arbetsgivare om de fördelar som en organisation har av mångfald, däribland etnisk mångfald (se bl.a. kapitel 3).

7.2 Utredningens förslag

Utredningen har funnit att följande faktorer är av betydelse för att utländska akademiker ska nå framgång i att etablera sig på arbetsmarknaden:

1. Svenskundervisning för utländska akademiker bör ske i högskolemiljö.
2. Fortsatt satsning behövs på kompletteringsutbildningar för utländska akademiker inom högskolan. Det är viktigt med en tidig individuell kartläggning av utbildningsbakgrund och kompetens. Därefter bör individuella handlingsplaner tas fram.
3. Tidsaspekten.
4. Praktik i arbetslivet.
5. Ett fungerande system för värdering och tillgodoräknande av utländska högskoleutbildningar.
6. En ordnad studiefinansiering.

1 Svenskundervisning för utländska akademiker bör ske i högskolemiljö

Goda kunskaper i svenska språket är en viktig förutsättning för att etablera sig och verka på arbetsmarknaden. Flera undersökningar och studievägledares erfarenheter har entydigt pekat på problemet med sfi-undervisningen för gruppen utländska akademiker. Utredningen har tidigare redovisat att kvalifikationsnivån ofta ligger alltför lågt i sfi-undervisningen och att detta drabbar gruppen akademiker negativt. Det skapar förseningar i processen mot arbetsmarknaden, som vidare leder till att personerna tappar tidigare kunskap och engagemang. Därför är det viktigt att invandrarakademiker snabbt kan erbjudas svenskundervisning i högskolemiljö.

Regeringen har i regleringsbrevet uppdragit åt universitet och högskolor att de bör uppmärksamma att studenter med invandrarbakgrund kan behöva särskilt stöd och vid behov skall anordna stödundervisning i svenska. Flera universitet och högskolor erbjuder utbildningar i "svenska som främmande språk" eller liknande. Dessa är dock oftast inriktade mot yngre gäststuderande som har fortsatta

högskolestudier som mål. Innehållet och utformningen av utbildningarna har dock lika stor relevans för gruppen utländska akademiker. Omfattningen och utbudet av denna typ av svenskundervisning i högskolemiljö bör öka. Regeringen bör överväga att ge universitet och högskolor särskilda uppdrag att anordna denna typ av utbildning för gruppen invandrade utländska akademiker. En förutsättning är att tillräckliga finansiella förutsättningar ges. En möjlighet skulle kunna vara att universitet och högskolor kan tillämpa ersättningsbeloppet för Övrigt i resurstilldelningssystemet för denna typ av kurser.

2 Fortsatt satsning behövs på kompletteringsutbildningar för utländska akademiker inom högskolan. Det är viktigt med en tidig individuell kartläggning av utbildningsbakgrund och kompetens. Därefter bör individuella handlingsplaner tas fram.

Utredningen konstaterar att de huvudsakliga erfarenheterna av kompletteringsutbildningar för utländska akademiker är positiva, särskilt för de yrkesgruppsinriktade utbildningarna, men även för den mer generella aspirantutbildningen. Det är viktigt att utländska akademiker tidigt lotsas till rätt stödsatser t.ex. svenskundervisning inom högskolan så att deras tidigare kunskaper och erfarenheter så snabbt som möjligt kan komma arbetsmarknaden tillgodo.

Goda erfarenheter finns av samarbete mellan länsarbetsnämnd och högskola i särskilda projekt där kartläggning görs, individuella handlingsplaner tas fram utifrån tidigare utbildning och prognoser för arbetsmarknaden. Denna typ av verksamhet bör föregå alla kompletteringsutbildningar för utländska akademiker. Därigenom ökar förutsättningarna för en framgångsrik utbildning, såväl ur individens som samhällets perspektiv. De problem som uppmärksammas vad gäller de sökandes behörighet bör kunna åtgärdas inom ramen för de dispensmöjligheter som regelverket tillåter. Därutöver förutsätts studenterna erhålla tillräckliga svenskkunskaper genom stödundervisning under eller före kompletteringsutbildningen.

Kompletteringsutbildningarna för utländska akademiker för att erhålla lärarbehörighet har visat goda resultat. Det bör fortsätta i nuvarande utformning. De kan även tjäna som förebild för andra yrkesgrupper. Universitet och högskolor bör samverka kring anordnande av kompletteringsutbildningar för invandrarakademiker. Den kompetens som byggts upp vid vissa högskolor t.ex. Göteborgs universitet och Lärarhögskolan i Stockholm bör utnyttjas effektivt. Samarbete kan bl.a. ske genom distansutbildning. Regeringen bör överväga att uppdra åt

vissa universitet och högskolor med förutsättningar att ansvara för kompletteringsutbildningar för olika yrkesgrupper.

I regleringsbrevet för universitet och högskolor anges att om högskolan bedömer att det finns ett behov så ska aspirantutbildning erbjudas. Som tidigare redovisats är omfattningen av aspirantutbildningen mycket begränsad, trots att undersökningar visat att den har haft positiva resultat och att det finns en efterfrågan bland utländska akademiker. En av orsakerna finns i styr- och resurstilldelningssystemet. Sedan de särskilda medlen för och det särskilda åtagandet att erbjuda aspirantutbildningen försvann budgetåret 1998 har omfattningen minskat drastiskt. Regeringen bör överväga att ge särskilda uppdrag åt högskolorna att anordna aspirantutbildning. En förutsättning är att tillräckliga finansiella förutsättningar ges. En möjlighet skulle kunna vara att universitet och högskolor kan tillämpa ersättningsbeloppet för Övrigt i resurstilldelningssystemet för kurser inom aspirantutbildningen. Detta skulle sannolikt ge bättre ekonomiska förutsättningar.

Ett tydligare uppdrag till högskolorna med tillhörande resurser att anordna kompletteringsutbildningar för utländska akademiker skulle kunna skapa förutsättningar för en samlad funktion inom högskolan för att ge stöd och rådgivning såväl åt studenter som inåt högskolan. Det skulle även kunna fungera som en kontaktpunkt mellan högskolan och berörda organisationer i det omgivande samhället, t.ex. näringsliv, Komvux, sfi-anordnare.

3 Tidsaspekten

Flera utredningar har pekat på problemet med för långa tidsfrister och processer för de utländska akademikerna att kunna erhålla den nödvändiga komplettering som krävs för att komma ut på arbetsmarknaden. Det har även bekräftats av de intervjuer som utredningen genomfört. Detta kan bli avgörande för möjligheterna till framgång. Väntetider och utdragna processer på 5–10 år leder med största sannolikhet till att tidigare kunskaper och erfarenheter ”tynar bort” och att engagemang och självförtroende hos personen radikalt minskas. Denna process måste enligt utredningen kunna gå betydligt fortare.

Detta hänger samman med utredningens förslag om en tidig kartläggning och efterföljande handlingsplan. Det är viktigt att den tidiga kartläggningen av personens utbildningsbakgrund och yrkeserfarenheter leder fram till att en handlingsplan tas fram. Enligt utredningen borde en effektiv komplettering från att personen kommer till Sverige till att en anställning kan påbörjas sträcka sig över cirka tre år. Den skulle bestå av ett moment med sfi och annan nödvändig första kunskap om Sverige och svenska förhållanden, ett moment med svenskundervisning i

högskolemiljö och ett moment med nödvändiga ämneskompletteringar. Dessa moment skulle vardera kunna vara ett år.

4 Praktik i arbetslivet

Praktik i arbetslivet har visat sig vara en framgångsrik väg för att underlätta utländska akademikers inträde på arbetsmarknaden. Det är ett sätt att få kontakter, att lära känna organisationer och arbetssätt ("oskrivna regler på arbetsplatser") samt givetvis att pröva sina yrkeskunskaper. Det är också en möjlighet för arbetsgivare att lättare kunna ta emot och pröva de utländska akademikerna.

I flera av de projekt med kompletteringsutbildning har inslag av praktik ingått. För de yrkesinriktade utbildningarna (t.ex. lärare) har valet av arbetsplatser varit naturligt medan det för aspirantutbildningen varit helt öppet. Som ovan redovisats har det funnits problem med att kunna erbjuda tillräckligt med praktikplatser som motsvarat studenternas kvalifikationer. Företrädare för högskolan har också framhållit att praktikanskaffningen är mycket resurskrävande.

Mot bakgrund av de positiva erfarenheterna som finns av praktik för utländska akademiker är det viktigt att även fortsättningsvis kunna erbjuda sådana möjligheter. Detta gäller särskilt för aspirantutbildningen.

Samarbete mellan arbetsmarknadsmyndigheterna och högskolan har tidigare visat sig vara framgångsrikt när det gäller att få fram praktikplatser. Samarbetet har skett i särskilda projekt eller inom ramen för de arbetslivscenter som finns vid de flesta universitet och högskolor. De nätverk som ofta finns mellan institutioner vid högskolan och det omgivande samhället bör även kunna användas i större utsträckning för praktikanskaffning. De erfarenheter som finns av praktik för läkare i sjukvården och idéerna om mentorskap bör kunna tjäna som en förebild även för andra yrkesgrupper och sektorer.

5 Ett fungerande system för värdering och tillgodoräknande av utländska högskoleutbildningar

Det är viktigt att det finns ett rättssäkert och effektivt system för värdering och tillgodoräknande av utländska högskoleutbildningar. Vad utredningen har erfarit finns det ett väl utvecklat system för detta vid Högskoleverket och vid universitet och högskolor. Tillgodoräknande av utländska högskoleutbildningar är samtidigt en mycket komplicerad process. För universitet och högskolor ställer det höga krav på kompetens och resurser ute hos institutioner och hos centrala funktioner att hantera de ärenden som kommer in. Det har framkommit att det finns

problem med att samma högskoleutbildning kan tillgodoräknas olika vid olika högskolor. En annan synpunkt är att utländska högskoleutbildningar ibland bedöms alltför ogeneröst. Enligt högskoleförordningen får beslut om tillgodoräknande av kurs överklagas till Överklagandenämnden för högskolan. Det är viktigt att besluten om tillgodoräknande dokumenteras och motiveras på ett sådant sätt att studenterna i efterhand har möjlighet att överklaga besluten.

Det pågår ett utvecklingsarbete vid Högskoleverket och universitet och högskolor för att lösa dessa problem och det är viktigt att detta arbete fortsätter. Högskoleverket har en central funktion och en samlad kompetens inom området som bör kunna användas ytterligare som ett stöd för bedömningsverksamheten vid universitet och högskolor. Det är viktigt att Högskoleverkets verksamhet med nätverksbyggande och uppföljning av bedömningsverksamheten kan fortsätta.

Ett viktigt stöd för det fortsatta arbetet är de riktlinjer för tillgodoräknande av utländsk högskoleutbildning som en arbetsgrupp inom SUHF har tagit fram. Förslaget berör de viktigaste problemen kring tillgodoräknande. Arbetsgruppen lämnar även förslag till god sed vid tillgodoräknande av utländsk högskoleutbildning samt en handbok för handläggning av dessa ärenden. Riktlinjerna har remissbehandlats under hösten 1999 och utredningen har erfarit att remissopinionen i stort stöder förslagen. Utredningen bedömer att en tillämpning av dessa riktlinjer bör kunna lösa flera av de problem som funnits kring tillgodoräkandet.

6 En ordnad studiefinansiering

En ordnad studiefinansiering har stor betydelse för framgång i studierna. Detta gäller givetvis för alla grupper av studerande inom högskolan. Av undersökningarna har framgått att det oftast krävs mer än studiestöd för gruppen invandrarakademiker för att nå framgång. Gruppen utländska akademiker är inte sällan i 40-års åldern och har helt andra socio-ekonomiska förutsättningar än ungdomsstuderande. Detta gäller särskilt föräldrar med små barn. Tillgång till såväl studiestöd som utbildningsbidrag ska finnas, men det har visat sig att de som erhåller utbildningsbidrag har haft en helt annan studiesocial trygghet än de som erhållit studiestöd. Det är viktigt att arbetsmarknadsmyndigheterna även i fortsättningen har möjlighet att erbjuda utbildningsbidrag till utländska akademiker så att de kan ges de förutsättningar som krävs för att kunna fullfölja en kompletterande utbildning.

Bilaga 3

Smältdegel – kvartersnation tankar om immigrantkultur

av *Sigrid Combüchen*

1. Memoar

En kärnupplevelse:

när jag var sex år gammal blev jag immigrant i Sverige. Jag lämnade Tyskland tre år efter krigsslut, med syn- och hörselminnen inte olika dem vilka nu förföljer många som gör en sådan resa: först bombnätter, sedan år då inte ens tistlarna fick fäste i ruinlandskapet, rovor, gråtande människor som väntade på underrättelser, brist på allt, epidemier. Kryckinvaliden stod på gården och spelade på trumpet *ouvertyren* till *Poeten och bonden* av Franz von Suppé och fick pappersinpackade småslantar slängda åt sig från fönstren – men bara om han inte kom igen för ofta.

På sommaren efter vår avfärd kom den stora valutareformen, som inledde det ekonomiska undret och demokratiska projektet i den västtyska förbundsstaten. Konrad Adenauer som styrde förvandlingen hade tjugo år tidigare – tillsammans med Robert Schumann i Frankrike – skisserat ett större Europeiskt förbund, med tyngdpunkt i tysk-franskt stål och kol. I en TV-intervju på 60-talet sade han att hans födelse på 1880-talet varit samtidig med nationalstatens. Det hade naturligtvis funnits nationsbegrepp i århundraden – Paris hade styrt Frankrike centralistiskt, London styrde förut självständiga delar av de brittiska öarna som engelska provinser – men efter Tysklands och Italiens enanden blev nationalstaten ett begrepp av mer specifikt slag, fullt av ras- och folkslagstänkanden och dränkt i historicerande artefakter. Adenauer sade att den visat sig felbar, vad gällde umgänget i den trånga enklav av världen som är Västeuropa. I förlängning gick hans tankar till ett Europa utan passtväng. Om man i dag sitter i en församling av intellektuella européer med latin som gemensamt basspråk, kan man ana en delvis förverkligad ambition. De byter utan ansträngning från portugisiska till italienska, från franska till spanska och rör sig obehindrat med varandras referenser. *Men* kan i gengäld förhålla sig svalt och avmätt till

nordeuropeiska världsspråk. Ett exempel på hur även heterogena och kvalificerade gemenskaper skapar sin definition av främling.

Först när jag kom till Sverige upptäckte jag hur mager jag var, att jag gick i snörkängor på sommaren, medan de svenska barnen hade skor och sandaler, att jag hade restgarnsklänningar och svarta flätor som gjorde mig alldeles olik flickorna i rutiga bomullsklänningar och ljust, sidobenat hår med rosett. Men också att skoltandläkaren kommenterade mina hela, vita tänder, att jämföra med smålandsflickornas kariesruiner.

Ibland drogs jag – spontant eller taktiskt eller bådadera – från det aparta, mot mitten. Det var när zigenarna kom. Deras barn hade hesa röster. Barnen rökte. Man kunde inte utrona vem som var vems föräldrar, kvinnorna gick aldrig med var sitt barn, utan i grupp, med ungarna i vimmel. Deras dräkter påminde om prinsessklänningar, som man i småskolan föreställde sig sådana, men något var fel med sättet på vilket de var granna. Jag lierade mig instinktivt med samhällskroppen i rutig bomullsklänning, rosett, sidobena. Den var också välvilligt intresserad av mitt främlingskap – i motsats till zigenarnas – och var raskt i färd med att assimilera mig. Första året bodde vi på en plats där tyskar numera köper sommarstugor, vid randen av en smålandsskog, med en Svartsjö full av orm och sländor. Över vägen låg B-skolan, dit barn kom från kringliggande byar. De lärde mig svenska på fjorton dagar och stärkte hos mig en stolthet – för att inte säga mallighet – över att ha en extra erfarenhet, ett bonus utanför den tid och plats där de levt sina liv.

Malligheten – eller stoltheten – var underbyggd hemifrån. Att emigrera och immigrera var ingen nyhet i min släkt. Mina föräldrar hade flyttat över gränser långt innan jag var född. Min mor lämnade sitt hemland Litauen redan i tonåren och flyttade till Berlin och Moskva. Min far funderade först på att pröva USA, men valde Sovjetunionen. I Gorkij bodde de på 30-talet i immigrantmiljö, sammansatt av internationell expertis: folk hade kommit resande från alla kontinenter för att bygga upp en bilfabrik. Historiens krafter, i form av Stalins likvidering av hela befolkningskategorier, svepte bort även denna kosmopolitiska miljö. Mina föräldrar tvangs tillbaka till Tyskland och fortsatte sedan till Sverige.

Att bege sig till ett annat land och bli del av dess kultur hade därför god klang hos oss. Mina föräldrar var socialister och hyllade internationalen. Att älska sin hembygd, sin familj och sina minnen skulle inte vara motsatsen till att bryta upp. Det ena var förenligt med det andra. Varje land var teoretiskt sett hemland för varje människa som valde att bo där. När de kom till Tyskland, anlände de till historiens mest rasistiska system. Landet som hade slängt ut dem höll däremot hög officiell profil i fråga om jämlikhet mellan raser och folk, nationella enklaver och minoriteter. Sovjetunionen – territoriellt liktydig med det gamla ryska

imperiet – bestod av 101 folkslag och kulturer och dessa levde, framhöll mina föräldrar, sida vid sida. Detta ”sida vid sida” betydde att de alla kunde hålla fast vid sin respektive kultur och samtidigt ingå i en övergripande politisk och nationell enhet. Då jag var barn fick jag veta att det vi i dag kallar multikulturella och multi-etniska samhällen redan fanns i sinnevärlden. Att socialism var en förutsättning för att sådana samhällen skulle kunna utvecklas. Att fascister och högerradikaler som kallar sig demokrater var de främsta hindren för att det skulle ske var som helst och överallt. I dag låter det både blåögt och dogmatiskt, då framstod det som en utopi med redan några fötter på marken.

Den yttre påverkan – skola, böcker, tidningar – påstod samtidigt att en annan mångkulturell vision nästan förverkligats: i smältdegeln USA. Det fanns en uppenbar konflikt mellan alternativen och eftersom jag lyssnade med två öron hamnade konflikten i huvudet. Ena sidan ifrågasatte påståendet om folkgruppers muntra samexistens i de kommunistiska staterna. Andra sidan påvisade rasism och segregation i USA. Man förväntades välja sida.

Senare i livet har ett helt annat intryck från den tiden blommat upp. Det var sammansatt av min ovilja – eller rättare sagt oförmåga – att välja mellan två fostrande kulturer och två jätteimperier med namn komponerade av versaler, samt av den fragmentariska kunskapen om en moster Rosa, mycket äldre än min mor, som på 20-talet emigrerade till Argentina med sin man. Kontakten bröts, avstånd var långa på den tiden. Emigrationen är det enda jag vet om henne. Men namnet Argentina fick en magisk klang, som det fortsatt att ha för mig, lätt bekräftat av film noir-klassiker som *Gilda*, romaner som Joseph Conrads *Nostramo* – och naturligtvis tango. Namnet ”Argentina” bar i sig stämningar som har med emigration/immigration att göra: vitalitet och vemod. Den olycksaliga förmågan att klippa av, som kan bli en del av ens natur. En frusen förväntan. Då jag var i tonåren var det nära att vi flyttade till Brasilien. Men bilden av Brasilien var solig och livsbejakande. Den var på något sätt ”inhemsk” och inte alls så lockande som det dova Argentina, som antarktiskt sett låg norr om genom att ligga söder om, och vars rostiga hamnar var fulla av människor utan samband med varandra.

På Teatro Avenida de Mayo i Buenos Aires läste jag tango-dansarnas namn i programbladet: italienska, armeniska, baskiska, ryska, isländska, judiska. Varje danscompany i världen är mångnationellt och dansar internationellt. De här dansade tango, en musik/poesi/dans som har cykliskt återkommande perioder även i Europa och Asien, men aldrig väljer ny källa. Ursprunget är evigt argentinskt men kosmopolitiskt: är uttryck för immigranter i en hamnstad i Sydamerika, eggen mellan två kulturer, en psykologi – rentav – som är mångbottnad men

inte botten. Den speglar immigrantens narcissism, som beror på att hon ryckts ur det "lineära" livet och förlorat samband som är normala för dem som på ett ungefär växer upp där de föddes och stannar där de växt upp. Ordet narcissism har en varningstriangel, det används som moralisk tillvitelse på individen och har blivit ett sjukdomssymptom i samhället. Men det kan nästan aldrig användas som heltäckande beskrivning och i tangon betyder det inte bara självbespeglning utan också självrannsaktning. Ändå är "självet" den centrala frågeställningen: vem är jag, hur tar jag mig ut? Hur kom jag hit? Hur skall man vara?

Denna narcissism är inte exklusiv för immigrantkultur. När människor strömmar från landsbygden till staden skiftar deras uppmärksamhet från traditionen till jaget. Detta har problematiserats, politiskt, fackmässigt och konstnärligt under decennier av diskussion om *inhemsk* folkvandring. När det handlar om immigration tillkommer så många andra faktorer, att man glömmer de psykologiska likheterna mellan kulturell migration och nationell.

Hur yttrar sig då detta som jag – kanske riskabelt – benämner narcissism? Intuitivt uppfattar jag t.ex. det just nu patenterade ordet "respekt", en kliché med tillfälligt positiv klang, som en skärva av dess helhet. Det har naturligtvis kommit smittovägen från USA och spritt sig överallt där nordamerikansk kultur får fäste. När "respekt" stöts fram enskilt och utan närmare motivering, kräver det acceptans utan värdering. Det har redan blivit en kliché för krav att bli ovillkorligt bejakad, som individ och som gruppindivid – alltså del av ett självvalt lag. Eftersom nästan ingen undgår att se när en slogan blir en kliché, finns ironin redan där. Ordet låter ofta aggressivt när det sägs (på all världens språk) men bakom den obönhörliga uppsynen skymtar ovilja och oförmåga att ta de normativa innehållet i "respekt" på allvar. Narcissisten har redan förbrukat ordet. Det finns inte längre som innehåll, bara som formell identitet.

Den argentinska tangons framgång kan bero på att den talar om – och tillåter, nästan heroiserar narcissismen. Det finns ingen dynamik i narcissism och tangon är en av de få konstformer som fullt ut förstår att man ändå kan göra något av detta stillastående. Narcissism är en fördrömd stil och därmed fördömd. Den är odelaktig, alltså omoralisk och förskjuts därför klumpmässigt ur det offentliga samtalet. Men tangon löser upp klumpen, inte för att samhällsanpassa narcissismen utan för att gestalta den. Begreppet förknippas i dag alltför givet med ytlighet och urban konsumtionism. Men det finns en existentiell och samtidigt ofrivillig narcissism i samhällets djup och bredd – en frånvaro av anledning och anknytning. Om man lyssnar till tangon och betraktar den i årtal, finner man att den alltid handlar om sig själv. I dikt på dikt och sång på sång försöker den komma sig själv närmare, med större

exakthet. Dansens komplicerade insteg gör den inte befriande, som annan dans oftast är, utan stel och precis närmar den sig en punkt som viker undan. Den är som en immigrationens folklöre och en nation – eller egentligen en stad – har gjort den till främlingskapets karaktärston.

2. Praktisk lösning

Medan en del efterkrigssystem strävade så långt från nazismen – 250 grader eller 300 – att de närmade sig den från andra hållet, föreföll Sverige ligga stadigt på ideala 180 graders avstånd. Landet kallades fredligt och fridsamt och praktiserade likväl en form av socialism. På våra skogspromenader i norra Småland – och året efter i Medelpad – såg vi med blotta ögat en rikedom som inte lyste men ansågs solid. Vi hade kommit till en nation med skog på rot och malm i berget och detta var allas egendom, i alla fall nationell, inhemsk egendom. Dagarna igenom hördes sågklingor vina, älvarna transporterade timmer från inland till hamnstad, hästar med hovskägg drog stocklass som gled direkt på snön. Sulfittanken var exportparfym. Vid kaj i numera glest besökta hamnar låg ibland vita amerikabåtar. ”Italiano, spaghetti”, retade svenska arbetskamrater invandrade från Genua och fick svar ”ferbannade svenskar, sillock påtatis.” Tillmälen i småskala.

Sverige var det enda landet i Europa med kapacitet för arbetskraftsinvandring. Krigsskadorna var obetydliga eller inga. Den trygghetsgaranti som livet inte kan ge, tycktes likväl inskriven i svensk grundlag. Och även om tvivlare förekom i ganska stort antal redan då, härskade den officiella versionen, att alliansfriheten under kriget hade dolt lojaliteter med och samarbete med de allierade. Misstankarna – och vetenskapen – att alliansfriheten gynnade även de nazianstuckna har bekräftats allteftersom sekretestämplarna bleknat. Men mot-sanning är inte fullständig sanning, även om det i avslöjandets stund av triumf kan förefalla så. Inte heller är det så önskvärt enkelt som att den privilegierade klassen lockades av fascismen medan folket var demokratiskt eller internerades i läger för dissidenter. Immigrantens första erfarenhet är inte minst ”folket”, samt andra immigranter. Vanliga, fattiga, arbetsamma svenskar kunde fortfarande i början av 50-talet uttrycka sympati för djävulen när de hörde varifrån man kom. Men kanske bara för att vara vänliga och förekommande och ”svenska” och befria en från skuld känslor... Bland de andra immigranterna fanns förvisso revanschister och irredentister som krävde tillbaka sin sudetiska eller ostpreussiska eller istriska fosterjord. Men våra bekantskaper bestod främst av människor som flytt hit och mottagits här, när livet blev för

farligt eller omöjligt i Tyskland eller i länder som ockuperats av Tyskland.

Jag har ibland undrat om inte den kloka fegheten är något som måste ingå i kalkylen när man *praktiserar* neutralitet. Man är inte neutral för att vara hjälte utan för att stå utanför en konflikt, i överenskommelse med de krigförande. Man kan för all del deklarerera neutralitet, men det hjälper inte ifall man inte *ges* neutralitet, eller rentav underkastar sig neutraliteten, vilket innebär en inskränkning av suveränitet. Krigförande länder har behov av neutrala platser. Ambassader kan fungera så, och vissa länder. Vi är åter inne i det teatrala om vi tänker oss formerna för detta: de upplösta gränserna, kontraband, namnlösa figurer som smyger in och slinker ut. Men dramaturgin har ett mer omfattande och halvskuggat underlag. På neutrala platser kommunicerar fiender. På gatan kan de möta folk som i deras hemländer tillhör förföljda minoriteter, men här kan de inte förfölja dem. Om de gjorde det skulle repressalierna inte bli alltför svåra, men det skulle betyda en rubbning i neutralitetsidéen, som är full av det finvävt underförstådda och måste respekteras ifall man skall kunna dra fördel av den och utöva krigsdiplomati, handel och vandel.

Talar vi om feghet, är det också den som räddade liv, inte bara det egna skinnet. Den släppte in flyktingar från de baltiska länderna och regimotståndare från de fascistiska och ockuperade länderna, släppte in alltför få judar samt ett antal kamouflerade nazister. Där fanns grunden till en heterogen men ny, efterhand svensk folkgrupp. Och efter kriget kom finnarna, italienarna och tyskarna för att arbeta. En del kom tillfälligt men stannade, andra kom för att stanna men fortsatte till Kanada eller återvände hem. När vinden mojnade och strömmen stillnat återstod ändå någon procent av nya medborgare.

Min familj hade assimilering som program. Vi skulle bli svenskar. I någon bemärkelse kvalificera oss som svenskar genom att inte vara utagerande främlingar. Men också dra nytta av att vara till nytta för Sverige. *Svensk* är dock ett vidare begrepp för en immigrant än för en infödd. Socialt dras man mot punkter för sympati, besläktade referenser, språkets hemkänsla. På 50-talet var immigrantens känsla av svenskhet motsägelsefull, men inte oförenlig med känslan av ursprung.

Jag vet inte hur frivillig vår bostadsort var i just detta avseende. Bristen på lägenheter var stor och man hamnade där man hamnade. Mellan mitt nionde och sjuttonde år bodde vi i en kosmopolitisk arbetarstadsdel i Malmö. Augustenborg var antagligen det mest invandrartäta bostadsområdet i staden på den tiden och dess fortsatta utveckling skulle kunna göra det till utmärkt underlag för en studie om hur begreppet invandrare genomgått förändringar under ett halvsekel. Stadsdelen har nästan cykliskt varit problemområde, projektområde,

mönsterområde, problemområde och alltid har det handlat om nya nationaliteter som bosatt sig där och vidgat invandrarbegreppet innan den tidigare innebörden ens hunnit bli etablerad.

När jag i denna text nästan genomgående byter ut ordet invandrare mot ”immigrant” beror det inte minst på den nyans av offer, som från den ena cykeln av invandring och anpassning till den andra och sedan till nästa, smugit sig på det svenska ordet. Vi kan motivera nyansen utan problem: offer är man som flykting, som objekt för invandrarverkets kriterier, för sina krigsmardrömmar, som förlorare på arbetsmarknaden, för urvalsinstanser, fördomar, rasism. Men inte ens de som är offer för en eller alla av dessa omständigheter, är nödvändigtvis *i sin personlighet* märkta som offer. Ett ord – *Invandrare* – som i både självpresentation och definition börjar fyllas upp av dubbeltydigheter, anklagelser och ursäkter, blir på en gång torftigt och laddat och framför allt inte individuellt användbart.

”Invandrare” har blivit en urskiljningslös kategori, ett kollektivt tillmäle – och en formulering som tillmötesgår den patroniserande blicken på de invandrade. Det används också av invandrare själva, när de förklarar, vädjar, generat motiverar och ursäktar sig. Myndigheter och magstöd talar om ”våra invandrare” och ”invandrarkategorier”. Invandrarrepresentation förekommer på mer eller mindre patenterade vis. Ett politiskt parti skall gärna ha en styrelseledamot med bra vokabulär och brytning. Universitetsstyrelser bör ha en ”ny svensk”. Offentliga nämnder, styrelser, råd och nätverk kvoterar. Och ett litet antal intellektuella invandrare används ständigt och i alla möjliga och omöjliga sammanhang som mer eller mindre öppna representanter för en ”befolkningsgrupp” som i dag är en tiondel av befolkningen. Allt gott och väl och det litet ansträngda kan förklaras med att det är relativt nytt. Men det är ändå absurt när greken i de organisatoriska idealens värld representerar vietnamesen, somaliern är talesman för turken och chileneren, som bott och arbetat i Sverige längre än alla svenskar yngre än tjugosju, delar bestämning med den kosovoalbanske flykting som planerar att återvända hem vid första lägliga tillfälle.

Ytterst sällan representerar invandraren *svensken*. Varför inte? Tanken är naturligtvis idealiserad. Men det var ett helt uppnåeligt ideal på 50-talet. I den demokratiska representativiteten finns från början en idé om intressenas sammansmältning. På de elementära planen representerar man sitt intresse men den demokratiska processen förutsätts odla fram en allmänt omfattad allsidighet, en politisk mångfald som mångt samman och där representativiteten är övergripande. Att intressen, särintressen och specialintressen representerar sig själva upp till lagstiftande och verkställande nivå är en form av korporativism. Den verkliga assimileringstanken är att *svensken* representerar invandrare

och vice versa. Det är en tanke som i tillämpning kan korrigeras ner till ett nötskal, men den borde vara ett mål och det är i den man hittar svar på diverse frågor om hur immigranten på allvar skall integreras efter sina kvalifikationer, i stället för bara att skiljas ut och flockas ihop med andra invandrare

3. Midsommar

Malmö är en stad som frambesvär en hel del sentimentalitet när den skildras i tillbakablick. Kanske beror det på att den är svår att älska utan sentimentalitet, d v s utan något överslätande och klichéartat som bortser från vad man egentligen ser. Fortfarande är den bitvis så illa och plottrigt planerad att man tror att man befinner sig i laglöst land. I dag finns tendenser att besjäla det fula med nutids- och nu nybyggarkänsla. Denna äkta eller patenterade optimism sammanfaller med insikten att invandrartäthet är en del av Malmös profil och att man kanske skulle försöka vända det till en fördel. Unga arkitekter och trendsättare har allmänt börjat prisa miljonprogrammets byggnation och ryser vid tanken på 80-talets förtätningar och försök att göra områdena mer "mänskliga". Nya invandrare bor ofta i den gammal- eller nybrutala arkitekturen. Områdena liknar varandra från stad till stad, från land till land. Man skulle kunna tala om en internationell ghetto-arkitektur.

Rosengård är en stadsdel som detta internationella vis samlar nya invandrare i en invandrarenklav. Augustenborg på 50-talet var en annan historia, som jag vågar kalla kosmopolitisk. Jag talar nu om en tidpunkt då jag från mitt fönster mot Lönngatan såg tre trafikleder: tågrälsen, som gick till Södervärns Station, ibland för vidare befordran till Falsterbo, i dag nära nog en *gated community*, då en idyll. Bortom tåget spårvagnsspåren och bortom det gles biltrafik, som sedan dess svällt hundra – eller tusenfalt och onödiggjort de andra transportmedlen. Med tågtidtabell och spårvagnsturer för ögonen skrev jag min första roman 1958, tio år efter det att vi kommit till Sverige. Jag var sexton år gammal och det är min hittills enda roman som är "tysk". För femton år sedan reagerade jag intresserat för uppståndelsen i Tyskland, beträffande en ung turkisk författare som debuterat med en roman som *inte* handlade om att vara turkisk invandrare i Tyskland. "Representativiteten" var i olag. En författare skall skriva om sig och sitt. Men efter debuten har jag mer spontant än planerat haft samma program.

Vi var vad jag minns de enda i trappuppgången som hade utländskt bakgrund. Bostadsområdet som helhet var dock europeiskt blandat. Jag tror inte att jag misstar mig om jag påstår att de invandrade föräldrarna var mer envisa med att tvinga in sina barn i högre utbildning än vad de svenska föräldrarna var. Det var fortfarande mycket vanligt att man

började arbeta efter folkskolan. Även människor som absolut inte hade råd med det, såg till att deras barn åtminstone fick ta realexamen och kanske också ta sig ut i Europa som au pairer. När jag började gymnasiet fanns där ytterst få elever från Augustenborg. Flertalet bodde i innerstan eller i de sundsnära stadsdelarna. Jag kan inte minnas att jag var mer begåvad än mina lekkamrater i huset, inte heller att mina klasskamrater i de högre ringarna skulle ha varit det – flera samlade i brudkistan i stället för att läsa historieläxan och trodde att Hitler var kommunist. Min familj var inte heller i ett bättre ekonomiskt läge än grannarna. Men när jag och mina utländska vänner fortsatte till läroverket, gick flertalet av de svenska ungdomarna ut folkskolan och vidare till yrkesskolan – eller började genast ”göra rätt för sig”, ett uttryck som jag uppfattade som *svenskt*. Inga av våra utländska bekanta använde det. Det lät som om man orsakat sin egen födelse och påtvingat föräldrarna en försörjningsbörda som det vid första tillfälle var en plikt att befria dem från.

Augustenborg var inte dominerat av immigration utan hopflickat av olika samhällsgrupper. Men jag minns intarsian av främmande nationaliteter. Proportionerna mellan svenskar och invandrare är en glömd sak, svenskarna var antagligen i stort flertal. Eftersom man dras till sin egen art observerade jag främst tyskar i området. Man snitslar sin uppmärksamhet till dem – till exempel sömmerskan som sydde mina klänningar. Och de alltid med vördnad omtalade ”fackarbetarna”, som varje morgon cyklade till Kockums i tyskspråkiga skaror. Men jag vet att det också bodde många balter, finnar och italienare i de L-formade husen. Att där fanns judiska familjer framgick av att en tysk kamrat med föräldrar av obekant schattering försökte övertala mig att ropa saker efter dem.

Midsommar firades på stadsdelstorget. För sitt inre öga utövade alla en rit med björkar, segel, dragspel och blonda blomster som de lärt, sett och läst sig till. Men de effektivt musikaliska människorna i området var italienare, så midsommar var italiensk. De flickor som då reducerade oss jämnåriga till betraktare var klädda i organdi och organza. Musiktitlarna var inte *Visa i midsommartid* och *Månsken över Ångermanälven* utan *Marechiaro* och *Vieni sul mar!* och *Dicitencello vuie*. Midsommar var för inget begrepp för italienare. Ändå ledde de firandet av midsommarhelgen och alla, svenskar och invandrare accepterade den förändrade traditionen som om den var original, och medoreflektad välvilja

4. Frånvaro av slutsatser

Som kärlek är främlingskap beständigt men föremålen växlar. Att europeiska invandrare blev mindre främlingar med åren, rentav landsmän beror inte enbart på att yttre, beteende, kultur, religion är jämförelsevis besläktade med det svenska. Andra orsaker är naturligtvis 60-talets första svenska turistvåg ut i Europa, därefter tågloffning för ungdomar, medier och kommunikationer, au pair-jobb, universitetsstudier i Europa osv. Man kan inte bli ens elementärt förtrogen med någon annan utan *ömsesidigt gäst- och värdskap*. I ömsesidighet ingår också jämbördighet. Europén är inte längre supplikant gentemot Sverige. Kan rentav vara arrogant mot denna lilla blindtarm i Unionens utkant

Men hur skall de som kallas "nya invandrargrupper", och svaga därtill, kunna vara svenskars *värdfolk*? Det är en springande punkt. Det finns gott om retorik i ämnet "bidra till det svenska samhället och kulturen" men inga brett fungerande idéer, eftersom bidrag till en dominerande kultur gärna åläggs svårdefinierade, stämmingsmässiga villkor, rentav skisseras på mottagarens bord. Respekt betyder ett slags nollställning gentemot den andre. Att han själv får sköta presentationen, med det lugn som är hans – inte i värmen av en hektisk rodnad hos integrationstjänstemän.

Främlingsfientlighet och nazism framställs gärna som större problem nu än vad det har varit. Den saken kan diskuteras. Offentligheten var helt enkelt mindre på 50-talet. Det som muttrades av en sur gubbe i kassan till postluckan publicerades inte dagen därpå. Man klädde inte heller ut sig till sina åsikter eller kvasiståndpunkter och man extrapolerade inte sin drömda personlighet i manér och musik. Oftast räckte det med att röka eller häda eller svära för att provocera. Men det hindrade inte att misstankar och fördomar, utfrysning och fientlighet drabbade utlänningar. Vapnen var lättare men fronten mindre genombruten än i dag.

Jag skall i övrigt inte ens försöka att skissera skillnaden mellan den möjliga assimileringen på 50-talet och tendensen till enklaver och "kvarternationer", en utveckling som ju hunnit längre i mer attraktiva invandrarländer och storstäder. Men om man håller fast vid att enklavisk bosättning och någon form av separata stater följer på stor tillströmning av utomeuropeiska invandrargrupper och deras främmande kulturer och religioner, kan det också vara värt att någon gång vända på perspektivet:

Det svenska hemlandet har också genomgått en kraftig förändring ifråga om kultur och religion. Man kan sammanfatta den "internationell utveckling" och den har gjort enskilda bytesobjekt av skog på rot och malm i berg, som i min barndom var okränkbara nationell egendom. Den har på gott och ont och på en och samma gång sensualiserat och

förhärdat det offentliga rummet, mångfaldigat och likriktat utbudet. Den sug- och centrifugalkraft som finns i världsekonomi, globala medier och företagsstyrd forskning är svår att beskriva och förstå och omöjlig att kontrollera, ingen försöker. En neurotisk optimism låter förstå att övergripande kontroll är obehövlig. Den uppstår ändå genom marknadslogik.

Internationalisering av detta slag påverkar immigrantens liv i lika hög grad som hennes/hans främlingskap i ett nytt land. Inte minst beror det på att också de infödda kan vara främmande inför förändringarna, inte hinner med, uppfattar invandringen som del av en allmän turbulens. Immigranten kommer alltså inte bara till ett nytt land med homogen befolkning – som på 50-talet – utan till den nya tid som rycker upp och rotar runt mänskligheten i största allmänhet. Men medan flertalet bofasta uppfattar utveckling som ett kontinuum, får invandraren se den i ett nytt sammanhang, som dubblerar främlingskänslor. Att ha kvar en rest av styrförmåga i sitt liv innebär då att man håller fast vid en livsstil som rimmer illa med värdlandets life style.

Jag har i denna text upprepade gånger använt ordet kosmopolitisk och underförstått ställt det i motsats till internationell. I dag associerar ”kosmopolitisk” på ett dystert sätt till kriget i forna Jugoslavien. Juvelen i kronan, Sarajevo, var – sägs det – en kosmopolitisk stad i bemärkelsen full assimilering mellan etniska grupper och religioner – närheten innebar inte utslätning utan man kunde upprätthålla olikheters självförglömmande gemenskap. I dag återstår ingenting av denna generösa kultur. Kosmopoliter – i Sovjetisk bemärkelse – var judar, rasismen förklädde av ideologiska skäl i denna term. Så inte heller goda ord förblir obefläckade. Å andra sidan – det är ett ord som tål en del, för det inbegriper i sig det fläckvisa, blandade och diskutabla!

För de flesta av oss har ordet historiskt sett en intellektuell klang, en urban – de kosmopolitiska småsamhällena i Centraleuropa var i sin ideala form arbetarintellektuella. När nationaliteter och kulturer samlever fredligt och respekterar varandras vanor och viljor *utan att närmare tänka på saken*, befinner vi oss i den mest sofistikerade, urbana och dessutom civiliserade livsform människor kan uppnå. Det betyder att man accepterar livets instabilitet på en mycket högre nivå än om man fruktar den, inbäddad i den egna kulturens säkerhet.

Denna välvilliga tolkning av instabilitet är i konflikt med det internationella projektet, som inte intresserar sig så mycket för balans mellan liksvaga parter, som för en stabil enhetlighet – i någon bemärkelse ett enda språk som får världsomspännande lystring. Mellan polerna kosmopolitisk – lokal – och internationell – global spinner litet dissonantiska strängar. Längs dem söker immigranten sina harmonier.

Bilaga 4

Det börjar hemma – om föräldrastöd och högre utbildning

av *Lars-Olof Hilding*

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Denna artikel bygger på samtalsintervjuer med 58 studenter från olika program vid högskolan i Halmstad, som genomförts under november-december 1999 inom ramen för projektet "Social och etnisk mångfald i högskolan", på uppdrag av utbildningsdepartementet.

Intervjuerna är utförda av studenter vid kursen "sociologi 1–20p helfart" vid högskolan i Halmstad, som en integrerad del av undervisningen i kvalitativ metod. Samtliga intervjuer har skrivits ut ordagrant och analyserats.

Urvalet gjordes med avsikten att studenter med varierande social och etnisk bakgrund skulle finnas representerade. Vi ansåg det också väsentligt att även äldre studenter, som bestämt sig för att börja läsa efter några år i arbetslivet fanns representerade, liksom kvinnor på tekniska utbildningar.

Således består urvalet av studenter från 3 olika program vid högskolan i Halmstad – arbetsvetenskapliga programmet, kultur- och kommunikationsprogrammet och elektroingenjörprogrammet. Arbetsvetenskapliga programmet, liksom kultur/kommunikationsprogrammet, har en jämförelsevis stor andel äldre studenter. Samtliga studenter i urvalet läser sitt andra år på högskola.

1.2 Två infallsvinklar

När man konkret studerar social och etnisk mångfald inom högskola och universitet, dvs. som i denna studie intervjuar studenter med varierande social/etnisk bakgrund, är det två aspekter som framträder särskilt tydligt:

- A) Föräldrarnas påverkan – både positivt och negativt. Genom uppmuntran och avrådan, både öppet och genom en mer ”osynlig” överföring av normer och värderingar styr de barnens val.
- B) Mötet med högskolemiljön – när högskolan blir en konkret upplevelse för studenten, och denna upplevelse speglas i tidigare erfarenheter och förväntningar.

Såväl föräldrarnas påverkan som individens upplevelse av högskolemiljön ser olika ut för grupper med olika bakgrund. Detta är egentligen lika intressant att studera inom de grupper som traditionellt betraktas som ”starka” bland högskolestuderande (etniska svenskar, akademisk bakgrund) som inom de grupper som ses som mer ”marginaliserade”. Genom själva jämförelsen, att se likartade situationer beskrivna av olika människor, synliggörs hur olika grupper hanterar olika situationer.

I den följande texten kommer olika studenters beskrivningar av hur de under uppväxten upplevt stöd och uppmuntran till högre studier att visas och jämföras; därefter kommer de olika studenternas möte med högskolevärlden att redovisas – just för att synliggöra hur det som kan te sig som ett otänkbart framtidsmål för en grupp är mycket tänkbart för en annan, eller hur det som upplevs pressande av några studenter lätt kan hanteras av studenter med andra förutsättningar.

2 Varför högskola – och varför inte? Om uppmuntran till högre studier

2.1 Föräldrastöd – något väsentligt

Margareta Hammarströms ”Varför inte högskola”¹ (1996) visar vilken betydelse påverkan från föräldrarna har för barnens val av utbildning i olika skeden. Det Hammarström kallar ”hemaspiration”, dvs. uppmuntran från föräldrarna till fortsatta studier, är den mest dominerande faktorn bland det som kallas ”underlättande motiv”, sådant som kan få barnen att välja högskolestudier (Hammarström 1996:190).

Ungdomarnas sociala bakgrund påverkar studievalet främst genom föräldrarnas inflytande – ungdomar med högre social bakgrund² får en starkare påverkan från föräldrarna att studera vidare, än vad ungdomar med lägre social bakgrund får.

Hur ser då denna föräldrauppmuntran ut? Finns det föräldrar som rent konkret avråder sina barn? Slutsatser som Hammarströms ger i andan om en bild av föräldrar ur arbetarklassen som avråder sina barn från att läsa vidare. Ser det verkligen ut så? Finns det föräldrar som avråder från högskolestudier? En intervjuperson i Halmstadundersökningen säger så här:

Jag kom ju in på psykologutbildningen i Lund efter gymnasiet, men jag hade ju föga stöd hemifrån... jag kommer ju från en arbetarfamilj, så jag är ju uppväxt [med att] man klarar sig själv så fort som möjligt

(Kvinna, 30-årsåldern, ingen högutbildad förälder)³

¹ ”Varför inte högskola” av Margareta Hammarström (1996) bygger på en tidsföljdsstudie av 2000 ungdomar, som genom ett begåvningsstest i årskurs 6 definierades som studiebegåvade. Dessa har sedan följts under en 12-årsperiod, dels avseende de direkta utbildningsvalen, men också med hjälp av frågeformulär, där ungdomarna och deras föräldrar fått motivera valen.

² Till ”högre socialgrupper” räknar Hammarström tjänstemän på hög-/mellannivå och fria företagare, till ”lägre socialgrupper” räknas lägre tjänstemän, jordbrukare och arbetare (Hammarström 1996:73).

³ Vid citaten anges intervjupersonens kön, ålder i 5-årsintervall, föräldrarnas utbildningsnivå, samt eventuell invandrarbakgrund. Om ingen etnisk bakgrund anges, är det frågan om etniska svenskar.

2.1.1 Uppmuntran – men till vad – och hur?

Alla studenter som intervjuats i undersökningen uppger att föräldrarna på olika sätt haft inflytande på deras val av livsbana. Uppmuntran från föräldrarna tar sig emellertid olika uttryck⁴:

- A) Oriktad och utbildningsomedveten uppmuntran – en uppmuntran till ett bra liv i största allmänhet – ”skötsamhet”.
- B) En särskild form av detta utgörs av det som några intervjupersoner beskriver – en avrådan från studier, baserad på en stark önskan från föräldrarna om ett tryggt och bra liv.
- C) Riktad och utbildningsmedveten uppmuntran – där utbildning specifikt ses inte bara som en möjlig väg, utan som en förutsättning för ett bra liv.
- D) Riktad och utbildningsomedveten – en önskan om att barnen skall ”lyckas” – men utbildning är inte det självklara verktyget.

2.2 Den sociala bakgrunden som kapital

Den franske sociologen Pierre Bourdieu har i sin teoribildning beskrivit vilken betydelse en människas utbildning, uppväxtförhållanden och sociala/kulturella bakgrund har för hennes val av utbildning och yrke. (Redogörelsen för Bourdieus kapitaltyper baserar sig, om annat inte anges, på Broady 1991.)

2.2.1 Bourdieus kapitalbegrepp

Bourdieu menar att varje individ under sitt liv tillägnar sig olika mängder av olika kapital; utöver det ”traditionella” *ekonomiska* kapitalet använder sig Bourdieu också av begreppen *socialt* och *kulturellt* kapital.

Bourdieu's kapitalbegrepp innefattar alla de tillgångar en människa har på olika områden, alltså inte bara pengar. Dessa tillgångar använder individen under sin livsbana för att förstärka, och möjligen förändra sin sociala position. Kännetecknande för dessa kapital är också att de är knutna till relationer – ett kulturellt/socialt kapitals värde bestäms av aktörerna i det sammanhang man befinner sig; det är i relationerna kapitalet får ett konkret värde och kan användas.

⁴ De olika typer av uppmuntran som nämns i det följande har utvecklats i samarbete med Anders Persson.

2.2.2 Ekonomiskt kapital

Ekonomiskt kapital är pengar och egendom, de ekonomiska förutsättningarna, som enligt Bourdieu alltså bara är en del av individens tillgångar i samhället.

2.2.3 Socialt kapital

Med socialt kapital avses en människas sociala nät, enkelt uttryckt de "kontakter", eller det "nätverk" hon har. Det sociala kapitalet är direkt kopplat till de specifika personer man känner. Beroende på vilken social position man har, kan värdet på det sociala kapitalet variera, dvs. efter hur användbara ens kontakter är i det sammanhang man befinner sig.

2.2.4 Kulturellt kapital

Det kulturella kapitalet avspeglar individens behärskande av den kultur (i vid bemärkelse) han eller hon befinner sig i. Bourdieu har också gjort uppdelningar av detta begrepp i underavdelningar, som utbildningskapital och språkligt kapital. Det är alltså fråga om kapital i form av akademiska examina, vetenskapligt erkännande, men också kunskaper om konst, musik och litteratur; att lyssna på "rätt" tonsättare och tala om "rätt" böcker, sett från den sociala position man besitter. Det språkliga kapitalet handlar om förmågan att uttrycka sig, och att förstå språk som används i den miljö man rör sig.

(En överläkare förväntas inte älska hårdrock, däremot kan han möjligen lyssna på dansband; rektorn för en kommunal musikskola är däremot socialt "död" om han lyssnar på dansband, däremot är klassisk musik från 1900-talet mycket mer gångbart för honom; tillgång till ett visst kulturellt kapital är nödvändigt för att kunna inneha de flesta sociala positioner, men arten och mängden kapital som erfordras varierar beroende på vilken position det gäller.)

2.2.5 Reproduktion

Enligt Bourdieu finns i samhället mekanismer som bevarar den inbördes strukturen mellan de sociala klasserna – han beskriver skolan som en institution för social reproduktion

Bourdieu ser inte skolan som flera tidigare samhällsvetare gjort, som en "hiss" som gör resor mellan samhällsklasserna möjliga. (T.ex. Sorokin i Jonsson 1988.) I stället menar Bourdieu att i skolan är elevers

bakgrund, dvs. det kulturella kapitalet i form av språkligt kapital, utbildningskapital m.m., av betydelse för dennes förmåga att tillgodogöra sig undervisningen. Genom att behandla alla elever skenbart lika ("jämlikt") skapar man i själva verket sämre möjligheter för de elever som har en bakgrund olik lärarens. Elever ur vad Bourdieu kallar "folkliga klasser" förstår inte och kan inte använda det språk läraren använder (läraren tillhör det Bourdieu kallar de "borgerliga" klasserna, och har ett högre och annorlunda kulturellt/språkligt kapital) och eleverna förstår inte heller de normer som gäller i skolmiljön.

Bourdieu har i sina undersökningar visat hur skolan i högre grad gynnar elever ur högre sociala klasser. Barn ur lägre socialgrupper slås ut, eftersom de belöningar skolan kan ge (bra betyg, utsikter till bättre lön i framtiden m.m.) inte värderas i familjer med lågt kulturellt kapital.

2.2.6 Uppmuntran och kulturellt kapital

Synen på utbildning inom en familj är alltså beroende av vilket kulturellt kapital man har. Föräldrar med en lång utbildning har ett högt kulturellt kapital, som överförs till barnen, bland annat genom synen på utbildning. Detta visar sig bland annat genom den "typ" av uppmuntran barnen får.

I materialet från högskolan i Halmstad kan man urskilja en tydlig gräns beträffande föräldrastöd relaterat till social bakgrund. Hammarströms studie (1996) (med en renodlad statistisk analys) bygger på två kategorier – högre och lägre socialgrupper – indelat med utgångspunkt i föräldrarnas yrken. Föräldrastödet visar sig vara betydligt starkare i högre socialgrupper.

I det föreliggande materialet (som analyserats kvalitativt) vill jag i stället hävda den tydliga gränsen mellan de studenter som *har någon förälder med högskoleutbildning*, och de som *inte har* föräldrar med högskoleutbildning, dvs. mellan studenter med större respektive mindre mängd kulturellt kapital.

Med högskoleutbildning avses här både "traditionella universitetsutbildningar" motsvarande 120 poäng eller mer, och kortare yrkesinriktade utbildningar om 80 poäng, som fritidspedagog eller äldre sjuksköterske- eller jägmästarutbildningar.

Att överhuvudtaget *ha* en högskoleutbildning innebär erfarenheter av vad högre utbildning innebär både rent konkret genom studievana, och kunskap om vilka möjligheter det ger i form av bättre livschanser. Man bör härvid tänka på att det kulturella kapitalets värde bestäms i den relation det används, och av vilka det används. Det är alltså svårt att med utgångspunkt i sin egen sociala position (utan högskoleutbildning) bestämma vad ett kulturellt kapital i form av en högskoleutbildning kan vara värt.

2.3 Föräldrastödet i undersökningen

I intervjumaterialet från högskolan i Halmstad kan man tydligt se hur den sociala bakgrunden, i kombination med etnicitet och kön, gör att den uppmuntran alla studenter faktiskt beskriver sig ha fått, ser olika ut.

2.3.1 Oriktad och utbildningsomedveten uppmuntran

De intervjupersoner som saknar föräldrar med högskoleutbildning⁵ uppger alla att deras föräldrar uppmuntrat dem att studera. Vid en närmare studie av vad som egentligen sägs, ser man emellertid att den uppmuntran som barnen fått är allmänt hållen, och inte bara gäller studier:

Ja, alltså, mamma och pappa, dom är ju arbetare så dom har ju inte funderat så mycket på studier ... men jag fick verkligen välja vad jag ville, gå i skolan eller inte ... men jag ville jobba bestämde jag...

(Kvinna, 35-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

De flesta intervjupersoner med lågutbildade föräldrar ger likartade svar – föräldrarna har stöttat, och tyckt att det är bra att barnen läser. Samtidigt har man fått stöd om man velat göra något annat också – det är inte bara studier som har premierats. Många av de studenter i gruppen som är i 25-årsåldern eller äldre bestämde sig för att börja arbeta direkt efter avslutat gymnasium (eller i vissa fall grundskola), och upplever sig ha fått stöd hemifrån för sitt val att arbeta. Man säger med stolthet och med glädje att man har fått uppmuntran, stöd och frihet.

...man ska sköta sig helt enkelt...

(Kvinna, 35-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

Det är det som ibland kallas ”skötsamhetsidealet” i arbetarklassen (Ambjörnsson 1988). En strävan framsprungen ur arbetarrörelsen, med strävan till skötsamhet och nykterhet – att vara ”god nog” – men också med bildning som en väg att skaffa sig inflytande; inte utbildning som en möjlighet att göra karriär. Det väsentliga är att barnen får det bra, och klarar sig utan att ligga någon till last; medlen för detta utövar man som

⁵ Till gruppen ”någon högutbildad förälder” räknas de intervjupersoner där minst en av föräldrarna har högskoleutbildning om 80 poäng eller mer, till gruppen ”ingen högutbildad förälder” (i löpande texten ibland kallat ”lägutbildade föräldrar”) räknas de som inte har någon förälder med högskoleutbildning.

förälder inget inflytande över, men man visar (som nämnts) uppriktig omtanke om barnen.

... de vill inte att jag ska behöva jobba jättejättehårt ... det får man väl göra ändå, men om man ska arbeta sig upp får man väl göra det på ett annat sätt ... här får man ju vissa förutsättningar.

(Kvinna, 25-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

Utifrån sin sociala position och sitt kulturella kapital värderar föräldrarna inte utbildning särskilt högt. Man känner överhuvudtaget inte till att utbildning är en viktig väg till trygghet, och kan därför inte rekommendera det. En intervjuperson säger:

... jag kan inte minnas att det fördes någon diskussion överhuvud taget om eventuella högskolestudier.

(Man, 30-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

Man har alltså uppmuntrat barnen till att skapa sig ett bra liv. Man månar om att de har det bra – men uppmuntran är *oriktad* – så länge barnen inte själva väljer att studera, gör man inga försök att driva dem i den riktningen. I detta material har vi bara ”kontakt” med de barn till lågutbildade som har börjat studera på högskola.

I de flesta fallen har dessa börjat studera senare, oftast beroende på ”yttre omständigheter” (arbetslöshet, barn, flyttning m.m.).

Hammarström (1996) skriver att hälften av de barn hon i undersökningen definierar som ”studiebegåvade” vid 25 års ålder inte genomgått eller påbörjat en högskoleutbildning. I det föreliggande materialet kan man se att det är flera barn till lågutbildade som påbörjar högre studier efter 25. Det sker då, som nämnts, av andra skäl än påverkan från föräldrarna.

Som vuxna känner de dock att de har ett starkt stöd från föräldrarna för sitt beslut att börja studera – men det är fortfarande oriktad, utbildningsomedveten uppmuntran; så länge man har det bra och ”sköter sig” får man stöd från föräldrarna.

Samtidigt innebär det begränsade kulturella kapitalet att föräldrarna ofta har en bristande förståelse för vad det är barnen egentligen sysslar med när de studerar:

De blev väl lite snopna eftersom ingen annan har läst i min familj ... Jag tror inte riktigt de har insett vad det är frågan om.

(Kvinna, 35-årsåldern, ingen högutbildade förälder)

Det räcker alltså inte heller med en allmän uppfattning att ”utbildning är alltid bra”. En intervjuperson säger:

Ja det har varit mycket 'teknik är bra speciellt om man är tjej', men ändå har man alltid fått välja det man hade intresse för

(Kvinna, 30-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

"Ändå har man alltid fått välja" säger denna kvinna. "Välja" i vid bemärkelse – att studera eller inte studera – det blir verkligen frågan. Dessa barn har ett reellt val, mellan att läsa, eller göra något helt annat. Som vi kommer att se längre fram, är så inte alltid fallet i andra grupper av studenter.

Vi ser att det även bland föräldrar utan högskoleutbildning (som här kan räknas till det Hammarström (1996) kallar "lägre socialgrupper") finns det uppmuntran men den är oriktad, och styr barnen mot att göra "något de trivs med och kan försörja sig på". Detta innebär ofta att de inte väljer studier. Väljer de studier, sker det senare i livet, när antingen livssituationen förändras radikalt, eller de på något sätt ackumulerat kulturellt kapital (gjort karriär inom sitt yrke, träffat en partner med högre kulturellt kapital e.d.) och högskolestudier framstår som ett tydligt alternativ. Samtidigt har föräldrarna aldrig avrått barnen från studier – när de väl fattat beslutet att börja studera stöder föräldrarna det efter bästa förmåga.

På frågan om varför de börjat läsa på högskola svara många av de äldre studenterna, som har arbetslivserfarenhet, att de "ville vidare", eller att de helt enkelt "tröttnat" på sitt tidigare arbete.

Hammarströms (1996) undran "varför inte högskola", som bygger på att hon faktiskt visat att studenterna har studiebegåvning, skulle möjligen kunna ändras till "varför högskola så sent". Det är naturligtvis omöjligt att dra generella slutsatser utifrån detta material, men det skulle kunna ses som en indikation på att barn till lågutbildade föräldrar börjar läsa på universitet betydligt senare än barn med akademikerföräldrar.

Andra studier av längre akademiska utbildningar, t.ex. läkarlinjen, (Hilding 1996) visar att barn till lågutbildade föräldrar generellt påbörjar längre och mer statusfyllda utbildningsprogram senare i livet än barn till högutbildade. Ofta har dessa studenter läst fristående kurser, för att "ackumulera kulturellt kapital" innan man beslutar sig för att påbörja en prestigefylld utbildning. Detta visar också på att det finns möjligheter att det Hammarström (1996: 196) kallar en "utbildningsreserv" slutligen hamnar i högskolan, men att det alltså krävs att de antingen ackumulerar kulturellt kapital, eller att deras livssituation förändras genomgripande.

2.3.2 Riktad och utbildningsmedveten uppmuntran

När föräldrarna har ett högre kulturellt kapital ser det annorlunda ut än i den föregående gruppen:

.. när jag gick i nian och skulle bestämma mig för gymnasiet så valde jag vårdlinjen [och] pappa vägrade att skriva på papperna. Först, men sen fick jag övertygat honom om att det var min framtid.

(Kvinna, 35-årsåldern, någon högutbildad förälder)

Här ser vi ett mer handgripligt exempel på påverkan på barnens utbildningsval. I det aktuella fallet tyckte fadern att vårdlinjen inte ”ledde någonstans”, utan ville att dottern skulle gå en teoretisk gymnasielinje. (Pappa fick rätt till slut – hon går nu på en högskoleutbildning som leder till fil. kand. examen.)

I gruppen med lågutbildade föräldrar fanns inget exempel på att föräldrarna skulle ha velat påverka barnen att läsa på högskola, och ännu mindre utöva något reellt inflytande på själva valet. I gruppen med föräldrar med högre kulturellt kapital ser man däremot hur föräldrarnas påverkan riktar sig direkt mot högskoleutbildning.

Även om vissa studenter (som exemplet ovan visar) har varit inne på andra banor har utbildningen alltid funnits med som något man skall göra ”förr eller senare”:

Det har väl alltid varit ganska självklart ... det har aldrig varit något man tvekat på.

(Kvinna, 25-årsåldern, någon högutbildad förälder)

”Föräldraaspirationen” som Hammarström (1996) visar på är ju något som är öppet – en tydlig uppmaning att gå vidare till högskolestudier. Men det är också fråga om en uppmaning att lära sig som genomsyrar hela uppväxten:

... jag har hela tiden fått lära mig att det är viktigt att man lär sig saker, att man hänger med i skolan.

(Kvinna, 40-årsåldern, någon högutbildad förälder)

Man kan också se i intervjuerna hur barn till högutbildade föräldrar redan från tidiga år uppmannats att läsa. Även barn med lågutbildade föräldrar ger exempel på att föräldrarna uppmannat dem att läsa, men barn i familjer med högt kulturellt kapital visar inte bara på att de uppmannats att läsa böcker – utan också att föräldrarna *riktat* sin uppmaning och definierat vad som skulle läsas:

All seriös litteratur som går, allt ifrån Strindberg till... Mamma läser ju jättemycket, och min far läste också jättemycket.

(Kvinna, 35-årsåldern)

(Denna intervjuperson säger längre fram med emfas: "Inga Kittyböcker"). Det handlar alltså om riktad uppmuntran att läsa kvalitetslitteratur; Att behärska så kallad "svår" eller "fin" litteratur ökar det kulturella kapitalet. Det kan också tänkas öka beredskapen för att se sig själv som student vid en längre utbildning.

Uppmaningarna att läsa riktar sig inte bara mot en specifik typ av litteratur, utan också mot att använda böckerna för att skaffa ny kunskap:

...om man frågade pappa 'varför är det så?' sade han "gå och slå upp det i Focus!

(Kvinna, 35-årsåldern, någon högutbildad förälder)

Litteraturen är alltså redan från uppväxten ett naturligt sätt att skaffa kunskap.

Bland studenter med invandrarbakgrund ser man att det kulturella kapitalet i hemmet är av ännu större betydelse. I familjer med lågt kulturellt kapital (ingen förälder med högskoleutbildning) ges över huvud taget ingen riktad utbildningsmedveten uppmuntran – men i familjer med utbildningstradition är uppmuntran ännu tydligare riktad än bland svenskar:

Det är mina föräldrars ... högsta önskan ... att jag och min syster blir ingenjörer.

(Kvinna, förutvarande Jugoslavien, någon högutbildad förälder)

Anmärkningsvärt är att det ses som viktigt för kvinnor att utbilda sig:

... ifall Du inte har utbildning kan Du till exempel inte gifta Dig. Så är det till och med när man är i Sverige.

(Kvinna, Iran, någon högutbildad förälder)

Om man haft en fördomsfull uppfattning att invandrarkvinnor skulle bli mindre attraktiva på "äktenskapsmarknaden" på grund av att de har en utbildning, kullkastas den uppfattningen effektivt här!

Så här säger däremot en kvinna med lågutbildade föräldrar:

För de tycker väl att jag som tjej skulle koncentrera mig på hemarbete och satsa på att gifta mig, bilda familj och så vidare, det har jag väl inte riktigt lytt.

(Kvinna, förutvarande Jugoslavien, ingen högutbildad förälder)

Utifrån vad som intervjupersonerna här säger om upplevd föräldrappmuntran, kan man säga att det kulturella kapitalet i uppväxtfamiljen påverkar invandrare ännu kraftigare än svenskar – etniciteten verkar som en förstärkande faktor, som antingen *ökar* den riktade,

utbildningsomedvetna uppmuntran eller *minskar* den oriktade och icke-utbildningsomedvetna – eller för den bort från utbildning, vilket kommer att visas längre fram.

2.3.3 Riktad och utbildningsomedveten

Framför allt bland invandrare⁶ med lågutbildade föräldrar (t.ex. kvinnan som citerades ovan) kan man se ett föräldrastöd som är tydligt riktad. Detta är alltså inte samma fenomen som bland de svenska barnen till lågutbildade föräldrar, som fick en allmän oriktad uppmuntran att ”sköta” sig, utan det är här fråga om uppmuntran tydligt riktad mot att ”lyckas” – att nå framgång i livet. Det räcker inte att få det bra – man skall få det bättre än föräldrarna:

Man hade mycket press på sig från föräldrarna att man måste bli någon, och skaffa sig en plats i samhället..

(Man, invandrarbakgrund, ingen högutbildad förälder)

Det är inte, som bland de etniska svenskarna, en fråga om ”gör vad Du vill så länge Du sköter Dig” – här är det i stället ”gör vad Du vill så länge Du förbättrar Din sociala position”

Uppmuntran är tydligt riktad – men utbildning är ingalunda den självklara vägen. Den ses i stället ibland som en begränsning:

... det var ju lite till och från, de tyckte ...att jag ... skulle börja jobba som ger pengar...

(Man, invandrarbakgrund, ingen högutbildad förälder)

Det väsentliga är framgången i livet, att inte bara få det bra, utan bättre än föräldrarna. I och med avsaknaden av kulturellt kapital, ses utbildning varken som framgång eller väg till framgång – det är i arbete som framgång räknas.

2.3.4 Avrådan

En direkt avrådan från studier kan urskiljas bland en del svenska män med lågutbildade föräldrar.

I den gruppen förekommer i allmänhet en oriktad, utbildningsomedveten uppmuntran. Som tidigare nämnts kan den relateras till ett

⁶ Hammarström (1996) berör inte etnicitetsvariabeln; en bakgrund i form av statistik avseende de tre variablerna etnicitet, social bakgrund och studiebegåvning hade varit mycket intressant att relatera till aktuella data.

skötsamhetsideal – att klara sig själv, att vara ”bra nog”, och inte ligga andra till last – men också en omtanke från föräldrarna om barnens väl. Bland föräldrar med lågt kulturellt kapital ses då utbildningssituationen som alltför otrygg:

det ligger nog i den gamla standarden att man ska tjäna pengar, är man student är det ganska ’fluffigt’ – kommer det in pengar? ... Det är en osäker tillvaro, den vill inte mina föräldrar att jag ska vara i.

(Man, 35-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

Till skillnad från studenterna med invandrabakgrund, som fick en uppmantran riktad mot att ”lyckas”, är det här fråga om att man vill säkerställa trygghet för barnen – säker inkomst, säkert arbete.

3 Mötet med högskolan

I beskrivningen av hur olika studenter upplever mötet med högskolan blir det synligt hur olika studenter förväntat sig studierna, och hur intervjupersoner med olika bakgrund hanterar de situationer de hamnar i.

De flesta intervjupersoner med lågutbildade föräldrar ger uttryck för att de hade förväntat sig studierna som jobbigare än de i verkligheten visar sig vara. Såväl män som kvinnor ger uttryck för detta. Det finns dock en väsentlig skillnad – männen uttrycker mycket starkare en känsla av seger:

... det bottenar i något slags revansch känsla, att man ska visa dem... när man har en... mindre utbildad bakgrund vill man gärna visa att man kan.

(Man, 35-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

Det är en stolthet över att lyckas. Männen ger också uttryck för glädje över en ökad förmåga att röra sig i nya sociala miljöer – det språkliga kapitalet utvecklas:

... just att prata fackspråk eller prata med människor som... är akademiskt utbildade har man lättare att göra om man har en akademisk utbildning.

(Man, 35-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

Kvinnorna med motsvarande bakgrund uttrycker däremot inte samma glädje. De är mer ambivalenta; de känner att de klarar av studierna, och menar att de utvecklas som människor, och njuter av att lära sig, men de märker också ett begynnande främlingskap gentemot sin gamla umgängeskrets – de förändras både vad gäller intressen, vanor och språk.

Jag känner det när jag kommer tillbaka till mitt gamla arbete på somrarna ... låter vi så här!

(Kvinna, 30-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

Kvinnorna känner tydligt att de håller på att bli olika sin gamla vänkrets – att de inte bara vinner, utan också förlorar något – liksom föräldrarna inte riktigt förstår vad studier ”handlar om” förstår inte heller vännerna det:

Det har blivit en distans mellan oss [intervjupersonen och hennes gamla vänner]... De förstår inte riktigt vilken tid det tar... att det [studierna] är precis som ett arbete

(Kvinna, 25-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

Dessa intervjupersoner oroade sig tidigare för att studierna skulle vara krävande – men vännerna ur deras gamla sociala miljö ser inte studier som en heltidssyssla... (Detta kan möjligen tolkas som ett ”försvar” – att i någon mån nedvärdera studierna, eftersom man själv inte ”satsat på sig själv” och börjat studera.)

Dessa intervjupersoner känner också att de inte får något närmare umgänge med sina kurskamrater – många pendlar, det är spridda åldersgrupper i klasserna. Intervjupersoner med högre kulturellt blir inte lika marginaliserade, man känner att man har

... kompisar där de flesta har haft den inställningen att läsa vidare på högskola”

(Kvinna, 20-årsåldern, någon högutbildad förälder)

Studenterna på ingenjörsprogrammen ger i högre utsträckning uttryck för att studierna verkligen är ansträngande än vad de som läser samhällsvetenskap/humaniora gör. Ingenjörstudenterna har också en större del schemalagd undervisning. Deras beskrivning av att det är jobbigt handlar egentligen inte om att det är svårt, utan om att tiden inte räcker till. Man tillbringar mycket tid i skolan. Samtidigt hänvisar dessa studenter ofta till rent ämnesintresse som bakgrund till sitt utbildningsval, och ser det som ett nöje att få syssla med sitt ämne.

Flera av studenterna med invandrarbakgrund säger att de mest umgås med andra invandrare på utbildningen. (Detta gäller främst ingenjörstudier; en man som läser humaniora/samhällsvetenskap har medvetet valt att studera för att bli mer integrerad i det svenska samhället.) En av intervjupersonerna med invandrarbakgrund (och lågutbildade föräldrar) uppger till och med att han på fritiden bara umgås med vänner som inte studerar. Detta verkar motsäga distanseringen från gamla vänner som flera av de svenska intervjupersonerna med lågt kulturellt kapital gav uttryck för. Det kan dock tolkas som att han inte

får tillträde till något umgänge i den "nya" (högskole-)världen, utan tvingas att söka sig umgänge i den "gamla" (lågutbildade).

Flera av studenterna med lägre kulturellt kapital ger uttryck för att de känner sig utsatta i utbildningssituationen. Man anser att lärarna är oförutsägbara, och att man är utlämnad åt något som känns som ett godtyckligt system. Detta gäller främst kvinnliga studenter som läser samhällsvetenskap/humaniora. (I materialet finns inga kvinnliga studenter med lågutbildade föräldrar från ingenjörsprogrammet.)

... man är offer för andras godtycke... vad som ska anses vara kunskap

(Kvinna, 40-årsåldern, ingen högutbildad förälder)

I gruppen med högre kulturellt kapital ger man i stället uttryck för strategier för att hantera situationer av denna typ:

... inte ... någon ordning, jättedålig pedagogisk kompetens hos lärarna, men nu har jag ... sett till att jag fått en bra lärare på de kurser jag läser

(Kvinna, 35-årsåldern, någon högutbildad förälder)

... sen börjar man komma in i det ... jag har haft den läraren några gånger...

(Kvinna, 25-årsåldern, någon högutbildad förälder)

Förknippat med det högre kulturella kapitalet är en förtrogenhet med metoder för att hantera själva utbildningssituationen som gör att dessa studenter lättare kan bemästra situationer som vållar obehag för dem med lägre kulturellt kapital.

4 Sammanfattning

Ett nyckel begrepp för att förstå de resultat som presenterats ovan är kulturellt kapital – här tydligt manifesterat genom föräldrarnas utbildningsbakgrund. Föräldrar med ett högt kulturellt kapital överför detta på barnen, genom en tydlig, riktad och utbildningsmedveten uppmuntran, och kan på så sätt förmå barnen att börja läsa på högskola tidigt.

Föräldrar med ett lägre kulturellt kapital månar om sina barn i samma utsträckning, men uppmuntran är oriktad, och utbildningsomedveten. Ett väsentligt inslag är i stället uppmaning till trygghet och skötsamhet, vilket kan tänkas bli kontraproduktivt i ett längre perspektiv, eftersom en tryggad försörjning långsiktigt ofta kopplas till en längre utbildning. Likaså uppfattar man den skuldsättning studiemedel innebär som en källa till otrygghet; att redan som ung sätta sig i skuld ”för resten av livet” ses som riskabelt.

Studenter med invandrarbakgrund verkar i högre grad påverkas av det kulturella kapitalet i hemmet än svenskar – både i positiv och negativ riktning – barn till högutbildade invandrare får en starkare riktad och utbildningsmedveten uppmuntran, medan barn till lågutbildade invandrare får en utbildningsomedveten uppmuntran, som ofta riktas mot framgång – att ”lyckas”, men utan att se utbildning som den lämpligaste vägen.

I mötet med högskolan upplever de flesta av intervjupersonerna med lågt kulturellt kapital att de klarar av studierna bättre än de väntat sig. I synnerhet kvinnliga studenter med lågt kulturellt kapital upplever dock att de känner sig ”utlämnade”, eller maktlösa inför skolan, som verkar godtycklig. Studenter med högutbildade föräldrar ger i stället uttryck för olika strategier för att hantera detta.

Manliga studenter med lågutbildade föräldrar upplever det i hög grad som en seger att lyckas med sin högskolestudier. De kvinnliga studenterna med motsvarande bakgrund känner också tillfredsställelse, men känner också ett utanförskap mot sitt gamla umgänge, som männen inte ger uttryck för på.

Bilaga 5

Utbildning i broschyrspråkets värld

av Maja Ljung

Kunskapssamhället är diffust för de unga, men det tar sig uttryck i ett upplevt utbildningsberoende. "I dag behöver man utbildning, det behövde man inte förr." Detta framgår av de 108 uppsatser från tre gymnasieskolor i Sverige som jag läst och analyserat. Uppsatserna har skrivits av elever på samhällsprogrammet andra år. 27 kommer från en gymnasieskola i en universitetsstad (med övervägande del elever från akademikerbakgrund), 22 från en småstad (med övervägande del elever från arbetarbakgrund) och 59 från en förort söder om Stockholm (med övervägande del elever med utländsk bakgrund och betydligt mer invecklade definitioner vad gäller föräldrarnas yrkes- och utbildningsbakgrund). Jag kommer att fokusera på tre saker, som alla är intressanta att koppla till det faktum att vi kallar dagens samhälle för ett kunskapssamhälle.

1. Elevernas sloganartade språk som samtidigt är ett slags tomt måltänkande. Jag har valt att kalla det *broshyrsspråk*. Det låter som hämtat ur en broschyr hos SYO-konsulenterna. Elevernas tillgång till språk varierar lika kraftigt som deras tillgång till tid och rum för att fundera på alternativen. Språket i uppsatserna från de tre skolorna utmärks av stora skillnader. Där universitetsstadens elever är vitsiga, ironiska och programmatiskt beredda på att berätta allt om sina planer, är eleverna på småstadens gymnasium mindre av språkvirtuoser – men också mer personliga. I förorten skriver många av eleverna en mycket torftig svenska, också de fyra helsvenska eleverna och de elever med föräldrar som är akademiker, till yrke eller utbildning. Käckheten, självdistansen och försöken till humor är helt frånvarande. Trots skillnaderna i förmågan att skriva korrekt svenska, är däremot måltänkandet och broshyrsspråket samma hos de flesta elever.

2. Det finns stora skillnader mellan skolorna i synen på vidare utbildning. Den varierar mellan att vara ett verktyg och en självklar del av en identitetsskapande process. Att läsa vidare är stressande i sin självklarhet för akademikereleverna, ett alternativ för arbetareleverna och en chans för invandrareleverna. Arbetsmarknaden verkar lägga gymnasieskolan i en mörk skugga, där viljan att läsa vidare trängs undan av behovet av trygghet. Utan utbildning är man ingen – man är arbetslös, lever på bidrag eller har restaurang som sina föräldrar. Hur eleverna ser på vidare utbildning har också att göra med var influenserna kommer från. Uppfattningen om föräldrarnas roll är viktig och skiljer sig åt mellan skolorna. Myten om det fria valet finns främst på universitetsstadens och förortens gymnasier – fast i olika tappning.
3. Yrkesvalen är traditionella: jurist, lärare, journalist och sjuksköterska. På nittioalet har tankar om den flexibla framtida arbetskraften, med lösare anställningsformer, kanske på projektbasis, blivit alltmer frekventa. Men i de här elevernas framtidsplaner lockar varken en bred examen och bilden av en bred arbetsmarknad lyser med sin frånvaro. IT-branschen verkar också utöva en mycket begränsad attraktion på samhällsprogrammens elever. Endast en elev skriver att han vill syssla med IT.

Reflektioner kring uppsatsämnet

Det stod ”Utbildningsdepartementet” och ”Mångfaldsutredningen – Utredningen om social och etnisk mångfald i högskolan” uppe i vänstra krysset på det blad som eleverna fick. Sedan följde:

Resonera och reflektera kring följande:

Du går på ett studieförberedande program, vilket ger dig möjlighet att läsa vidare på högskolan. Ska du det? Varför? Varför inte? Berätta gärna om vad och vilka personer som har haft betydelse för din syn på högre utbildning.

Föreställ dig också att du påbörjat en utbildning på universitet/högskola. Vilken utbildning/kurs är det? Varför just den? Var finns den? Vad förväntar du dig av utbildningen/kursen? Hur tror du att du kommer att klara av utbildningen/kursen? Hur tror du att man gör när man studerar vid universitet/högskolan? Fundera och berätta om detta!

Rubrik: Min universitetsutbildning

Ett mindre styrt ämne i stil med ”När jag studerar på högskola/universitet” övergavs i diskussion med de tre respektive lärarna som menade att resultatet förmodligen skulle bli lidande. Risken var att de som inte skulle läsa vidare, inte heller skulle skriva mycket mer än just

det. Lärarna menade att eleverna behövde frågor till stöd. Helt klart är att frågorna påtvingat realism i uppsatsskrivandet.

Det är svårt (omöjligt?) att utforma ett ämne som både kan generera personliga tankar, tillfredsställa forskaren och uppdragsgivaren – helt enkelt att formulera ämnet så att inte själva ämnet liksom hindrar sig själv.

Johan Asplund skriver om uppsatsämnet ”Vad jag skulle göra om jag fick en miljon” till elever i årskurs 5–6. Nästan alla hans 40 uppsatser tar upp vad man kan köpa för miljonen. Asplund skriver:

Uppsatsämnet har i dessa fall utlöst en betingad reflex. Det har inte lockat författarna att tänka. Ur denna aspekt var ämnet naturligtvis ett dåligt ämne. Det framställer barnen som uppslukade av det kapitalistiska konsumtions-samhället. Ett bra ämne skulle locka dem ut ur detta. (Asplund, s 43)

Vårt ämne har inte i någon större utsträckning lyckats lura fram några kritiska tankar, drömmar eller tankar om studierna som del av större livsprojekt ur eleverna. Detta kan bero på ämnet, på själva uppsatsmomentet i skolan eller på att de är uppslukade av om inte det kapitalistiska konsumtionssamhället så det arbetsmarknadsstyrda kunskaps-samhället.

Att skriva uppsats

Att skriva uppsats är ett koncentrerat moment av den rationalitet som styr skolan – lärande ska redovisas för värdering. Värderingen sker inte genom betyg denna gång, men eleverna verkar föreställa sig läsarna som några maktfulla personer från ”Mångfaldsutredningen”.

Med tanke på att uppsatserna inte ingår i det vanliga skolarbetet och inte heller ska bedömas av lärarna, är det lite förvånande att kritiken är så mild. Skoltröttheten är utbredd men inte kritiken av det uppfattade utbildningsberoendet.

Ibland blir Utredningen som mottagare extra synlig. Bland uppsatser från förortsgymnasiet finns det några uppsatser som i det närmaste kan beskrivas som larmrapporter, med direkta råd till utredningen om hur man ska göra för att få in invandrare på högskolan.

En tjej med invandrarbakgrund skriver att organisationer som Lugna Gatan orsakar elevers frånvaro, ibland i tre dagar. Eleverna skolkar och har inte respekt för lärarna, lärarna lär ut för lite på lektionerna. Eleverna är mer intresserade av att jobba på ”pappas pizzarestaurang”. Vad gäller sina studier, hon vill läsa något med juridik och psykologi, är hon orolig:

jag tycker att det är mycket dåligt kvalitet på behörigheten som vi får här i...
Man borde gå det intressant att komma till skolan och på lektionen. För att

flera ska söka in på universitet/högskola borde man sänka ner intagningspoängen.

En annan tjej skriver att man måste satsa på språkundervisningen. På gymnasiet i förorten skriver fem elever (fyra med invandrabakgrund) mycket korta uppsatser, i stil med uppsatsen nedan:

Högskolan

Jag vet inte ett dugg om det så kallade Högskolan.

Jag bryr mig inte om skolan eftersom jag är Syrian och äger en restaurante efter gymnasiet.

Jag ser denna uppsats som en blandning av följande ingredienser:

- *In the eye of the beholder*. Jag tror att de fyra invandrarelevorna är trötta på att bli undersökta och utpekade som problematiska invandrarungar som bor i en förort. De förstår dessutom förmodligen vad "Mångfaldsutredning" kan tänkas vara ytterligare ett exempel på. Ordet mångfald är ett uppifrån-ord.
- De fem eleverna är förmodligen dåliga i skolan, och att skriva en uppsats skulle avslöja att de inte vet så mycket om vidare utbildning. Det skulle framgå att de inte ska läsa vidare – för att de inte kan eller får.
- De är skoltrötta och då är uppsatser och prov sådant som symboliserar utvärdering. De medverkar i sin egen självuppfyllande profetia genom att strunta i att skriva mer än ett par rader.
- De behärskar inte språket. Att skriva en uppsats på svenska för dem är som att skriva en uppsats på spanska för mig. Det kräver tålamod, letande i hjärnan och idogt suddande. Och ändå vet man att det aldrig blir som en infödd svensk (spanjors) uppsats.
- Framgång för den individualistiska ideologin. Man angriper inte den som skapar den bild man håller på att uppfylla.

Jag har inte ändrat något i de utdrag ur uppsatserna som jag citerar. När enstaka ord, del av mening eller hel mening uteslutits, markerar jag detta med tre punkter. Däremot har genomgående föräldrars yrken uteslutits för att utesluta möjligheten att identifiera eleverna.

1 Broschyrspråk

När jag läste uppsatserna förvånades jag av språket. Men innan jag går in på språket i uppsatserna vill jag kommentera uppsatsämnet och påminna om själva uppsatsmomentets komplikationer.

Under en tentativ första läsning av samtliga uppsatser överraskades jag av det opersonliga språket, *broschyrspråket*.

Det uttrycker framför allt ett utbildningsberoende, att *man måste* utbilda sig, *man måste ha ett mål*, men eleverna uttrycker inte varför. Det bara är så, att man behöver det i dag. Eleverna har tappat förklaringarna, de bara vet att man måste studera vidare i dag.

I broschyrspråket finns kopplingar till individualismens ideologi – det är jag som väljer, och till kunskapssamhällets retorik – jag måste utbilda mig för att bli något.

Det handlar om att hålla ett stressat öga mot framtiden, en ganska nära framtid och att vara duktig. Något jag inte känner igen från min egen tid i gymnasiet är måltänkandet. Många elever uttrycker att man måste sätta upp ett mål, och om man bara kämpar så klarar man det, vad målet än må vara.

Jag slogs av självsäkerheten i uppsatserna, just när det gällde detta med att klara av studierna vid högskola/universitetet. Jag blir nyfiken och undrar var dessa skoltrötta elever hämtar sitt självförtroende från. Trots självsäkerheten så är det på universitetsstadens gymnasium som flest elever skriver att de måste läsa upp något ämne på Komvux. 8 stycken mot 2 vardera på de andra skolorna. Det kan vara ett tecken på att de redan är långt inne i framtiden och är taktiska, eller på att de är mer skoltrötta – eftersom de gör något som är väntat av alla, ingen erövring.

Retoriken i uppsatserna kan också vara ett slags besvärjelser – om jag bara velat göra det tillräckligt mycket så hade det gått bra. Viljan att göra något brukar försvinna med sjunkande betyg, och det går att glömma bort att man egentligen hade velat något. Kvar blir kanske en besvikelse och en dröm, eller dåligt självförtroende. Det är

väldigt svårt att komma in och man måste nästan vara ett snille för att klara av det

skriver en tjej på förortsgymnasiet. En annan tjej skriver att

man måste plugga stenhårt eftersom det är så stor konkurrens där ute.

Men eftersom det är ett mål att klara av det kommer de att göra det.

(V)et att det kommer att bli tufft men ingenting är omöjligt,

skriver en kille med arbetarbakgrund En tjej född i Sverige med utländska föräldrar ska läsa till advokat:

Den finns i Stockholms högskola... Jag föreställer mig att jag har börjat med min kurs. Det är väldigt jobbit, man måste plugga hela tiden. Jag vet inte om jag kommer att hoppa av det är 4 år kvar, och redan första året är kämpit. Men jag måste fortsätta. Man måste fortsätta om man vill ha en framtid.

(Pappan är universitetsutbildad och arbetar som krögare tillsammans med mamman.) I småstaden skriver en tjej att hon är

medveten om att det kommer krävas mycket utav mig, men jag är beredd på att satsa för att uppnå mitt mål.

I universitetsstaden låter det likadant. Har man bestämt sig för vad man ska läsa, så klarar man det, galant rent av. För att man valt det själv och för att man inte längre är skoltrött då (eftersom man har tagit ett eller två sabbatsår).

Om man tror på sig själv och litar på sin förmåga att fatta beslut tror jag att man klarar sig galant. Jag ser ljus på livet!

skriver en elev vars föräldrar är akademiker.

Synen på möjligheterna att studera utomlands ligger mycket nära en utbildningskatalog eller varför inte en språkresearrangörs lockrop.

En tjej vars föräldrar arbetar som kemist och ekonom vill resa och på så sätt få klarhet i vad hon ska läsa.

Collegelivet i USA lockar minst lika mycket som studentlivet i Lund. Eller kanske åka till Italien och läsa en kurs i italienska? För mig ligger hela världen öppen.

Fast frågan är hur realistiska hennes planer är. Hon skriver också att hon har fått uppfattningen att det är svårt att komma in vid universitetet. "Speciellt vissa kurser." Så

(t)roligtvis lägger jag också något år på KOMVUX för att läsa upp något av mina betyg.

Det vill säga att hon inte måste, utan hon "lägger" (frivilligt?) ett år där.

Världen ligger för deras fötter. Hur man kommer jorden runt eller studerar utomlands är inget ekonomiskt problem.

Frågan är hur många som kommer iväg – och vad som kommer att hindra dem. Man måste också fråga sig vad utlandsplanerna och de genomförda utlandsvistelserna egentligen betyder.

Lär man sig något? Förändrar det något viktigt för alla dessa unga (inklusive mig själv) som reser runt och "lever livet" och/eller studerar utomlands? I uppsatserna får jag känslan av att Utomlands framför allt

är en plats som är lite roligare än det tråkiga, välbekanta Sverige. Trots att studier utomlands innebär en möjlighet att flytta, förändras och få perspektiv, verkar det mest ses bara ett steg på vägen. Ett tämligen ospännande steg, till och med.

2 Vad innebär vidare utbildning för eleverna?

Få ett jobb...

Samtliga elever på de tre skolorna skriver att de ska läsa vidare för att få ett jobb. Utan högre utbildning får man inga jobb "i dag" – det är uppfattningen i både småstaden och universitetsstaden. I förorten ska man också läsa vidare för att få ett jobb, ett annat jobb än det som erbjuds annars, nämligen restaurang eller tvätteria.

Vad mina föräldrars utbildning beträffar var det helt annorlunda på deras tid. Det räckte i princip med en grundskoleutbildning för att få jobb.

(Kille vars pappa är akademiker och mamma är arbetare.)

En dotter till två akademiker skriver:

Det är ju ett faktum idag att utan vidare utbildning så kommer man inte särskilt långt. Nu för tiden kräver de gymnasieutbildning av städerskor!

Efter samhällsprogrammet uppfattas studier som ett självklart val. Några ångrar sitt val av samhällsprogrammet:

(Jag kanske ändå skulle ha valt restaurangprogrammet...För då hade jag mer haft en säkrad framtid i yrkesbranschen. Eftersom jag nu går samhäll som har en sådan bred utbredning, så har jag inget fast yrke när jag tar studenten.

(En tjej i universitetsstaden som är skoltrött och skriver att hon inte är redo att fatta beslut om vidare studier. Pappa är akademiker, mamma arbetare.)

... i ett individualiserat

Skolans myt om det fria valet frodas i universitetsstaden. Tolv av 27 elever (varav fyra har arbetarbakgrund) skriver att även om föräldrarna har varit med och påverkat så skulle de själva ha kommit in på samma bana.

Jag behöver veta att det är jag som håller i trådarna när det gäller min utbildning. (Tjej med akademikerföräldrar.)

Ingen speciell person har haft inflytande på mig vad det gäller min syn på högre utbildning,

..jag kan inte säga att t.ex. mina föräldrar har inspirerat mig även om jag vet att de gärna ser mig läsa vidare. Det är ett eget val som jag gjort för att ge mig själv större förutsättningar. Så det är lite egoistiskt men på ett bra sätt,

(D)e vet att jag alltid kommer att bestämma själv i slutändan,

skriver en tjej vars föräldrar är akademiker.

Bourdieu skriver:

För att ett förutbestämt livsförlopp ska kunna framstå som en fritt vald levnadsbana eller som resultat av individuella förtjänster... är det nödvändigt och tillräckligt att skolan förmår överbevisa individerna om att det är de själva som valt eller erövrat de yrkesbanor som en social nödvändighet på förhand tilldelat dem (s 73)

En kille är mer klarsynt:

Det faktum att inte bara mina föräldrar utan även stora delar av min övriga släkt sitter och trycker på en väldans massa akademiska poäng gör att jag nästan känner mig tvingad – även om jag inte är särskilt motvillig – till fortsatta studier. Om jag efter gymnasiet beslutar mig för att inte fortsätta läsa skulle jag förmodligen bli bemött med väldigt stor skepsis och råka ut för alla möjliga övertalningsförsök för att få mig att ändra åsikt.

Han vet att han kommer att läsa vidare, även om han inte har en aning om vilka kurser han vill läsa eller vad han vill bli. Han vet inte ens vad för något som han skulle tycka vara intressant att läsa, skriver han. Men han fortsätter:

Förutsatt att kursen jag läser intresserar mig kommer jag förmodligen att klara av den utmärkt.

När det gäller elevernas syn på deras studieval, kan föräldrarnas roll belysas ytterligare. På universitetsstadens gymnasium anser eleverna att de själva fattar besluten. De vill framhålla sina val av vidare studier som ett eget val inget självklart, nödvändigt eller framtvingat. De är väljande subjekt.

Ibland skriver eleverna hur föräldrarnas yrken är eller inte är något att ha. En tjej i universitetsstaden vars föräldrar är biolog och kamrer skriver att

min mamma som nu väntar på guldklockan som man får efter trettio år på arbetsplatsen. Jag har andra mål i livet än så.

Själv vet hon inte vad hon vill bli eller läsa, kanske lärare (!). Flera elever skriver nedsättande om framför allt sina mödrars yrken. Men någon skriver ”bara” snickare om sin far också, kanske visar citationstecknen att hon är medveten om att värderingen kommer från samhället.

I småstaden spelar föräldrarna en tydligare roll. Eleverna är inte lika måna om att framställa sig som väljande subjekt. Tonen förändras

ytterligare. Hos invandrareleverna i förorten är den en helt annan. Så här skriver en tjej vars föräldrar är svarvare och barnskötare:

Ingen av mina föräldrar har läst i högskolan utan när de pluggade tredje året i gymnasium så hoppade de av skolan. Varför de gjorde något så dumt vet jag inte men en sak är jag säker på och det är att de är otroligt smarta att de ibland förvånar mig när jag ber om deras hjälp med läxorna. Det är liksom synd att de inte fortsatte vidare.

Men myten om det fria valet lever också på förortsgymnasiet – i individualismens tappning.

Förr i tiden hade inte alla chansen men nu är det annorlunda Jag har ingen anning om vilka kurser som finns överhuvudtaget Om jag verkligen kämpar så klarar jag det Det enda jag vet är att man ska studera självständigt,

skriver en tjej med utländska föräldrar.

Samtidigt är många rädda för att betygen inte räcker till och har hört att det är väldigt svårt. Men alla kan, så att säga. De som inte kan har inte kämpat tillräckligt mycket. *En* elev i förorten skriver att det kan bli svårt att få jobb efter utbildningen för att han är utlänning. Om denna tilltro till ett inkluderande samhälle är en resurs eller ett hinder återstår att se.

...kunskapssamhälle.

Av namnet på det samhälle vi lever i förstår vi att det nu är nödvändigt med kunskaper. Utan utbildning så är man ingen. Utan kunskaper så hamnar man kanske som kassörska i den trista småstaden eller på en restaurang i förorten, skriver en del av eleverna. Var eleverna från universitetsstaden riskerar att hamna är mer oklart.

Eleverna i universitetsstaden

En tjej vars föräldrar är akademiker skriver om sin äldre pojkvän som utan utbildning ska försörja sig som fotograf:

Detta är något som innerst inne skrämmer mig på ett lite kusligt sätt. Vad gör man den dagen då företaget går i konkurs eller man råkar ut för en olycka?! För mig hade det kännas tryggare om jag hade en ordentlig utbildning att falla tillbaka på.

Hon skriver också att det konstiga är att hon inte har en aning om vad hon vill bli – ”för mig verkar allt passa”:

(Att inte veta, att leva i ovisshet... att inte veta om man är ämnad att läsa vid universitet känns skrämmande. Rädslan för att misslyckas är överhängande och oundviklig.

Hon skriver avslutningsvis att hon egentligen bara vet en sak:

aldrig kommer jag att läsa kurs efter annan utan att ta ett steg närmre en lyckad karriär.

En annan tjej skriver:

När jag hör ordet framtid, blir jag så nervös, det är som det hugger till i magen.

(Hennes pappa är frånvarande, mamman är akademiker)

Gymnasieeleverna i universitetsstaden är den grupp som har minst elever som vet vad de vill läsa/bli. Det är också den grupp av elever som utmärks av flest och vidlyftigast planer på vad de ska göra efter gymnasiet, före eller efter studierna.

11 av 27 elever ska inte läsa vidare direkt. De ska ta sabbatsår, ut och resa och kanske jobba lite. De hoppas på att komma fram till vad de vill bli under resan, och de hoppas att skolröttheten försvinner. Av de 11 kommer 7 kommer från hem med två akademiker, en från ett arbetarhem.

14 av 27 har planer på att läsa och/eller resa i utlandet. (Räknar man två som kanske vill bli reseledare, får man nog addera ytterligare två till de 14.) Mer än hälften kommer från akademikerhem.

Av de nio som har planer på att studera utomlands har 8 akademikerbakgrund (inklusive en vars mamma är ”typ” pedagog).

På ett självklart sätt skjuter eleverna i universitetsstaden upp beslutet om vad de ska läsa och stänger på det sättet inga dörrar.

Så här skriver en tjej vars mamma är akademiker och pappa är arbetare:

Helst vill jag inte jobba alls, bara leva. Tanken på att det aldrig tar slut, tvånget, stressen, sömnbristen, prestationsångesten gör mig galen. Allting man gör är bara förberedelser för något annat.

Livet är ett hamsterhjul och ”när man kommit fram är man ju död.” Men ska hon göra något annat? Nej, hon fortsätter:

Utan högre utbildning kommer man ingen vart, om man inte blir författare och min chans är nog tyvärr inte så stor. I vilket fall som helst skulle jag inte våga riskera något.

(Mamman har gjort en ”klassresa” och dottern vet inte om hon kommer att stå ut med ”akademikernas intellektuella uppblåsthet”, normer och oskrivna regler.)

För gymnasieeleverna i universitetsstaden verkar vidare utbildning vara ett skydd som man inte vågar leva utan, ”något att falla tillbaka på”, efter eller före resor och sabbatsår.

Men eftersom beslutet är ett skydd – man vet om att det är trygghet mer än lust, man vet att man är feg, någon har tagit lusten från en – så är beslutet om vad man ska läsa något som gör att livet smalnar av och lusten att läsa vidare finns bara i mycket få uppsatser. Att fatta ett felaktigt beslut är en stor skräck.

Gränsdragningarna för akademikereleverna är diffusa men samtidigt klara: livet är bra – om du väljer rätt. Har man kunskap, dvs. de rätta akademiska poängen, är man räddad.

Det finns två aspekter av de här elevernas uppskjutande av beslut: dels en klassmässig aspekt, och dels en aspekt som jag vill knyta till kunskapssamhället, jag kallar den för stress.

Den klassmässiga aspekten hänger samman med ekonomin. Ekonomi är inget som i grunden oroar eleven, inte än. Det är kulturellt och ekonomiskt okej att leta efter sig själv och treva i de trådar som utgör individen. Det är ett beteende som förefaller vara accepterat och välkommet av föräldrar, SYO-konsulenter och framtida arbetsgivare.

Stressen består i ambitionen att hänga med i den utveckling som vi genom framför allt media får reda på går väldigt snabbt. Arbetsmarknaden upplevs kanske som diffus och kommunikations- och mediavärlden haussas och kallas framtidsbranscher utan att kunskaperna som eftersöks preciseras.

De öppna dörrarna med resplaner, sabbatsår och språkstudier, känns mindre lustbetonade och mer programmatiska än vad jag hade väntat mig. Eller är det bara jag som får känslan av stress när en kille på mindre än en och en halv maskinskrivna A4-sidor ska:

göra lumpen, plugga i Köpenhamn (men han kommer snart på att det kan bli svårt att göra sig förstådd), plugga handel och ekonomi, studera ett år utomlands i Australien eller Kanada ("Hur som helst måste min engelska förbättras"), förbättra sin matematik – därför ska han nästa termin läsa företagsekonomi som individuellt val, vara skidlärare vid sidan av studierna i Norden eller Österrike. Så säger han att han egentligen är rätt slö när det gäller att plugga, men har ger sig inte.

Han ska bli affärsman, som ett "första mål", och fortsätter:

Jag ska absolut inte jobba i den offentliga sektorn. I den offentliga sektorn är allt för slöt och där finns inte dom pengarna jag vill tjäna. Att jobba som affärsman i t ex Ericsson skulle vara en höjdare. Med hårt pluggande ska jag nå mitt mål. Min generation är framtiden och den ska vi inte förstöra utan vissa det unga också kan. Medelåldern tror inte på oss, men vi ska bevisa att de har fel!

Han skriver under uppsatsen med "Länge leve framtiden". (Hans föräldrar är akademiker.)

Gun Malmgren skriver i sin bok *Min framtid*, om Per Sjöstrands olika typer av väljande (s 148–149). Han skriver om hur elever skådar

in i framtiden på ett inlärt sätt. Hur vi ser olika framtider – attraheras av vissa och stöts bort från vissa.

Valet av utbildning kan ses som antingen ”attraktivitetsväljande” – denna framtid lockar oss, ”repulsionsväljande” – vi väljer detta för att vi inte vill bli något annat eller ”interimväljande” – syftet med valet är att hålla olika vägar till karriärmål öppna. Det intressanta är att interimväljandet på universitetsstadens gymnasium också kan ses som det som Sjöstrand kallar ”alienerat väljande” – ”karriärmål saknas”. Det vill säga att i självklarheten är konturerna suddigare. Många av eleverna vet att de kommer att läsa vidare, att de kommer att få ett jobb efteråt och att det kommer att gå bra för dem. Men de vet inte vad de ska läsa eller vad de vill bli.

Bland eleverna med akademikerbakgrund i universitetsstaden ser vi tydliga interimval. På småstadens gymnasieskola är valen en blandning mellan lust (attraktion) och att inte vilja bli t ex kassörska. I förorten är motbilderna tydliga, man ska läsa vidare för att man inte vill bli som de andra kvinnorna eller männen från det landet man kommer från.

Eleverna i småstaden

Om eleverna i universitetsstaden ser vidare studier som en bekräftelse på den bana de redan är inne på, är studiemotiven för eleverna på småstadsgymnasiet svårare att ringa in. I småstaden blir vidare studier en rörelse bort från staden, mot en annan miljö. Vidare studier innebär något annat. En tjej med arbetarbakgrund skriver om hur hennes storasysters sabbatsår tog kål på hennes lust att göra detsamma.

Hon jobbade på en sunkig lite mataffär en termin här hemma ... och jag tror faktiskt att hon höll på att sluta andas ibland när småstadstristessen kröp för nära inpå. Hon höll på att bli som jag kanske?

Att hon ska läsa vidare blir en tydlig möjlighet att ta sig från orten. Hon vill läsa litteraturvetenskap eller filosofi, men frågar sig

vad blir jag då? Känns i alla fall som om jag inte precis får en säker framtid i yrkeslivet då... Jag kommer att vara 22–23 år när jag är färdig utbildad lärare och det känns underbart. Bara 23 och hela livet framför sig!

Det är bråttom att komma iväg och göra något annat. Att vara ”färdig” tidigt är inget som avskräcker – en stor skillnad mot eleverna i universitetsstaden som vill skjuta upp beslutet och studierna.

Flera av uppsatserna från småstadsgymnasiet utmärks av en viss lust inför att studera vidare. En tjej med arbetarbakgrund skriver:

Jag vill ha mkt omväxling, gärna kortare kurser och gärna på lite olika håll i landet. Jag vet en del kurser som jag skulle vilja läsa som tex: Idé och ledarskap, retorik och konflikthantering.

Hon skriver om en folkhögskola hon vill gå på, kanske med en kompis, på "en jätterolig kurs". Hennes uppräknings av valmöjligheter skiljer sig från de uppräknings som eleverna i universitetsstaden gör. Den skiljer sig genom frånvaron av skräck, ångest och rädsla för att välja fel. Den skiljer sig också genom att alternativen får ses som relativt "onyttiga" och valet av folkhögskola verkar helt baserat på lust, inte strategitänkande.

I småstaden finns föräldrarna med, både som påhejare och som negativ förebild. Syskonen spelar också en stor roll. Många ska följa i fotspåren där ett syskon varit först i familjen med att studera vidare.

Eleverna i förorten

På förortsgymnasier ser eleverna vidare utbildning som en chans. Många skriver att de vill läsa vidare:

Det är självklart att jag och alla andra som har chansen att studera ska studera vidare,

Varför inte ta chansen att utöka sina kunskaper och möjligheter

Det är inte alltid man får en sån här chans att plugga så jag tänker utnyttja varje sekund som jag har och bli något stort

Dynamiken är påtaglig. Mer än hälften av eleverna vet vad de vill bli/läsa. Den stora majoriteten verkar inställda på att ta sig från sina föräldrars position och in i det svenska samhället (de skriver dock inte så). Från pizzerior och tvätterior. De vill bli jurister, börsmäklare, journalister, revisorer, flygvärdinnor och lärare.

Utbildningen är inte en gardering, det är den enda vägen de tänker gå, det enda de tänker göra, innan de är färdiga. Att skaffa sig en utbildning är att ha en möjlighet att komma in i samhället.

Dagens Nyheter besökte Södertörns Högskola där en student med kurdiska föräldrar sa att

Många svenskar slentrianpluggar 200 poäng utan att veta vad de vill bli. Så är det inte för oss. Vi vill förändra våra liv. Det märks på föreläsningarna.

Föräldrarnas påverkan är tydlig, och inget eleverna förnekar i uppsatserna:

För vem vet om min föräldrar inte hade sagt åt mig och kämpa och pratat så pass mycket om att läsa vidare...

När de var i min åldern hade de inte möjligheten att fortsätta i skolan. För det var ont om pengar och fick istället börja jobba.

Min familj, speciellt mina store bröder peppar mig varje dag om skolan och betygen. Och jag vill visa dom att jag klarar av mina studier.

Det är också möjligt att föräldrarna sätter tydligare gränser, till exempel när det gäller att resa utomlands och valet av utbildning. Frånvaron av kurser bland studieplaner (till förmån för linjer) kan kanske förklaras utifrån föräldrarnas (och elevernas) önskan om att det ska vara en nyttig utbildning. I och för sig får kurserna göra sig undan för linjerna när det gäller de två andra skolorna också. Argumentet är att man måste läsa något som leder någonvart.

Motbilderna är tydliga och finns som avskräckande exempel, i närheten och också i familjen.

Jo, jag ska läsa vidare på högskolan för att säkra min framtid. Jag vill läsa vidare på högskolan för att jag vill inte vara som de flesta turkiska kvinnor som bara sitter hemma medan deras män jobbar på pizzeria 12 h per dygn.

Hon skriver också att

T ex om du har en fråga och du frågar en som har hög utbildning och en som inte har någon utbildning vems svar skulle du lita på? Självklart ska du lita på den som har en hög utbildning.

(Föräldrarna har slutat efter grundskolan och hon har inte fyllt i några yrken.)

Det är viktigt med utbildning tycker jag, annars blir man arbetslös i framtiden

Eleven positionerar sig tydligt mot dem som valt de i mindre grad studieförberedande gymnasieprogrammen. Hon skriver att de eleverna kanske

inte var så duktiga i grundskolan och har ingen självförtroende... Många tvingas ju till att välja en yrkesprogram men som vill fortsätta vidare till högskolan... många är ju duktiga och skulle klara av det men får inte det. Föräldrarna anser att det är viktigare att bilda en familj och låta mannen försörja den... Mina föräldrar säger istället att jag måste studera vidare och ta hand om mig själv... Man blir nästan tvingad till att studera vidare i Sverige för att det inte finns så många jobb här.

(Hon är invandrare, född utomlands, pappan är arbetare och mamman är "hemmafru". En av hennes systrar läser på högskolan, en annan syster är utomlands och har börjat om skolan "för att lyckas".)

Jag har valt för att min pappa har också läst civilekonomi. Jag får mycket hjälp av han. Han säger till meg hur ska göra på skolan och hur ska jag läsa. Om han inte hemma och jag behöver hjälp, då går jag till min bror. Han läser också civil ekonomi. Jag alltid tyckt om räkna. När jag skulle börja gymnasiet då sa min bror att ekonomi är mycket svårt ämne. Då var jag rädd. Men ändå tog jag ekonomi. Första året klarade jag mycket bra... Tredje året på gymnasiet kommer jag klara ekonomi. Men jag hörde från min bror att det

mycket svårare än gymnasiet. Jag vill bli civil ekonom. Då kommer jag sämpta... Om jag kommer inte in på universitet. Då jag börja mina byteg på kamvox. Sedan ska jag söka på universitet. I universitet man tar poäng på den ämne man läser. Om man vill bli civilekonom då måste man ta 400 poäng. Man kan ta 200 poäng, och efter det kan man börja jobba. I slutet av universitet går man på praktik i olika företag. Sedan får man jobb där.

Bland uppsatserna från förortsgymnasiet finns de enda exemplen på att studier är ett bra sätt för att klara av vuxenlivets försörjningsplikt. En kille skriver:

Dvs. Hur jag vill leva i framtid. Ska jag få underhållningsbidrag från socialen eller ska jag med egen möda skaffa pengar till min familj.

För invandrareleverna är universitet och vidare studier ett tydligt verktyg att skaffa sig en utbildning och ett arbete.

För många av de svenska eleverna verkar vidare studier vara mer symboliskt laddat, genom att föräldrarna har eller inte har utbildning. Eleverna är födda in i ett beteende som de följer eller bryter. Eleverna med invandrarbakgrund tvekar inte och drar inte heller ut på beslutet om sina studier. En tjej skriver att hon ska läsa vidare för att

få ett bra yrke och ett bra status här i Sverige. Jag kan bara se bilden på mig själv när jag går i universitet och har ett körkort och en bra bil.

Det är givetvis vanskligt att spekulera i om invandrarelevernas syn på vidare utbildning ser ut som den gör just för att de är invandrare och vill in i det svenska samhället, eller om deras syn på vidare utbildning skiljer sig från en eventuell svensk syn på vidare utbildning. Kanske hade hon också i sitt hemland satt samman universitet, körkort och bra bil. I Långtidsutredningen skriver författarna att

utländska personer söker arbete i minst lika stor utsträckning som svenskfödda personer samt anser det viktigare än svenskfödda att ha ett arbete. Likaså tycks de utrikes födda uppleva ett starkare tryck från sin omgivning att skaffa sig ett arbete samt uppleva en högre grad av ohälsa under arbetslöshet än de svenskfödda. (s 160)

Orienteringen mot *ett yrke, en utbildning* och inte mot resor och sabbatsår *kan* ses mot denna bakgrund. Också avsaknaden av föreställningar om fester och studentliv i uppsatserna från förortsgymnasiet visar att högskolan först och främst är en plats där man skaffar sig en utbildning.

Än så länge. Kanske tar det två generationer av högkonjunktur och två generationer invandrare som får både högskoleplats, jobb och nya medelklassvärderingar, innan invandrarelevernas omskakade habitus faller på plats.

En kille med irakiska föräldrar, där föräldrarna har studerat vid universitet och i gymnasiet, skriver att han ska

söka mig in som en professor i mänskliga rättigheter i FN och Resa runt i Världen där det är krig och ge alla Rättvisa. Det har min kusin påverkat mig.

Vem på universitetsstadens gymnasium skulle våga skriva något så naivt, något så storlaget och så orealistiskt? Är det kanske Jante som saknas? Jante och alla ögon som bedömer vad som är väntat och realistiskt? Det finns resurser bland de elever som inte vill inse vad som är realistiskt.

3 Yrkesval

För universitetsstadens elever innebär kunskapssamhället en konflikt mellan trygghetslängtan och rädslan för att fastna. För invandrar-eleverna innebär kunskapssamhället en chans att komma in i det svenska samhället och för småstadseleverna ett alternativ.

Att jobba länge på samma jobb är inget som lockar, och något som skrämmer eleverna i universitetsstaden. Ändå skiljer sig inte deras yrkesval från de yrkesval vi ser hos eleverna vid de andra skolorna. Eleverna vill till exempel bli lärare, journalister, reseledare, jurister.

Varför har inte det nu så aktuella projekts- och flexibilitetsprojektet slagit genom som ett framtidsalternativ för de elever som kan lita till ”borgerskapets diskreta charm”? Eller är det bara skolan som är en trög institution?

Ingen elev, på någon av skolorna, nämner möjligheten att plocka ihop kurser till en examen, som sedan kan vara en grund för forskningskarriär eller för olika *projektanställningar*. Att detta inte har utvecklats under de dryga tio år som har gått sedan jag själv gick i gymnasiet är anmärkningsvärt.

Studievägledare, media och andra har inte lyckats förmedla att det finns trygghet i den bilden av framtidens anställningsformer. Elevernas planer snurrar runt samma trygghetsbild med fast anställning och god lön. IT, reklam och mediabranscherna lyser trots sina höga löner och unga profil, med sin frånvaro.

En tjej med arbetarbakgrund ska läsa psykologi:

det ämnet är intressant och jag tror att det i dagens samhälle kommer behövas fler anställda inom psykologi. Kuratorer, psykologer och beteendevetare.

Pratet om att man genom fler och fler specifika kurser, kan bli vad man vill bli står i hjärt kontrast mot rädslan för det mörka – att vara utan arbete, särskilt i ett samhälle som inte på samma sätt som när föräldrarna växte upp erbjuder generell välfärd.

Arbetsmarknaden och medias rapporter om vilka branscher som är framtidens verkar styra eleverna – från intresse, mot nytta. Undersökningar om vilka yrken som kommer att behövas i framtiden florerar ständigt och verkar nå eleverna i stor utsträckning. Många elever skriver att de vill läsa något särskilt, men kommer att läsa något som de har nytta av.

Vad gäller bilden av högskolan sammanfattar en tjej från gymnasiet i småstaden samtliga elevers föreställningar av högskolan när hon skriver:

Jag är inte så insatt, men föreläsningarna har jag hört talas om.

En kille sammanfattar det också väl:

Mina förväntningar och tankar på hur man gör på högskolan är väl delade. Man har ju bilden av amerikanska tonårssåpor i huvudet. Samtidigt som man tänker sig en egen bild med många föreläsningar och mycket fritt arbete. Mer eget ansvar antar jag att det kommer att bli och det är någonting som passar mig perfekt.

Eleverna på de tre skolorna har lärt sig de orden som premieras högt i denna värld: självdisciplin, eget arbete och ansvar. Några spekulerar i kontakten med lärarna. Man har också hört talas om tunga böcker, akademikvart, och "50 000-sidorstentor". I småstaden skriver en tjej:

...TV har påverkat min syn på universitetet. Till exempel Beverly Hills. Hur trevligt och roligt det verkar ha tillsammans och så... Det är egentligen den enda bild jag har av universitetet.

En tjej som vill gå på journalisthögskola hoppas på att få skriva men

(h)ar jag otur så blir det bara en massa tentor att plugga till. En massa fakta att banka in i huvudet för att sedan försvinna igen en vecka efter tentan. Så jag hoppas att jag får tänka och skriva mer själv. Det lär jag mig mer på.

Igentligen den som börjar med universitetet är mogen och utbildning kommer säkert vara på en helt annan sätt då tar man ansvaren själv och ploggar hårdare för att komma fram till det man har tänkt sig. Högskolan är mycket enskild och individuell... hänger man inte med så får man skylla sig själv,

skriver en svensk kille i förorten. Han och hans skolkamrater skriver inte om fester, akademikvartar eller nationer. De skriver t.ex. inte ordet "studentlivet" som några stycken gör både i småstaden och i universitetsstaden. En tjej skriver att

man sitter i något slags aula och alla antecknar det lärare bablar om och man sitter där i timmar.

Där slutar hennes uppsats. I aulan, lyssnandes till en babblande lärare.

Ungefär lika luddiga är elevernas kunskaper om var utbildningar finns, hur de är upplagda och vad som krävs. Men jag tycker att den faktiska studiemedvetenheten ligger på en sund nivå. Skulle man redan i tvåan på gymnasiet känna till i detalj hur Sveriges högre utbildningssystem är upplagt skulle jag bli förskräckt.

Man kan knappast förvänta sig att elever i andra årskursen på gymnasiet känner till i detalj hur Sveriges högre utbildningssystem är upplagt.

Det är ont om drömmar i uppsatserna. I universitetsstaden och småstaden nämner några att författare, rockstjärna eller basketproffs, det kan man ju inte bli.

Hålla på med musik går kanske, men man måste utbilda sig ut i fall att...Träffa mannen på Juridicum och sedan rida iväg på hästar är en dröm som är ett mål. En annan tjej drömde om att bli advokat, men betygen... En kille som egentligen ville bli officer ska gå på Polishögskolan på grund av nedskärningarna. En tjej drömmer om att öppna en skönhetssalong i Latinamerika eller Spanien men verkar inte ha tänkt över finansieringen. Affärsman ska han bli som helst vill ägna sig åt skidåkning, och lycka drömmer hon om som skriver upprepade gånger att vara lycklig är det viktigaste – inte att vara ”ledsen att man har fötts”.

En tjej med arbetarbakgrund skriver att hennes dröm är att få lära sig grekiska (”men jag får väl se hur det blir med det”). En annan tjej med arbetarbakgrund skriver att hon bara velat syssla med en sak så länge hon kan minnas – att sjunga. Men, ”helst läsa något jag kan ha nytta av”. Problemet är att religion och historia som hon tycker är roligt bara leder till läraryrket och lärare vill hon ”absolut *inte* bli.”

Fast högskola/universitet ska ge plats för alla och allt så är det ingen som ska gå gitarrskola i USA, bli hästhopperska eller söka till skrivarinje. Ingen ska satsa helhjärtat på att sjunga fast det är allt hon vill. De har redan valt, samhällsprogrammet. Att läsa vidare är ingen dröm, det är något väntat.

På förortsgymnasiet är drömlösheten ännu större. Ingen skriver eller nämner i förbifarten att de vill hålla på med musik eller bli författare. Här handlar det om att de ska läsa vidare, basta.

När jag tänker på framtiden får det mig att kämpa i skolan,

skriver en tjej.

Om man har drömmar om att bli någonting stort ska man uppfylla dom drömmarna.

Men vad hennes drömmar är framgår inte.

Beror det på språket? Uppgiften? Eller den ensidiga känslan av att studier är ett måste – och en chans – för att inte hamna i den verklighet som de lever i? Kanske har de inte råd att unna sig drömmar, så som de inte kan unna sig sabbatsår eller utlandsplaner. Eller är eleverna i förorten närmare sina drömmar?

Jag tror att alla skulle vilja gå på universitetet, alla drömmer om det.

Att försörja sin familj – och klara allt det som brorsan klarar av, kanske är det också en dröm?

Slutord

Vad jag har fått ta del av är fantastiskt. I gymnasieåldern är man både barn och vuxen. Mönstrena lägger sig på plats, ibland omöjliga att se förrän långt senare.

Eleverna är på väg att börja inse att en dag har de ett vuxet liv, en dag kommer de nog att stå där, med familj och hela köret. Man inser att det finns en möjlighet att påverka sin framtid.

I den åldern påverkas uppfattningen om ens egen självständighet av miljön, av skolan själv och av samhällets ideologi.

Elevernas originalitet kan kväsas och den kan uppmuntras. Om inte utbildning, på gymnasienivå och på högre nivå, snabbt blir mer lustbetonad och mindre strategibetonad, tror jag att det är fara å färde. Om inte utbildning i sig premieras, utan bara rätt utbildning, är samhället på väg bort från sig själv – dess medborgare.

Precis som IT-samhället och kunskapssamhället ibland verkar ses som en koloss som går av sig själv, får vi inte glömma att det är ju de här människorna, elever nu, kanske lärare sen, som utgör samhället. Vad kan de göra? Vad vill de göra?

En resurs utgörs onekligen av eleverna med invandrarbakgrund. Hos dem finns lust att lära och en stark drivkraft att göra något av sina liv. Men de måste släppas in, också på arbetsmarknaden.

En annan typ av resurs är gymnasielärarna. Endast två elever skriver att lärare har påverkat deras syn på vidare studier. Det måste vara möjligt för lärarna att i större utsträckning stimulera eleverna till lustbetonade val.

Låt oss hoppas att framtidens utbildningar kan stå för fler perspektiv, fler öppna dörrar och fler möjligheter. Att läsa det man *vill* måste vara möjligt. Inte bara det som är *smart*. Trygghetsperspektivet måste finnas i att man utbildar sig, inte i att man utbildar sig till något som är rätt ur arbetsmarknadens synvinkel. Annars är väl ett kunskapssamhälle inget att ha.

Litteratur, utöver uppsatserna:

Johan Asplunds text "Använda pengar", med analys av 11–12 åringars uppsatser på temat "Vad jag skulle göra om jag fick en miljon", i *"Socialpsykologiska studier"* (1973)

Pierre Bourdieus och Jean-Claude Passerons text "Utbildningssystemets ideologiska funktion" som finns i *Skola, ideologi och samhälle*, red. Berner, Callewaert och Silberbrandt (1977)

Dagens Nyheter, artikel av Thomas Heldmark, 1/3 2000 "Vi vill förändra våra liv"

Långtidsutredningen, kapitel 6, "En arbetsmarknad för alla?", presenterad våren 2000

Gun Malmgrens analys av uppsatser på temat "Min framtid", skrivna av elever i årskurs 8 (1985)

Jag har också tagit del av "sagt:gjort"s utvärdering från september 1999. Man har i den genomfört gruppintervjuer med gymnasieelever och föräldrar från "studieovana" familjer för HSV:s räkning.

Bilaga 6

Tre utbildningsberättelser

Arbetarklass- och invandrarstudenters väg till och upplevelse av universitetet

av *Ola Holmström*

Föreliggande text reflekterar erfarenheter från 28 intervjuer med studenter vars existens på Lunds universitet bidrar till att dess sociala och kulturella mångfald ökar; 14 av studenterna har arbetarbakgrund och 14 har annan kulturell bakgrund än svensk.¹ Syftet med analys och bearbetning av materialet har varit att försöka identifiera dominerande problembilder av betydelse för vägen till och upplevelsen av universitetet, och utifrån dessa strukturera redovisningen. I ett första avsnitt förs en diskussion kring social bakgrund och den högre utbildningen, vilken bygger på två utbildningsberättelser. I ett andra avsnitt fokuseras kulturell bakgrund och högre utbildning genom en allmän diskussion följt av en utbildningsberättelse.

Social bakgrund och högre utbildning

I intervjuerna med studenter som har arbetarbakgrund framkom tydligt en dominerande problemupplevelse i förhållande till universitetsstudierna: många känner sig inte hemma i den akademiska miljön, man upplever ett utanförskap. För upplevelsen av utanförskap har yttre omständigheter förvisso haft stor betydelse, men dessa finner man svåra

¹ Med arbetarbakgrund avses studenter som kommer från familjer där föräldrarna inte har någon erfarenhet av högskoleutbildning och med annan kulturell bakgrund än svensk avses personer som antingen själva är födda i ett annat land än Sverige eller vars båda föräldrar är det.

att reda ut och förklara. Utanförskapet förefaller mer vara en subjektiv existensbetingelse – det handlar om en känsla.

Känslan av utanförskap upplevs i olika utsträckning av många av studenterna, men inte av alla. Några känner sig mycket bortkomna och vilsna i universitetsmiljön, medan några inte alls delar denna känsla – de känner sig tvärtom hemma. Mot denna bakgrund har ett givet tema för framställningen utkristalliserat sig. Detta handlar i den ena extreman om att känna ett främlingskap och i den andra om att känna sig hemmastadd.

Tillfälligheternas student – en berättelse om att komma bort

”Även om jag kommer att ta en akademisk examen så kommer jag alltid att känna mig som en arbetare.”

Exemplet Lasse

”Att studera var för nördar och loosers tyckte man då”. Med dessa ord ger Lasse uttryck för sin tidigare uppfattning om studier och utbildning. Denna syn följde honom under hela hans tid i grundskolan, i synnerhet under högstadiet. Lasse var skoltrött, han skolkade en del och tyckte att det fanns betydligt roligare saker att göra än att läsa läxor. Under skoltid var favoritsysselsättningen att hänga i korridorerna med polarna och de viktigaste kvällssysslorna utgjordes av handbollen eller att lira musik med grabbarna i det band som han var med i. Detta och mycket annat gjorde Lasse mycket hellre än att rikta sin tid och nyfikenhet mot de vetandefält som skola och utbildningsväsende premierar – de som borgar för goda betyg och ett framtida liv på universitetet. Det överlät han åt andra – nördar och loosers. I dag är Lasse 29 år. Han pluggar sin första termin på universitetet – någonting hände längs vägen.

Lasse är först i sin familj med att ha gått hela vägen genom utbildningssystemet ända till universitetet – han gör en klassresa. Under denna resa har Lasse brutit med en tidigare syn på utbildning; som förhatlig och definitivt ingen premierad eller eftersträvansvärd syssla för honom. Utbildning var helt enkelt till för andra, inte för Lasse. Annorlunda uttryckt hade Lasse tidigare en utbildningssyn vars motsträvighet faktiskt innebar att han var på väg att befästa familjens svaga utbildningstradition. Mer eller mindre av en ren tillfällighet bröt Lasse med denna bana och med den tidigare synen på utbildning och han blev student på ett universitet. Detta gör Lasse till ”tillfälligheternas student”. Det här är hans berättelse – en berättelse om att komma bort.

Det främmande universitetet föräldrarnas syn på utbildning

Att Lasse mer eller mindre av en tillfällighet eller slump äntrade universitetet låter påskina att högre utbildning inte var något som han kom i kontakt med under sin uppväxt. Och så var det. Hans far var industriarbetare och hans mor kontorist. Ingen av dem hade studerat vid högskola eller universitet – det var en värld som var främmande, som de inte kände och som de inte kunde relatera till. ”Farsan brydde sig väl inte om utbildning”, berättar Lasse, ”han tyckte att man kunde klara sig utan”. Lasses far menade i stället att det viktigaste var att skaffa sig ett jobb, vilket blev ett faderligt råd som Lasse länge skulle följa.

Att få ett arbete och en inkomst var det viktigaste – detta hade Lasse fått med sig hemifrån. Studier var inget man talade om eller premierade och det var definitivt inget som – varken explicit eller implicit – krävdes av honom. Det var helt enkelt inte ”meningen” att Lasse skulle plugga på universitetet.

Gymnasietiden – upplevelsen av frihet och tvång

Trots att Lasse inte fann grundskolan intressant eller särskilt rolig beskriver han sina betyg som rätt hyfsade. Att komma in på någon gymnasielinje skulle därmed inte bli något större problem. Men han var osäker på vad han skulle välja. Efter visst övervägande valde Lasse vad hans kompisar valde, en utbildning som dessutom verkade kul.

Lasse gick Bygg- och anläggning, en praktisk tvåårig linje. Han skulle bli målare. Lasse trivdes bra på gymnasiet. ”Det var inga problem” meddelar han. Även om han tyckte att skolan som han gick på ”var lite väl isolerad”. Lasse berättar att han och hans klasskompisar mestadels höll till på en filial som var belägen på några kilometers avstånd från skolans huvudbyggnad. På filialen fanns Lasse och de andra praktikerna. De enda gånger som de besökte huvudbyggnaden var när de hade engelska och svenska. Då mötte de eleverna som valt teoretiskt inriktade gymnasielinjer vilka höll till på huvudbyggnaden. ”Man hade ju en vi-och-dom-feeling”, berättar Lasse och låter meddela att skillnaden inte endast var geografisk utan också social: ”Fastän vi tillhörde samma gymnasieskola så var vi aldrig inbjudna till de olika kårerna. Och dom hade fotoklubbar, där fick vi aldrig vara med. Och vissa år fick vi inte ens vara med i skolkatalogen”.

Under gymnasietiden började Lasse se sin utbildningsvärld i termer av ”vi” och ”dom” – ”vi” var praktikerna medan ”dom” var teoretiker. Han kom längre bort från dessa ”dom” andra – han upplevde sig inte vara välkommen i deras värld. Men ville inte heller vara där. Han

trivdes med de praktiska kunskaper som han förvärvade. I dessa fanns en frihet – en frihet från pluggandet i grundskolan.

I gymnasiet var Lasse skeptisk till de teoretiska inslagen i utbildningen. ”Målardelen var bra”, menar han, ”men de teoretiska kunskaperna kunde man skippat helt och hållet”. För de blivande målarna blev dessa onödiga och tvungna. Dessutom upplevde han kraven som ”löjligt låga”. ”För att bli godkänd i svenska en termin”, berättar Lasse, ”så räckte det att man läste en bok och skrev en recension”. Lasse tyckte därför att det hela ”var helt onödigt”, att ”det var bara för att det skulle va så”. Och när inte ens lärarna verkade ta det på allvar blev de teoretiska inslagen på målarlinjen bara ett tvunget spel för gallerierna. Lasse tyckte inte att denna intellektuella rustning var ett dugg eftersträvansvärd. Och när inte ens lärarna verkade ta det på allvar – varför skulle då Lasse göra det? Teoretiska kunskaper, nyckeln till den högre utbildningen, blev under gymnasietiden bara ett tråkigt tvång. Medan de praktiska kunskaperna skapade frihet och kändes meningsfulla – det var målare som Lasse utbildade sig till och det var målare som han ville bli.

Att börja jobba – tiden efter gymnasiet

Redan under gymnasiet blev Lasse på det klara med att målare var vad han ville och skulle bli. Framtidens bild av sin yrkesroll utgjordes av målaren. Han tvekade aldrig. Vilket gjorde Lasse förankrad i sitt yrke redan innan han började utöva det. När han var färdig med gymnasieutbildningen blev han lärling på det företag som han senare blev anställd av. Att börja jobba beskriver Lasse som underbart. Han tyckte att tillgången till arbete och inkomst var ett kliv in i vuxenlivet; han hade gjort vad han ville och vad som förväntades av honom, eller som han själv uttrycker det: ”Då hade man klarat av allt”. Att åter sätta sig i skolbänken var inget Lasse tänkte på då.

Klivet mot universitetet – upplevda tillkortakommanden och tillfälligheter

Som en följd av krisen i byggbranschen i början av 1990-talet blev Lasse arbetslös efter att ha arbetat några år. Arbetslösheten varvades med mindre och temporära målaruppdrag, några olika beredskapsjobb samt några kurser som Arbetsförmedlingen anordnade. Tiden gick och inga nya målarjobb dök upp för Lasse. Vilket gjorde honom orolig. Målare var vad han var och vad han ville vara – han trivdes med det. Men när inga jobb dök upp började han reflektera kring sin utbildning: ”Jag ville ju liksom inte vara arbetslös, och då kände man att man inte hade utbildning, man kunde ju inte göra vad som helst direkt.” Lasse kände sig begränsad. Det arbete han identifierade sig med och som han trivdes med fanns inte längre att tillgå, och Lasse upplevde alternativ och valmöjligheter som få – hans utbildningsbana hade blivit ett tillkortakommande.

För Lasse var tillkortakommandet mer en kort reflektion än något som fick honom att vilja ta upp studierna. Ändå började han studera på Komvux inom ramen för Kunskapslyftet. Beslutet att studera hade att göra med att han helt enkelt kände sig tvungen eftersom hans A-kasseperiod var på väg att ta slut: ”Timmarna började tryta så man tänkte att man måste ha sysselsättning ett tag”. Återupptagandet av studierna var, berättar Lasse, för att hålla sig ”flytande ekonomiskt”. Någon målsättning med studierna på Komvux hade han alltså inte initialt: ”Man hade inga tankar på att byta då. Utan det var målare man skulle vara.” Trots att Lasse talar om att han inte hade något speciellt mål med läsandet gick studierna över all förväntan: Han skrev VG på alla skrivningar. Eller som han själv uttrycker det: ”Jag aceade alla proven”.

Han som aldrig hade tänkt sig plugga igen fann det nu roligt helt plötsligt – säkert mycket på grund av de goda och för självförtroendet stärkande resultaten. Lasse började bryta med sin syn på skola och utbildning som någonting förhatligt och som något för nördar och losers. Han var studerande igen, dessutom en lyckosamma sådan – något han inte alls hade föreställt sig. Han började försiktigt snegla mot universitetet och formulerade en målsättning för sina Komvuxstudier: att skaffa sig behörighet för att kunna söka. Så skede också. Lasse sökte historia. Han kom in. Utan att det var meningen, utan att det hade varit planerat blev han nu universitetsstuderande – han blev en tillfälligheternas student.

På plats på universitetet – att vara borta

Väl inne på universitetet mötte Lasse en värld som han aldrig fått beskriven för sig och ännu mindre vistats i. Han hade tagit sig till Sveriges högsta läroanstalt – som den förste i familjen pluggade han nu på universitet. Mötet med universitetet beskriver Lasse som spännande, men i mötet kom också en känsla av utanförskap. Lasse beskriver sin position på universitet som en "outsider". Han känner sig som en främling, han är inte längre på hemmaplan – han har kommit bort.

Den gamla och den nya världen

Att Lasse känner sig som en outsider förklarar han med att han kommit till en helt ny värld. En värld som skiljer sig från den han känner och är uppvuxen i. Han talar om två skilda världar – en "gammal" och en "ny". Den nya världen består inte bara av en ovan miljö och en annan och främmande utbildningsform. Den består också av andra universitetsstudieranden. På dessa märks det, menar Lasse, att de kommer från ett hem med stark utbildningstradition och att deras föräldrar har en akademisk utbildning. När Lasse pratar om skillnaden mellan sina gamla kompisar och de han umgås med vid universitetet säger han att "det är som att vända på ett mynt". Lasse känner sig mycket olik de andra studenterna. Skillnaden är något som *känns*, och han har svårt att sätta ord på känslan. Han tycker att "det verkar som att detta är en naturlig miljö för dom, dom känns mer invuxna på nåt sätt." Lasse säger senare att det nog har med språket att göra: "att det är så diplomatiskt på nåt sätt". Vilket skiljer sig från Lasses vanliga sätt att tala: "Jag är liksom van vid att kunna vara frispråkig".

När Lasse talar om den "gamla" världen nämner han ofta kompisarna: de gamla målarkollegorna och grabbarna i den motorcykelklubb som han fortfarande är medlem i. Om de senare berättar Lasse att "i hojklubben är det bara arbetare rakt igenom, där är det ju ingen som har gått på högskola". Lasse ger förvisso uttryck för ett uppriktigt och högt värdesättande av dessa sina kompisar, men upplever samtidigt att relationen har förändrats under hans väg till universitetet. Han säger sig få lite förståelse för att han ibland måste vara hemma för att plugga, att han stundom ironiskt tilltalas "professorn" och att man anser att Lasse pluggar för att slippa arbeta: "Dom tror att jag är för lat för att jobba", berättar han. Dessutom har det, menar Lasse, blivit svårt att tala med grabbarna på något sätt, t ex om flyktingfrågor och politik: "för att dom lever fortfarande med dom här gamla sanningarna". Och om Lasse bjuder upp till diskussion är han rädd att han ska upplevas som märkvärdig – en besserwisser. Samtidigt saknar han den gamla

jargongen, den direkta och manliga miljö som står i kontrast till den akademiskt diplomatiska och återhållsamma. Det är den han är van vid och uppskattar – att kunna säga "hallå din jävla idiot, hur är läget?" till någon som förstår att det är kärleksfullt menat.

Trots att Lasse på kanske ganska många sätt håller på att lämna den gamla världen kan han inte känna sig som något annat än en outsider i universitetsmiljön. Han känner sig inte hemma där. Det är en främmande värld. "Och vad som än händer", säger Lasse, "så kommer jag alltid att känna mig som en arbetare".

Revanschen, kunskapstörsten och framtiden

Att Lasse tagit sig till universitetet får honom att känna sig stolt – en stolthet som är nära förbunden med en känsla av revansch: "Att man liksom kunde visa att man inte var så jävla dum i huvet som alla hade trott, lilla målarpojken då som bara lyckats måla liksom, och sen blivit arbetslös." Revanschen är en känsla som mer verkar allmän än att den skulle vara specifikt riktad mot någon eller något. Snarare kanske revanschen röjer ett nytt förhållningssätt till sig själv – att Lasse under vägen kommit på att han vill läsa på universitetet och att han, trots att det så markant strider mot sin tidigare syn på sig själv och utbildning, faktiskt har tagit sig dit.

Sedan någon gång under studierna på Komvux känner Lasse ett stort begär efter att hela tiden lära sig saker: "Det känns nästan som att jag slösar med tiden om jag inte lär mig nåt nytt", berättar Lasse. En kunskapstörst har väckts inom honom. Denna reflekteras tydligt i hans iver att ständigt förkovra sig inom det kunskapsområde som är hans största intresse. Detta utgörs av mellanöstern. För att förstå området på djupet tycker Lasse att han måste läsa både arabiska och islamologi. Han oroar sig för att tiden inte ska räcka till eftersom han också har för avsikt att påbörja ett samhällsvetenskapligt program nästa termin. På detta är han säker att komma in. Han har betyg från Komvux så att det både räcker till och blir över. Det har han kollat upp.

Lasse läser för närvarande historia. Han har bara hunnit med en tenta. Trots att Lasse kände sig lite osäker inför denna föll resultatet väl ut: "Jag aceade den också", berättar han.

Den givna studenten – en berättelse om att känna sig hemma

”Jag trivs fantastiskt bra, jag känner mig hemma här”.

Exemplet Lena

”Grundskolan var kul, det enda jobbiga var att man fick stanna upp och hjälpa dom andra”. Så beskriver Lena sin tid på grundskolan – den var kul och resultatmässigt gick det mycket bra för henne, till och med så bra att hon stundom fick ge avkall på sitt eget skolarbete för att hjälpa dem som inte hann med. Lena menar att många, alltför många, barn och ungdomar tycker att det är ”mesigt” och ”ocoolt” att plugga. Hon tycker att det är synd, för de missar den glädje och de möjligheter som utbildning och kunskap kan ge – något som Lena fått uppleva och som hon unnar alla andra. Att göra läxor har därför alltid varit självklart för Lena. Lika självklart har det varit att hon en dag skulle plugga på universitet – det har hon vetat sedan hon var liten. I dag är Lena 24 år och hon har bara några få terminer kvar på läkarlinjen. Det gick som det skulle.

Att Lenas föräldrar aldrig har pluggat på universitet och att hon gör en klassresa är ingenting hon tänker på särskilt mycket. För Lena har det varit självklart att läsa vidare. Det är dit hon har strävat, det är dit hon har velat – universitetet har varit en målsättning. I den meningen är Lena en given student. Detta är Lenas berättelse om vägen dit – en berättelse om att känna sig hemma.

Det tysta stödet hemifrån

Lenas mamma är kontorist och hennes pappa jobbar som skogsarbetare. Ingen av dem har någon akademisk utbildning. Liksom Lasse gör Lena en klassresa. För Lenas föräldrar är universitetet något främmande. I synnerhet för hennes far: ”Han tror fortfarande att det bara är en massa rika barn som går här och att dom myglar sig genom utbildningen”, berättar Lena. Föräldrarnas generella inställning till studier är emellertid positiv. Lena kommer ihåg att hennes föräldrar brukade säga att studier är ”minst lika viktigt som att få ett arbete”. Och när Lena ville bli förhörd inför prov ställde de alltid upp, berättar hon.

Trots att skola och utbildning stundom var på tapeten i hemmet så var det ganska sällan, berättar Lena. Valet att under grundskolan satsa på läsläsning var Lenas eget – det var ett självständigt val. Lena har aldrig upplevt några som helst utbildningskrav på sig från sina föräldrar.

Hon är glad över att det varit så. På så vis har Lena haft ett stöd hemifrån – ett tyst sådant, utan varken verbal inblandning eller gratifikationer.

Vad det var som fick Lena att redan initialt satsa på studierna vet hon inte riktigt. Men hon nämner två förhållningssätt som i en kombination verkar ha bildat hennes studiemotiv: viljan att lära sig saker och viljan att vara bäst. Lena var helt enkelt nyfiken och tyckte att skolan var kul, samtidigt som hon ville visa sig själv och andra att hon kunde. Genom en effektiv växelverkan dessa båda förhållningssätt emellan genererades de lysande avgångsbetyg med vilka hon tog farväl av grundskolan.

Gymnasietiden – att hålla alla dörrar öppna

När det var dags för Lena att välja gymnasieprogram hade hon ännu ingen idé om vad hon ville jobba med. Däremot var hon fortfarande säker på att hon ville vidareutbilda sig efter gymnasiet. Med de framtida utbildningsplanerna i huvudet gjorde hon ett val som mer byggde på strategi än intresse: ”då gällde det ju att hålla alla dörrar öppna, så att jag sen kunde välja den universitetsutbildning som jag ville”, säger Lena. Utifrån denna strategi fann hon det bästa alternativet i det naturvetenskapliga programmet. Att Lena valde detta var något som hennes föräldrar försiktigt avrådde henne från, eftersom hon under grundskolan visat sig ha lättare för humanistiska ämnen än för naturvetenskapliga. Men Lena förblev fast i sin övertygelse – också gymnasieprogrammet var hennes eget självständiga val.

Lena berättar att valet förvisso innebar att hon ”verkligen fick kämpa med matten och fysiken”, men att kampen bar frukt – hon nådde goda resultat. Dessutom var det roligt och hon trivdes utmärkt. ”Det var fantastiskt bra” säger hon och förklarar den positiva upplevelsen med att det var mindre klasser och att hon uppfattade lärarna som bättre. Men mest handlade det om klasskamraterna vilka hon kände sig mer lik och som hon delade sin studiesyn med: ”där var ju alla intresserade av samma sak, alla var studiemotiverade”, säger hon. I takt med sin framfart i utbildningssystemet trivdes Lena bättre och kände sig mer hemma. Utvecklingen skulle upprepa sig vid nästa övergång – den från gymnasium till universitet.

Universitetet – bara ett sommarlov bort

När Lena valde universitetsutbildning var det dags att träda in genom någon av de många dörrar som hon hållit öppna genom sitt val av gymnasielinje och sina mycket goda betyg. Hon började på allvar att fundera kring valet av universitetsutbildning det sista året på gymnasiet. Det kom till sist att stå mellan att utbilda sig till jurist, journalist eller läkare. Hon beslöt sig för att söka läkarlinjen, vilken hon kom in på. Hon inledde studierna direkt efter gymnasiet. För Lena vara universitetet bara ett sommarlov bort.

Mötet med universitetet - att känna sig hemma

Lena säger att hon någon gång förvånats över att hon aldrig på något sätt skrämdes inför att påbörja sina universitetsstudier. "Det borde jag kanske gjort", funderar Lena, "för ingen i familjen är läkare och jag känner ingen som är det". Trots dessa i efterhand gjorda reflektioner var det inget som hon tänkte på eller kände inför antrandet av "den nya världen" – hon tyckte bara att det skulle bli kul och spännande. Dessa förväntningar svarade väl mot hennes upplevelse: Lena trivs förträffligt både med universitetet och med utbildningen, berättar hon.

På plats på universitetet har Lena aldrig känt sig utanför eller annorlunda. De flesta, nästan alla, av hennes studiekamrater har föräldrar med akademisk utbildning och kvalificerade arbeten, berättar hon. Men det är inget som hon har tänkt på före intervjutillfället. "Det är ingen skillnad", säger Lena, "dom är hemskt trevliga för det". Hon trivs med sina kursare, med universitetet och hon säger att hon känner sig hemma här. Det gjorde hon redan från början.

Lite annorlunda kan hon däremot känna sig gentemot den gamla världen, vilken hon möter under de delar av skolloven som hon spenderar i den ort som hon växte upp i. "Det är ju lite skilda världar", säger hon när hon jämför livet där med det som hon är van vid i studentstaden. Men det är inget som hon tänker särskilt mycket på och mest handlar det om att hon är förvånad över att det är så många av hennes gamla vänner som valt att stanna kvar. "Det är synd", menar Lena "för dom vet ju inte vad dom missar". Vad dom missat är något som Lena tagit del av, verkar hon mena. Detta motsvaras av Lenas väg från grundskolan till universitetet – en ung, stark och självständig kvinnas förverkligande av sina utbildningsambitioner. Hon har alltid velat studera på universitet, hon har tagit sig dit, hon trivs – hon känner sig hemma.

Den odramatiska klassresan och framtiden

Trots att Lena gjort en klassresa och med denna lämnat en liten ort på landsbygden för att bosätta sig i en studentstad har Lena aldrig upplevt några egentliga problem längs vägen. Varken i förhållande till sin uppväxtmiljö eller till skol- eller universitetsvärlden – en värld i vilken hon för övrigt kanske stannar kvar: Lena funderar på att doktorera och har redan gått några forskarförberedande kurser.

Tillfälligheternas student och Den givna studenten – sammanfattning

Lasses och Lenas berättelser reflekterar två olika individers skolgång och studiesyn. Men berättelserna är lite mer än så. Satta tillsammans utgör de två extremer mellan vilka vägen till och upplevelsen av universitetet kan diskuteras och förstås. Berättelserna reflekterar att studenter med arbetarbakgrund kan uppleva universitetet som en miljö i vilken några känner sig bortkomna medan andra känner sig hemmastadda. Uttryckt i denna studies terminologi kan olika högskolestudenter med sina rötter i arbetarklassen vara en "tillfälligheternas student", men också en "given". Om man för en stund låter dessa reglera förståelsen för vägen till och upplevelsen av universitetet och låter Lasse och Lena anta dessa olika roller kan vi formulera ett antagande – att känslan av hemmastaddhet och utanförskap varierar med när och hur beslutet att ta del av högre studier fattas: ju tidigare och ju mer självklart desto större känsla av hemmastaddhet och ju senare och ju mer av en tillfällighet desto större känsla av utanförskap. Detta antyder att benägenheten att söka sig till och upplevelsen av trivsel på universitetet grundläggs under tidiga år och att problematiken mer är en angelägenhet för skeenden på grundskolan än på högskolor och universitet.

Kulturell bakgrund och högre utbildning

Det dominerande intrycket av intervjuerna med studenter med annan kulturell bakgrund är två. För det första gäller det den mängd sammanhang i form av positioner och existensbetingelser som ryms inom gruppen och för det andra att dessa varierar mellan de individer som konstituerar den. Redovisningen av intervjuerna med invandrarstudenter tar därför sin utgångspunkt i de många sammanhangen och de individuella variationerna och reflektionerna kring dessa. De många sammanhangen innefattar här två redovisningsnivåer. För det första

reflekteras kring problem med att utifrån de många och varierande sammanhangen förhålla sig till människor med annan kulturell bakgrund som grupp. För det andra låter jag en utbildningsberättelse exemplifiera reflektioner kring de många sammanhang som en individ med annan kulturell bakgrund ofta lever inom och förhåller sig till.

De många sammanhangens studenter – en betraktelse av människor med annan kulturell bakgrund konstituerad som grupp

Mötet med studenter med annan kulturell bakgrund har givit 14 utbildningsberättelser som reflekterar en mängd olika sammanhang och företeelser som explicit eller implicit sätts i relation till framförallt vägen till men också upplevelsen av universitetet: familjens sociala klass och utbildningstradition, om man föddes i Sverige, eller hur gammal man var när man kom hit, under vilka omständigheter detta i så fall skedde och varifrån man kom, tillgången till det svenska språket, relationen till den kultur i vilken man har sina rötter – bara för att nämna några. Sammanhangen att beakta, diskutera och förhålla sig till är helt enkelt många – liksom de individuella variationerna av dessa sammanhang. Ur intervjuerna framträder därför en komplex bild reflekterad av 14 individers unika utbildningsberättelser, vilka påvisar att det inom gruppen ryms stora sociala, kulturella och individuella skillnader.

Några av intervjupersonerna har kommit till Sverige som flyktingar – en del ensamma, andra tillsammans med sin familj, någon från diktaturens Chile och en annan från krigets Jugoslavien. För någon reflekterar flykten trauman innehållande krig och sorgen efter omkomna föräldrar, för andra små och otydliga minnesfragment från en mycket tidig barndom – allt beroende på omständigheter kring hur och när man bröt upp med sitt hemland.

Någon har kommit till Sverige av andra skäl än flyktingens – som en följd av att modern mött en svensk man; som ett led i viljan att ges ett annorlunda, mer spännande liv i ett nytt land; eller som en konsekvens av att man mot sin vilja följt maken till ett land i vilket han definierat den gemensamma framtiden.

En del är födda i Sverige, några har mött det nya landet som barn eller tonåringar och andra som vuxna. Vilket skapat olika förutsättningar för att tillägna sig det svenska språket. Detta språk vars stora betydelse tillskrivs av alla. Inte enbart genom att sätta det i relation till studieförutsättningar utan också till den egna identiteten, bemötandet i samhället och att överhuvudtaget kunna umgås, tala och leva i ett land som man inte fullt ut, eller inte alls, känner sig som en del av. ”Det

svenska språket är ju den bas som allting vilar på”, säger en student och sammanfattar väl det samlade intryck som intervjuerna ger. Språkets betydelse förmedlas av allihop men beskrivs i en generell mening – som själva förutsättningen för en invandrare att överhuvudtaget kunna bedriva universitetsstudier. Intervjupersonerna menar samtliga, om än på olika sätt och med varierande komplikationer, ha tillägnat sig språket. Några har fört en envis kamp genom diverse kurser i svenska, studier på Komvux och/eller folkhögskola, medan andra säger sig ha haft tillgång till språket som i stort sett vem som helst annars.

Med variationerna i hur gammal man var när man kom till Sverige, eller om man är född i landet, varierar också utbildningsbanan. Några har tagit sig till universitetet via svensk grundskola och gymnasieskola. Andra har mött det svenska utbildningssystemet först i gymnasiet, medan ytterligare någon gått grundskola och gymnasium i hemlandet. Detta innebär att flera har tagit intryck inte bara av det svenska skolsystemet utan också sina hemländers. Dessa beskrivs i relation till det svenska ofta som mer disciplinärt och prestationsinriktat, vilket fått någon att uppfatta den svenska skolan som ”slapp” och kravlös medan andra upplever den som positivt befriad från katederundervisning och överinläring.

Även upplevelsen av bemötandet i Sverige skiljer sig. Berättelser om känslor av diskriminering och om att ha blivit föremål för illvilliga och ogenerösa tilltal som ’blatte’ och ’svartskalle’ avlöses av berättelser om att i de allra flesta fall och sammanhang ha upplevt sig blivit bemött med respekt och öppenhet.

Utöver dessa och flera variationer inom gruppen tillkommer variationen av sociala klasser och utbildningstraditioner inom familjen. En kvinnlig student kommer från chilensk medelklass och tillhör en familj vars utbildningstradition är mycket stark, en annan kvinnlig student har rötter i bosnisk arbetarklass och är den förste i familjen som studerar vid ett universitet, medan en manlig student kommer från ungersk arbetarklass men som sedan modern gift om sig med en svensk man blivit en del av den svenska överklassen – bara för att nämna några exempel på spännvidden i studentgruppen.

Mot bakgrund av den mängd av variationer som ryms inom gruppen har det varit komplicerat att identifiera en gemensam problembild. Om någon skulle den vara att utbildningsberättelserna är specifika, komplexa, omfattande och just att de rymmer en så stor mängd sammanhang. Som grupp betraktad framträder ”de många sammanhangens studenter” – en grupp som genast verkar upplösas då hänsyn tas till variationerna inom sammanhangen. Den problembild som framträder ur intervjuerna med studenter med annan kulturell bakgrund är därmed främst individuell – den varierar med varje individs position

inom och förhållningssätt till de många sammanhangen. Utbildningsberättelsen nedan reflekterar en bild av en sådan student och fokuserar på hennes förhållningssätt till och position inom de många sammanhangen.

De många sammanhangens student – en unik utbildningsberättelse

”Man behöver lära sig se skillnaden mellan kulturer för att kunna respektera människan bakom kulturen så att säga”

Exemplet Maria

Maria tycker inte om att invandrare behandlas som en grupp och tycker att människor har ett märkligt behov av att dra alla invandrare över en kam. Hon tror att det beror på att många människor inte ser eller upptäcker att det finns skillnader mellan olika kulturer. Först när man förstår detta, menar Maria, kan man se människan bakom kulturen.

Maria är 23 år. Hon studerar till sjuksköterska. Ursprungligen är hon från Chile. Hon är en student med annan kulturell bakgrund än svensk; hon är en individ inom gruppen; hon är en av de många sammanhangens studenter. I denna utbildningsberättelse återges vilka sammanhang som hon menar har varit viktiga och haft betydelse för henne i hennes väg till och upplevelse av universitet – detta är ett försök att teckna hennes individuella utbildningsberättelse.

Flykten från ett annat land

Marias familj kom till Sverige som politiska flyktingar från Chile i slutet av 1970-talet. De lämnade då ett land i vilket hennes far fruktade för sitt liv och vid upprepade tillfällen blivit torterad. Maria var tre år när hennes familj lämnade Chile. Hon berättar att hon inte minns mycket från tiden i sitt födelseland. Innan Maria och hennes familj fick politisk asyl i Sverige bodde de på en flyktingförläggning. Maria säger att hon inte minns mycket från den tiden heller.

Marias familj – social bakgrund och utbildningssyn

I Chile hade Marias mor och far hunnit påbörja universitetsstudier – hon med sikte mot att bli lärare, han mot att bli advokat. I Sverige har Marias far utbildat sig till systemvetare, vilket han numera arbetar som. Marias mor arbetar som bildlärare.

I Marias familj är utbildning mycket betydelsefullt, i synnerhet för hennes far. För honom har det alltid varit viktigt att Maria lyckas i skolan. ”Om det inte gick bra på proven”, berättar Maria, ”så har pappa blivit helt förkrossad”. Ett misslyckande tog sig någon gång uttryck i att han undrade om det var sopåkare hon ville bli, berättar Maria. Trots att Maria oftast nådde goda skolresultat i både grundskola och gymnasium fick hon aldrig något beröm av sin far. ”För pappa var ingenting bra nog”, säger Maria. När Maria i dag studerar på universitet säger han ingenting, berättar hon. Men Maria tror och har fått berättat för sig av sin mor att han är stolt.

Varifrån faderns stränga utbildningssyn kommer vet inte Maria. Men hon berättar att han kommer från chilensk medelklass och att han växte upp i en familj vars syn på studier är kopplad till prestige och status. Maria tror att hennes far tagit över denna syn. Hon tror också att den har förstärkts sedan han kom till Sverige. Maria berättar att han en gång kom hem och berättade att han hade hört att fram till den 3:e generationens invandrare sällan lyckades göra någonting annat än att vara arbetslösa eller städa. Trots att han själv är ett levande bevis på motsatsen tog Marias far detta hårt. ”Han var bedrövad, jätteledsen” berättar hon. Minnesbilden är mycket klar för Maria.

Annorlundaskapet i både en invandrar- och en svensk miljö – om viljan och svårigheten att integreras

Efter tiden på flyktningförläggningen flyttade Maria och hennes familj till ett av Sveriges många miljonprogramområden beläget i utkanten av en stor stad. Hennes föräldrar trivdes inte där och valde att flytta från området när hennes lillebror föddes. Maria själv skulle just börja andra klass. ”Det var ju väldigt ghettolikhande där och mina föräldrar ville inte att vi skulle växa upp i en sådan miljö”, berättar Maria. Hon menar att hennes föräldrar ville något annat än vad andras föräldrar i bostadsområdet ville. Detta gjorde henne olik sina klasskamrater och vänner fastän att de också hade invandrarbakgrund, menar Maria. ”Vi hade ju viljan att integreras”, säger hon. Denna vilja delar Maria med sin föräldrar.

Marias familj flyttade till ett mindre samhälle i vars närhet hennes far hade erhållit arbete. Där bytte de betong mot hus och villa och var den

enda invandrarfamiljen på orten. Från att ha varit i en miljö dominerad av människor med invandrarbakgrund blev Maria ensam invandrantjej på den skola som hon nu började i. Hon trivdes bra överlag men kände sig på något sätt annorlunda än sina klasskamrater också här, berättar hon. "Det är svårt att förklara", säger Maria, "det var en slags dold och tyst samhörighet som jag inte kunde dela, jag var liksom inte som alla andra". Det upplevda utanförskapet förstärktes kallt men effektivt av andra. I skolan blev hon kallad för både "blatte" och "svartskalle". "Det var alltid av samma människor och dom var ju inte så många", berättar hon och menar i efterhand att det därför inte var så farligt. Men Maria berättar också att hon blev sårad och ledsen. Hon ville integreras i ett samhälle som innefattade beståndsdelar som aktivt stötte bort och definierade sig mot henne.

Kunskapsintresset

När Maria talar om sin väg genom utbildningssystemet ger hon ofta uttryck för ett stort kunskapsintresse. Hon är nyfiken och tycker att det är roligt att lära sig saker. Så har det varit ända sedan fjärde klass, berättar hon. På olika sätt har detta kunskapsintresse följt henne. Trots att hon under grundskolan hade mycket höga betyg i matte, fysik och kemi och att hon av många lärare därför rekommenderades att välja den naturvetenskapliga linjen valde hon den samhällsvetenskapliga. Hennes motiv var att hon helt enkelt tyckte att ämnena där var de mest intressanta. När Maria direkt efter gymnasiet ämnade universitetet valde hon att plugga antikens kultur- och samhällsliv – vilket också var ett val som reflekterade något som hon var intresserad av, säger hon.

Utbildning som bevis på att kunna och universitetet som bekräftelse

Parallellt med sitt kunskapsintresse har Maria genom sin utbildningsbana också förhållit sig till utbildning som vore den ett bevis. Bevisbördan kände Maria mot en mängd sammanhang. Maria berättar att faderns stränga syn på utbildning hade betydelse för henne. Trots att hon inte tycker att den berört henne på djupet upplevde hon ändå att hon skulle prestera goda resultat i skolan. "Det är klart att jag ville göra honom glad, man har ju bara en pappa", berättar Maria.

När Maria fann att det i grundskolan gick mycket bra för henne resultatmässigt, såg hon till att vara bäst. "Det var skönt", berättar hon och riktar sig till dem som kastade glåpor efter henne i grundskolan, "att jag kunde visa för dom att jag kunde".

Under gymnasietiden blev studierna viktigare och mer allvarliga. ”Då var man tvungen att sikta upp mot universitetet och verkligen skärpa sig”, säger hon. Maria visste ännu inte vad hon ville eller skulle läsa, men ansåg det som både självklart och viktigt att skaffa sig en eftergymnasial utbildning. I sammanhanget reflekterar hon över sin position som invandrare i Sverige. ”Det har satt sig i huvudet”, säger hon, ”att man ska bevisa att man kan komma nån vart fastän man är invandrare.” Att komma någonstans verkar alltså för Maria gälla att ta sig till universitetet – den bekräftelse med vilken förhoppningsvis bevisbördan går i sank; gentemot fadern, idioterna på grundskolan och sig själv.

Ambassadören på universitetet

Efter att ha läst antikens kultur- och samhällsliv en termin kände Maria ett behov av att formulera sitt framtida yrke och styrde sina studier mot att bli tolk. Efter att ha studerat språk någon termin hade hon inte längre lust att fullfölja denna plan. Maria ville bort från det system av enstaka kurser inom vilket hon verkade för att i stället studera på ett program. När hon bläddrade igenom ansökningskatalogen slog det henne att det var sjuksköterska hon ville bli, berättar hon. Hon sökte, kom in och har nu gått några terminer på programmet.

Maria har trivts bra på universitetet hela tiden, säger hon. Här har hon aldrig känt sig annorlunda. Snarare känner hon sig nästan tråkigt vanlig bland alla till klädselns och frisyrernas uttrycksfulla studenter, säger hon.

Under sina universitetsstudier har Maria förvånats över hur många studenter som aldrig umgåtts med någon invandrare tidigare. Hon tror att det måste bero på segregeringen – att de flesta studenter som hon träffar är uppvuxna i bostadsområden med inga eller väldigt få invandrare. Detta har inneburit att Maria vill bryta mot fördomar och nidsbilder av invandrare och säger att hon ibland tänker sig själv som ett slags ambassadör – hon vill vara en god representant för alla de invandrare i Sverige som så sällan, menar hon, kommer i kontakt med universitetsstudenter.

Det svenska språket – nyckeln till universitetsstudier

Maria är tvåspråkig – hon talar både svenska och spanska flytande. Båda hennes föräldrar talar i dag bra svenska, säger hon. Men berättar att de sällan kunnat hjälpa henne med skolarbete eftersom de lärde sig språket mycket senare. För Maria har språket aldrig varit något problem. ”Tvärtom”, säger hon, ”jag har alltid upplevt mig ha ett rikare ordförråd och vara mer verbal än de flesta”. Maria säger att hon tror att språket är nyckeln för människor med annan kulturell bakgrund att kunna leva och studera i Sverige. På hennes kurs går hon tillsammans med en kvinna som kommit till Sverige i vuxen ålder. ”Jag fattar inte hur hon klarat det”, säger Maria ”lära sig ett nytt språk och nu plugga på universitetet”.

Om de många sammanhangen

I Marias utbildningsberättelse speglas några av de många sammanhang som tidigare diskuterats: När och under vilka omständigheter hon kom till Sverige, upplevelsen av bemötandet i landet, tillgången till språket, hennes klasstillhörighet och utbildningstraditionen inom hennes familj. För vägen till och upplevelsen av universitetet talar Maria om några av dessa sammanhang som viktiga för henne. Dessa skiljer henne från andra människor inom gruppen ”annan kulturell bakgrund” och tecknar, givetvis tillsammans med fler faktorer än vad denna framställning förmår reflektera, hennes unika utbildningsberättelse. De mest centrala sammanhangen i Marias berättelse reflekterar hennes klassbakgrund, den höga utbildningstraditionen, hennes stundom upplevda utanförskap och hennes vilja att integreras. På ett komplext och sammanflätat vis verkar dessa sammanhang ligga till grund för hennes syn på utbildning som ett bevis på att hon *kan*. I dag verkar hon fri från bevisbördan. Hon säger att hon i sina studier till sjuksköterska befriats från högtflygande planer och vilshenhet och, som hon uttrycker det, är i sitt ”esse” – ett bevis bättre än något.

De många sammanhangens studenter – sammanfattning

I intervjuerna med studenter med annan kulturell bakgrund reflekterades kring de sammanhang som måste beaktas i en studie av gruppen. Utifrån diskussionen kring de många sammanhangen tecknade sig också de stora variationerna inom desamma. Sett ur ett sådant perspektiv verkar det gemensamma för studenter med annan kulturell bakgrund i första hand bestå i just de många sammanhangen. Mot denna bakgrund

tecknar sig studentgruppen som ”de många sammanhangens studenter”. Variationerna inom sammanhangen gör varje student inom kategorin unik och problembilden förefaller vara individuell. Hur denna kan se ut exemplifierades av Marias utbildningsberättelse, i vilken hon får anta rollen som *en* av ”de många sammanhangens studenter”. Berättelsen fokuserar på vilka sammanhang som verkar ha haft betydelse för just hennes väg till och upplevelse av universitetet. I en beskrivning av sammanhang som hennes klasstillhörighet, språkfärdighet, och upplevelse av bemötande i det svenska samhället samt hennes familjs utbildningstradition, återgavs Marias unika utbildningsberättelse.

Avslutning

Utgångspunkten för denna text har varit att identifiera problembilder i förhållande till arbetarklass- och invandrarstudenters väg till och upplevelse av universitetet. Dessa har visat sig vara många och varierande inom båda grupperna. Trots de skilda och separat redovisade framställningarna av grupperna är intrycket av intervjustudien att problemupplevelsen varierar inom båda. Vad gäller studenter med arbetarbakgrund visade sig universitetet vara en miljö i vilken man kan uppleva ett starkt utanförskap men också känna sig mycket hemmastadd, och att den dominerande problembilden tenderar att bestå i variationerna i dessa upplevelser. Problembilden inom gruppen med studenter med annan kulturell bakgrund än svensk visade sig vara komplex, omfattande och innefattande en mängd olika sammanhang till vilka man förhåller sig väldigt olika. Därför visade det sig vara svårt att förhålla sig till dem som grupp. Snarare verkar studenter med annan kulturell bakgrund reflektera en mängd olika individer som lever inom och förhåller sig till en mängd olika sammanhang – sammanhang ur vilka unika utbildningsberättelser om vägen till och upplevelsen av universitetet framträder.

Bilaga 7

Referenser

Ahmadi, F. & Ahmadi, N. 1995 *Iranian Islam and the Concept of the Individual*. Uppsala: Uppsala universitet.

Ambjörnsson, R. 1988 *Den skötsamme arbetaren*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

Anderson, W. T. 1997 *The Future of the Self*. New York: Tarcher/Putnam.

Andersson, R. 1999 *Segregationens Sverige, i Invandrarskap och medborgarskap 1999*.

Appiah, K. A. 1995 *Identitet, autenticitet, överlevnad*, i Taylor 1995.

Arbetsmarknaden för invandrare 1999, Ura 1999:5. Stockholm: AMS Utredningsenhet.

Asplund, J. 1980 *Socialpsykologiska studier*. Stockholm: AWE/Gebers.

Bara jag får chansen att få visa vad jag kan. Satsningen på aspirantutbildning – vad blev det av den? En uppföljningsstudie 1998, Högskoleverkets rapportserie 1998:6R. Stockholm: Högskoleverket.

Beck, U. 1992 *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: SAGE.

Begreppet invandrare - användningen i lagar och förordningar. Ds 1999:48. Stockholm: Kulturdepartementet.

Bergman, B. & Klefsjö, B. 1995 *Kvalitet från behov till användning*. Lund: Studentlitteratur.

Berner, B., Callewaert, S. & Silberbrandt, H. (red) 1977 *Skola, ideologi och samhälle*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

- Blomqvist, G. 1992 *Elfenbenstorn eller statsskepp?* Lund: Lund University Press.
- Blossfeld, H-P. & Shavit, Y. (eds.) 1993 *Persistent Inequality*. Boulder: Westview Press.
- Blossfeld, H-P. & Shavit, Y. 1993 *Persisting Barriers. Changes in Educational Opportunities in Thirteen Countries*, i Blossfeld & Shavit (eds.) 1993.
- Boudon, R. 1974 *Education, Opportunity, and Social Inequality*. New York: John Wiley & Sons.
- Bourdieu, P. 1993 *Kultursociologiska texter*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Bourdieu, P. & Passeron, J-C. 1977 *Utbildningssystemets ideologiska funktion*, i Berner m.fl. (red) 1977.
- Bowden, J. & Marton, F. 1998 *The University of Learning*. London: Kogan Page.
- Brandell, L. & Kim, L. 2000 *Privilegium eller rättighet – en ESO-rapport om antagningen till högskolan* (Ds 2000:24). Stockholm: Fritzes.
- Bredänge, G. 1998 *Hur har det gått?. Utvärdering och uppföljning av kompletterande utbildningssatsningar för lärare med utländsk lärarexamen och yrkeserfarenheter i hemlandet*. Göteborg. Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet.
- Brint, S. 1998 *Schools and Societies*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Broady, D. 1991 *Sociologi och epistemologi*. Stockholm: HLS Förlag
- Bäck, H. 1999 *Invandrarnas deltagande i det politiska livet, i Invandrarskap och medborgarskap 1999*.
- Carlsson, N. 1999 *Lärarprojektet. Delrapport april 1999*. Stockholm: Arbetsmarknadsstyrelsen.
- En uthållig demokrati*. SOU 2000: 1. Stockholm: Fritzes.
- Eriksen, T. H. 1999 *Kulturterrorismen*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksson, R. & Jonsson, J. 1993 *Ursprung och utbildning*. SOU 1993:85. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Eriksson, R. & Jonsson, J. O. (red) 1994 *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

- Fazlhashemi, M. 1999 Om etnisk representativitet, i *Universitetsläraren* 12/1999.
- Fokus på högskoleprovet* 1999. Stockholm: Högskoleverket.
- Från ISO 9000 till TQM* 1995. Lund: Studentlitteratur.
- Gardner, H. 1992 *Så tänker barn - och så borde skolan undervisa*. Jönköping: Brain Books.
- Gardner, H. 1993 *Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
- Gardner, H. 1994 *De sju intelligenserna*. Jönköping: Brain Books.
- Gerle, E. 1999 *Mångkulturalism - för vem?* Nora: Nya Doxa.
- Gesser, B. 1985 *Utbildning, jämlikhet, arbetsdelning*. Lund: Arkiv.
- Glazer, N. 1997 *We Are All Multiculturalists Now*. Cambridge, Mass.: Harvard UP.
- Goda exempel - hur universitet och högskolor kan arbeta med jämställdhet, studentinflytande och social och etnisk mångfald* 2000. Stockholm: Högskoleverket.
- Goffman, E. 1971 *Stigma*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Gustafsson, J-E. & Westerlund, A. 1994 *Socialgruppskillnader i prestationer på Högskoleprovet*, i Eriksson & Jonsson (red) 1994.
- Gustafsson, J-E. & Benjegård, M. 1996 *Högskoleprovet, social bakgrund och upprepade provtagning*, i *Högskoleprovet* 1996.
- Hagström, S. 1997 *Om kvalitet*, i *Kvalitet och förbättringsarbete vid universitet och högskolor* 1997.
- Hakim, M. 1998 Internationalisation at home, i *Newsletter, European Association for International Education*, 29/1998.
- Halldén, S. 1980 *Nyfikenhetens redskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Hammarström, M. 1996 *Varför inte högskola?* Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Heldmark, T. 2000, Vi vill förändra våra liv. *Dagens Nyheter* 1/3 2000.
- Hilding, L-O. 1996 *Homo Medicus Om kultur, attityder och social bakgrund bland medicinstuderande i Lund*. Halmstad: Högskolan i Halmstad.
- Hrnic-Ejupovic, F., Boyd, S. & Kós-Dienes, D. 1999 *Fortbildning av och arbetsmarknad för invandrade akademiker*. Göteborg: Centrum KIM, Göteborgs universitet.

- Hultinger, E-S. & Wallentin, C. (red) 1996 *Den mångkulturella skolan*. Lund: Studentlitteratur
- Husén, T. 1980 *Skolan i prestationssamhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Härnqvist, K. 1982 *Det fria valet på grundskolans högstadium - motiv, tendenser och effekter*, i *Grundskola under 20 år*. Stockholm: Skolöverstyrelsens pedagogiska nämnd.
- Högskoleprovet* 1996. Stockholm: Högskoleverket.
- Invandrade läkare – en resurs i svensk sjukvård. Ett handlingsprogram*. 1999 Sveriges läkarförbund och Svenska Läkaresällskapet.
- Invandrarprojektet. Civilingenjörer med internationell bakgrund* 1991, Stockholm: Civilingenjörernas förbundet.
- Invandrarskap och medborgarskap* 1999. Demokratiutredningens skrift nr 13, SOU 1999:8.
- Lange, A. 1999 *Invandrare om diskriminering IV*. Stockholm: CEIFO.
- Jacoby, R. 1995 *Dogmatic Wisdom*. New York: Anchor Books.
- Jacoby, R. 1999 *The End of Utopia*. New York: Basic Books.
- Jonsson, J. O. 1988 *Utbildning, social reproduktion och social skiktning*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Jonsson, J. 1992 *Social snedrekrytering vid olika stadier i utbildningssystemet*, i Åberg (red) 1992.
- Jonsson, J. O. 1993 *Persisting Inequalities in Sweden*, i Blossfeld & Shavit (eds.) 1993.
- Kamali, M. 1999 *Varken familjen eller samhället*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Kvalitet och förbättringsarbete vid universitet och högskolor* 1997 (Högskoleverkets skriftserie 1997:4 S). Stockholm: Högskoleverket.
- Lemert, C. 1997 *Social Things*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Lundh, C. & Ohlsson, R. 1994 *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring*. Stockholm: SNS Förlag.
- Lärosätenas arbete med jämställdhet, studentinflytande samt social och etnisk mångfald* 2000. Stockholm: Högskoleverket.
- Malmgren, G. 1985 *Min framtid*. Stockholm/Lund: Symposion.

- Marton, F. m. fl. 1977, *Inlärnin g och omvärlds uppfattning*, Stockholm: AWE/Gebers.
- Marton, F. m.fl. 1986 *Hur vi lär*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Myrberg, M., E-Gustavsson A-L. & Eriksson, Å. 1999 *International Adult Literacy Survey. Invandrares läs-, skriv- och räkn e förmåga på svenska*. Linköping: Linköpings universitet.
- Necef, M. Ü. 1994 *Jeg vil ikke være en simpel fremmedarbejder som min far*. Odense: Odense universitetsforlag.
- Nilsson, T. 1997 *Aspirantutbildning vid Göteborgs universitet 1995/96*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Nisbet, R. A. 1971 *The Degradation of the Academic Dogma*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Ombudsmannen mot etnisk diskriminering 1999 *Aktiva åtgärder för att främja etnisk mångfald i arbetslivet*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.
- Ore, T. E. 2000 *Constructing Differences*, i Ore (ed.) 2000 *The Social Construction of Difference and Inequality. Race, Class, Gender, and Sexuality*. Mountain View: Mayfield.
- Otterbeck, J. 2000 *Islam, muslimer och den svenska skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Perez, M. 2000 *Interkulturell kommunikation i den akademiska miljön*, i *Goda exempel - hur universitet och högskolor kan arbeta med jämställdhet, studentinflytande och social och etnisk mångfald* 2000. Stockholm: Högskoleverket.
- Persson, A. 1998 *Studentinflytande i massuniversitetet*. Lund: Utvärderingsenheten vid Lunds universitet.
- Regeringens proposition 1997/98:16: *Sverige, framtiden och mångfalden - från invandrapolitik till integrationspolitik*.
- Regeringens proposition 1998/99:110: *Vissa skolfrågor m.m.*
- Regeringens proposition 1999/2000:28: *Studentinflytande och kvalitetsutveckling i högskolan*.
- Reuterberg, S-E. 1999 *Etnisk bakgrund och högskoleprovet*, i *Fokus på högskoleprovet* 1999.
- Ritzer, G. 1998 *The McDonaldization Thesis*. London: SAGE.
- Rolf, B., Ekstedt, E. & Barnett, R. 1993 *Kvalitet och kunskapsprocess i högre utbildning*. Nora: Nya Doxa.

- Rolf, B. 1997 *Kvalitet i högskolans grundutbildning*, i *Kvalitet och förbättringsarbete vid universitet och högskolor 1997*.
- Roth, H. I. 1996 *Mångfaldens gränser*. U.o.: Arena.
- Rothblatt, S. 1997 *The Modern University and Its Discontents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rätt utbildning för invandrade lärare?. Uppföljning av kompletterande utbildning för invandrarakademiker med lärarutbildning från sina hemländer 1996*. Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm.
- Schevitz, T. 2000 Multiracial Census Form Poses Dilemma, i *San Francisco Chronicle* 11/3 2000.
- Similä, M. 1994 *Andra generationens invandrare i den svenska skolan*, i Eriksson & Jonsson (red) 1994.
- Sohlman, Å. 1996 *Framtidens utbildning*. Stockholm: SNS Förlag.
- SOU 1996:55. *Sverige, framtiden och mångfalden*: Stockholm: Fritzes.
- SOU 1999:49 *Invandrare som företagare*. Stockholm: Novum Grafiska AB.
- SOU 2000:7 *Långtidsutredningen 1999/2000*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Statistiska meddelanden U 20 SM 9802 1998 *Social bakgrund bland högskolenybjörjare 1996/97*. Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Statistiska meddelanden U 23 SM 9901 1999 *Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor 1998*. Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Strömholm, S. 1994 *Den svenska högskolan*. U.o.: Ratio.
- Sveriges Förenade Studentkårer 1996 *SFS program om social snedrekrytering*. Stockholm: SFS.
- Taylor, C. 1995 *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos.
- Thurdin, A. & Kvarnskog, A. 1999 *Att motverka den sociala snedrekryteringen*. Stockholm: sagt:gjort.
- Tillgodoräknande av kurs 1998*. Högskoleverkets rapportserie 1998:32 R. Stockholm: Högskoleverket.
- Tillgodoräknande av utländsk högskoleutbildning – riktlinjer och god sed 1999*. Stockholm: Sveriges universitets- och högskoleförbund.

- Trow, M. 1994 Några tankar om de svenska utbildningsreformerna, i *Tvårsnitt* nr 3–4/1994.
- Utbildningsnivå i kommunerna, länen och riket 1999-01-01*. SCB 1999:3. Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Utbildningsstatistisk årsbok 1999*. Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Utländsk studerande i Sverige 1981*, Betänkande av gäststuderandekommittén, Ds U 1981:8.
- Webster, Y. O. 1997 *Against the Multicultural Agenda*. Westport: Praeger.
- Westin, C. m. fl. 1999 *Mångfald, integration, rasism och andra ord*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Välfärd vid vägskalet 2000*. SOU 2000:3. Stockholm: Fritzes.
- Värdering & erkännande av utländsk högskoleutbildning 1998*, Högskoleverkets rapportserie 1998:15 R. Stockholm: Högskoleverket.
- Åberg, R. (red) 1992 *Social bakgrund, utbildning, livschanser*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Åhlund, A. 1996 *Etniska ungdomar och den sociala krisen*, i Hultinger & Wallentin (red) 1996.
- Årsrapport för universitet & högskolor 1998*. Stockholm: Högskoleverket.
- Öckert, B. & Regnér, H. 2000 *Högre utbildning i Sverige*. Stockholm: Institutet för social forskning (opublicerad rapport).

Bilaga 8

Summary

Sweden has changed dramatically from being a culturally homogeneous society to a society with diversity that has given our country a wealth we did not have earlier. Sweden is nowadays a part of the world. Today almost 20 percent of the inhabitants come from other countries and other cultures. It is very important that our country takes advantage of this diversity. We must create conditions in Sweden where people with different ethnic background live and work together on equal conditions and in respect for each other's individuality. This is the greatest joint task for our country at the moment.

In a welfare state like ours we believe in social equality and the individual's right to take part of the welfare of society. However, today the difference in living conditions between various groups is big – and growing – and there are signs of an emerging class society where ethnicity becomes a differentiating factor. Because of differences in traditions and ways of thinking in different countries and cultures – also bias and probably discrimination too – immigrants often have considerable barriers to overcome before they find good conditions for their lives in Sweden.

However, Sweden has a good chance of succeeding in creating a well working society by taking advantage of the possibilities that diversity gives. There is no time to lose. Political focus on diversity is needed. Resources are needed for the measures we suggest in this report. Without supplementary resources the problem of diversity in higher education cannot be solved. The circumstance that the economy is growing, because of the boom, gives the government a unique opportunity to promote efforts in education, on all levels, which strengthens the opportunities for success.

Education gives opportunities to equalize differences and increase understanding between individuals and groups. Education also gives the individual better chances to take part in social life and on the labour market. Everybody ought to have the same opportunity to take part in education. It is a common opinion that the compulsory school that was initiated in the 19th century was of great importance. The literacy and

educational attainment level was an important cause of Sweden's successful change into an industrial- and later on a welfare state. Today the demands are much higher when it comes to knowledge, and higher education is needed for many of the professions in question. Higher education is not compulsory to everybody, but in practice it is necessary. It is a very important issue to make higher education attractive and see to it that everyone who has the qualifications to enter higher education and an interest in doing so also will have a chance to obtain such an education. The goal is that 50 percent of an annual cohort of pupils will begin higher education before twentyfive years of age, compared to about 30 percent today. The number of students in higher education has increased very much during the last ten years. Today they are more than 300.000 and the number increases. At the same time the demand for higher education has not increased. Especially not within science and technology, which the government wishes.

Methods

The commission has worked according to its terms of reference in an action oriented way and has used already existing knowledge. The commission has also carried out interviews, discussions, studies and seminars. They have given a picture of the social and ethnic diversity in higher education and also the measures taken with the aim of increasing it. The commission has completed existing material with three studies of its own: An interview study with students from the University College of Halmstad, a study with students from Lund University and a study of essays written by upper secondary school pupils about their future encounter with and expectation of higher education. The results of these studies are described in the report but there is also a summary in appendices that can be read separately. A special study about different EU projects aiming at increased social and ethnic diversity in higher education has been carried out. The commission has continuously been informed about other relevant studies and projects. One is the diversity project in the Ministry of Industry another is the study done by The National Agency for Higher Education, an evaluation of different quality aspects, among them social and ethnic diversity. The agency's assessment is based on material provided by most higher education institutions in Sweden. The commission has used it as empirical material.

Important starting points for the commission are firstly, that higher education plays a main role in today's development of society and it is important that higher education reflects the social and ethnic diversity in

society. Higher education must, however, also take the role of being at the centre of society. Secondly, we discuss many of the ambiguous and in many cases controversial definitions that must be used when approaching the question about social and ethnic diversity in higher education.

Diversity in higher education

A wider access to higher education has been discussed and studied during the 20th century. Several steps have also been taken and the result over a period of time shows some social equalization in access to higher education. In short the research shows the following. The general social equalization in society during 1930 – 1970 has reduced the social impact on educational opportunity, and the fact that the educational inequality has resisted further change is because it is deeply rooted in the socioeconomic and sociocultural structure of society. Especially the level of educational attainment of the home and the parents' educational awareness and support influences the participation rate in higher education.

During the second half of the 20th century Sweden has developed into a multicultural society. The guiding star for the new politics of cultural integration that has developed during the 90's is maintaining of cultural diversity and the right for the individual to choose cultural affiliation. In the research about diversity identity is a main issue, both the changed identity of the Swedish society during the second half of the 20th century when it developed into a multicultural society, and the cultural identity of the individual. When looking at higher education in the light of the ethnic diversity of society we point out three branches of special importance: Diversity among students and staff, that ought to reflect the diversity in society; the importance of higher education in a multicultural society as its reflexive quality can help cultural understanding; and the increased value of critically and independently thinking individuals in the tension field formed by the individual, group and society.

The socially biased recruitment to higher education remains. The probability that an individual with academic background will pass on to higher education is six to seven times higher than that of an individual with working class background. Half of the students in higher education are academics of first generation, while half of them have an academic background. This means that higher education is both an arena for social mobility and academic selfreproduction.

When it comes to the ethnic recruitment to higher education knowledge is limited and there is a great need of research about the relation between higher education and ethnicity. The few Swedish studies that have thrown light upon the relationship between ethnicity and social background in the transition to higher education stress that the social background is the strongest factor. This is also confirmed by international studies. The amount of students with foreign background in higher education is approximately the same as in the population as a whole, but analyses are missing that would make it possible to show differences in transition rates between different ethnic groups. The segregation and marginalization that is characteristic of the situation for many immigrants in Sweden tends to create an ethnic lowerclass and this fact most certainly influences the transition to higher education.

The commission has assembled statistics showing the ethnic diversity in higher education staff. In proportion to the total population persons born abroad are overrepresented among the staff. This category does not only consist of immigrants but also of people from other countries that are active in higher education for a shorter time e.g. as visiting research fellows. This category is assumed to be quite big which is indicated by the fact that 10 percent of the staff in higher education have foreign citizenship (in the population the corresponding group is 5 percent). When it comes to persons with two parents born abroad the percentage among the staff in higher education corresponds to that of persons of working age but it is less than the total population. The amount of persons with one parent born abroad is the same as in the population (the age bracket 16–64). This means that the percentage of ethnic multigeneration Swedes in higher education is less than in the total population. If we compare with the amount of the population that is of working age the difference is a little less. There are differences between universities and university colleges. Many more persons have a foreign background at the universities. The big difference is that there are many more persons born abroad at universities than in higher education. There is a European dominance among those born abroad in the population as well as among the staff in higher education institutions. The amount born in Asia and Africa is less among the staff in higher education than in the total population.

The distribution of persons with foreign background is uneven as to different positions in higher education. The largest amount with foreign background is found among research staff while the amount among teaching staff is less. The smallest amount is found in administration. Research is international, teaching is more "Swedish" and administration is very Swedish. The largest amount of persons with foreign background is found in the category cleaning and economy staff,

far down in the hierarchy. The conclusion of this is that persons with foreign background have a problem making a career in higher education.

In summary the ethnic and social diversity in higher education can be described like this. Higher education is embedded in society but to a minor degree multisocial, it is international but to a minor degree multicultural. Comparing universities with university colleges the former can be said to be less multisocial and more international while the latter is more multisocial and less international.

Diversity in education and learning

The educational system at large and higher education in particular has grown considerably in recent years. Besides, the goal for higher education is continuing growth. Education is very often described as a necessity in the so-called knowledge society. Education has become part of a norm in our society. The essays the upper secondary school pupils have written for the commission show that they experience education as a duty. They have to attend education to be able to get a profession. The socially biased recruitment to higher education is put into a completely different light when education becomes a necessity. It then appears as more dangerous than earlier that someone is rejected from education, not least as education today, much more than earlier, decides individual social affiliation in a way that resembles the role that salaried work had earlier. Accordingly lack of education will be the same as unemployment with all negative sides, not least when it comes to social affiliation, individual integration and identity.

When education becomes a norm the higher education students in many ways become more differentiated than earlier. If we assume that earlier selection, that created a relatively exclusive group of students, also meant a similarity in motive, intelligence etc, in all less diversity, the present situation results in a great diversity in many different ways. Our conclusion is that higher education must put more energy on educational upgrading among teachers to be able to handle this diversity better. Also higher education has to take a bigger responsibility to introduce the students in higher education settings.

Diversity in quality work

The quality work that has grown within higher education during the last century can be seen as a necessary answer to the tendencies of decrease of quality. Higher education must in the present situation, at the same time, secure quality in a more differentiated and diversified population of students. At the same time higher education has to learn how to handle diversity in order to increase quality

In the report the definition of quality is discussed and different dimensions of quality in higher education are pointed out. Starting from these dimensions of quality we show how diversity itself can contribute to higher quality. When it comes to the research quality diversity can be used to make an already existing diversity of scientific perspectives still more diversified. Experiences from other parts of the world than Europe and North America enriches research and education. In educational quality scientific diversity of perspectives is also of great importance. Multicultural competence becomes more important on a labour market that is more and more characterised by a globalised economy. Ethnic diversity contributes to increased quality among students and teachers. Identification in the learning process is of great value and for this reason gender, ethnic and social diversity among the teachers in higher education increases the possibilities of a more diversified group of students to find persons to identify themselves with. When it comes to the economic/administrative quality dimension we have found that within the smallest amount of persons with foreign background is the category administrative staff. An increase of the amount of immigrants as administrators in higher education can contribute to better economic/administrative quality. A consciousness of the special resources and problems that characterizes a non-traditional background in higher education can improve administrative routines, everyday distribution of resources, linguistic, physical and social accessibility in higher education. We think that as to social quality increased diversity can contribute to higher social quality because a social and cultural mixture is good. This is especially important taking the students' further lives and careers into consideration, in the multicultural society in general and particularly in professions where one meets people with many different backgrounds. Social and cultural mixture in higher education contributes to a multicultural and multisocial understanding and reduces ethnic prejudices and class prejudices. Finally an increase in ethnic and social diversity contributes to the societal quality of higher education, since it's legitimacy increases in society.

Reflections and suggestions

Sweden has an important, unused resource in the potential students that do not apply to higher education today, because of different reasons, assignable to ethnic and social factors. It is of greatest importance for society to make higher education institutions more active in recruiting these individuals, and then to get these potential students to actively apply to higher education – and when they are there – to be comfortable and be able to carry on their studies successfully.

Resources are needed for higher education to be able to take energetic measures to promote diversity. Therefore diversity in higher education must be a concentrated and sustainable priority, to start with as a project for five years. During this time higher education shall build a lasting system to increase diversity – ethnically and socially. During this time various measures can be tried by different universities and university colleges. The government should allocate considerable amounts – up to 500 millions SEK a year – from which university and university colleges can receive support for development work and pilot projects during the five year period. An evaluation of the project should be done by the end of the period.

The commission suggests the following measures to be taken:

- Compulsory introductory course for all new students. (The model for this will be evaluated in a pilot project at ten universities during a period of five years).
- A preparatory term to widen the recruitment base in higher education.
- A special scholarship connected to the preparatory term.
- Elective courses in the Swedish language in the introductory course
- Special support to students to learn Swedish language.
- University courses in the Swedish language for immigrant academics.
- More flexible selection rules and procedures combined with active recruitment efforts for ethnic and social diversity.
- Special labour market measures for foreign academics.
- A goal for recruiting staff in higher education in terms of ethnic diversity.
- Appointment boards to enable fair assessment of applicants with part of their academic career abroad.
- Action plans for social and ethnic diversity in higher education.
- Diversity as a criteria in quality assessment.

- Resources for pedagogical diversity management.
- Multidisciplinary research program about diversity in higher education.